HALİKARNASSOS'tan BODRUM'a İZ BIRAKANLAR

HALİKARNASSOS'TAN BODRUM'A İZ BIRAKANLAR

Yayın Kurulu
Kenan Apaydın, Selçuk Şimşek, Deniz Cantürk, Soner Gül, M.Deniz Özbaş

Araştırma ve Metin Yazımı
M. Deniz Özbaş

Kapak ve Grafik Tasarım
Memet Emre
emrememet@gmail.com

Redaksiyon
Fethiye Rahim

Basım Tarihi
Haziran 2021

Yayıncı Sertifika No: 48872
ISBN: 978-605-70053-2-8

Baskı
Müskebi Ofset & Matbaacılık - Nazmi ÖZCAN
Müskebi Mh. Cumhuriyet Cd. No: 110-B/6 Bodrum / MUĞLA
www.muskebiofset.com

Yazışma Adresi
Bodrum Belediyesi
Çarşı Mah. Neyzen Tevfik Cad. Belediye Meydanı No:1 48400 Bodrum/MUĞLA
444 00 48
info@bodrum.bel.tr
www.bodrum.bel.tr

Bodrum Belediyesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü tarafından yayına hazırlanmıştır.

Bu eser Bodrum Belediyesinin kültür hizmetidir. Ayrıca para ile satılamaz.

BODRUM BELEDİYESİ

444 00 48 www.bodrum.bel.tr BodrumBel

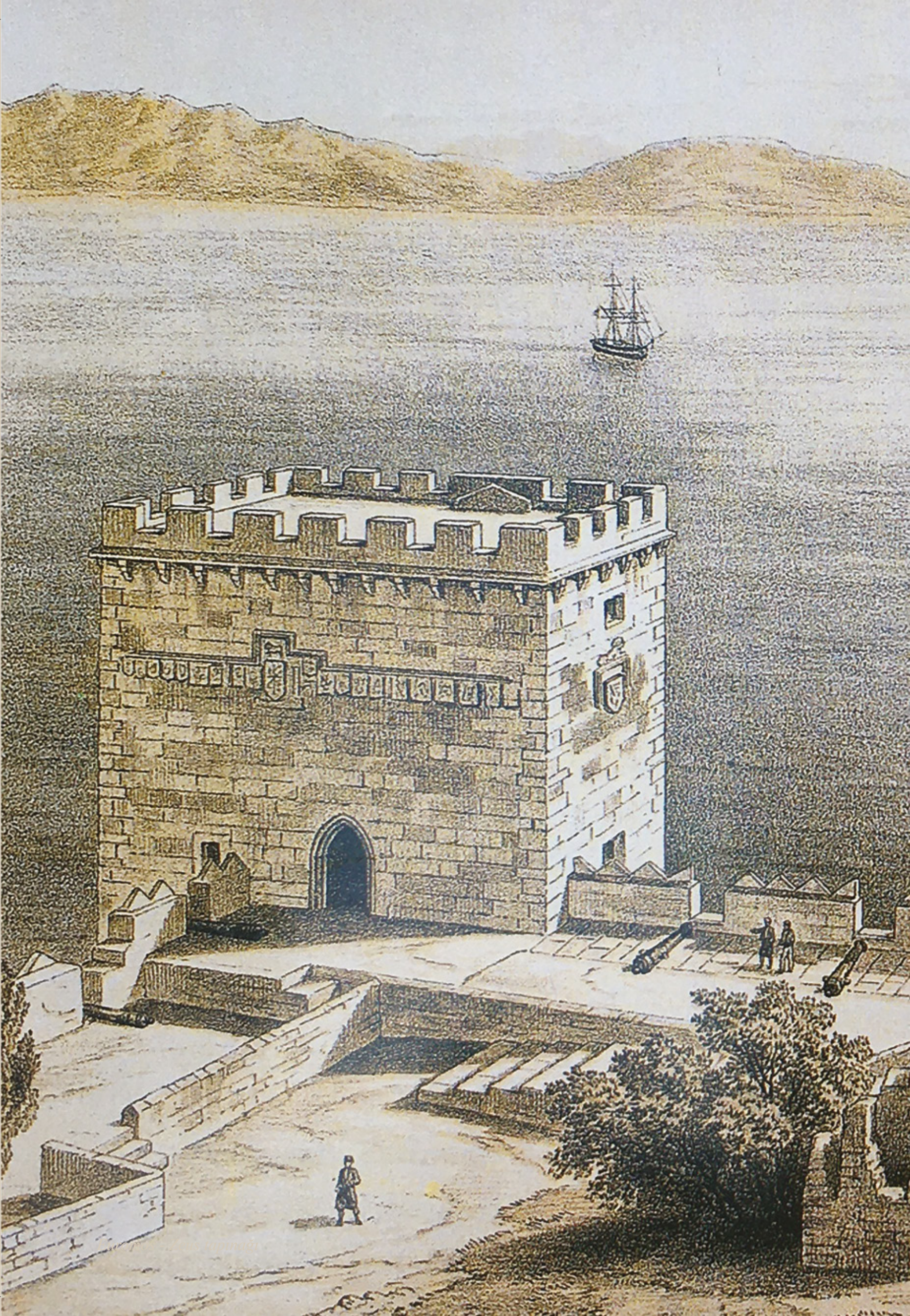

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 12

KENT VE TOPLUM 13

KENT VE KİMLİĞİ 14

KENT VE KÜLTÜR 19

ŞEHİR YAŞAYAN BİR HAFIZADIR 30

MAVİ ANADOLU TEZİ 34

SALMAKİS - HERMAPHRODİTE..... 40

GÜCÜN VE GÖRKEMİN KENTİ (SALMAKİS YAZITI) 43

MAVİYE İSMİNİ VERMİŞ KENT..... 46

KARYANDALI SKYLAKS (PESEUDO - PERİPLOUS) 51

HALİKARNASSOS KRALİÇESİ ARTEMİSİA..... 61

OZAN PANYASSİS 69

TARİHİN BABASI HERODOTOS 73

HALİKARNASSOS KRALI MAUSSOLLOS 81

KARYA KRALİÇESİ II. ARTEMİSİA 99

MAUSOLEUM (MOZOLE) 107

KRALİÇE ADA..... 121

HALİKARNASSOSLU DİONYSİUS 131

TURGUT REİS 143

DEVLET - İ ALİ KAPUDANI
KIZILHİSARİ MUSTAFA BEY 153

PROF. AVRAM GALANTİ
(ABRAHAM GALANTE) BODRUMLU 175

NEYZEN TEVFİK (KOLAYLI)..... 181

HALİKARNAS BALIKÇISI
CEVAT ŞAKİR (KABAAĞAÇLI)..... 193

ZEKİ MÜREN 217

AHMET ERTEGÜN..... 239

SAYNUR GELENDOST 249

“Bir adın tarihte kalması ve ağızlarda söylenmesi için,
şehirlerin temellerine sığınmak şart değildir.
Tarih zorlanmayı sevmeyen nazlı bir peridir.
Fikirleri tercih eder.”

Mustafa Kemal ATATÜRK

“Hayat kısa ya da uzun öykülerden başka nedir ki? Sonuçta her yaşanmışlık, olağanüstü bir deneyimdir ve şehir yaşayan bir hafizadır, kendisi için yapılan hiçbir şeyi unutmaz.”

Kentler; yazarları, şairleri, tarihe yön veren önemli kişilikleri ve değerleri ile bir bütündür. Onlar anılmadan ve anlatılmadan kenti anlamak da anlatmak da mümkün değildir. Geçmiş sadece geride kalan değildir. Kimi geçmişte kalanlar sadece yaşadığı dönemi ilgilendirir. Kimi ise zamanın içinde bambaşka izler bırakır. Tüm yaşananların buluştuğu ortak son ise zamanın akışıdır. Zaman akıyor. Kimi izler solarken kimi izler belirginleşiyor ve insanın dünya üzerine kurduğu uygarlığın gelişiminde köşe taşı oluyor. Düşünceleri, eserleri ve duruşlarıyla varlığını ilelebet sürdürecek izler bırakıyor.

İçinde yaşarken fark etmiyor olabiliriz. Ancak antik dönemin Leleglerinden Karialılarına, Dorlarından korsanlarına, dünyaya diz çöktüren Perslerinden kâinatı isteyen Makedon askerlerine, Roma lejyonlarından Bizans Tekfurlarına, Rodos Şövalyelerinden yüzyıllarca süren Türk egemenliğine dek, pek çok medeniyetin üzerinden geçtiği Bodrum Yarımadası'nın üzerinde yaşıyoruz.

Tarihi yazan Herodotos'un, ilk kaşif Kaptan Skylaks'ın, özgür bir Halikarnassos için canını feda eden ozan Panyesis'in, tarihin ilk kadın amirali Artemisia'nın, Karia Kraliçesi Ada'nın, zalim vergileriyle görkemli Halikarnassos'u yaratan Maussollos'un ve Maussollos'un ebedi istirahatgâhı için dünyanın yedinci harikası Mausoleum'u yaratan II. Artemisia'nın öyküsünün başladığı yerdir burası.

Roma tarihini yazan Dionysius'un, Sezar'ın öldürülmesinden sonra Roma'dan kaçan Brütüs'in, Akdeniz fatihi Turgut Reis'in, tarihçi-yazar Avram Galanti Bodrumlu'nun, nefesin ney hâli Neyzen Tevfik'in, Halikarnas Balıkçısı Cevat Şakir'in, sanat güneşimiz Zeki Müren'in, dünya ünlülerini Bodrum'a taşıyan Ahmet Ertegün'ün, gök bilimci Janet Akyüz Mattei'nin, yazar İsmet Noonan'ın, sanatçı-doğa aktivisti Saynur Gelendost'un, Türk denizciliğinin "Sivil Amirali" Sadun Boro'nun, şair İlhan Berk'in, Edip Cansever'in ve Tarık Akan'ın anıları düşmüştür dar sokaklarımızın saklı bahçelerine…

Karia güneşinin aydınlattığı bu bereketli topraklar, görkemli Halikarnassos'tan gözde Bodrum'a, 5 bin yıldır gündemde kalmayı başarmıştır. Bıraktıkları izlerle Bodrum kent dokusunu oluşturan, kent tarihine not düşmüş insanları hatırlatmak, anmak ve izlerini takip ederek öyküleştirmek istedik.

İz Bırakanlar; Bodrum öykülerinin, efsanelerinin, kent anılarının izlerini toplama, derleme ve aktarma çabamızın ürünü olarak hazırlandı.

Sevginin, barışın, mavinin yolu ve yolculuğu Bodrum'da, umudun mavisinde yeşeren öykülerin Bodrum olduğunu biliyor ve unutulmamalarını diliyoruz.

Bodrum Belediye Başkanı
Ahmet ARAS

“birileri diyorum sana,
bizi hatırlayacak

üzülüp durduk, unutulup
gideceğiz korkusuyla

hepsi tükenmedi henüz
doğru yargıya sahip iyi adamların”

Sappho *

** Halikarnassoslu Dionysius’un Edebi Kompozisyonlar kitabından alınmıştır. Sappho, MÖ 7. yüzyılla 6. yüzyıl arasında Midilli (Lesbos) Adası’nda yaşadığı tahmin edilen kadın şairdir.*

GİRİŞ

Mitolojide Titan İapetos'un dev oğlu Atlas, omuzlarında gök kubbeyi taşımakla görevlendirilmiştir. Oysa taşıdığı yük sadece fiziksel bir küre değildir; aynı zamanda üzerindeki yaşanmışlıkları, geçmişi, geleceği, anıları, arzuları, hayalleri, düşleri, düşlenenleri, ütopyaları da barındıran kozmik ve hermetik bir evrendir.

Yaratıcı süreçler, zamanda kaybolmayı gerektirir. Çıkılan her yolculukta toplayıcı bellek,bir yandan bireyin yaşamının geçtiği kenti, bir yandan da zaman ve mekândan bağımsız hayali kenti biriktirerek her seferinde yeni bir bilinç oluşturur.

Kentte gezinen adımlar, anında belirlenen rotalar ile kentsel belleği her seferinde yeniden biçimlendirir. Anılar, kelime kelime, renk renk kente düşler asmaktır. Parçalardan yola çıkarak, bütünü kuracak izleri yan yana dizmektir.

Kenti oluşturan yaşanmışlıkları, anıları, izleri, aklımızın bir ucunda, sokağın içinde, bir evin penceresinde, mahallelilerin yüzlerinde ya da yaşı unutulmuş bir zeytin ağacının dalında halen asılıyken bir araya toplamalıyız.

Kent ruhunun silinme eğilimine karşı, şehri şehir yapanları anımsamalı, zamanın eritmesine ve unutturmasına izin vermemeliyiz. Geçmişin anlatılarını ve izlerini öne çıkararak eşsiz Bodrum'u yaratan süreci gelecek kuşaklara aktarmalıyız.

İz bırakanları anmalı, unutkanlığa direnmeliyiz.

KENT VE TOPLUM

Kent, insanın kendisi gibi olmayanla, yabancıyla karşı karşıya geldiği, ilişki kurduğu ve birlikte yaşadığı yerdir.

Kentler, insanları ve etkinlikleri bir arada toplayan, dönüştüren, ekonomik, politik ve kültürel yaşamın merkezini başlatan ve kontrol eden yerlerdir. Kent, mekanizmalarının oluşturduğu bir kurgu olarak, tüm parçaların birbirleriyle etkileşim içerisinde olduğu ve toplumun bu mekânlar aracılığı ile yapılandığı ortamlardır.

Prof. Dr. Ruşen Keleş kenti, ***"Bağlı oldukları ekonomik ve toplumsal yapının birer parçası, minyatürü ve aynasıdırlar. Genel yapının tüm özellikleri, güzellikleri ve hastalıklarıyla birlikte onlara yansır. Roma'da İtalya'yı, Londra'da İngiltere'yi, Jakarta'da Endonezya'yı, İstanbul'da Türkiye'yi kolayca bulabilirsiniz."*** diyerek tanımlamıştır.

Kent bilimci Lewis Mumford ise kenti, ***"Bir topluluğun kültürünün ve erkinin yoğunlaştığı, zamanın ürünü ve birikimi olan yer."*** olarak ifade etmiştir.

Fiziksel bir bütünlüğe ve somutluğa sahip en büyük toplumsal birim olarak kent, geniş toplumsal ilişkiler ağının hem yaratıcı hem de düğüm noktasıdır.
Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Avrupa Kentli Hakları Şartı bu nedenle kenti toplum, kültür, demokrasi ve özgürlük bütünü içerisinde ele alarak tanımlamış, kent ve toplum ilişkisini haklar ve özgürlükler çerçevesinde düzenlemiştir.

Her ikisi de demokrasi bilincini geliştirmenin ön koşulu olarak, insanın kente ait olduğunu duyumsamasını ve kent üzerinde fiilen söz sahibi olabilmesini temel olgu olarak kabul etmiştir.

Kentlerin özgürlüğünü ise parçası olduğu toplumun özgürlükçü ve demokratik bir toplum olmasına doğrudan bağlı saymıştır.

KENT VE KENT KİMLİĞİ

Kent olgusu; coğrafi, demografik, teknik, ekonomik, sosyal, kültürel, politik ve tarihi birçok parametrenin birbiri içine geçerek buluştuğu bir alan olarak tek bir tanıma sahip olmayan mekân ve yerleşmeyi ifade etmektedir.

Bu nedenledir ki kent sözcüğü devamlı olarak "medeniyet" sözcüğü ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

Kimlik ise, geçmiş toplumsal yaşamların ve kültürlerin günümüz kentsel mekânında somutlaşmış ürünleridir. Toplumların zaman içerisinde yaşam mekânlarına mücadeleleri, acıları, sevinçleri ve özlemleri ile yükledikleri anlamlar dizisidir.

Tarihi çevreler, kent kimliğinin oluşmasında önemli bir girdi olarak yapıldıkları devirlerin duygu, düşünce, eğitim, toplumsal yaşam ve birikimlerini bugüne taşıyan önemli dokulardır.

Günümüzde çoğu zaman kentlerin yerleşik alanları içinde kalan tarihsel dokular, ancak iyi korunduğu ve kent ile uyumlu bütünleşmesi sağlanabildiği ölçüde kentsel çevrenin kalitesine katkı sunabilmektedir.

Ancak hızla yoğunlaşıp yaygınlaşan ve sağlıksız büyüme tehlikesiyle karşı karşıya kalan kentler, tarih, kültür ve doğa değerlerini korumakta zorlanmakta, zaman ve mekân içindeki okunabilirliklerini yitirip özgün kimliklerini kaybederek tanımsız mekânlar bütününe dönüşebilmektedir.

Özellikle küreselleşmenin mekâna yansımasının bir göstergesi olarak farklı coğrafi ve ekonomik mekânlardaki kent parçalarının birbirlerine benzeşmesi sorunu yaşanmaktadır.

Yaşanan gelişmeler yalnızca doğal çevre üzerinde değil, tarihi kültürel çevre üzerinde de baskılara neden olmakta ve tüm değerler hızlı bir şekilde bozularak yok olma sürecine girmektedir. Böylesi bir kimliksizleşme süreci sonucunda, dünya gerçekten "küçülmekte" ve kentler tıpkıbasım kopyalar halinde aynılaşmaktadır. Ayrıca bu değerlerin yok olması, kimlik bunalımı ya da "aidiyetsizlik" gibi bir yere ait olamama sorununu da ortaya çıkarmaktadır.

Oysa tarihsel ve kültürel miras; geçmişle gelecek arasında bağ kuran, kimlik sorununu çözebilen, kuşaklararası iletişimi sağlayabilen, tarih derinliği ve bilinci yaratan yenilenemez değerlerdir.

Kentler, ancak geçmişten geleceğe uzanan tarihsel sürekliliklerini sağladıkları oranda kültürel miraslarını ve kimliklerini koruyabilirler. İnsanlığın yüzyıllardır yarattığı tarih ve kültür değerleri ile doğal çevre değerlerinin korunması sorunu, kentlerin sağlıklı gelişebilmesi açısından yaşamsal öneme sahip özel alanlar olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle binlerce yıllık yaratıcılığın birikimini oluşturan tarihi yapıların ve eski kent dokusunun doğal değerlerle birlikte korunarak topluma kazandırılması "Bütüncül Çevre Koruma Anlayışı"nı ortaya çıkarmıştır. Ancak yakın geçmişe kadar tarihsel ve kültürel değerlerin korunması konusu ulusal kimlik oluşturmanın bir aracı olarak görülmüş ve yerel bir sorun olarak kabul edilerek bunların ait olduğu ülkelerce korunması gereğinden söz edilmiştir.

Günümüzde ise söz konusu değerlerin doğal değerlerle birlikte insanlığın ortak mirası olduğu anlayışı öne çıkmış ve koruma, küresel ölçekte uluslararası bir sorumluluk alanı olarak ele alınmıştır.

"Koruyarak geliştirme" ya da "***koruma kullanma dengesi"*** toplumsal yaşam kalitesinin gelişmesi için ödün verilmemesi gereken bir ilke olarak kabul edilmiştir. Tarihi ve kültürel değerlerin korunması, sürdürülebilir bir kent olabilmenin yanı sıra kentlilere geçmişi ile bağ kurarak bir yere ait olma duygusu verirken dünya kentleri arasında da yerel kimlik ve özgünlük ile var olabilmenin de ön koşulunu yaratmaktadır.

1985 yılında onaylanan Cenova Deklarasyonu'nun gereği olarak 1987'de düzenlenen 5. Hükümetler Arası Toplantı, Akdeniz'de Ortak Öneme Sahip 100 Tarihi Sit Listesi'ni oluşturarak koruma sorununu uluslararası sorumluluk alanı olarak kabul etmiştir. Tarihin derinliğine yaşandığı ve uygarlıkların harmanlandığı Halikarnassos'tan Bodrum'a ulaşan miras, listede öncelikli yer bulmuş ve tarihsel önemini uluslararası alanda tescillemiştir.

Çünkü Bodrum bir açık hava müzesidir ve "insanlığın ortak mirası"dır.

MAUSOLEUM: Anıtın orijinal yüksekliğinin 180 iyon ayağı (yaklaşık 55 metre) olduğu kayıt altına alınmıştır. Mausoleum, 14. yüzyılın başında bölgede yaşanan depremle hasar görmüş, daha sonra da yarımadada yerleşen şövalyelerce yıkılarak taşlarından bugünkü kale inşa edilmiştir.

Anıtta yer alan pek çok heykel ise Osmanlı Devleti'nin onayı ile 1856 yılında Charles Newton tarafından British Museum'a götürülmüştür. Bu hizmetleri karşılığında Newton'a "Sir" unvanı verilmiştir.

MAUSOLEUM AÇIK HAVA MÜZESİ: Karya Kraliçesi II. Artemisia tarafından eşi ve erkek kardeşi Maussollos için yaptırılan Mausoleum, Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olarak kabul edilmiştir.

Otuz altı sütunlu yapının önemli parçaları İngiltere'ye götürülmüştür, halen British Museum'da sergilenmektedir. Bugün anıt mezar yapılar için dünya dillerinde hâlen "Mausoleum (Mozole)" sözcüğü kullanılmaktadır.

BODRUM KALESİ: Rodos Şövalyelerince iki liman arasında 1415 yılında başlatılan kale inşaatı 1513 yılında tamamlanmış ve kaleye "Castellum Sen Petronium" (Saint Peter Kalesi) ismi verilmiştir. Papa, kalenin bitirilmesi için, kalenin yapımında çalışanlara endüljans kâğıtları * dağıtmıştır.

Kalede Fransız, İtalyan, İngiliz, Alman ve İspanyol (Yılanlı) kuleleri bulunmaktadır. 1895'ten itibaren hapishane olarak kullanılan kale, I. Dünya Savaşı sırasında Fransız ve İngiliz savaş gemileri tarafından bombalanmış ve hasar görmüştür.

İç kalede 14 sarnıç vardır ve bir kısmı kullanılır durumdadır. İç avluda Akdeniz iklimine uygun ağaç ve çiçek türleri ile bir ağaç müzesi (arboreteryum) oluşturulmuştur. Kale, günümüzde dünyanın ünlü su altı arkeoloji müzelerinden birisine dönüştürülmüş olup kuzey hendeği festival ve gösteri alanı olarak düzenlenmiştir.

Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi 1995 yılında Avrupa müzeleri arasında "Özel Övgü Ödülü" almıştır. Dünyanın en eski batığı olan "Uluburun Batığı" bu müzede sergilenmektedir. 3.300 yıl önce batan Likya ticaret gemisi, Genç Tunç Devri'ne aittir.

**Endüljans: Orta Çağ Avrupası'nda ölümden sonra cennete gitmek için papalık tarafından satılan af belgesi.*

Antik tiyatro

Peynir Çiçeği Mağarası

Mydos Kapısı

Mars Mabedi

ANTİK TİYATRO: MÖ 4'üncü yüzyılda Hellenistik üslup ile yapılmış olan tiyatro, Bodrum - Turgutreis yolu üzerinde Göktepe'de yer almaktadır. 53 sırası bulunan tiyatronun genişliği 110 metredir. Antik tiyatro restore edilerek gösteri ve konser alanı olarak kullanıma açılmıştır.

PEYNİR ÇİÇEĞİ MAĞARASI: Kalkolitik Çağ ve Eski Tunç Çağı buluntularıyla en az 5 bin yıllık bir tarihe sahip olduğu tahmin edilen mağara, binlerce yılda oluşmuş sarkıtları ile ilgi odağı olmaktadır.

MARS (ARES) TAPINAĞI: Bodrum Amerikan Hastanesinin batısında bulunan tapınak, ismini savaş tanrısı Ares'ten almıştır. Tapınaktan günümüze yalnızca 105 metre genişliğindeki teras kalıntıları kalmıştır. British Museum'da sergilenen çiçek motifli sütunun bu tapınağa ait olduğu söylenmektedir.

MYNDOS KAPISI Halikarnassos kentinin giriş kapılarından birisi olan Myndos Kapısı, MÖ 4'üncü yüzyılda inşa edilmiştir. Büyük İskender'in Halikarnassos'a bu kapıdan girdiği söylenmektedir.

PEDESA ANTİK KENTİ: Lelegler tarafından kurulmuştur. Mimari açıdan en korunaklı antik kent olma özelliğine sahiptir. Yöre halkı tarafından "Gökçeler Kalesi" olarak da adlandırılmaktadır. Platform mezarları ile oldukça ilgi çeken Pedasa antik kenti hâlâ arkeolojik kazılara ev sahipliği yapmaktadır. Yaklaşık 185 km'den oluşan Leleg Antik Yolu, bisiklet ve doğa yürüyüş yolu olarak kullanıma açılmıştır.

LELEG ANIT MEZARI: 3000 yılı aşkın tarihi ile Torba Koyu'na bakan bu tümülüs anıt mezar, Leleg yapı ve taş işçiliğinin günümüze kadar ulaşmış önemli bir anıtıdır.

TELMİSSOS ANTİK KENTİ: Gürece köyü sınırları içerisindedir. Tarihin babası Herodot, kentte bir Apollon Tapınağı bulunduğunu ve bu tapınağın bilicilikte ünlü olduğunu belirtmiştir. Ancak tapınaktan günümüze hiçbir iz kalmamıştır. Köyün üzerindeki tepede Hellenistik Dönem'den kalma burç kalıntılarını görmek mümkündür.

ASPAT KALESİ ve TERMERA ANTİK KENTİ: Aspat Kalesi, Akyarlar'da Aspat Koyu'na bakan konik tepenin üzerine kurulmuştur. Bir Leleg yerleşimi olan Termera antik kenti ise Mandıra köyünün üzerindeki Asarlık Tepesi'nde yer almaktadır ancak günümüze ulaşmış kalıntılar oldukça azdır.

MYNDOS ANTİK KENTİ: Kuruluşu MÖ 2000'lere uzanan Ege ve Akdeniz'in kesişme noktasında kurulu bulunan

Myndos,Luvi dilinde “ana tanrıçaya tapınma” anlamına gelmektedir.

MÖ 334’te Anadolu’yu işgal eden Büyük İskender’e direnen ve teslim olmayan Myndos, MÖ 44’te Roma İmparatoru Sezar’ın öldürülmesindeki rolü nedeni ile Roma’dan kaçmak zorunda kalan üvey oğlu Brütüs’ün saklandığı kent olmuştur.

SALMAKİS YAZITI: Bardakçı Koyu’nda yapılmakta olan bir askeri inşaat sırasında Danımarkalı ve Türk arkeologlar tarafından ortaya çıkarılan yazıt “Salmakis Yazıtı” olarak adlandırılmıştır. Roma dönemine ait duvar ve mozaik zemin kalıntıları arasında keşfedilen yazıtta “Afrodit’in gurur duyduğu Halikarnassos’ta doğan ünlü yazarlar ve şairler” anlatılmıştır.

APHRODİTE VE HERMES TAPINAĞI İLE SALMAKİS ÇEŞMESİ: Bardakçı Koyu’nda deniz seviyesinin altında bulunan bu yapıtlara ilişkin henüz bir kazı çalışması yapılmamıştır.

MANASTIR: İngiliz Kaptan Spratt’ın 1856 yılında çizdiği haritaya göre, Turgutreis Caddesi üzerinde 18. yüzyıla ait cami ve çeşmenin bulunduğu alanda, “Aya Marina” isimli bir manastır bulunmaktadır. Günümüzde tamamen yıkılan manastırın yalnızca duvar kalıntıları ile içindeki kilisenin mozaiklerinin bir kısmı görülebilmektedir.

30 KOLONLU STOA VE GYMNASİUM: Stoa ve Halikarnassos Gymnasium’dan bugüne yalnızca sütun kaideleri kalmıştır. Bu sütunların orijinal yüksekliklerinin 60 metre olduğu belirtilmektedir.

STADYUM: Sınırlı kazı çalışmaları ile stadyuma ait tribünlerin bir kısmı ortaya çıkarılmış, stadyumun büyük bölümü bugünkü sanayi sitesinin altında kalmıştır.

DEMETER - KORE MANASTIRI: Bugünkü Maya Otel ile Turgutreis Caddesi arasındadır. Kazılarda toprak figür ve lamba bulunmuştur. Manastır, MÖ 4’üncü yüzyıl yapısıdır.

HELLENİSTİK EV: MÖ 2’nci yüzyıl Hellenistik devrine ait olan yapının mozaiklerinin bir kısmı yapılan kazılarla ortaya çıkarılmıştır.

APOSTOL KİLİSESİ: Gündoğan’da Küçük Tavşan Adası’nda bulunmaktadır. Ada “St. Apostol Adası” olarak da adlandırılmıştır. MÖ 2’nci yüzyılda, Ayasofya Kilisesi ile aynı tarihlerde yapıldığı tahmin edilmektedir. Her iki kilise de aynı mimari özelliklere sahiptir.

Pedasa antik Kenti

Salmakis Yazıtı

Leleg Anıt Mezarı

Aspat Kalesi ve Termera Antik Kenti

Kızılhisarlı Türbesi

*Telmissos **Antik Kenti***

Manastır

Tepecik Cami

GEÇ ROMA DÖNEMİ VİLLASI: Eskiçeşme ve Yeniköy arasındaki bölgede bulunan yapı, MS 450'li yıllara tarihlenmektedir. Yaklaşık 1.500 m²lik alana yayılan yapının mozaiklerinin bir kısmı British Museum'a götürülmüştür. Mozaik parçalarında evin sahibi olduğu tahmin edilen Charidemos'un ismi bulunmaktadır.

ANTİK MEZARLIKLAR: Halikarnassos'un antik iki mezarlığı, Myndos ve Mylasa kapıları yakınlarında konumlanmıştır. Bodrum-Turgutreis yolu üzerindeki CarrefourSA'da ve Türkkuyusu Mahallesi'ndeki Amerikan Hastanesinin içinde, özel bölmelerde sergilenen bu antik mezar örneklerini görmek mümkündür. Ortaya çıkarılan bazı mezarların üzerlerinde hayvan rölyeflerine rastlanmıştır.

KİLİSELER VE ŞAPELLER: Balıkçıların koruyucu azizine adanan Aya Nikola Kilisesi, Kadı Kalesi Şapeli gibi yarımadanın dört bir yanına dağılmış 6 şapel ve 4 kilise ile Halikarnassos, Hristiyanlık döneminin piskoposluk merkezidir.

ANASTASİOS KİLİSESİ: Kissebükü Koyu'nda yer alan kilise 1600 yıllıktır. Kilise, içinde yer alan "Azize Mozaği" ile ünlüdür.

OSMANLI TERSANESİ: 1775 tarihli tersane, Bodrum Milta Marina'nın kuzeybatı tarafında bulunmaktadır. Restore edilen Osmanlı Tersanesi ve Kulesi görülmeye değer tarihi yerlerdendir.

KIZIL HİSARLI MUSTAFA PAŞA CAMİ (ESKİ CAMİ): 1723 yılında yaptırılan cami, 1927 yılında depremle hasar görmüş ve yeniden inşa edilmiştir. Camide Timur'un torunlarından Şazmelek Hatun'un hediye ettiği 1400'lü yıllara ait Kur'anı Kerim bulunmaktadır.

TEPECİK CAMİ (HASAN HOCA CAMİ): Bodrum iç limanının ortasında yer alan cami, 1735 yılında yaptırılmıştır. 1962 yılından sonra cami çevresindeki eski medrese yapıları yıkılmış ve park alanına dönüştürülmüştür.

ADLİYE CAMİ (HAMİT VEYA YENİ CAMİ): 1902 yılında yapılmış olan cami, 1932 İstanköy depremi ile hasar görmüş, 1958 yılında yeniden inşa edilmiştir.

TÜRKKUYUSU CAMİ: 1771 yılında Bodrum halkı tarafından kesme taş kullanılarak inşa edilmiştir.

Kültür, ***"Bir topluma özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünüdür."*** Her şey unutulduğu zaman belleklerde ne kalıyorsa ona verilen isimdir. İnsanın, tarihin ve doğanın kentte bırakmış olduğu birikimdir. Bu birikimin temel göstergesi ise o kentin kimliğidir. Her kentin kimliğinde, o kentin süreklilik kazanmış olan ayırt edici özellikleri saklıdır.

İnsanların olduğu gibi şehirlerin de çehresi vardır. Balzac'ın, Gogol'un, Dostoyevski'nin, Charles Dickens'ın, Herodot'un ve Cevat Şakir'in yazınsal ve sanatsal kimlikleri gibi, kentlerin de mekânsal, fiziksel, toplumsal ve kültürel bir bütün oluşturan, kendine özgü kimlikleri vardır.

Tarihle olan bağlarını koparmış, kenti kent yapan unsurlarına yabancılaşmış her şehir kimliğini kaybetmiştir. Bir kentin kimliğini oluşturan, onun kültür varlığıdır ve aynı zamanda bu kültüre katkıda bulunan da kentin öz kimliğidir. Aranması gereken temel ölçüt, kalıcı kültür ögelerinin korunması, değerlendirilmesi ve geliştirilmesidir. Ancak salt koruma ayağı ağır basan, gelişme yönü eksik uygulamaların ekonomik, toplumsal ve kültürel yönlerden tutucu uygulamalara dönüşebileceği de unutulmamalıdır.

Kent kültürünün korunup geliştirilmesinde yerel yönetimler yeterince güçlü, istekli ve bilinçli olmalıdırlar. Antlaşmalara, sözleşmelere taraf olsalar da olmasalar da kültür mirasını korumak için etik açıdan sorumlulukları vardır. Halka en yakın kuruluşlar olarak yerel yönetimlerin koruma gibi nitelikli konularda asıl yetkili olmaları, tarafı olduğumuz Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın da vazgeçilmezidir.

Kentler emeğin, bilincin, iz bırakanların ve tarihin eseridir. Kesintisiz bir süreç içinde, belli ilişkiler, örgütlenmeler ve çözümler olarak ortaya çıkmışlardır. İnsanlığın yarattığı kültürel değerlerin şehirde bir esere dönüşmesi, insanlık ailesinin iyiye, güzele ulaşma arzusunun sonucudur.

Tarihin her döneminde konumu ve üzerinde yaşayan toplumların çevre ile gerçekleştirdikleri ilişkilerle başarılı örgütlenmelere sahne olan Halikarnassos, Batı Anadolu kıyılarından Ege adalarına bir davet gibi uzanan kolları ile iki denizin birleştiği noktada, Anadolu'ya geçit ve bağlantı yeri olarak önemli yer tutmuştur.

Yarımadanın kapladığı alan yaklaşık 700 km²dir. Toplam kıyı uzunluğu 174 km'dir. Kara ve deniz ekosistemlerinin birleştiği bir noktada konumlanmıştır. Akdeniz iklim kuşağındadır ama mikroklimaya sahiptir. Yaz aylarında Akdeniz'in yakan güneşine rağmen nem oranı düşüktür. Sıcak, Akdeniz kıyı şeridinde olduğu gibi bunaltmaz ve nefes almayı mümkün kılar. Bodrum; Torba, Gündoğan, Ağaçbaşı, Tilkicik, Paşa, Koyunbaba, Gümüşlük, Akyarlar, Karaincir, Bağla, Kargı, Bitez, Gümbet gibi doğal koyları ve Göl, Bodrum, Yalıkavak gibi limanları ile önemli bir kıyı bölgesidir. Bölge iç ve dış turizme açık önemli bir yerleşim merkezi olup yarımadaya hava, kara ve deniz yolu ile ulaşılabilmektedir.

Yarımada, doğal değerlerinin yanı sıra tarihi ve kültürel değerler bakımından da oldukça zengin bir bölgedir. Yöreye prehistorik çağdan beri Dor, İon, Leleg, Karia (Karya), Lidya, Pers, Makedonya, Roma, Bizans, Rodos, Menteşe Beyliği ve Osmanlı İmparatorluğu gibi pek çok uygarlık yerleşmiştir.

Ancak Batı dünyasının tarihi Roma ve öncesini Hellen olarak başlatan taraflı tarih anlayışı, Anadolu'nun Hellenlerin bir uzantısı olarak görülmesine neden olmuş ve Anadolu uygarlıkları Hellenizm'in bir sonucu olarak kabul edilmiştir.

Oysa Anadolu, medeniyetlerin gelip geçtiği bir köprü olmaktan öte, medeniyetlerin doğduğu bir yer ve bir başlangıç noktasıdır. Uygarlıkların harmanlandığı bir odaktır. Çünkü uygarlıklar hiçbir zaman tek başına oluşmamıştır. Kültürler üst üste geldikçe gelişmiş ve sonraki toplumların oluşmasında en büyük etken olmuşlardır.

Klasik arkeolojinin dünyaca ünlü iki ismi Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel ve Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'ın ***"Eğer Hellenler o çağda pencerelerini doğuya açmasalardı, bugünkü medeniyetlerine zor ulaşırlardı."*** tespiti unutulmamalıdır. Prof. Mansel, Yunanistan'da ve adalarda sonları "ss, tt, nt, nht, asa" ile biten isimlerin (Knassos, Olynthos, Korintos, Larissa, Attika… gibi) Yunan dili ile açıklanamadığını ve açıklanamayacağını, ayrıca Yunancada kullanılan gemi ve denizcilikle ilgili terimlerin önemli bir bölümü ile kadın giysisi, müzik aletleri, silah ve zırh donanım isimlerinin Anadolu kökenli sözcükler olduğunu kanıtlamıştır.

Antik Çağ'ın ünlü kentlerinden Halikarnassos'un köklü tarihi, arkeolojik bulgular ışığında MÖ 3'üncü bin yıla kadar uzanmaktadır. Roma İmparatoru Tiberius adına tapınak yapma ayrıcalığını almak için MS 26'da Roma'ya giden Halikarnassos heyeti, kentlerinin 1200 yıldır deprem görmediğini söyleyerek övünmüş ve Halikarnassos'un kuruluş tarihini Troia (Troya, Truva) savaşının hemen sonrası olarak göstermişlerdir.

MÖ 1200'lerde demir silahlar kullanan ***"Kuzey Kavimleri"*** ya da Mısırlıların deyimi ile ***"Deniz Kavimleri"***nin büyük göç ve saldırı dalgası, Genç Bronz Çağı'nın parlak uygarlık merkezlerinin yıkımı ile sonuçlanmıştır.

Yunanistan'daki Miken federe yapısı ve Anadolu'daki Hitit İmparatorluğu, bu göç ve saldırı dalgası sonucu tamamen yok olmuş, Mısır ise bu saldırıları güçlükle durdurabilmiştir.

Bu göç dalgası ile Peleponnez ve Triozen'den yola çıkan Dor kavmi, Batı Anadolu kıyısında Knidos ve Halikarnassos ile Rodos ve Kos adalarında koloniler kurarak yerleşmişlerdir.

"Türkiye'de Tarihsel Adlar" araştırmalarıyla tanınan Prof. Bilge Umar, kentin adının Latin

yazımında ***"Halicarnassos"***, Hellen metinlerinde ise ***"Alikarnassos"*** olarak geçtiğini belirtmiş ve bu sözcüğün Hellen dilinde herhangi bir karşılığı olmadığını, Luvi ve onun ardılı olan Karia dilinden geldiğini, Halikarnassos'un Luvi dilinden ***"kutlu pınar havuzu"*** olarak çevirilebileceğini ifade etmiştir. ***"Kutlu pınar havuzu"*** olarak kastedilenin ise kentin batı kıyısındaki Salmakis-Bardakçı Pınarı olduğu ve bu nedenle kente Halikarnassos isminin verildiği tahmin edilmektedir.

Halikarnassos'taki ilk yerleşim Zephyria Adası üzerine kurulmuştur. Bu yerleşim, bugün üzerinde Bodrum Kalesi'nin bulunduğu ve o günlerde ada olan yerdir. Halikarnassos, tarih boyunca Karya'nın önemli şehirlerinden birisi olmuştur. Kentin ilk yerleşenlerinin ana karaya göç eden Dorlar ile ana karalı savaşçı kavim olan Karialılar (Karyalılar) ve Leleglerden oluştuğu bilinmektedir.

Güneybatı Anadolu'nun yerleşik ilk halklarından biri olan Lelegler, Anadolu'nun küçük uygarlıklarından biridir. Güçlü, dirençli, gözüpek ve bağımsızlığa düşkün karakterleri ile bugünkü Anadolu insanının geçmişteki uzantısı gibidir.

Bugün onlara dair öğrenebildiklerimiz, çok az sayıda yapılan kazılar ve yüzey araştırmalarıyla gün ışığına çıkan az sayıdaki buluntulara ve özellikle Halikarnassoslu Herodot başta olmak üzere antik yazarların yazdıklarına dayanmaktadır.

Antik Çağ tarihçilerinin önemli bir bölümü Lelegleri, Karia kavminin bir kolu olarak kabul etmişlerdir. Sadece coğrafyacı Strabon, Karia topraklarında sekiz kent kuran, Karialılarla iç içe yaşayan, korkusuz ve savaşçı bir kavim olarak anlattığı Leleglerin, Karialılardan farklı bir grup olduğunu söylemiştir.

Ancak antik kaynaklarda Strabon'a rağmen Lelegler, hep Karyalılarla birlikte anılmışlardır. Ayrıca bugüne kadar Leleg dili olduğu iddia edilebilecek hiçbir yazı ele geçmemiştir. Bu durum, ***"Ya yazı kullanmadılar ya da Karia dilinde yazıp konuştular."*** sonucunu yaratmıştır.

Lelegler yarımadada Myndos (Gümüşlük), Syangela (Alazeytin), Termera (Arpat), Pedasa (Gökçeler), Madnasa (Aşağı Gölköy), Uranium (Burgaz), Telmissos (Gürece) ve Side (Dağbelen) adlarını taşıyan sekiz adet yerleşim kurmuştur. Bu yerleşimler savunma amacıyla birbirini görebilecek şekilde yüksek tepe noktalarda konumlandırılmıştır.

Ünlü tarihçi Herodotos, Girit kaynaklarına dayanarak Karialıların Leleg adı ile adalarda oturduklarını, Girit Kralı Minos'un uyruğunda olduklarını ve Karialıların krala vergi vermediğini ama kral istediği zaman gemi ve gemilerde çalışmak üzere insan gönderdiklerini yazmıştır.

Herodotos, Anadolu'ya sonradan gelen Dorların ve İonların, Karialıları önce Batı Anadolu kıyılarından daha içlere çekilmeye zorladıklarını ancak daha sonra kaynaşarak birlikte yaşadıklarını belirtmiştir.

Antik kaynaklarda Karialılar hem ana karada hem de adalarda yaşamış, yapılı, savaşçı bir halk olarak anlatılmışlardır. İyi asker, korkusuz denizci ve savaş yeteneği gelişmiş korsanlar olarak tanınmışlardır. Antik Çağ'ın önemli tarihçilerinden Thukydides, Karialıların adalara yerleşerek korsanlık yaptıklarını söylemiştir.

Günümüze ulaşabilen Hitit tabletlerinde Karialılar, ***"Güneybatı Anadolu ve Lidya topraklarında yaşayan ve Luvice konuşan halk"*** olarak belirtilmiştir.

Uzmanlar, Hitit resim yazısı hiyeroglif ile yazılmış

tabletlerde Luvi dilinin kullanılmış olmasını, bu dilin MÖ 2'nci bin yıl Anadolusu'nda yaygın olarak kullanıldığının ve Luvilerin Anadolulu bir halk olduğunun kanıtı saymışlardır.

Prof. Bilge Umar, Hellen ağzında 'Karia' biçiminde söylenen ismin, Batı ve Güneybatı Anadolu'nun en eski halkı olan Luvilerin dilinden geldiğini ve ***"dağ başı, doruk, kara çıkıntısının ucu, burun"*** anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir.

Karialılar ve yaşadıkları topraklar için, Anadolu'nun en eski dillerinden biri olan Luvi dilinde ***"Karuwa"*** (doruklar ülkesi), Hitit ve Mısır metinlerinde ***"Karkuşa"***, Pers metinlerinde ***"Karka"*** denmiştir. Xanthos'ta (Kınık) bulunan Antik Grekçe, Aramca ve Likçe yazılmış üç dilli yazıtta Karia için ***"Krk"*** kullanılmıştır.

İzmirli Homeros, İlyada Destanı'nda Kral Priamos'a destek veren ve Troyalıların (Truvalılar) yanında kahramanca savaştığını belirttiği Karialılardan ***"Nestor kaba konuşan Karialıların başında yürür. Miletos'ta otururlar, yaprağı bol Phthion dağında. Maiandros'un kıyılarında, yüksek doruklu Mykale'nin eteğinde…"*** diyerek bahsetmiştir. Sonuç olarak, Anadolu'nun en eski yerleşik halklarından oldukları kabul edilen Karialılar ve adları onlarla ortak bir tarihin parçası olarak anılan Lelegler, MÖ 3'üncü bin yıldan MS 3'üncü yüzyıla kadar Batı Anadolu'da kültürel kimliklerini koruyan ender halklardan olmuşlardır.

Sümer kaynaklarının MÖ 3000'lerde ***"deniz kıyısında güneşin bahçesinde yaşayanlar"*** olarak tanımladığı, Mısırlıların ***"denizin yüreğinde yaşayan insanlar"*** dediği, ***"Yunanistan'a maden kültürünü taşıyanlar"*** olarak kabul edilen ve halen çözülememiş birçok sırra sahip olduklarına inanılan Lelegler ve Karialılar,

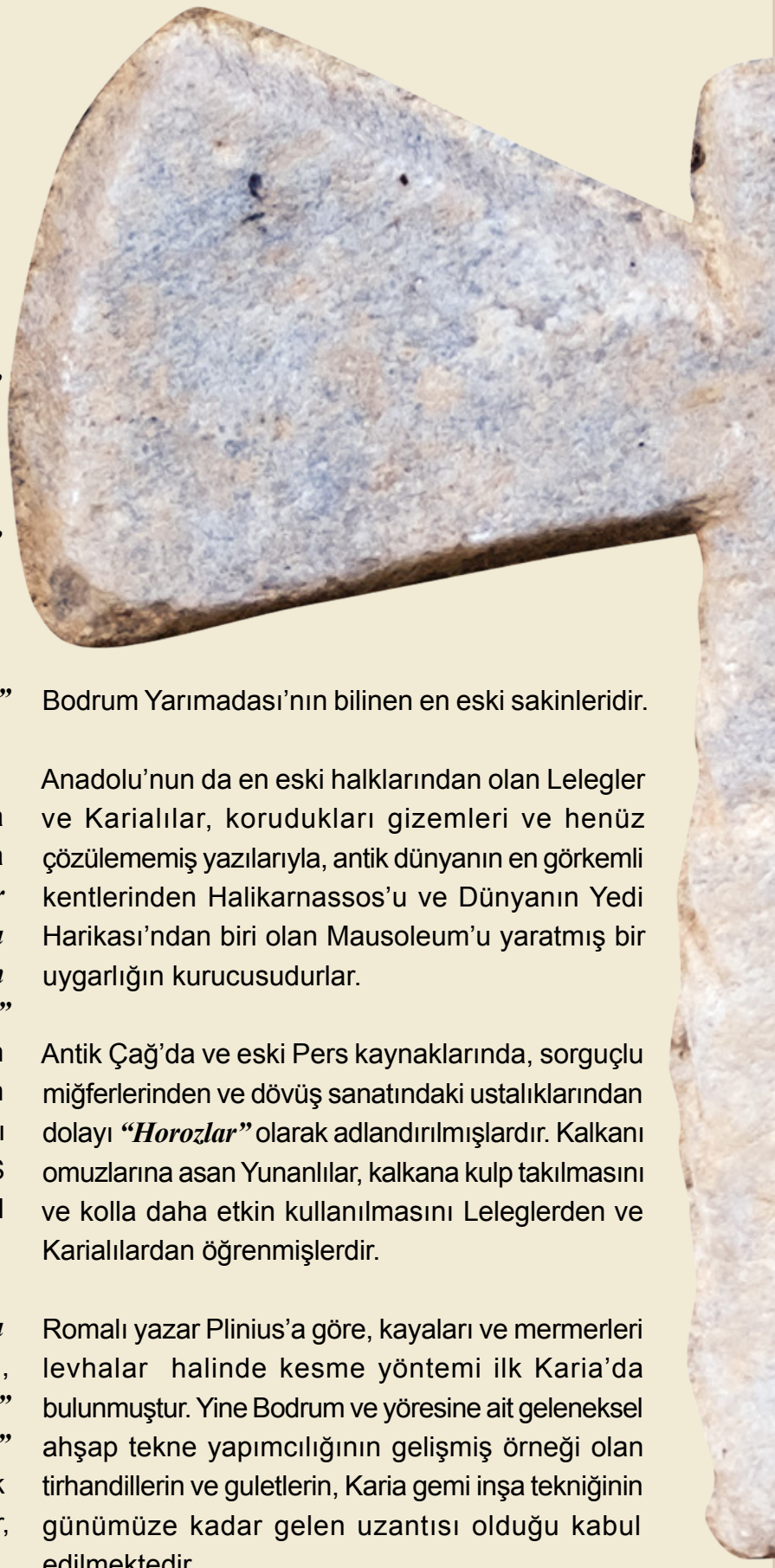

Bodrum Yarımadası'nın bilinen en eski sakinleridir.

Anadolu'nun da en eski halklarından olan Lelegler ve Karialılar, korudukları gizemleri ve henüz çözülememiş yazılarıyla, antik dünyanın en görkemli kentlerinden Halikarnassos'u ve Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olan Mausoleum'u yaratmış bir uygarlığın kurucusudurlar.

Antik Çağ'da ve eski Pers kaynaklarında, sorguçlu miğferlerinden ve dövüş sanatındaki ustalıklarından dolayı ***"Horozlar"*** olarak adlandırılmışlardır. Kalkanı omuzlarına asan Yunanlılar, kalkana kulp takılmasını ve kolla daha etkin kullanılmasını Leleglerden ve Karialılardan öğrenmişlerdir.

Romalı yazar Plinius'a göre, kayaları ve mermerleri levhalar halinde kesme yöntemi ilk Karia'da bulunmuştur. Yine Bodrum ve yöresine ait geleneksel ahşap tekne yapımcılığının gelişmiş örneği olan tirhandillerin ve guletlerin, Karia gemi inşa tekniğinin günümüze kadar gelen uzantısı olduğu kabul edilmektedir.

Hellenler, ölümü komşu evine salmak anlamında ***"tehlikeye Karları sürmek"*** deyimini kullanmışlar ve ***"Lidyalılar fenadır, Mısırlılar daha fena, Karialılar ise bunlardan da fenadır."*** demişlerdir.

Yunanlı tarihçiler Pelasglar, Karialılar ve Lelegleri ***"bizden önceki halklar"*** olarak tanımlamıştır. Vatanlarının dağlık ve sarp coğrafyası, denizle içli dışlı geçmişleri karakterlerine yansıyan Karialılar, usta denizci, korsan ve paralı asker olarak ünlenmişlerdir.

Tarihleri boyunca Karialılar, başka bir devletin egemenliğini tanısalar da asla vergi vermeyi kabul etmemiş, yerine savaş gemisi ve savaşçı veren bir kavim olarak tanınmışlardır.

MÖ 1'inci bin yılın ilk yarısında Karialılar paralı askerler olarak başka orduların saflarında çarpışmak için vatanlarından uzaklara gitmişlerdir.

Büyük İskender'in Asya seferi sırasında Mezopotamya'da bir Karia kolonisi ile karşılaşması, bu göçün izlerinden biri olarak kabul edilmiştir. MÖ 7'nci yüzyılda Mısır ordusuna asker olarak giden Karialılar, Firavun Psammetik'in en seçkin birliklerini oluşturmuşlardır. Firavun, bu seçkin askerleri kaybetmemek için onlara Nil deltasından çok değerli topraklar bağışlayarak Karialıların Mısır'a yerleşmelerini sağlamıştır. Mısırlılar, Karialıları ***"denizden gelen tunç adamlar"*** olarak adlandırmışlardır.

MÖ 7'nci ve 6'ncı yüzyıllar arasında Lydia (Lidya) kralları, Batı Anadolu topraklarının tamamını ele geçirmişlerdir.

Ancak Lidyalıları kardeş kavim olarak gören Karialılar, bu fetih hareketlerine karşı bir direniş göstermemiş ve otonom idarelerle varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu nedenle Lidya Kralı Gyges, Karialıların dostluk ve yiğitliklerini onurlandırmak için Herakles'in (Herkül) Amazon Kraliçesi Hyppolite'den aldığı ve kutsal emanet olarak Lidya başkenti Sardes'te saklanan çift ağızlı baltayı Karialılara hediye etmiştir. Ana tanrıça kültürünün simgesi olan çift ağızlı balta, Karia'nın sembolü olmuştur.

MÖ 546'da Persler, Lidya Krallığı'nı yıkarak Anadolu'yu ele geçirmiş ve Batı Anadolu'nun işgali için Harpagos komutasında bir orduyu görevlendirmişlerdir. Buna karşılık Karialılar, federe kent yapılarını ulusal bir federasyonda birleştirmiş ve Mylasa'daki (Milas) Zeus Karios Tapınağı'nı merkez yaparak Perslere karşı savaşmışlardır. Anadolu'nun Persler tarafından işgaline en sert direnişi Karialılar göstermiştir.

İonia'yı savaşmadan işgal eden Persler, Karia'daki Kaunas ve yarımadadaki Leleg kenti Pedasa'da sert ve çok uzun süren direnişlerle karşılaşmışlardır. Ancak MÖ 540'ta, Karialı bir aileden gelen kendi kralları tarafından yönetilmek koşulu ile Pers egemenliğini tanımışlardır.

Bu tarihten sonra Karia, Perslerin onayladığı Karia kökenli satraplar tarafından yönetilirken Karia kentleri de tiranlar tarafından yönetilmiştir. MÖ 5'inci yüzyılda, Halikarnassos tiranı Lygdames ölünce yerine kızı Artemisia geçmiştir. Artemisia, MÖ 480'de Pers Kralı Kserkes ile Halikarnassos, Kos, Kalymnos ve Nasiros donanmasının komutanı olarak Yunanistan seferine ve Salamis Savaşı'na katılmıştır. "***Tarihin ilk kadın amiralı"*** unvanını alan Artemisia'nın ardından oğlu Psindalis, Halikarnassos tiranı olmuştur. Tarihi kaynaklarda etkisiz ve korkak bir tiran olarak anılan Psindalis'in yerine de, oğlu II. Lygdames tiran olmuştur.

Halikarnassos, II. Lygdames'in baskıcı ve zorba yönetimi nedeniyle zor dönemler geçirmiştir. Herkül mitinin yaratıcısı Ozan Panyasis, demokrasi fikirleri nedeniyle idam edilmiş ve Herodot'un da içinde olduğu birçok aydın ya sürgün edilmiş ya da kaçmak zorunda kalmıştır.

Antik kaynaklar Karia başkenti Mylasia (Milas) Satrabı Hysaldomos'u hanedanlık kurucusu olarak kabul etmişlerdir. Hysaldomos'tan sonra satrap olan Hekatomnos ise hanedanlığa soyunun adını vermiştir. MÖ 377 yılında Karia'nın başına geçen Hekatomnos'un oğlu Kral Maussollos, başkenti Mylasia'dan (Milas) Halikarnassos'a taşımıştır. Myndos ve Syangela dışındaki altı Leleg şehrini de (Pedasa, Termera, Madnasa, Uranian, Telmissos ve Side) Halikarnassos'a taşınmak zorunda bırakmıştır.

Bu dönemde Halikarnassos ticaret ile gelişmiş ve kentin imarına önem verilmiştir. Kent, Bodrum

koyunu bir amfi tiyatro gibi içine alan, yaklaşık 7 km uzunluğunda güçlü surlarla çevrilmiş, Zephyrion'a (bugünkü kalenin olduğu yer) Maussollos'un sarayı yapılmıştır. Halikarnassos, Maussollos'un ölümünden sonra eşi ve kız kardeşi II. Artemisia tarafından yönetilmiştir. II. Artemisia, kocasının anısına Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olarak kabul edilen ünlü Mausoleum anıtını yaptırmıştır.

II. Artemisia'nın ölümünden sonra, yine kardeş evliliği yapmış olan İdrieis ve Ada tahta geçmişlerdir. İdrieis'in ölümünden sonra ise Ada, Halikarnassos Kraliçesi olmuştur. Ancak erkek kardeşi Piksadoras, Pers askerlerinin yardımı ile darbe yapmış ve Kraliçe Ada'yı sürgüne göndererek tahta oturmuştur.

Kızını Pers soylusu Orantabathes ile evlendiren Piksadoras, yönetimi de damadı ile paylaşmıştır. MÖ 335'te Piksadoras'ın ölümü üzerine, Halikarnassos tarihinde yönetim ilk kez Karia soyundan gelmeyen Pers Orantabathes'e geçmişse de çok fazla sürmemiştir. MÖ 334 yılında Halikarnassos, Büyük İskender tarafından kuşatılmış ve çok uzun süren bir kuşatmadan sonra Makedon askerlerince yakılıp yıkılmıştır. Kentin başına ise sürgündeki kraliçe Ada getirilmiştir.

Halikarnassos MÖ 2'nci yüzyılda Rodos egemenliğine girmiştir. Daha sonra ise Bergama Krallığı'na bağlanmış ve MÖ 113'ten itibaren ise Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline gelmiştir. Görkeminden ve ihtişamından çok şey kaybetmiş olan kent, Roma İmparatoru Augustos zamanında yeniden imar edilmiştir. Mars Tapınağı bu döneme aittir.

Halikarnassos'un görkemli anıtsal yapılarla donatılmış olduğu Antik Çağ yazarlarının eserlerinde anlatılmıştır. Bu eserler içerisinde Romalı mimar-mühendis Vitruvius Polia'ya (MÖ 1'inci yüzyıl) ait *Mimarlık Üzerine On Kitap* isimli yapıtın Duvar İşçiliği bölümünde, Halikarnassos'un hayranlık uyandıran yapılarına geniş yer verilmiştir.

MS 395 yılında Bizanslıların ve 11. yüzyılda Türklerin eline geçen bölge, 1. Haçlı Seferleri (1096-1099) sırasında tekrar Bizans yönetimine geçmiştir. Bu dönemde, bazı kaleler yenilenirken çok tanrılı dinlerden kalan pek çok pagan tapınak ise kiliseye dönüştürülmüştür.

MS 13'üncü yüzyıl ortalarında Milas'ı kendisine başkent yapan Menteşe Beyliği (1261-1424) Halikarnassos'a hükmetmiştir. Beyliğin dağılmasının ardından Osmanlı Sultanı Mehmet Çelebi 1414'te

Bodrum Kalesi Gravürü - Charles Newton

Bodrum'u Saint Jean Şövalyelerine vermiştir. 120 yıl bölgede kalan Saint Jean Şövalyeleri, yarımadada oldukça fazla yıkıma neden olmuşlardır. Şövalyeler tarafından, Mausoleum'un taşları kullanılarak "Castellum Sen Petronium" (Saint Peter Kalesi) ismi verilen bugünkü kale yapılmıştır. St. Petrus Kalesi'nin büyük kütlesi, üzerine kurulduğu antik ve klasik döneme ait kalıntıların tamamen yok olmasına yol açmış; depremle yıkılmış Mausoleum, taş ocağı olarak kullanılmış ve yağmalanmıştır. Agora ve liman çevresindeki yapılar da bugünkü Bodrum yerleşiminin altında kalarak yok olmuşlardır.

Mimar Vitruvius'un özellikle sözünü ettiği Venüs ve Merkür Tapınakları'ndan artık hiçbir iz kalmamıştır. Newton, 1856 yılında yaptığı kazılarda Göktepe'nin doğu yamacında Maussollos dönemine tarihlenen bir yapının kalıntılarına rastlamıştır. Newton bunu, ***"muhtemelen heykeltıraş Leokhares veya Timotheos'un yaptığı kutsal Mars heykelinin bulunduğu tapınak"*** olarak tanımlamıştır.

Yine Salmakis Çeşmesi, Aphrodite ve Hermes Tapınakları'ndan günümüze herhangi bir kalıntı kalmamıştır. İngiliz tarihçi George Bean, kıyıdan 800 metre içeride bir kaynak ve "Eski Çeşme" adı verilen bir çeşme bulunduğunu ancak bunun "Salmakis Çeşmesi" ile bir ilgisinin olmadığını belirtmiştir. Bean, son iki bin yılda yükselen deniz seviyesinin Salmakis Çeşmesi'ni su seviyesinin altında bıraktığını ve burnun sol tarafında, denizin içinde kaynayan bereketli bir kaynağın hâlen var olmasının bunun ispatı olduğunu ifade etmiştir.

Bodrum, 1522'de Kanuni Sultan Süleyman döneminde Rodos ile birlikte Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'de, 1600'lü yıllarda Karlova ilçesine bağlı olan kasaba halkının kale içinde yer alan 100 toprak evde yaşadığını belirtmiştir.

18. yüzyılda bölgeye görevli gönderilen Kızılhisarlı Mustafa Bey, kale içindeki yerleşimi kale dışına taşmış ve kale dışındaki ilk yerleşim alanı olan Tepecik Mahallesi kurulmuştur. Mustafa Bey'in başlattığı imar hareketi ile bugünkü Bodrum'un temeli atılmıştır. Önceleri çamurla sıvanan Bodrum evlerine, Rumların gelmesi ile kireç sürülmeye başlanmış ve düz çatılı, ahşap kepenkli, beyaz badanalı evler giderek kasabanın özelliği haline gelmiştir. 1830'da

Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanması ve 1866'da başlayan Girit isyanının adalardaki Türk ve Müslüman halkı göçe zorlaması ile başlayan nüfus hareketleri, Bodrum'un nüfus yapısını da önemli ölçüde değiştirmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın acılı yılları ve "On iki Adalar"ın İtalya tarafından işgali, Bodrum'u çaresiz bırakmış ve yoksullaştırmıştır. Yelkenle ya da kürekle iki üç saatte gidilebilen İstanköy (Kos), İtalyanların teşvikleri ile üretimde ve ekonomide Batı tipi bir yaşam tarzı kurarken Bodrum'da zaman bu yıllarda neredeyse durmuştur. Kendi ürettiğini yiyen, kendi dokuduğunu giyen, fakir bir ilçe olarak 20'inci yüzyıla girmiştir. Aslında Bodrum'un zenginliği de yoksulluğu da denizin öte yakasına, adalarla olan siyasi ve ekonomik dengelere doğrudan bağlı olmuştur. Bugün yaz aylarında kalmak için yer bulmanın sorun olduğu Bodrum, o yılların yaz aylarında neredeyse boşalmış, terk edilmiş durumdadır. Balıkçı ve süngerci tekneleri denize açılırken halkın bir kısmı da Milas'a ve Söke'ye tarım işlerinde çalışmaya gitmişlerdir.

Selçuk Erez, 1900'lerin başındaki Bodrum'u şu cümlelerle anlatmıştır: ***"Bodrum'un Kumbahçe kısmı, Kasaphane'ye kadar Rum Mahallesi'ydi. Bu mahallenin bir ucunda Aya Nikola Kilisesi vardı. Diğer ucunda ayrı bir kilise yapılmaya başlanmıştı. Bitseydi adı Ayias Yorgi olacaktı. Şimdi Halikarnas Oteli'nin binasıdır burası… Beş on Yahudi ailenin yaşadığı küçük bir mahalle, Türk Mahallesi'nin yanında belediye binasının arkasındaydı. Sayıları fazla olmadığı için havraları bulunmayan bu topluluğun çoğu, Kale Caddesi'ndeki dükkânlarında ticaretle uğraşır, birkaçı kuyumculuk ve sarraflık yapardı."***

1920'lerin Bodrumu'nda konaklama hizmeti veren iki han vardır. Bu hanların alt katı ahır ve depo olarak kullanılırken üst katları konaklamak için kullanılır. Bunlardan ilki 'Talaslı Hanı'dır ve Adliye Camisi önündeki meydan açılırken yıkılmıştır. Diğeri ise yörenin en büyük ağalarından sayılan Hacımollaoğlu'na ait, kalenin önündeki, bugün çarşı dokusu içinde kalan ve turistik işletme olarak kullanılan handır.

1923 Lozan Antlaşması'nın "Türkiye ile Yunanistan Arasındaki Nüfus Mübadelesi" hükümleri gereğince, Bodrum'daki Rumların büyük bir bölümü adalara göçmüş, Girit ve diğer adalardan ise yöreye Türk göçmenler gelmiştir.

Mübadele öncesi Bodrum'da tekne yapımı, balıkçılık, fırıncılık, inşaat ustalığı ve kireççilik Rumların işi olarak kabul edilirken Türkler daha çok tarımla, bağ ve bahçe işleri ile uğraşmışlardır. Mübadele sonrası Rumlar gidince boşalan bu alanları, Bodrumluların ***"yarım gâvur"*** dediği Giritliler doldurmuş ve Rumlar'dan boşalan Kumbahçe'ye yerleşmişlerdir.

İzzettin Çalışlar'ın anlatımı ile Bodrum yıllarca "***Kendi ekip biçtiğini yiyen, kendi dokuduğu pamukluları Bitez Azmağı'nın çamuru ile boyayıp giyen, Giritli Yunus'un bakkalı, Yunuslar fırını ve hamamdan oluşan bir yaşam alanını paylaşan, yoksul halkın yaşadığı küçük bir kasaba."*** olarak kalmıştır.

"Bodrum iki dükkân bir furun, kuru ekmek yiye yiye ne ağız kaldı ne burun" deyişi, o günlerin yoksulluğunu anlatan bir Bodrum deyimidir. 1920'li yılların başlarında Bodrum merkezinin karayolu bağlantısı yalnızca Müsgebi (Ortakent) ile kurulabilmiş ve yarımadadaki diğer köylere ise ancak deniz yolu ile ulaşım sağlanabilmiştir.

Kent, cumhuriyetin ilk yıllarında (1927 Nüfus Sayımı'na göre) 1.450 hanede toplam 4.290 nüfusun yaşadığı yoksul bir balıkçı ve süngerci kasabası görünümündedir.

Ancak Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın (Halikarnas Balıkçısı) kasabaya siyasi sürgün olarak gönderilmesinin ardından popülerliği artmış ve görüntüsü değişmeye başlamıştır. Cevat Şakir'in çabaları ile kamusal alanlara palmiye, hurma, okaliptüs, gibi ağaçlar ve narenciye türleri dikilmiş ve kent yeşillendirilmiştir.

Balıkçı ve dostlarının yarımadada mavi yolculuğun başlatılmasında ve turizmin geliştirilmesinde büyük katkıları olmuştur. 1968 yılında yarımadayı Milas'a bağlayan karayolu asfaltlanmış ve Anadolu ile ulaşım bağlantısı güçlenmiştir.

Kasaba nüfusu 1960'lara kadar dengeli bir artış göstermiştir. Ancak 1970'lerin ikinci yarısından itibaren büyük kentlerden Bodrum ve köylerine yerleşim hız kazanmıştır. Entelektüel çekim merkezi haline gelen Bodrum'u tercih eden sanatçılar ve aydınlar yerleşmek için Bodrum'u seçmişlerdir. Cevat Şakir'in ***"Halikarnas Balıkçısı"*** adıyla yazdığı kitaplar, Bodrum anlatıları, köşe yazıları ve dostları ile yaptığı mavi yolculukların doyumsuz anıları, Ankara ve İstanbul'un karmaşasından kaçmak isteyen pek çok insanı Bodrum'a çekmiştir.

Yazar, sanatçı ve bilim insanları ev ya da arsa alarak Bodrum'a yerleşmiş ya da sığınabilecekleri bir huzur adası bulmanın mutluluğuyla tatillerini Bodrum'da geçirmişlerdir. 1970'lerin başında Bodrum'a ilk yerleşenler Cevat Şakir'in dostları Bedri Rahmi Eyüboğlu ve Prof. Mina Urgan olur. Kumbahçe'de eski bir eve yerleşen Mina Urgan'ın birçok dostu yıllarca Bodrum'a gelir giderler.

Özellikle yakın dostu, ünlü gezi anıları yazarı Freya Stark da sıkça Bodrum'a gelir ve Bodrum'la ilgili yazılar yazar. Tanınmış bilim kadını Prof. Fatma Mansur ve eşi, bir ev satın alarak Bodrum'a yerleşirler. Daha sonra bu evi ***"Sanat Güneşi"*** Zeki Müren satın alır ve ***"Bodrum'un Paşası"*** olarak Bodrum'a yerleşir. Tiyatro ustaları Gülruz Sururi ve eşi Engin Cezzar, yazar Cevdet Kudret ve eşi, şair İlhan Berk, şair Hilmi Yavuz, ressam Fethi Arda, fotoğraf sanatçısı Selmin Başak, mimar Melih Birsel, mask sanatçısı ve doğa aktivisti Saynur Gelendost ve eşi de ilk gelenler arasındadır.

1976 yılında Selim İleri'nin *Her Gece Bodrum* kitabı birçok kişinin yüreğine Bodrum sevdası düşürür. Gazeteci-yazar Yaşar Aksoy'un *Halikarnas Kadırgası,* Bodrum'a gelinmesi için açık davetiye çıkarır. Oral Gönenç'in *Bodrum'da Yeniden*, Selçuk Erez'in *İstanköyaltı Bodrum*, Baskın Oran'ın *Dalavere Memet'in Bodrum Tarihi* kitapları Bodrum'un yakın tarihine tanıklık eden Bodrum anlatıları olur.

1979'da Milas-Bodrum yolunun tamamlanması, artarak katlanan Bodrum ününü 1980'lerde turizm patlamasına dönüştürür. Turizm ile beraber göç de başlar ve ilçenin merkez nüfusu bir anda 50 binlere ulaşır.

Eski çağlarda yaşamış, uygarlık mirası bırakmış birçok şehir vardır. Ancak günümüzde artık ölü kentler olarak anılmaktadırlar. Bir zamanların Miletus'u, Priene'si, Knidos'u bugün sessizliğe gömülü birer ören yeridir. Ama öyle şehirler vardır ki bazen eski adını aynen koruyarak, bazen de adı tamamen değişmiş olarak varlıklarını sürdürmektedir. Geçmişin Halikarnassos'u, günümüzün Bodrum'u bu kentlerden biridir.

İlyada ve Odysseia destanlarının derleyicisi Homeros, Bodrum'u ***"ebedi mavilikler ülkesi"*** olarak anlatmıştır. Mitolojideki adıyla ***"Halikarnassos"*** yani Bodrum, yüzyıllardır tüm uygarlıkların gözünü kamaştırmıştır. Halikarnas Balıkçısı, ay ve güneşin sürekli aydınlık kıldığı Akdeniz'i tanımlarken ***"… bu ışık, hayatın başlangıca gülümsemesidir. Bu en büyük saflıktır, gerçekte sanat ve şiir evreninin herkese, çevreye aşk ilan edişi olmasın bu? Akdeniz derinine kadar inilemeyen aşk ve hayat uçurumudur. Bu ışık doğmaya hazır günün aydınlığını, saydamlığını yaşatan Altıncı Kıta'dır. Bir kolu Kartaca'da, öbürü Kuzeyde, Roma'da biten 'Verimli Hilal', burada Akdeniz'i kucaklar. İşte uygarlık şafağı, buradan dünyayı aydınlatmaktadır. Bu şafağın merkezi Batı Anadolu'dur."*** demiştir.

Bilim de sanat ve uygarlık da bu topraklardan doğmuştur. Yaşamın sırları bu topraklarda gizlenmiş ve bu topraklarda çözülmüştür.

Karya başkenti Halikarnassos, Antik Çağ'ın mavilikler ülkesi, karanlık Orta Çağ'ın en esrarengiz örgütlerinden birisi olan Rodos Şövalyelerinin kalesi ve Osmanlı'nın önemli bir tersanesi olarak tarihteki rolünü ve yolculuğunu binlerce yıldır sürdürmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte farklı bir çehreye bürünen Bodrum, ilk olarak sanatçıların, aydınların yazlık mekânı olarak tercih edilmiş ve zaman içinde ülkenin turizm denince akla gelen ilk merkezi haline gelmiştir. Dünyanın birçok turizm merkezinde, kültürel kimliklerine sahip çıkmayan yerel halklar fakirleşerek yöreden ayrılmak durumunda kalırken Bodrum, yerel halkın zenginleştiği, gelişmenin yerel değerlerle birlikte yol almaya çalıştığı bir farklılık yaratmıştır. Toprağa bağlı üretimi ve kültürü nispeten koruyarak büyümenin özgün bir modelini ortaya çıkarmıştır.

Bodrum 1964

Bölgede yaşamış kültürler arasında bağ kurma çabaları, kültürel alışverişi sağlayarak hoşgörü kültürünü yaratmıştır. Manevi, etik ve estetik doyumu sağlayan sanat ve kültür faaliyetleri, hızla gelişen kentin vazgeçilmezi sayılmış ve Bodrum önemli bir kültür merkezi haline gelmiştir.

Gün batımında kızıl ve mavinin dans ettiği bu kent, eğlence ve gece hayatı ile ünlenmiş, binlerce yıllık tarihi, zanaatı, sanatı ve halen sürdürülen topraktan üretimi ile her gün biraz daha gelişen, rahat, çağdaş ve gurur duyulan çok kültürlü bir buluşma merkezi haline gelmiştir. Maussollos'un MÖ 367'de stratejik konumunu ve ticari geleceğini öngörerek Karia başkenti yaptığı Halikarnassos, bugün yarımadanın bütününe yayılmış, her karış toprağı altın değerinde bir turizm metropolüdür.

Tarihin babası Herodot'un deyimi ile ***"dünyanın en güzel iklimine ve gökyüzüne sahip Bodrum"***, her açıdan bir hazine değerindedir. Bir dünya markası olarak doğanın ve insanın yarattığı mucizedir.

Kaynakça:

• H. Perihan Kiper, Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Tarihsel Kültürel Değerlerinin Korunması - Türkiye-Bodrum Örneği (Doktora Tezi)

• Saadettin Gündüz, Bodrum-Muğla Koruma Amaçlı İmar Planı Açıklama Raporu

• Gülten Kazgan, Küreselleşme ve Ulus Devlet

• Ruşen Keleş, Kentbilim Terimleri Sözlüğü

• Bodrum Yarımadası Çevre Sorunları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 1.Cilt, İzmir 1998.

• Cevat Erder, Tarihi Çevre Kaygısı, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara 1999.

• Rana Aslanoğlu, Kent, Kimlik ve Küreselleşme, 1998.

CELIKOGLU

ŞEHİR YAŞAYAN BİR HAFIZADIR

Kentler birçok şeyin bir araya geldiği ve değiş tokuş edildiği yerdir. Ama sadece ticari takasların değil; kelimelerin, arzu ve anıların da değiş tokuş edildiği yerlerdir.

Şehir, başkalarıyla bir arada bulunma ve ortak yaşamın anılarını koruma mantığı üzerinde yükselir. Bu nedenle sadece tüketimin değil, bilimin, sanatın ve üretimin de büyük bir organizasyonudur.

Bir kentin tarihini, coğrafyasını, toplumsal hayatını, geçirdiği değişimleri, insan tiplerini, atmosferini, doğal güzelliklerini, yeme içme kültürünü, yazını kışını, folklorunu ya da eğlence hayatını herkes kendince görür ve yaşar. Çünkü insan yaşamlarının iç içe geçmiş yumakları arasındaki ilişki, kent simgesinde dile gelmektedir.

Toplumsal bellek, bireylerin hafızalarından etkilenerek oluşan ve geçmiş yaşamlardan bağımsız düşünülemeyecek bir olgudur. Yaşanmışlıklar, biriken anılar, tarihi olaylar, mutluluklar, üzüntüler toplum belleğini oluştururlar ve bu bellekte anılar kodlanarak saklanırlar.

Kentli kimliği ve kent bilinci yaratmanın ön koşulu; kenti kent yapan tarihsel serüveni canlı tutmak, tanıdık hale getirmek ve geçmişle bugünü birbirine bağlayarak ortak bir geleceğe ulaşmanın koşullarını yaratmaktır.

Bu nedenle, kentin süreç içinde geliştirdiği kültürle bütünleşemeyen kentlileri, kentin kültürel özellikleriyle ve geçmişiyle tanıştırmak ya da barıştırmak önemli bir sosyal sorumluluk görevidir.

Kültür mirası, bir kimlik mirasıdır. Kent tarihi ve anıları; kültürel kimliğimizi dünden bugüne, bugünden de yarına taşıma görevi üstlenirler.

Geçmişin birikimini geleceğe aktarmak ve ortak mirasın oluşmasına katkı sağlamak amacıyla basılan Bodrum Belediyesi Kültür Yayınları; Bodrum yaşam serüveninin araştırılmasının ve öğrenilmesinin temelini hazırlamaya çalışan, tarihsel-kültürel birikimi her yaş diliminden insanla paylaşan, farkındalık yaratan, ön kaynak yayınları olarak hazırlanmakta ve sunulmaktadır.

En temel kültür olguları arasında yer alan kent öyküleri, insan zihninin, çevresini ve kendini anlama sürecinde deneyimleyerek ortaya koyduğu, yıllar boyunca süregelmiş ortak bilinç ürünleridir.

Bu ürünler; içinde geliştiği toplumun zihinsel yapısını, gelişim evrelerini anlamaya olanak sağlayan izlerle doludur.

Yaşanmışlıklar ve kent öyküleri, insan bilincinin gelişim evrelerini göstermesi, bilim ve sanata ilişkin tarihi gerçeklikleri ortaya koyması ve günlük hayatın birer yansıması olmaları bakımından önemlidirler. Anlatılar ve anlayış, içinde oluştuğu toplumun değerlerini yansıtırken karşılıklı bir etkileşimle yine o toplumu şekillendirmektedir. Anılar, kentlerin görünmez bilinçaltıdır.

Bazen denk geldiğimiz bir görüntü, bazen silinmeye yüz tutmuş bir fotoğraftır. Tarih değildir ama tarihe yardımcıdır. İzlerin takip edilmesi, kent anılarının ortaya çıkarılmasında bir yöntemdir. Anılar, olanın ortaya çıkarılmasında önemli rol oynar ve günümüzü yaşayan kentin görkemine ayna tutarlar.

Kent anılarının yazılması, kavramlara takılıp kalan ve resmi bir anlam yaratan görüntünün başka anlamlar da barındırabileceğinin gün ışığına çıkarılmasıdır. Sarsıcıdır ve baştan çıkarıcıdır. Gerçeğe, daha fazla gerçeğe atılan adımdır. Hayatı gerçekten parmaklarının ucunda hissetmek isteyenlerin cesaretidir.

Kazandıklarına yapışıp yaşayanları sorgulamaya davet ederken kendilerini yok sayarak başkalarına yer açabilenleri yükseltir. Güzel olanlarına sığınıp içimiz acıtanlarından kaçınmamalıyız.

Yaşanmış olaylar, zamanın imbiğinden geçerek olgunlaşır ve insanlık hallerini görünür hale getirir. Kentlerin uzak ya da yakın geçmişinde neler yaşandığı çoğu zaman sözlü öykülerdir ve bu öykülerin derlenmesi sözlü tarih çalışmalarının konusudur.

Bodrum Belediyesi, Bodrum'a gönül vermiş dostlarıyla sözlü tarih çalışmalarını topluyor ve düzenliyor. Kente insan odaklı bakışın iz düşümü olarak hazırlanan Kültür Yayınları, kent dokusunda insan izlerini takip eden, geçmişimize ışık tutan, unutulmaya ve kaybolmaya engel, Bodrum'u Bodrum yapan öykülerin paylaşılmasıdır.

Bodrum kent dokusunda insan izlerini takip ederek anlatmaya çalıştığımız Bodrum tarihi anlatılarımız, *"Halikarnassos'tan Bodrum'a İz Bırakanlar"*dan sonra sokakta, mahallede, denizde Bodrum'u Bodrum yapan ve ilkleri gerçekleştiren *"Ey Goca Bodrumlu (Bodrum'u Bodrum yapanlar)"* ile devam edecektir.

"Hayat kısa ya da uzun öykülerden başka nedir ki? Sonuçta her yaşanmışlık, olağanüstü bir deneyimdir ve şehir yaşayan bir hafızadır, kendisi için yapılan hiçbir şeyi unutmaz."

Bodrum Kalesi gravürü-Luigi Mayer 1804

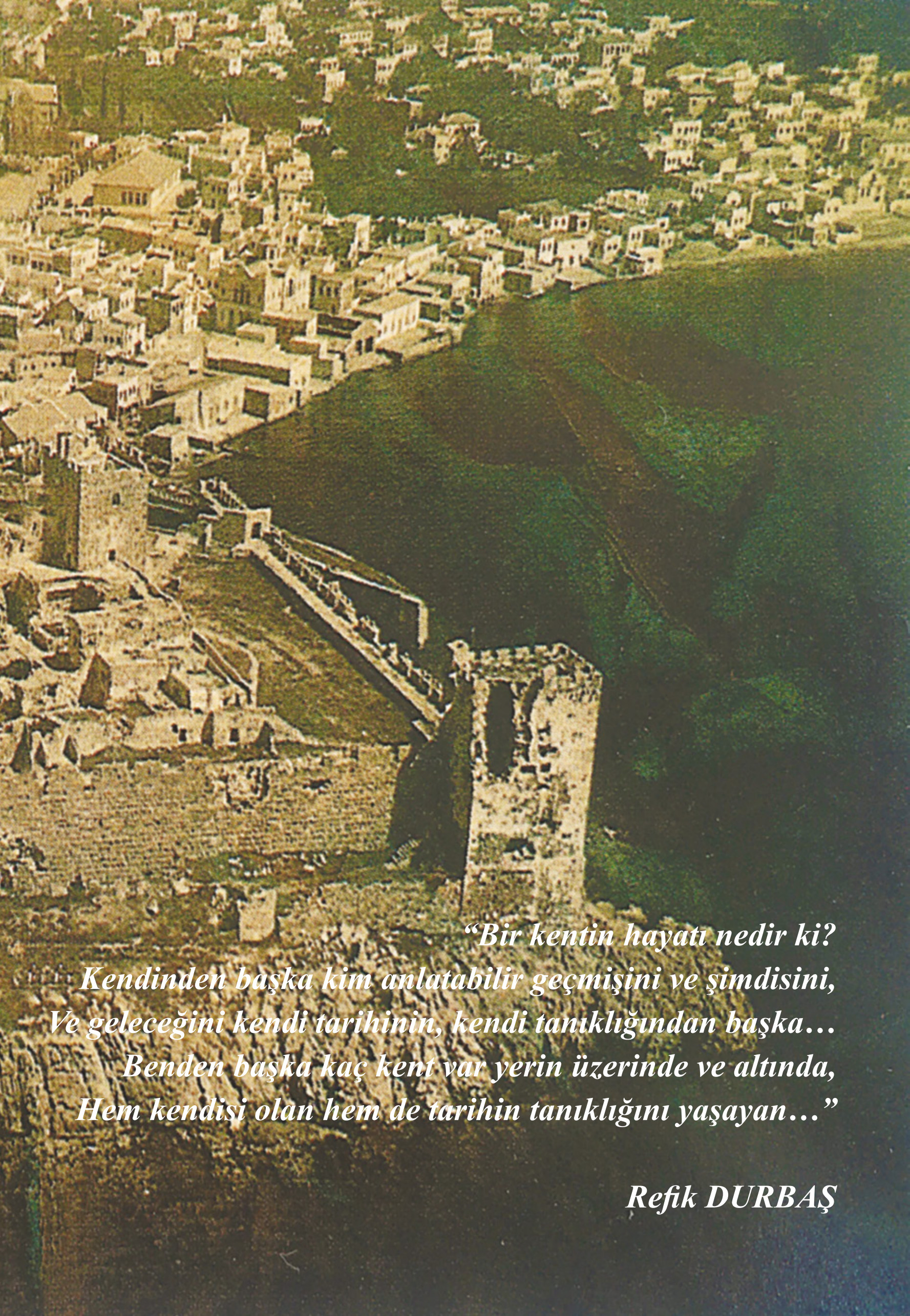

“Bir kentin hayatı nedir ki?
Kendinden başka kim anlatabilir geçmişini ve şimdisini,
Ve geleceğini kendi tarihinin, kendi tanıklığından başka…
Benden başka kaç kent var yerin üzerinde ve altında,
Hem kendisi olan hem de tarihin tanıklığını yaşayan…”

Refik DURBAŞ

Mavi Anadolu Tezi

Hümanizmin, medeniyetler beşiği ve kültür harmanı Anadolu kaynaklı olduğunu savunan, Anadolu uygarlıklarını kaynak olarak gören, Anadolu toprağı ve Hellen dünyası arasında tarihi ve kültürel bağlar olduğunu savunan "Mavi Anadolu" tezi, Cevat Şakir Kabaağaçlı tarafından Bodrum'da oluşturulmuş ve adım adım Bodrum'da inşa edilmiş bir düşünce akımıdır.

Sürgüne gönderildiği Bodrum'a İyon ve Karia topraklarını kat ederek gelen Cevat Şakir'i, Halikarnas Balıkçısı olarak yeniden doğması için motive eden, Anadolu uygarlıklarına ve karşılaştırmalı mitoloji çalışmalarına yönlendiren güç, öncüsü olduğu "Mavi Anadolu" düşünce hareketi olmuştur.

Temelleri Halikarnas Balıkçısı tarafından ortaya atılan tez; Azra Erhat, Vedat Günyol, Sabahattin Eyüboğlu ve İsmet Zeki Eyüboğlu tarafından takip edilmiş ve geliştirilmiştir. İsmet Zeki Eyüboğlu, takipçisi olduğu Mavi Anadolu tezini şöyle özetlemektedir:

"Anadolu'nun en eski çağlardan günümüze değin üzerinde yaşayan insanların yaratmalar alanı olduğu, bütün düşünce ürünlerinin, sanat varlıklarının en eski çağlara değin gittiği, dıştan gelmediği, getirilmediği görüşü yenidir.

Günümüzde buna 'Mavi Görüş' ya da 'Mavi Anadolu' diyoruz. Mavi Anadolu, Anadolu'nun tarihini bir bütünlük içinde gören, bugününü en eski çağlarıyla bağlayan, arada kopmayan bir kültür bağının bulunduğuna inanan, onun gerçekliğini savunan düşünce akımıdır.

Bu düşüncenin öncülüğünü Halikarnas Balıkçısı yapmıştır. Anadolu'nun birçok medeniyetin beşiği olduğunu ve dünya mitolojisinde etkin bir yere sahip olduğunu savunan Mavi Anadoluculuk fikri, aynı zamanda Türkiye'nin tarihi kökenlerinin, yaşadığı bu topraklardan, Anadolu uygarlıklarının mirasından ayrı düşünülemeyeceğini de savunur."

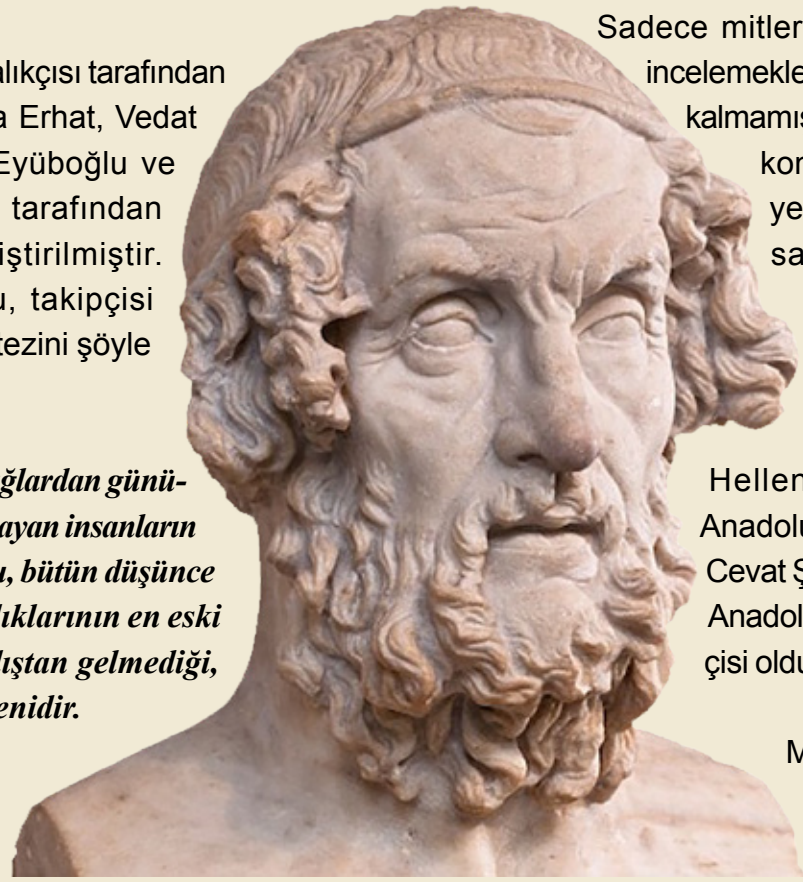

Homeros

Anadolu kültürünün oluşmasında klasik Ege uygarlığını mihenk taşı olarak gören Cevat Şakir, bir Anadolu uzmanı ve Bodrum sevdalısıdır.

Yunan mitolojisi olarak görülen ve Avrupa'nın kendi kökenleri olarak kabul ettiği kültürün aslında çok daha köklü uygarlıklara beşik olmuş Anadolu'ya ait olduğu tezini savunmuş ve Batı tarafından bunun göz ardı edildiğini belirtmiştir.

Bir Yakın Çağ tarihçisi olarak uygarlık tarihi alanındaki bilgilerini, Anadolu ve Hellen mitolojileri üzerine yaptığı incelemelerle yoğunlaştırmış ve antik dönemlerin ayrıntılı bir çizelgesini yapmıştır.

Sadece mitleri, metinleri, efsaneleri incelemekle ve karşılaştırmakla kalmamış; pozitif bilimin gelişimini, konuşulan dilleri, medeniyetlerin kültürel yapısını, sanatsal gelişmişliği ve tarih gibi birçok konuyu harmanlayarak tezini oluşturmuştur.

Hellen mitlerini, Sümer ve Anadolu mitleri ile karşılaştıran Cevat Şakir, Yunan uygarlığının Anadolu'nun öncüsü değil takipçisi olduğunu ortaya koymuştur.

Mitlerin evrensel olduğunu, kültürel yapı ya da coğrafya değişse de büyük farklılıklar gözlenemeyeceğini, bu nedenle dünya mitlerinin benzer konuları işlediğini ve benzer kahramanlar yarattığını savunan Cevat Şakir, karşılaştırmalı mitolojik incelemenin kültürler arasındaki ilişkiyi ve ortaklığı ortaya koymakta önemli bir kaynak olduğunu öne sürmüştür.

Homeros'un *Odysseia* ve *İlyada*'sını, İsa'dan 4000 yıl önce Sümerlerce yazılan *Gılgamış Destanı*'yla karşılaştırarak inceleyen Cevat Şakir, Odysseia'nın Gılgamış'tan etkilenerek yazıldığını saptayarak örnekleriyle sıralamıştır.

Bodrum'da yazdığı ve Anadolu mitlerini incelediği *Hey Koca Yurt*, *Anadolu Tanrıları, Anadolu Efsaneleri, Merhaba Anadolu* ve *Anadolu'nun Sesi* adlı beş kitabı, çok sayıda makalesi ve konuşması, karşılaştırmalı mitoloji konusundaki incelemelerinin sonuçları olarak kaleme alınmıştır.

Cevat Şakir, Yunan mitolojisinin oluşumundaki Anadolu etkisini sadece tek tek efsaneler arasında gerçekleşen etkileşim örnekleriyle değil, Yunan mitolojisinin oluşumundaki Homeros'un etkisini de anlatarak ortaya koymuştur:

"Mitoloji, hangi toplumun hangi tanrılara taptığını bildirir. Tapılan tanrılardan ise toplumun hangi soydan olduğu belirir. Grekler Zeus başta olmak üzere (tanrılar tanrısı) on iki Olymposlu tanrıya tapıyorlardı. Olymposlu Tanrı, "Dağ Tanrısı" demektir. Anadolu'da yirmiden fazla Olympos Dağı vardır. Greklerin tanrılarının adlarını, görevlerini ve huylarını Homeros tayin etti. Bu tanrıların topu Anadolulu'dur. Belki çıkışları Sümer ve Mezopotamya'dır.

Grek tanrılarının ortaya çıkışlarına bakıldığında bu tanrıların Homeros tarafından yaratıldığı görülür. Yunan mitolojisinin ilk ve en önemli kaynağı olan Homeros, Grek tanrılarının efsanelerini anlatmış ve onların görevlerini tayin etmiştir.

Oysa Yunan mitolojisine ve dolayısıyla tüm Hellen kültürüne bu denli önemli bir katkı yapan Homeros Anadoluludur. Grek Tanrılarının adlarını, görevlerini ve huylarını tayin eden Homeros, İzmir'de doğmuş bir ozandır. Üstelik Homeros'un İlyada ve Odysseia'da kullandığı dil İon lehçesidir. Homeros kendisinin Grek ya da Hellen olduğundan bahsetmez. Anadolulu Troyalılar'dan, Akalar'dan, Mirmidonlar'dan, Argoslular'dan, Danaeler'den söz eder.

Grek Tanrılarının Homeros tarafından yazılmış olması sadece Yunan mitolojisinin değil, Batı uygarlığı için büyük önem arz eden Hellen bilincinin oluşmasında da Anadolu'nun büyük bir payının ve etkisinin olduğunun kanıtıdır. Homeros eserlerini yazarken Anadolulu olma bilinci içindedir ve bu nedenle de bu tanrılar, Anadolu'da yansımalarını gördüğümüz tanrılardır.
Bir diğer Anadolulu ozan Hesiodos'da da tanrıların oluşumundaki Anadolu etkisini görmek mümkündür. Homeros ile Hesiodos, bu tanrıları tutup yoktan var etmediler."

Anadolu'nun Sesi kitabında Güneş Tanrısı Apollon'u ise şöyle anlatır:

"Apollon, ışık ve güneş tanrısıdır. Ok atıcıdır ve güzel sanatların dokuz perisinin kılavuzudur. Ancak 'Grek Tanrılarının en Grek'i' kabul edilmesine karşın, 'Apollon' sözcüğü Grekçe değildir. Adı bile Grekçe olmayan Apollon, Anadolulu bir tanrıdır. Homeros ona Likegenes (Likya'da doğdu) der. Hellenler ve Batılılar onun Grek olduğunu ispat yolundaki bütün çabalarına rağmen Grek değil Anadolulu olduğunu kabul zorunda kalmışlardır.

İlyada'da Apollon, Hellenlerin düşmanıdır. Troya'dan yanadır. Hellenistan ordusunu mahveden odur, hatta Hellenlerin başkahramanı Akhilleusu öldüren de odur. Homerik Sagada böyledir. Latin şairi Horatius da Apollon için 'Doğduğun yer Likya ve Patara'nın bekçisisin.' der."

Cevat Şakir için mitoloji olmazsa olmaz bir bilimsel araştırma alanıdır. Uzun yıllar süren araştırmaları sonrasında Anadolu'nun sesi olmuş ve gizli kalmış bilgileri ortaya çıkarmıştır. Hem mitolojik hem de bilimsel ve sanatsal tespitlerinde kazı bilimsel verilerden, yontu, kabartma ve resimlerden, tarihi gerçeklerden, düşünce tarihinden faydalanmıştır.

Eserlerinde, fikirlerine temel oluşturan kazı bilimsel bulguları okurlarına görsel olarak sunmuş ve mitlerle bunları yorumlamıştır. Cevat Şakir, mitosları tek bir medeniyete ait görmez. Medeniyetlerin birbirlerini sürekli etkilediklerini ve bu nedenle uygarlığın da tek bir ulusun tekelinde olamayacağını savunarak, yazılarında ve konuşmalarında sık sık gerçek "insanseverlik"ten ve "insandaşlık"tan bahsetmiştir.

Herodot Tarihi'ni dilimize kazandıran gazeteci, yazar ve çevirmen Mümtekin Ökmen, Oxford'da Yakın Çağ Tarihi okumuş Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın mitoloji araştırmalarını ve tezlerini şöyle özetler:

"Halikarnas Balıkçısı mitoloji bakımından bilimsel açıdan bir otorite idi. Özellikle karşılaştırmalı mitoloji alanında Türkiye'de tek isimdi. Mitolojiyle ilgili eserlerinde Anadolu'nun uygarlık tarihindeki yerinin çok önemli olduğu üzerinde durmuştur. Bunu da şuna bağlamıştır: Bilimsel düşüncenin yurdu Anadolu'dur.

Bilimsel düşüncenin ilk temsilcisi olan Thales, Miletoslu'dur. Bir tabiat olayını tanrının işidir diye açıklamak yerine bir doğa olayıdır diye açıklayan ilk kimsedir. Pozitif bilimin babası Tales'tir. Halikarnas Balıkçısı, buna dayanarak çağdaş bilimin ilk olarak Anadolu'da başlamış olduğunu ileri sürmüştür."

Eski Anadolu uygarlıkları üzerine incelemeleri ve kazı çalışmalarıyla uluslararası üne sahip "Hocaların Hocası" olarak adlandırılan Prof. Dr. Fahri Işık da Cevat Şakir gibi Anadolu'nun Hellen ve Avrupa üzerindeki etkilerini vurgulamış ve yaptığı kazılarla bu tezi ispatlayan bilimsel bulgular ortaya koymuştur.

Işık, 20 yıllık kazı ve üniversite ders notlarından derleyerek yazdığı *Doğa Ana Kubaba* adlı eserinde, Olymposlu sanılan tanrıçaların ve Leto'nun, mağara duvarlarıyla resimleşmeye başlayan "Anadolu Ana Tanrıçası"ndan soylandıklarını, özde "Anadolu bacıları" olduklarını bilimsel verilerle ispatlamış ve Ege dostluğunda paylaşılan ortak inancın öyküsünü anlatarak Cevat Şakir'in Homeros ve Hesiodos hakkındaki düşüncelerini şu ifadelerle desteklemiştir:

"Homeros ve Anadolu göçmeni Hesiodos'la Hellen pantheonunu kuranlar, Hekataios ve Heredot'la tarihi yazanlar, Thales ve Pythagoras'la doğa bilimlerinin tohumlarını atanlar, özlücesi, çağdaş düşüncenin ve bilimin 'resmini' ilk biçimlendirenler de doğu yakadan sürerler köklerini ve Batı uygarlığını Anadolu toprağında temellendirirler."

Prof. Dr. Fahri Işık, *Uygarlık Anadolu'da Doğdu* adlı eserinde ise yaptığı kazılar, elde ettiği bulgularla, insanlığın bugününü biçimlendiren uygarlığın temelinin Yunanistan'dan değil, Anadolu'dan kaynaklandığını ve bu gerçeğin bilinmesine rağmen hâlâ inkâr edildiğini vurgulayarak görüşlerini şöyle dile getirir:

"MÖ 1200-500 yılları arasında Anadolu'da köklenen Batı uygarlığının Ege'nin öte yakasına, Hellas'a, sürgün verişinin bilimsel bulgularıdır. İçeriğinde, her iki yakada Hitit ve Akha gibi büyük siyasal güçlerin çöküşüyle girilen, ilkel bir köy kültüründen, insan resminin soluklanıp canlandığı klasik devrime gelişen zorlu yolda, yaratıcı ve öncü adımların dünya sanat tarihinde ilk kez Anadolu topraklarında atıldığı gerçeği vardır. Anadolu-İon halkının 'veren', Hellas-Dor halkının 'alan' olması ve bu ilişkinin bilinmesine karşın, 'yaratıcıların' gene de 'Hellen' sayılmasının tersliği vardır."

Anadolu'nun ve burada bin yıllarca yaşamış kadim uygarlıkların hak ettikleri değerlere kavuşamamasının tek nedeninin "Hellenist Batı" olmadığını, bu topraklar üzerinde yaşayan ve bu kültür mirasının değerini bilmeyen bizlerin de bu yanlışta büyük payı olduğunu belirten Prof.Dr. Fahri Işık, Cevat Şakir ve arkadaşlarının bu yolda uğradığı haksızlıklardaki payımızı ise şöyle sıralamıştır:

"Öncelikle Eski Anadolu halklarını içimizden birileri gibi kendimize yakın göremediğimiz, yabancılayarak dışladığımız için;

Anadolu'ya 'bütün geçmişiyle sahiplik' dersini çıkaramadığımız için;

Dahası, Osman Hamdi ile başlayan ve Atatürk ile devletin kültür politikasına dönüşen 'Asarı kendi öz mülkü gibi koruma' kültürünü özümseyerek topluma yayamadığımız için;

Çağdaş dünyanın 'Batı'nın ilk yazarıdır.' diye ilkokuldan başlayarak öğrettiği bizden biri Homeros'u tanımadığımız için;

'Batı'nın ilk kitabı' olarak İncil'den sonra en çok okunan bu toprağın ürünü bir İlias Destanı'nı bilmediğimiz için; Hellen din ve tanrı düzenini yaratan Ege ilkçağının ikinci en büyük ozanı Kymeli Hesiodos'la onun 'Theogonia'sını hiç anımsamadığımız için;

Özgür düşüncenin ve bilimin babası Thales ile doğa felsefesine akıl kavramını getirmeleri nedeniyle mitoslara dayalı 'tanrısal düzeni yıkmakla' ve 'dinsizlikle' suçlanarak eziyet gören ve sürgün edilen Protagoras ve Anaksagoras gibi düşünürleri, halen 'Yunan filozofları' olarak öğrettiğimiz için;

Anadolu gerçeğini arayan ve bu toprağın mirasına 'sahiplenmeyi' öğütleyen Cevat Şakir, Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat'ı 'Anadolucular' olarak 'bilimde milliyetçilik' gibi utanç verici bir dille suçladığımız için;

Ve de milliyetçilik kavramını, eskiçağ bilimini iki yüz yıl boyu vesayeti altında yönlendiren 'Panhellenist' saplantıyla ilişkilendirmeden, hümanist düşüncenin 'çağdaş' gereği saydığımız için payımız vardır."

Halikarnas Balıkçısı'nı düşünsel anlamda filozofluğa taşıyan ve ***"Anadolu'nun avukatı"*** olarak adlandırılmasına temel olan Mavi Anadoluculuk çalışmalarının önemli bölümü açık hava müzesi Bodrum'da oluşmuştur. Arkadaşlarıyla başlattığı mavi yolculuk ise uzun tartışmaların ve tezin detaylandırılmasının serüveni olmuştur. Belki de bu nedenle Cevat Şakir, yazılarına Bodrum'un antik isminden esinlenerek oluşturduğu "Halikarnas Balıkçısı" imzasını atmıştır.

Güneş Tanrısı Apollon

Kaynakça:

• Doç. Dr. Medine Sivri, Sibel Kuşca, Halikarnas Balıkçısı'nın Eserlerinde Mitlerin İzleri ve Karşılaştırmalı Mitolojiye Katkısı

Raffaello Sanzio'nun Felsefe Okulu tablosu

Salmakis - Hermaphrodite

Tıp literatüründe "çift cinsiyetli" olmaya adını veren, William Shakespeare'in *Venüs ile Adonis* adlı uzun şiirine esin kaynağı olan bu Antik Çağ Bodrum efsanesini, Cevat Şakir *Anadolu Efsaneleri* kitabında derlemiş ve öyküleştirmiştir.

Efsane, Bodrum Limanı'nın hemen dışında Salmakis denilen, ama bugün Bardakçı Koyu olarak adlandırılan yerde geçer. Koy, yakın tarihe kadar içecekleri suyun kireçsiz olmasına özen gösteren Bodrumluların içme sularını denizden kayıkla veya karadan eşekle taşıdıkları "Bardakçı Kaynağı"nın olduğu yerdir.

Bugünkü plaj düzlüğünde, efsanenin geçtiği zamanlarda, mersin ve yaban sakız ağaçlarının yeşil bir çelenk oluşturduğu Salmakis (Bardakçı) su kaynağından beslenen küçük bir göl varmış.

Bu güzel gölde, İlk Çağ, Orta Çağ ve Modern Çağ ozanlarına esin kaynağı olan Salmakis adında güzel bir göl perisi, yani "Naiad" yaşarmış. Mitolojiye göre nehirlerin ve göllerin sularını yöneten Naiad'lar, yalnız ozanlara ve sanatçılara görünürlermiş.

Efsanenin yaşandığı zamanda, Bardakçı düzlüğünün bir yanında tanrı Zeus'un güzeller güzeli, çapkın kızı aşk tanrıçası Afrodit'in; diğer yanda ise üvey kardeşi hırsızların, habercilerin ve tüccarların koruyucusu olan tanrı Hermes'in tapınağı yer alırmış.

Hermes ve Afrodit, tanrılar arasında ilişki yaşanması yasak olmasına rağmen bir ilişki yaşamışlar ve Afrodit bu yasak ilişkinin sonucunda hamile kalmış. Diğer tanrı ve tanrıçalardan, özellikle de Zeus'tan gizli, göz kamaştırıcı güzellikte bir erkek çocuk dünyaya getirmiş. Çocuğa, anne ve babasının isimlerini bir arada taşıyan "Hermaphroditos" (Hermafrodit) adını vermişler.

Afrodit, babası Zeus'un öfkesinden korktuğu için çocuğu İda Dağı'nda (Kaz Dağı) yaşayan ve "Nympha" adı verilen perilere emanet eder. Çocuk, periler tarafından büyütülür.

Dağlarda, bayırlarda, bahçelerde yorulmadan koşan, sıçrayıp hoplayan, bir ceylan kadar zarif ve güzel olan bu çocuk, on altı yaşına gelince yeryüzünü tanımaya, anne ve babasının adına kurulan tapınakları gezip görmeye karar verir. Koruyucusu

olan perilerin karşı çıkmasına rağmen yola çıkar ve günlerden bir gün yolu Salmakis Koyu'na ulaşır.

Koy, beyaz köpüklü dalgaların kumsalla oynaştığı, etrafı ağaçlarla ve mis kokulu çiçeklerle çevrili küçük bir gölün bulunduğu, denizden birkaç adım uzaklıktaki bir kayadan pırıl pırıl akan tatlı su kaynağı ile cennetten bir köşedir. Üstelik bir tarafta annesinin, diğer tarafta babasının tapınakları vardır.

Gezdiği yerlerde bugüne kadar böylesi bir uyum, huzur ve doğal güzellik görmeyen Hermafrodit, koyun güzelliğine, tapınakların görkemine hayran kalır.

Ancak koy, uzun saçlarını göl kenarında yetişen mersin ağaçlarından yaptığı taraklarla tarayan ve gölün berrak suyunda kendisini seyretmeyi çok seven Salmakis adlı perinin eviymiş. Peri, adını verdiği bu cennet köşesi koyda her sabah önce gölde yüzer, sonra berrak suda kendisini seyrederek saçını tarar ve şarkılar söyleyerek gezindiği dağ yamaçlarından topladığı çiçekleri saçına takarak günlerini geçirirmiş.

Suya daldığı zaman suyun, çiçek toplamak için gezdiği dağ yamaçlarında dağın ruhu olan Salmakis, şarkı söylemeye başladığında ise rüzgârda salınan dalların ve yaprakların fısıltısı olurmuş.

Peri Salmakis, Hermafrodit'in koya geldiği gün, her zamanki gibi şarkılar söyleyerek dağ yamacında saçına takacağı çiçekleri topluyormuş. Ancak birdenbire göl kenarında, mersin ve yaban sakız ağaçları arasında hayran hayran dolaşan güzel, körpe delikanlıyı görmüş.

Aslında cennet bahçesini mahremi sayan ve girilmesine çok kızan peri, delikanlının saflığı, güzelliği, gençliği karşısında çaresiz kalmış ve ona kızamamış.

Güzellikte Afrodit ile yarışan Salmakis, Hermafrodit'i hayran hayran izlemeye başlamış ve ne oldu ise o anda olmuş, seyretmeye doyamadığı delikanlıya sevdalanmış. Salmakis için bugüne kadar hiç yaşamadığı, bilmediği bir duyguymuş bu. Bir yandan yüreği kanatlanıp uçacak gibi olurken diğer yandan içi içine sığmamış, nefes almakta zorlanmış. Sonra aniden telaşlanıp delikanlıyı kaybetmekten korkmuş ve ateşler içinde yanmaya başlamış.

Daha fazla dayanamayarak yamaçtan koşarak inmiş ve titreyen bir sesle, ***"Sen bir tanrı mısın, değil misin? Tanrıysan sevgi tanrısı Eros olmalısın. Ne mutlu seni doğuran anaya, seni emziren sütnineye. Kız kardeşlerin de sevinçlidir senin yanında. Annen, sütninen, kardeşlerin mutlu ama sana varan kız, onlardan yüz kere, bin kere daha mutlu. Nice zevkler tadacaktır o, nice güzel günler geçirecektir..."*** diyerek Hermafrodit'e birlikte yaşamayı teklif etmiş.

Ne var ki çocukluk çağından henüz çıkmış olan çekingen ve sıkılgan Hermafrodit, kızarıp utanarak periden gitmesini ve kendisini yalnız bırakmasını istemiş.

Körpe delikanlının korktuğunu ve söylediklerinden utandığını gören Salmakis, Hermafrodit'in tavrına çok üzülmüş. Ancak kaçıp gitmesinden korkarak delikanlıyı yalnız bırakmış ve mersin ağaçlarının arkasına saklanıp yaşadığı duygulardan altüst olmuş bir hâlde, delikanlıyı izlemeye koyulmuş.

Hermafrodit ise yalnız kaldığına emin olunca soyunup göle girmiş. Gölün berrak, billur sularında yıkanırken fildişi bir heykel görünümündeymiş.

Gördüğü körpelik ve güzellik karşısında sevgi ve arzuyla kendisinden geçen Salmakis, daha fazla dayanamamış, göle girerek delikanlıya bir daha ayrılmamak üzere sarılmış. Bir yandan da tanrılara yalvarmış:

"Ey yüce tanrılar! Ne olur bu yakışıklı delikanlı benden ayrılamasın, aynı bedende bir can olalım, kimsenin gücü bizi ayırmaya yetmesin."

Tanrı Zeus, bu yürekten gelen isteği, biraz da Hermafrodit'in anne ve babasının yasak ilişkisine olan kızgınlığından dolayı kabul etmiş ve perinin dileğini yerine getirmiş. Salmakis'le Hermafrodit'i bir bedende birleştirmiş.

Hermafrodit çaresiz kalmış. Şaşkınlığı geçince tanrı anne ve babasına seslenerek o da bir dilekte bulunmuş:

"Ey her ikiniz de adlarını bana veren annem ve babam, sizler de bana bir lütufta bulunun: Bu koyda yıkanan her erkek buradan yarı erkek olarak çıksın!"

Hermes ve Aphrodite de oğullarının dileğini yerine getirerek koya erkeği kadınlaştıran bir özellik vermişler.

O günden bugüne, insan vücudunda erkek ve dişi yarımlarının bölünmez bir bütünü olan Hermafrodit efsanesi, bir mitos olarak günümüze kadar gelmiştir.

Bugün Bardakçı Koyu'nda lüks oteller ve restoranlar bulunmaktadır. Yerel günlük teknelerin de uğrak yeri olan Bardakçı, Marina ile Gümbet arasındaki tepeden yürüyerek yalnızca birkaç dakika uzaklıktadır.

"Sanat güneşi" Zeki Müren'in de denize girmek için tercih ettiği koy, halk arasında ***"Zeki Müren Koyu"*** olarak da adlandırılmıştır.

Nicolas Chaperon - Aşkın Meyvesi

GÜCÜN VE GÖRKEMİN KENTİ (SALMAKİS YAZITI)

Bodrum'da hâlen askeri kamp olarak kullanılan Bardakçı (Salmakis) Koyu'nda 1995 yılında yapılan bir askeri inşaat sırasında ortaya çıkan Roma dönemine ait duvar ve mozaik kalıntıları arasında bir yazıt bulunur.

Bodrum-Antik Halikarnassos Liman Girişi'nin batısındaki "Salmakis Promontory" hakkında önemli bir keşfe imza atan buluntular, oldukça yankı uyandırırlar.

Bodrum Sualtı Müzesi ve Danimarkalı arkeologların ortak çalışmaları, yazıttaki metnin ***"Afrodit'in gurur duyduğu Halikarnassos'ta doğan ünlü yazarları"*** anlatan Hellenistik bir şiire ait olduğu sonucunu ortaya çıkartır.

Danimarkalı ekipten Signe Isager, 1998'de yazıtı çözümleyerek Danca ve İngilizce olarak yayımlar. Büyük bir ilgiyle karşılanan yayın, aynı zamanda Antik Halikarnassos'la ilgili birçok tartışmanın da nedeni olur.

MÖ 1'inci ya da 2'nci yüzyıla ait olduğu tahmin edilen yazıt için, Bodrum Kalesi'nde birçok bilim insanının katıldığı uluslararası bir sempozyum düzenlenir. Sempozyuma katılan nümismatik, antik tarih, edebiyat, filoloji, din, epigrafi ve arkeoloji uzmanları buluntuları ve yazıtı her yönüyle tartışırlar. Ulaştıkları sonuçları ve sundukları tebliğleri bir kitap olarak yayımlarlar.

1999'da yazıtta yer alan şiirin İngilizce çevirisi, İngiliz klasik bilim insanı ve Oxford Üniversitesi'nin tanınmış Hellenistlerinden Profesör Sir Hugh Lloyd-Jones (1922-2009) tarafından elden geçirilerek yayımlanır.

Bodrum'un ününün ve gururunun nereden geldiğini şiirsel olarak sunan yazıt, kentin tanrılar tarafından neden bu kadar sevildiğini anlatmıştır. Halikarnassos'un yetiştirdiği yazar, şair, tarihçi ve sanatçıların bir listesinin de sunulduğu yazıt, kentin 2000 yıl önce yazarlarına ve sanatçılarına verdiği değeri göstermesi açısından da oldukça anlamlıdır.

ΛΛΕΟ Υ
ΑΛΙΚΑΡΝΑΤ
ΕΩΝΚΑΙΛΥΓ
ΑΓΟΡΗΙΜΗΝΟ
ΤΗΙΙΣΤΑΜΕ
ΤΑΝ ΤΟ
ΣΑ ΛΛ
ΟΙ Μ
ΔΙΔΟ ΜΗ
ΤΟΙΣΜΝΗΜ
ΝΙΔΕΩΤΟΛΥ
ΥΟΝΤΟΣΚΑΙ
ΛΛΙΟΣΚΑΙΣ
ΜΟΝΕΥΟΝΤΩ
ΦΥΑΣΙΟΣΚΑ
ΝΥΑΤΙΟΣΗΝΔ
ΣΘΑΙΓΕΡΙΓΗ
ΤΩΕΝΟΚΤΩΚΑ
ΟΑΔΟΣΕΓΕΝΕ
ΡΝΥΝΟΡΚΩΙΣ
ΑΝΟΙΜΝΗΜΟ
ΚΑΡΤΕΡΟΝΕΝΑ
ΕΠΙΚΑΛΗΙΤΟΥ
ΟΚΤΩΚΑΙΔΕΚΑ
ΩΙΝΕΜΟΜΕΝΩ
ΑΟΡΚΟΝΔΕΤ
ΚΤΟΝΔΕΞΑΜ
ΑΙΠΑΡΕΟΝΤΟΣ
ΑΡΤΕΡΟΣΔΕΙΝΑΙΓ
ΤΟΤΕΙΧΟΝΟΤΕ
ΜΥΗΣΕΜΝΗΜΟ
ΝΑΓΕΓΕΡΑΣΑΙ
ΗΝΤΙΣΘΕΛΗΙ
ΨΗΦΟΝΩΣΤΕΜ
ΝΤΟΥΤΟΝΤΑΕΟΝ
ΚΑΙΤΩΠΟΛΛΩΝ
ΥΤΟΝΦΕΥΓΕΝΛ
ΩΙΑΞΙΑΔΕΚΑ
ΕΓΡΗΣΘΑΙΕΓ
ΜΑΚΑΘΟΔΟΝ
ΗΣΣΟΝΑΛΙΚΑ
ΥΜΓΑΝΤΩΝΤ
ΝΑΙΟΣΑΝΤΑΥΤΑΛ
ΠΕΡΤΑΟΡΚΙΑΕΤΑ
ΑΙΕΝΤΩΙΑΓΟΛΛ

Λ
ΝΚΑΙΣΑΛΜΑΚΙ
ΜΙΣΕΝΤΗΙΙΕΡΗ
ΡΜΑΙΩΝΟΣΓΕΜ
ΓΙΛΕΟΝΤΟΣΓΡΥ
ΟΟΑΤΑΤΙΟΣΚΛ
ΟΟΕΚΥΙΛΩΝΕ
ΜΟΝΑΣΜΗΓΑΡ
ΓΗΝΜΗΤΕΟΙΚ
ΙΝΕΠΙΑΓΟΛΩ
ΜΙΟΣΜΝΗΜΟΝΙ
ΝΑΜΥΩΤΟΚΑΣΒΩ
ΛΛΑΚΙΤΕΩΝΜΝΗ
ΕΓΑΒΑΤΕΩΤΟΑ
ΡΜΙΩΝΟΣΤΟΓ
ΘΕΛΗΙΔΙΚΑΙ
ΟΙΚΙΩΝΕΠΙΚΑΛ
ΚΑΜΗΣΙΝΑΓΟΤ
ΝΟΜΩΙΔΕΚΑΤΑΓ
ΚΔΙΚΑΣΤΑΣΟΤ
ΙΔΕΩΣΙΝΤΟΥΤ
ΔΕΤΙΣΥΣΤΕΡΟΛ
ΤΟΧΡΟΝΟΤΩΝ
ΝΩΜΟΡΚΟΝΕΝΑΙΤ
ΗΓΓΗΝΗΤΑΟΙΚ
ΔΙΚΑΣΤΑΣΗΜΙ
ΣΤΟΝΔΕΟΡΚΟΝΕΙ
ΝΕΣΤΗΚΟΤΟΣΚ
ΑΙΟΙΚΙΩΝΟΙΤΙΝΕΣ
ΛΩΝΙΔΗΣΚΑΙΓΑΝΑ
ΟΝΕΙΜΗΥΣΤΕΡΟ
ΝΟΜΟΝΤΟΥΤΟΛ
ΧΕΑΙΗΠΡΟΘΗΤΑ
ΙΝΑΙΤΟΝΝΟΜΟ
ΑΥΤΟΠΕΓΡΗΣΘΩ
ΕΙΝΑΙΙΕΡΑΚΑΙΑ
ΗΝΔΕΜΗΗΙΑΥ
ΤΗΡΩΝΑΥΤΟΝ
ΓΩΓΗΙΚΑΙΜΗ
ΑΙΕΣΑΛΙΚΑΡΝ
ΣΣΕΩΝΔΕΤΩΣΣ
ΩΙΕΛΕΥΘΕΡΟΝΕ
ΛΡΑΒΑΙΝΗΙΚΑΤΟ
ΚΑΙΩΣΓΕΓΡΑΠΤ
ΩΙΕΠΙΚΑΛΕΝΜ

SALMAKİS YAZITI

Söyle bana Afrodit, söyle,
Sen kutsal melisa kokulu,
mür nefesli Afrodit
Nedir Halikarnas'ı bu kadar gururlu yapan?
İşitmedim ben kendi adıma,
neden bu gururlu övünme?
Halikarnas, ulu Zeus'un yardımıyla
topraklarının üstünde,
büyük insanlar yarattı.
Kimdi ilk doğan orada? Zeus.

Bir oyukta dünyaya gelen,
Rhea'nın oğlu Zeus
Gizlice kim büyüttü onu
yeryüzünün derinliklerinde?
Geleneği çiğnediğinde Kronos,
Çok geç kalmıştı, indirmek için midesine
Zeus'u

Baba Zeus, gizli mabedini koruyan
dünyaca ünlü duacı oğullar yarattı,
Halikarnas'ta
Görmedi nankörlük Zeus'un oğulları
Ödül oldu zahmetlerinin karşılığı
Güzel işler için, güzellikler buldular
Ve Halikarnas'ı, Salmakis çeşmesinin
yanındaki tepede yarattılar
Ölümsüz sevgili bir şarkı gibi

Ve Halikarnas, Salmakis'in
su perisine ev sahipliği yaptı
İnsanlık için evliliği icat eden, sıra dışı
yaratılmış, nazik oğlumuz
Hermafrodit'i kollarıyla sarmalayan
su perisine,
Erkeklerin nazik ve vahşi hayallerine düşen
Mağarasında, kutsal sular altındaki,
o su perisine
Sonra Pallas, gökyüzünden Pegasus'u
getirdi Halikarnas'a
Kanatları arasından süzülüp ayakbastı,
Bellerophontes Pedasa topraklarına
Kudretli Kronos'un şefaatiyle yerleşti,
Kekrops'un oğulları Salmakis'e
Ve muhteşem mızraklı, kahraman Endymion
---------- (Kırık,
çözümlenemeyen alan)

Apis diyarının seçilmiş insanlarını getirdi
Halikarnas'a
Halikarnas, erişilmesi en zor kişiyi,
Herodot'u yarattı,
Yazının ustası Homeri'de, ünlüler yetiştiren
Andronlar'ında
O, dizelerin şanlı efendisi
Panyasis'e analık yaptı
Troya öyküsünün şairi, Kyprias'a da
Halikarnas, ilham perilerinin bile dünyasını
güzelleştiren Menestheus'u yarattı,
Ve Theaitetos'a tanrısal ilhamı verdi
Annelik yaptı, komedi şairi Dionysios'a
Trajik dizelerin becerikli şairi
Zenodotos'u yarattı
Ve o, tanrı Dionysos'un hizmetçisi, şair
Phanostratos'u yarattı
O, Kekrops oğullarının kutsal çelenkli
mutlu şairiydi
Ve Halikarnas Nossos'u yarattı
Tarihinin önde gelen kronolojisti Nossos'u

Ve zamanın ünlü şairi Timokrates'i doğurdu
Halikarnas'ın görkemini sürdürecek,
soylu babaların, soylu oğulları da vardı
Yalnız karada görkemli işler
yapmadı Halikarnas'lılar
Ün saldılar denizlere de
Amiralleri muzafferdi tüm denizlerde

Halikarnas, yarattıklarıyla onurlu ödüllerin
en büyüğünü aldı
Yaratılmış, güzel işlerin tacını sonsuzluğa
taşıdı

SIGNE ISAGER
İngilizceden çeviri: Özay Kartal

MAVİYE İSMİNİ VERMİŞ KENT

Tarihi boyunca ağırladığı medeniyetlerin zengin mirasını toprağında taşıyan Bodrum, özünü koruyan modern kent anlayışı ile dünyanın en önemli yaşam ve turizm merkezlerinden biridir.

Doğal güzellikleri, koynunda barındırdığı tarih ve kültür birikimi ile her ziyaretçisini kendine tutsak eden Bodrum, denizinin mavisi, havasının huzuru, kadife yeşili tepeleri, sahilleri, tarihi kalıntıları ve gözde eğlence hayatının yanı sıra yılın her mevsiminde sunduğu mutluluk vaadi ile düşlerindeki yaşamı kurmak isteyenler için daima tercih edilen olmuştur.

Bodrum'da yaşıyorsanız ya da gelip Bodrum'u gördüyseniz beş bin yıllık tarihiyle, gecesi, gündüzü, müzeleri, caddeleri, bulvarları, denizi, plajları, dar sokakları, barları, meyhaneleri ya da maviye uzanan yol ve yolculuklarından herhangi biriyle mutlaka sizde bir izlenim bırakmıştır.

Çünkü izlenim ve imge duyarlılığın ürünüdür.

Bir kentle kurulan ilişki ne kadar basit görünse de ve o kentte bulunma nedeninize ne kadar bağlı olsa da köşesinden döndüğünüz sokağın ucundan fırlayan bir sütun başı, Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olan Mausoleum'un dağılmış parçalarından biri olabilir.

Yaz geceleri konserlerine yetişmeye çalıştığınız antik tiyatro, balenin ve cazın mekânı kalenin kuzey hendeği, yarımadaya dağılmış sekiz Leleg kenti, 3 bin yıllık gemi battığı ya da yürüyüş parkuru ile Pedasa antik kenti, Bodrum'da kaybolmak için yeterli değil midir?

İçinde yaşarken fark etmiyor olabiliriz ancak Bodrum'a dair hâlâ bir imgeye sahip değilsek bırakalım kendimizi, kent bize kılavuzluk edecektir. Burası zamanın en şöhretli insanlarına tanıklık eden Homeros'un ***"ebedi mavilikler ülkesi"***dir.

Maviyle kutsanmış eşsiz koylarıyla, Ortakent-Yahşi, Gümüşlük, Bitez, Turgutreis, Yalı, Göltürkbükü, Yalıkavak, Gündoğan, Mumcular, Yalıçiftlik, Kızılağaç, Konacık mahalleleriyle, yeşili zümrüt, mavisi Bodrum, uluslararası deniz ve eğlence turizminin en gözde mekânıdır.

Ege güneşinin cömertliğiyle yoğrulmuş içinizi ısıtan insanlarıyla turizmin başkentidir.

Adını verdiği mavisinde öykünüzü yeşertecek olan, gündüzü begonvil, gecesi yasemin kokan yerdir burası.

"Çağlayanlar gibi akan şebboyları", "bulut hâlinde yaseminleri", "kahkahalar hâlinde devrilen begonvilleri"; içindeki beyaz evleriyle, zefiriye rüzgârlarının dans ettiği uzun dar sokaklarıyla, keşfedilmeyi bekleyen efsaneleriyle, Karia güneşinin aydınlattığı görkemli Halikarnassos'tan gözde Bodrum'a uzanan şehirdir.

Beş bin yıldır gündemde kalan ve sizi her şeyden, en önemlisi sizden özgür kılacak Bodrum'dur burası.

“Bodrum doğanın olağanüstü güzelliğini ve tarihin şanlı hatıralarını kendinde toplayan bir Akdeniz köşesidir.
Burası engin göklerin memleketidir. Bir türküyü kapıp koyuverin, uzaklaştıkça türkü gökte masmavi olur.
Başka yerlerde ölüp nur içinde yatılır, burada ise nur içinde yaşanır.
Burada yıldızlar tek tük görülen şeyler değildir. Yıldız çokluğuna gece dar gelir. Hele ufuktan ay bir görünsün, evren bir peri masalına döner.”

Halikarnas Balıkçısı

“Biz ana karanın yerlisiyiz.”

Herodotos

KARYANDALI SKYLAKS

MÖ 5. yüzyılda yaşayan Karyandalı (Gölköy) Skylaks, Akdeniz'i aşıp Hint Okyanusu'na kadar ulaşmış, ünlü denizci, kâşif ve coğrafyacıdır. ***"Skylaks'ın Sınırları"*** olarak bilinen dolaştığı denizler üzerine notları, dünyanın ilk navigasyon kitabı olarak yüzyıllar boyunca denizcilere yol göstermiştir.

"Tarihin babası" olarak kabul edilen Heredotos, *Historia*'nın dördüncü kitabında, hemşehrisi Skylaks'ın Pers Kralı I. Darios'un (MÖ 521-485) hizmetinde İndus Nehri, Kızıldeniz ve Karadeniz'de keşif gezileri düzenlediğini ve haritalar çizdiğini anlatmıştır.

Skylaks, gezileri sırasında ülkeleri, limanları, ırmakları; deniz seyahatlerinin uzunluğunu, ne kadar sürdüğünü; hangi ana karayla bağlantılı olduğunu ve seyahat ettiği yerlerde kimlerin yaşadığını ayrıntılarıyla aktarmış ve anlatıları ***"ilk kuramsal coğrafya"*** çalışmalarından biri olarak kabul edilmiştir.

Belgelere Karyandalı Skylaks olarak geçen ünlü denizcinin doğum yeri, bugün Gölköy olarak adlandırılan Karyanda'dır. Ancak Karyanda'nın tam yeri arkeolojik açıdan tartışmalı bir konu olarak kabul edilmektedir. İngiliz filoluğu ve tarihçi George Eward Bean (1903-1977) Karyanda kentini, Güvercinlik Koyu karşısındaki Salih Adası * üzerine kurulu, orta büyüklükteki bir klasik dönem yerleşimi olarak belirtmiş ve Karyanda'dan günümüze hiçbir iz kalmamasının nedenini üzerine kurulmuş olan bir Bizans kasabasının antik kenti tamamen örtmesi ile açıklamıştır.

Coğrafyacı Strabon (MÖ 63 - MS 25) ise Karyanda'nın Myndos (Gümüşlük) ile Baryglia (Bargilya) arasındaki Karyanda Gölü'nde bir ada üzerinde kurulduğunu belirtmiş, ***"… bir liman olan Myndos'a ve Myndos'dan sonra da bir kent olan Baryglia'ya gelinir. İkisi arasında bir liman olan Karyanda ve keza aynı adı taşıyan Karyandalıların yaşadığı bir ada vardır…"*** diyerek Karyanda'nın coğrafi konumunu tarif etmiştir.

Yine Strabon Karyandalıları, ***"Leleg kökenli olmayan, Yunanistan'dan göç ettikleri tahmin edilen Karyalılar"*** olarak adlandırmıştır. Kaptan ve kâşif Skylaks'ın doğduğu ve yaşadığı yer olarak kayıtlara geçen Karyanda'nın, MÖ 4. yüzyıl ortalarında Maussollos'un "Synoikismos politikası" ** sonucu Halikarnassos'a taşındığı, buna bağlı olarak önemini kaybettiği ve tarihin sayfalarından silindiği düşünülmektedir.

Karyanda ile ilgili bilgiler antik kaynaklarda oldukça sınırlıdır. Hellenistik Dönem'in başlarında ana karaya göç ettiği sanılan Karyandalıların, Myndos kenti yönetimindeki topraklarda bulunan bir gölün kenarına bir yerleşim kurarak yerleştikleri ve Myndos vatandaşı oldukları tahmin edilmektedir. Karyanda Gölü'nün ise bugün Göltürkbükü beldesinin yakınında olan ve bataklığa dönüşmüş göl olduğu kabul görmektedir.

Herodot, kentin isminden ve özellikle de ***"ünlü bir denizci"*** olarak isimlendirdiği Skylaks'tan söz etmişse de Karyanda'nın kuruluşu ve tarihi ile ilgili kesin bilgiler vermekten kaçınmıştır. Ancak Herodot'un *Historia* kitabında Pers Kralı Darius'un Karyandalı Skylax'ı keşifler yapması için görevlendirdiği anlatısından yola çıkarak Karyanda kent tarihinin MÖ 6'ncı yüzyıl sonlarına kadar uzandığı tahminlenmektedir.

** Güvercinlik Koyu'ndan 2 mil açıkta olan Salih Adası, iş adamı Murat Demirel'e aittir. Adaya 2008 yılında Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) tarafından el konulmuş ve ada satışa çıkartılmıştır.*

*** Synoikismos Politikası: Farklı yerlerde oturan halkın bir araya toplanıp belirlenmiş bir alana yerleşmeleri ya da yerleştirilmelerine verilen addır. Özellikle Hellenistik Dönem'de uygulanmıştır. Yeni bir yerleşim yeri belirlenerek ya da kurularak halkın başka yerlerden bu yeni yerleşim yerine çoğu kez istemleri dışı kaydırılması ya da sürülmesi şeklinde uygulanan politikayı ifade etmektedir.*

Kesin olan, Karyanda'nın tam yerinin saptanamamış olmasıdır. Bölgede araştırmalar yapan Prof. Bilge Umar ve George Bean, kentle ilgili herhangi bir toprak üstü buluntusuna rastlayamadıklarını ancak Karyanda ile ilgili gerek yüzeyde gerekse de deniz dibinde kapsamlı bir arkeolojik araştırma ve bilimsel kazı çalışmasının da henüz yapılmadığını ifade etmişlerdir.

Prof. Bilgi Umar, Karyanda isminin Luwi ve Karia dilinden türetilmiş bir sözcük olduğunu, Hellen dilinde ise herhangi bir anlamı bulunmadığını belirtmiştir.

Net olan şudur: Karyanda, Leleg şehirlerinden biri değildir, Karyandalılar yarımadaya sonradan göçle gelmişlerdir ve arkeolojik açıdan şehrin yeri tartışmalıdır. Hellenistik Dönem'in başında, adadaki evlerinden ana karaya taşınmışlar ve bu dönemden itibaren de "Karyanda" adına coğrafyacıların eserleri dışında rastlamak pek mümkün olmamıştır.

Strabon, Myndos ve Bargylia arasında Karyanda adında bir göl ve Karyandalıların oturduğu aynı isimde bir ada olduğunu söylemiştir.

Tarihçi George Eward Bean *The Halicarnassus Peninsula*'da ***"Karyanda Gölü bir ihtimalle, Myndos ve Bargylia arasında yer alan bir göl, yani bugünkü Gölköy'e ismini veren göl olmalıdır. Bu göl, bugün kısmen bataklığa dönüşmüştür."*** diyerek bu görüşe destek vermiştir.

Bu durumda biri erken dönem bir ada üzerinde, diğeri daha geç bir dönem ana kara üzerinde iki yerleşim yeri ortaya çıkmaktadır.

Erken yerleşim için en güçlü aday, Bargylia Körfezi'ndeki Salih Adası'dır. Burada etrafı duvarlarla çevrili orta büyüklükte ve klasik döneme tarihlenen bir şehir vardır. Ana karadaki yerleşim ise MÖ 3. yüzyılda Myndos topraklarına dahil olan, bugün Gölköy'e adını veren göldür ve kıyısında bir Bizans şehrinin kalıntıları vardır.

Bu şehir, tarihçi George Eward Bean'in ifade ettiği gibi ***"Bugün görülebilecek hiçbir şey kalmayan Karyanda yerleşiminin üzerine kurulmuştur."***

Oktay Dumankaya 1-4 Kasım 2013 tarihleri arasında düzenlenen *"2. Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu*"na sunduğu *Salih Adası (Karyanda Antik Kenti?) Liman Araştırması* başlıklı bildiride, ulaştığı sonuçları şöyle dile getirmiştir:

"Myndos ve Bargilya arasında bir liman kenti olarak kurulduğu bilinen Karyanda'da (Sıralık Mevkii-Salih Adası); günümüze kadar birçok araştırma yapılmış olmasına rağmen, kent limanı ve liman yapılarına yönelik su altı araştırması yapılmamıştır.

Salih Adası, Muğla ili Bodrum ilçesi idari sınırları içerisinde, Güvercinlik Koyu'nun karşısında yer almaktadır. Adaya en kolay ulaşım Güvercinlik'ten kiralanan balıkçı tekneleriyle sağlanır. Salih Adası ve ana karada Sıralık Mevkii (bugün bir ticari işletmenin olduğu koydaki kalıntılar), geçmiş dönem araştırmacıları tarafından Karyanda Antik Kenti olarak yorumlanmıştır.

Antik kaynakların verdiği bilgi Karyanda'nın Myndos ve Bargilya Antik kentleri arasında bir liman kenti olduğu yönündedir. Dolayısıyla yerleşimin tarih sahnesine çıkışı en azından bu iki kentle paralel olmalıdır. Strabon, Halikarnassos Yarımadası'nda Karyandalıların yaşadığını ve aynı adı taşıyan bir adada bulunduklarından bahsetmektedir.

Ünlü kaptan ve kâşif Skylax'ın da yaşadığı yer olan Karyanda'nın, İÖ 4. yüzyıl ortalarında Maussollos'un Synoikismos politikası sonucu Halikarnassos'un kurulmasında da rol oynadığı düşünülmektedir.

Hellenistik Dönem'in başlarında Karyandalıların, yaşadıkları adayı terk ettikleri ve 'Karyanda Gölü' olarak adlandırılan bir gölün çevresine yerleştikleri bilinmektedir."

Tarihin babası Herodot'un ***"Karyandalı ünlü kaptan ve kâşif"*** olarak adlandırdığı Skylaks, MÖ 6-5'inci yüzyıllar arasında Karyanda'da doğmuş ve yaşamıştır.

Pers İmparatoru Darius'un (Dareios Hystasois) emri ile MÖ 519-512 tarihleri arasında Paktyike bölgesindeki Kaspatyros'tan gemilerle yola çıkarak İndüs Nehri'nden Hint Okyanusu'na gitmiş ve oradan da Arabistan Yarımadası'nın güney kıyılarını takip ederek Kızıldeniz'in kuzey uç noktasına ulaşmıştır. Herodot, yolculuğun "30 ay" sürdüğünü belirtmiştir.

Akdeniz'den Karadeniz'e de yolculuk eden Kaptan

Skylaks'ın tüm limanları olanakları ile anlatan seyrüsefer notları *"Denizci El Kitabı"* anlamında *"Periplous"* olarak adlandırılmıştır.

Daniel B. Baker'in editörlüğünde hazırlanan *Explorers and Discoveries of the World (Dünyanın Kâşifleri ve Keşifleri*) kitabında Karyandalı Skylaks ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir:

"Hint Okyanusu'nun batısında, Arabistan, İran ve Hindistan kıyılarında deniz ticareti muhtemelen çok eski tarihlerden bu yana yapılıyordu. Ancak, ilk yazılı kayıtlar MÖ 6. yüzyıla aittir. Darius, donanma komutanı Caryanda'lı Scylax'ı (Caryanda Anadolu'nun batı kıyılarındadır.), İndus Nehri'nden başlayarak ve denizden kıyıyı takip ederek Arap Yarımadası'na gidiş imkânının araştırılmasıyla görevlendirir. Muhtemelen bugünkü Pakistan'daki Attock kasabasının olduğu yerden yola çıkan Scylax, kıyıyı takip ederek Umman'a gelir. Basra Körfezi'ne girmeden kıyıdan Arap Yarımadası'nı dolaşır ve Kızıldeniz'e geçer, Sina Yarımadası'na kadar gider. Bu keşif gezisi 30 ay sürmüştür."

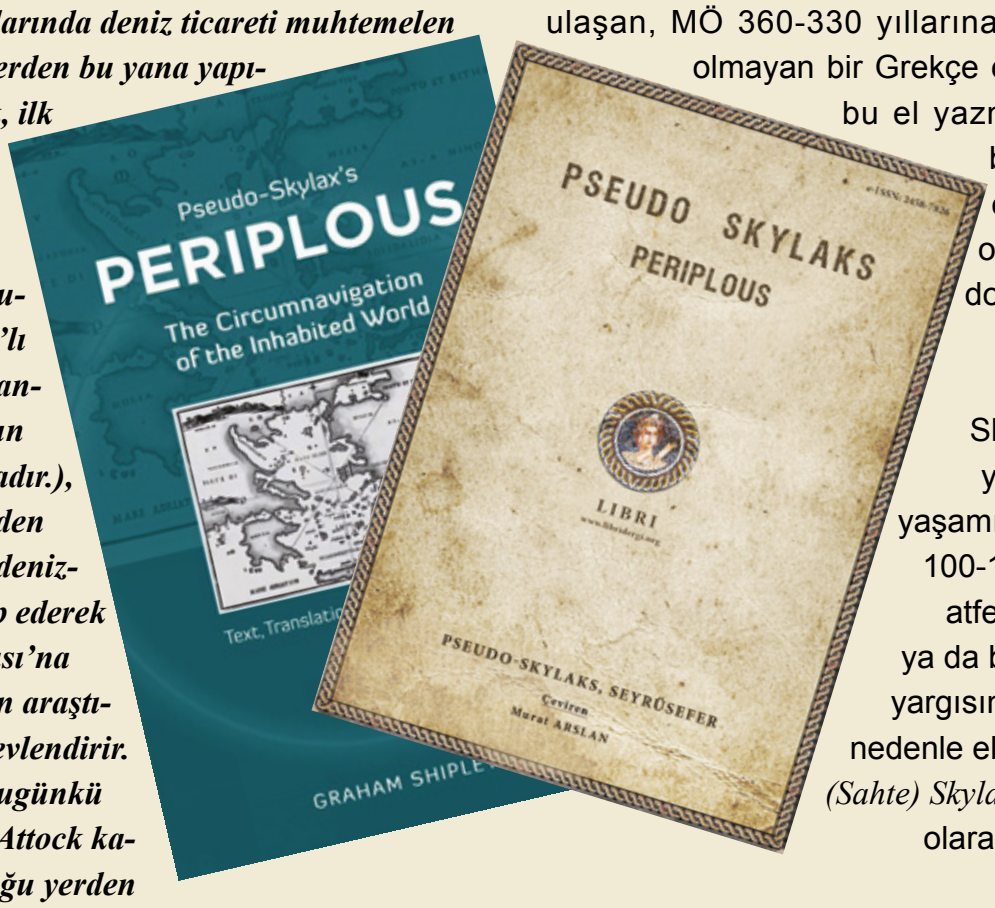

Antik Çağ'da gemi kayıtlarına dayanılarak kıyıları, kıtaları, ülke ve adaları tarif eden kılavuzlara "Peripli" adı verilmiştir. Bu kılavuzlarda rüzgâr, dalga, sığlık, su kaynakları ve diğer notik bilgiler aktarılmıştır.

Orta Çağ'da ise benzer kılavuzlara "Portolon" adı verilmiştir. Periplus ve portolonlar, gemi kayıtlarına, yani genelde birincil gözlemlere dayanılarak yazıldıklarından bilim tarihi açısından önemli aktarımlar olarak sayılmışlardır.

Periplus yazımı, Antik Çağ'da özellikle Hellen ve Fenike kökenli denizciler tarafından geliştirilmiştir. Bunun en önemli nedeni her iki uygarlığın da MÖ 750-550 yılları arasındaki ***"Büyük Kolonizasyon Dönemi"*** olarak adlandırılan dönem esnasında, özellikle deniz yolları üzerinden yoğun bir yayılma politikası uygulamış olmalarıdır.

Karyandalı Skylaks'ın Periplus'una göre, Skylaks kıyıyı takip ederek Umman'a gelmiş, Basra Körfezi'ne girmeden kıyıdan Arap Yarımadası'nı dolaşmış ve Kızıldeniz'i geçerek Sina Yarımadası'na kadar gitmiştir. Skylaks'ın seferi ile ilgili olarak günümüze ulaşan, MÖ 360-330 yıllarına ait yazarı belli olmayan bir Grekçe el yazmasıdır ve bu el yazmasında verilen bilgilerin çok daha eski bir tarihe ait olduğu uzmanlarca doğrulanmıştır.

Karyandalı Skylaks'ın MÖ 6-5. yüzyıllar arasında yaşamış olması kitabın 100-150 yıl sonra ona atfen yayımlandığını ya da bir kopası olduğu yargısını yaratmış ve bu nedenle el yazmaları *Sözde (Sahte) Skylaks'ın Periplous'u* olarak adlandırılmıştır.

Prof. Graham Shipley, 2011 yılında kaleme aldığı *Sahte Skylax'ın Periplous'u - Yaşadığı Dünyanın Sınırlarını Belirleyen Metin: Tercüme ve Yorum* adlı kitapta, el yazmalarının muhtemelen MÖ 4'üncü yüzyılın ortasından kaldığını ve Hellenistik Dönem'den önce Klasik Yunanistan'dan hayatta kalan sadece bir avuç teknik tezden biri olduğunu belirtmiş ve 1855'ten bu yana tam bir yorum konusu olmamış bu yazmaları yorumlamıştır.

Halikarnassoslu Herodot ise *"Historia"*nın dördüncü kitabında, hemşehrisi Karyandalı Skylaks'ı şu sözlerle anlatmıştır:

"Gölköylü Skylax'ın MÖ 5'inci yüzyıldaki keşif seferi: Asya'nın uzak diyarları, özellikle Dareios vasıtasıyla tanındı. Dareios, Nil haricinde timsah üreyen tek ırmak olan Indos'un nereden denize döküldüğünü bilmek isterdi. Nitekim, dürüstlüğünden şüphe etmediği adamları gemiyle yola çıkardı. Aralarında Skylax

isimli bir Karyandalı da vardı. Paktyia eyaletinin * Kaspatyros şehrinden başlayıp ırmak boyunca yola koyuldular. Hep doğuya gittiler ve denize ulaştılar. Sonra denizden batıya devam ettiler. Nihayet, yolculuğun otuzuncu ayında, daha önce bahsetmiş olduğum o Mısırlı kralın, Libya'nın denizden dolaşılması için Finikelileri yola çıkardığı yere geldiler.

Skylax'ın bu keşif seyahatinden sonra Dareios, Hintlileri kendine tabi kıldı ve bu denizlere açıldı. Bunlardan dolayı şöyle biline ki, Asya da Libya gibidir; ancak doğu ciheti bir muammadır." [1]

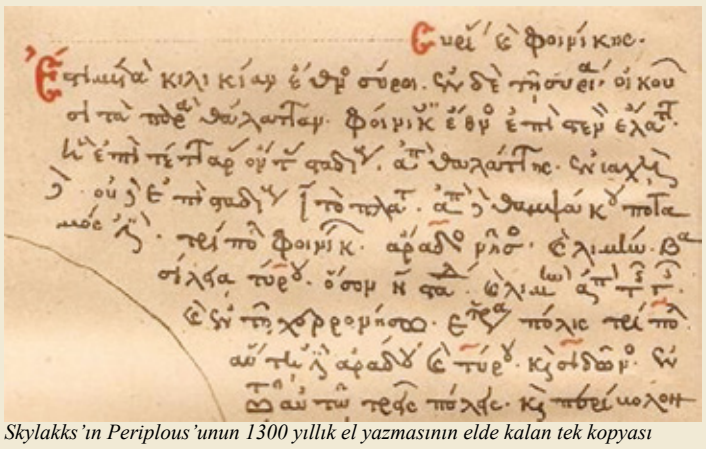

Skylakks'ın Periplous'unun 1300 yıllık el yazmasının elde kalan tek kopyası

Pers imparatoru I. Darios, İndüs Irmağı'nın nereden denize açıldığını ve buradan batıya nasıl ulaşılabileceğini bilmek istiyordu. Çünkü İndüs deltasından Kızıldeniz'e ulaşmak o tarihlerde oldukça uzun ve yorucu bir seyahati gerektiriyordu. Arap gemicilerin İndus Nehri boyunca giderek Arap Denizi'ne geçtiklerine dair söylemler işitmiş ve araştırması için Karyandalı Skaylaks'ı görevlendirmiştir.

Darios MÖ 500'de, Suez'de (Süveyş) Nil Nehri'nden Kızıl Deniz'e bir kanal açtırmış ve Suez'den İran'a gemilerle gidilmesini emretmiştir. Kayıtlara geçen ilk yolculuk ise Karyandalı Skaylaks'ın yolculuğu olmuştur. Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı Doçenti Dr. Serkan Demirel, "Sözde Skylaks"ın Karadeniz seyahatine dair notlarını şöyle aktarmıştır:

"MÖ IV. yy.da yaşamış Karyalı Skylaks'a atfedilen Periplous adlı coğrafi eser, eski yakın doğu coğrafyasının bir parçası olarak Orta ve Doğu Karadeniz kıyılarında yaşayan Demir Çağı halkları hakkında bilgi vermektedir. Skylaks bu hakların coğrafyalarındaki Grek kentlerini de metinde ayrıca ifade etmiştir.

Bölge halkına ilişkin bu coğrafik dağılımın, önceki yüzyılda Ksenophon'un bilgileriyle örtüştüğü söylenebilir. Ancak Skylaks bu hakların kültürel özelliklerine ilişkin bilgi aktarmamaktadır." [2]

Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi kitabının yazarı F. Yavuz Ulugün ise En Erken Gezginler başlığı altında Karyandalı Skylaks'ı şu cümlelerle anlatmıştır:

"Anadolu'nun eski coğrafyası hakkında başlıca bilgileri Strabon, Ptolemaios, Plinius, Bizanslı Stephanos'un yapıtları ve ilgi çekici yol cetvelleri ya da haritaları olan Peutingerius Tablosu, Antonius ve Kudüs Itenirerumları, Hierocles'in Synecdemus'u yanı sıra Ksenephon'un günlüğü ya da Arrianus'un Anadolu'nun fethinin anlatımı gibi kimi ünlü askeri sefer notlarından öğrenmekteyiz.

Bu sefer notları gelecek çağlarda da Matrakçı Nasuhi'nin yapıtında olduğu gibi önemli bilgiler sunmuşlardır.

Kariandalı bir kaptan ve coğrafyacı olan Skylaks'ın Pers İmparatoru Darius'un (Dareios Hystaspis) emri üzerine hazırladığı Indus Nehri'nden Kızıldeniz'e sonra da Karadeniz'e tüm limanları ve olanakları içeren 'Periplus' adlı denizci el kitabı İÖ 360-330 yıllarına aittir. Ancak kimi bilgiler çok daha eskidir. Dolayısı ile Skaylaks'ın daha önce İÖ 6-5. yüzyıllarda yaşamış olması ve konu kitabın ona atfen daha sonra yayımlanmış olması ya da daha sonraki bir kopyası olması olasıdır."

Karyandalı Kaptan Skylaks, tarihin babası Herodot'a göre Pers donanmasında uzun yıllar kaptanlık yapmış, Akdeniz ve Karadeniz ile yetinmemiş, Hint Okyanusu'na kadar ulaşmıştır.

Akdeniz ve diğer denizler üzerine kaleme aldığı notları diğer denizcilere ışık tutmuştur. Bu notlarla *Skylax'ın Sınırları* adı altında dünyada bilinen ilk navigasyon kitabı oluşturulmuş ve tarihin yazdığı ilk büyük imparatorluğu kuran Büyük İskender'in, bu bilgiler ışığında donanmasını yönettiği anlatılmıştır.

** Paktyia'nın günümüzde "Peşaver" olduğu tahmin edilmektedir.*

(1) Herodot, Yaşanan Dünyanın Betimlenmesi (4,36 – 46), Tarihler, Almanca A. Horneffer tercümesinden yeniden yayına hazırlayan H. W. Haussig, Önsöz W. F. Otto, Stuttgart 1979.

(2) Doç. Dr. Serkan Demirel, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 2016, sayı 21.

SÖZDE SKYLAKS

Leicester Üniversitesinde Eski Çağ tarih profesörü olan Graham Shipley, Üniversite Klasik Bölümler Konseyi (CUCD) üyeliği yapmıştır. Prof. Shipley yerleşim arkeolojisi, epigrafi, coğrafi metinler, politik manzaralar ve maddi kültür üzerine yaptığı araştırmalarla tanınmaktadır.

Prof. Graham Sipley'in kaleme aldığı *"Sahte Skylax'ın Periplousu Yaşadığı Dünyanın Çevreleşmesi: Metin, Tercüme ve Yorum"*, Periplous'un 150 yıldan uzun bir süredir ilk baskısıdır ve yeni revize edilmiş bir Yunanca metin ve ilk İngilizce tercümenin yanı sıra özel olarak üretilmiş haritalar içermektedir.

Karyandalı Skylaks adı altında varlığını sürdüren Periplous veya ***'circumnavigation'*** metni, aslında MÖ 4'üncü yüzyılın bilinmeyen bir yazarı tarafından yazılmıştır. Nehirler, limanlar ve dağlar gibi coğrafi özelliklere sahip yüzlerce şehri adlandıran Akdeniz ve Karadeniz kıyılarını açıklar. Cebelitarık'tan başlayıp Akdeniz'in kuzey kıyısında ilerleyen, Karadeniz'i saat yönünde çevreleyerek ve Küçük Asya (Türkiye), Levant, Mısır ve Kuzey Afrika kıyılarını dolaşan metin 9.000 nesirden oluşmaktadır. Bilinen dünyanın kıyılarını, bu kıyılardaki halkları, şehirleri ve başlıca gezinti yerlerini ayrıntılı olarak açıklamaktadır.

Metin ilk olarak 1885'te yayımlanmıştır. Klasik dönemden kalan az sayıdaki teknik tezlerden biri olan metin, Prof. Graham Shipley tarafından revize edilerek tarihi ve coğrafi açıdan ayrıntılı bir yoruma kavuşturulmuştur. Metnin her ne kadar MÖ 4. yüzyılda kaleme alındığı tahmin edilse de birçok bilginin MÖ 5'inci yüzyılda yaşamış ve seyahatler yapmış olan Karyandalı Skaylax'ın notlarına dayanılarak hazırlandığı düşünülmektedir.

Yazarı bilinmeyen bu metne *"Pseudo - Skylaks"* denmiş ve "Sözde Skylax" olarak adlandırılmıştır. Prof. Shipley, Karyandalı Skylaks'ı ilk bilimsel coğrafyacı olarak kabul etmektedir. ***Sahte Skylax'ın Periplous kitabı, bilimsel çevrelerden olumlu yorumlar almıştır:***

K. CLARKE, HELLENİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ (2013):

"Shipley şimdiye kadar az okunan bir metnin en değerli baskısını üretti. Farklı entelektüel, tarihi ve coğrafi bağlamları kapsayan esrarengiz bir eserle sempatik ve üretken etkileşimi teşvik ediyor. Bu konuda, sadece metnin bilinmeyen yazarlarına değil, aynı zamanda Akdeniz dünyasının tarihine, MÖ 4'üncü yüzyılın entelektüel ortamına ve coğrafi geleneğe ilgi duyanlara da hizmet verdi."

F. RACİNE, KLASİK İNCELEME (2013):

"Coğrafi, etnografik ve tarihi bilgi hazinesi sunar... Yorumunun bilimsel ağırlığı, metni ve konularını net bir şekilde sunmasıyla Shipley, Periplous'u erişilebilir ve alakalı kılmayı başarırken antik coğrafyacıların gelecek baskıları için çıtayı yüksek tutmayı başardı. Shipley metni, Akdeniz coğrafyası ve geç Yunan klasik çağının entelektüel arayışlarıyla ilgilenen klasikçiler ve tarihçilerin kullanımına sunuyor."

LİVERPOL ÜNİVERSİTESİ:

"Periplous, antik dünya hakkındaki bilgilerimiz için oldukça önemli bir eserdir; nehirler, limanlar ve dağlar gibi coğrafi özelliklere sahip yüzlerce şehri adlandıran Akdeniz ve Karadeniz kıyılarını açıklar. Bu, Periplous'un 150 yılı aşkın bir süredir ilk tam baskısıdır ve yeni revize edilmiş bir Yunanca metin ve ilk İngilizce tercümenin yanı sıra özel olarak üretilmiş haritalar içermektedir.
Çeviri, bu önemli metni eski coğrafi yazılara (çoğu çeviriden yoksun olan) devam eden büyük ilgiye hitap etmek için geniş bir okur kitlesine erişilebilir kılmaktadır."

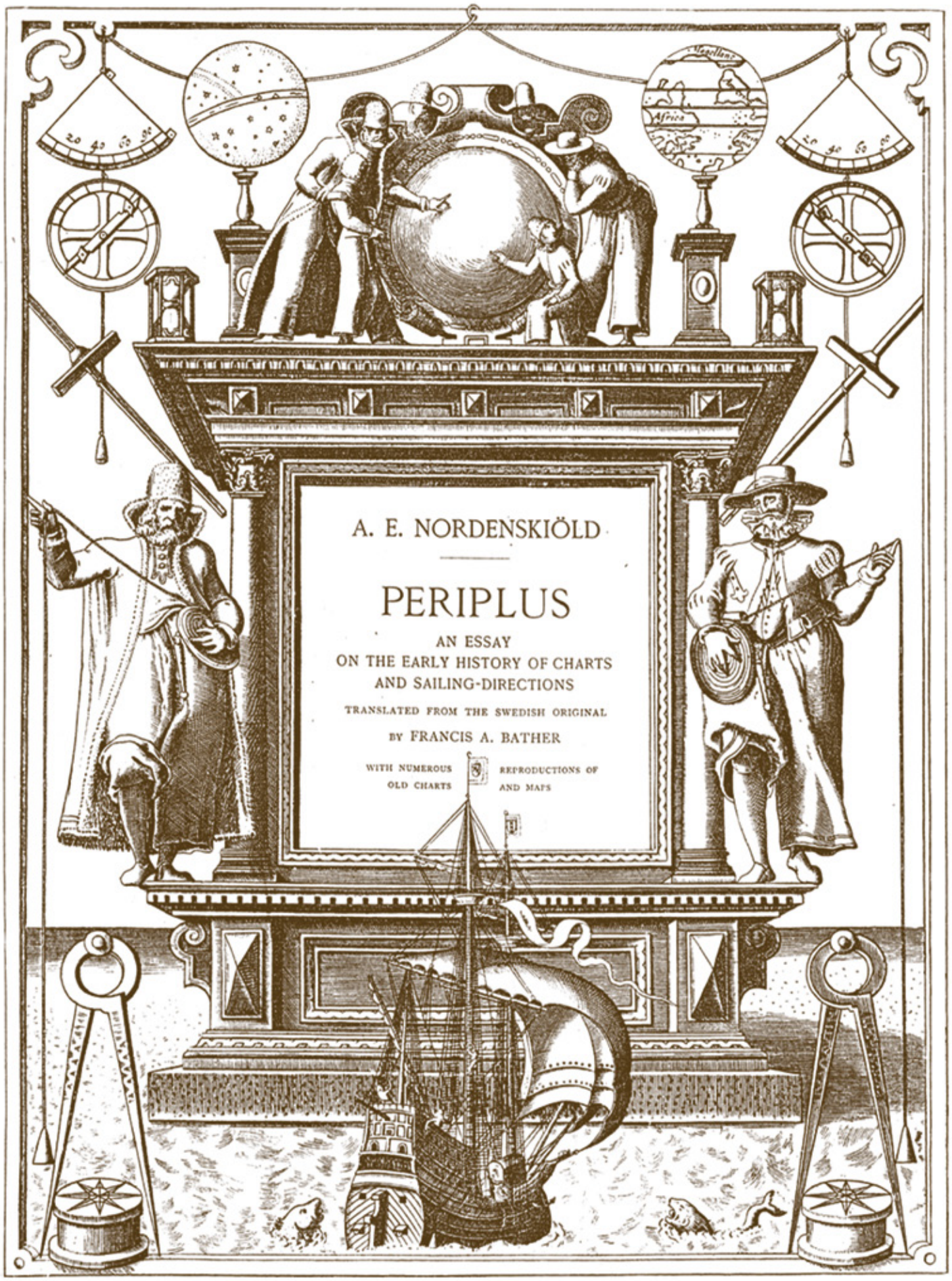

STOCKHOLM. MDCCCLXXXXVII.

“SÖZDE SKYLAKS” METİNLERİ, AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ DOÇENTİ MURAT ASLAN TARAFINDAN YUNANCADAN TÜRKÇEYE ÇEVRİLEREK DİLİMİZE KAZANDIRILMIŞTIR.*

ΣΚΥΛΑΚΟΣ ΚΑΡΥΑΝΔΕΩΣ
ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ ΤΗΣ ΘΑΛΑΣΣΗΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΗΣ
ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΛΙΒΥΗΣ
καὶ ὅσα καὶ ὁποῖα ἔθνηἕκαστα, ἑξῆς καὶ χῶραι καὶ λιμένες καὶ ποταμοὶ καὶ ὅσα μήκητῶν πλῶν, καὶ αἱ νῆσοι αἱ ἑπτὰ αἱ οἰκούμεναι, καθότι ἑκάστηκεῖται τῆς ἠπείρου.

Karyandlı Skylaks’ın
İskân edilmiş Avrupa, Asya ve Libya Denizi’nin
Çevresindeki Seyrüseferi

“Ayrıca böylesine çeşitli her bir halkı, birbiri ardına sırayla gelen ülkeleri, limanları, ırmakları, deniz seyahatlerinin mesafelerini, iskân edilmiş yedi adayı ve bunların her birinin ana karadan ne kadar uzakta olduğunu anlatır.

1. Avrupa: Avrupa’daki Herakles Sütunları’ndan itibaren, Afrika’daki Herakles Sütunları’na ve büyük Aithiopia’lılara kadarki bölgeleri anlatmaya başlayacağım. Herakles Sütunları birbirleriyle karşılıklıdırlar ve birbirlerinden bir günlük deniz seyahati uzaklıktadırlar. Ayrıca burada Gadeira adı verilen iki ada vardır. Bu adalardan birinde bir kent yer alır ve burası Herakles Sütunları’ndan itibaren bir günlük deniz seyahati mesafesindedir. Avrupa’daki Herakles Sütunları’ndan itibaren, Kartacalıların birçok ticaret merkezi; çamur, gelgit ve açık deniz vardır.

2. Iberialılar: Avrupa’da ilkin Iberialılar, Iberia halkı ve Iber[..] Irmağı vardır. Ardından bir Hellen kenti olan ve Emporion ismini alan bir emporion (ticaret merkezi) gelir; bu insanlar Marsilyalıların kolonistleridirler. Iberia’nın sahil boyunca deniz seyahati yedi gün ve yedi gece sürer.

3. Ligura ve Iberialılar: Iberialılardan sonra, hemen bitişik komşuları Ligurialılar ve Iberialılar Rhodanos Irmağı’na kadar birbirleriyle karışmışlardır. Ligurialıların topraklarındaki Emporion’dan itibaren Rhodanos Irmağı’na kadarki sahil boyunca deniz seyahati iki gün ve bir gece sürer.

4. Ligurıalılar: Rhodanos Irmağı’ndan itibaren Antion’a kadar Ligurialılar ikamet ederler. Bu bölge içinde Hellen kenti Marsilya ve limanı vardır. Burada yer alan kentler Marsilya’nın kolonileridir. Bölgedeki Rhodanos Irmağı’ndan itibaren Antion kentine kadar sahil boyunca deniz seyahati dört gün ve dört gece sürer. Herakles Sütunları’ndan itibaren Antion’a kadarki bütün ülke oldukça iyi limanlara sahiptir.

5. Tyrrhenoı (Etrüskler): Antion’dan itibaren, Roma kentine kadarki topraklarda Etrüsk halkı ikamet eder. Sahil boyunca deniz seyahati dört gün ve dört gece sürer...
...
8. Latinler: Tyrrhenia’yı Kirkaion Burnu’na kadar Latin kavmi izler. Elpenor’un anıtı da Latinlerin topraklarındadır. Latinlerin sahili boyunca deniz seyahati bir gün ve gece sürer.

9. Olsoı (Volsklar): Volsk’lar Latinlerin komşularıdırlar. Volskların sahili boyunca deniz seyahati bir gün sürer.

10. Kamponoı (Kampanialılar): Kampania halkı Volsklara komşudurlar. Kampania’dakiHellen kentleri şunlardır: Kyme ve Neapolis. Bunların karşısında Pithekoussa Adası ve bir Hellen kenti vardır. Kampania’nın sahili boyunca deniz seyahati bir gündür.

(*) Doçent Murat Aslan’ın çevirisi, “Mediterranean Journal of Humanities” ten alınmıştır.

11. Saunıta (Samnitler): Samnitler Kampanialılarla komşudurlar: Samnit sahili boyunca deniz seyahati yarım gündür.
…

13. Sıkelıa (Sicilya): Rhegion'un hemen karşısındaki Sicilya Adası Avrupa'dan itibaren on iki stadia mesafededir, bu mesafe Rhegion'dan itibaren Pelorion [Burnu'na] kadardır. Sicilya'da ikamet eden barbar halklar ise şunlardır: Elymoi, Sikanioi, Sicilyalılar, Fenikeliler ve Troyalılar. Bunlar barbarlardır; bununla birlikte adada Hellenler de ikamet ederler.
…

18.Keltoı (Keltler): Tirenlerden sonra, seferlerde geride kalmış Keltler bulunur, bunlar Adriyatik'e kadar uzanan dar geçitlerde ikamet ederler. Burası Adriyatik Körfezi'nin en iç kısmıdır.
…

66. Makedonıa: Penetes Irmağı'ndan itibaren Makedon halkı ve Thermaios Körfezi gelir. Makedonya'nın ilk kenti Herakleion'dur; ardından Dion, Hellen kenti Pydna, gene bir Hellen kenti olan Methone ve Haliakmon Irmağı; Aloros kenti ve Lydias Irmağı vardır. [Makedonya'nın] kraliyet merkezi Pella'dır; bu kentten Lydias Irmağı boyunca yukarı doğru yelken açılabilir. Ardından Aksios Irmağı, Ekhedoros Irmağı; Therme kenti, Hellen kenti Aineia, açık denizin içlerine doğru uzanan büyük Pallene Burnu bulunur.
…

69. Bütün Avrupa'nın seyr-ü seferi: Avrupa'daki Herakles Sütunları'ndan itibaren, kara boyunca yer alan körfezlerin etrafında sözü edilen deniz seyahatinin, kaç gün ve kaç gece ile ne kadar stadia'ya (gün başına beş yüz stadia'ya olmak üzere) eşit olduğu yazılmış olup, Avrupa'nın sahilleri boyunca deniz seyahati, (Karadeniz'in yarısı Maiotis Gölü'ne eşittir.) yüz elli üç gün sürer. Avrupa'daki en büyük ırmaklar, Tanaïs, Istros ve Rhodanos'tur.

Asıa

70. Saurmatlar: Tanaïs Irmağı'ndan itibaren, Asya Kıtası başlar ve Karadeniz'de ikamet eden ilk halk Sarmatlardır. Sarmatların arasında ise, öyle bir halk vardır ki, kadınlar tarafından yönetilir.

71. Maıotal: Kadınlar tarafından yönetilen bu halklara Maiotai kavmi komşudur.
72. Sındol: Maiotai kavminden sonra, Sindoi halkı gelir; zira bunların territorium'u Maiotis Gölü'nün ötesine doğru uzanır. Buralarda şu Hellen kentleri yer alır; Phanagoras kenti, Kepoi, Sindike Limanı ve Patous.
…

97. Lesbos: Bu kentlerin karşısında Aiolis'in Lesbos Adası yer alır. Adanın sahip olduğu beş kent şu şekildedir; Methymna, Antissa, Eresos, Pyrrha ve limanıyla iki limana sahip olan Mitylene. Lesbos'un hemen yanında ise, bir ada ve kent vardır ve bunun adı da Pordoselene'dir. Denize yakın adalardan yönümü çeviriyor ve tekrar ana karaya dönüyoru…

99. Karıa: Lidya'dan sonra, Karya halkı gelir ve bölgedeki Hellen kentleri şunlardır: Herakleia, sonra Miletos, ardından Myndos ve limanı, Halikarnassos ve kapanabilir limanı ve adanın çevresinde diğer bir liman ve bir ırmak, Kalymna Adası; Kayranda Adası, kenti ve limanı (bu insanlar Karyalıdır), Kos Adası, kenti ve kapanabilir limanı. Bu yerler Karya'nın Keramiakos Körfezi civarındadır ve Nisyros Adası ve
limanı. Tekrar ana karaya dönüyorum.

Triopion kutsal burnu, Hellen kenti Knidos ve Rhodosluların ana karadaki toprakları, Karya kenti Kaunos ve kapanabilir limanı ve Kryassos Burnu. Bunun yanında Rhodos Adası ve kenti; ayrıca adanın içindeki üç eski kent şunlardır: Ialysos, Lindos, Kameiros. Dahası Rhodos'un yakınında, içlerinde yerleşim olan şu adalar vardır: Khalkeia, Telos, Kasos, Karpathos; bu üç kentlidir. Ve Karya'nın Maiandros Irmağı'ndan Karya Bölgesi'nin burnu Kryassos'a kadar sahil boyunca deniz seyahati iki gün sürer. Buradan yönümü çeviriyor ve tekrar ana karaya dönüyorum.

…

114. Adaların büyüklükleri: En büyük ada Sardinya'dır. İkinci Sicilya. Üçüncü Girit. Dördüncü Kıbrıs. Beşinci Euboia. Altıncı Korsika. Yedinci Lesbos. Sekizinci Rhodos. Dokuzuncu Khios. Onuncu Samos. On birinci Korkyra. On ikinci Kasos. On üçüncü Kephallenia. On dördüncü Naksos. On beşinci Kos. On altıncı Zakynthos. On yedinci Lemnos. On sekizinci Aigina. On dokuzuncu Imbros. Yirminci Thasos."

…

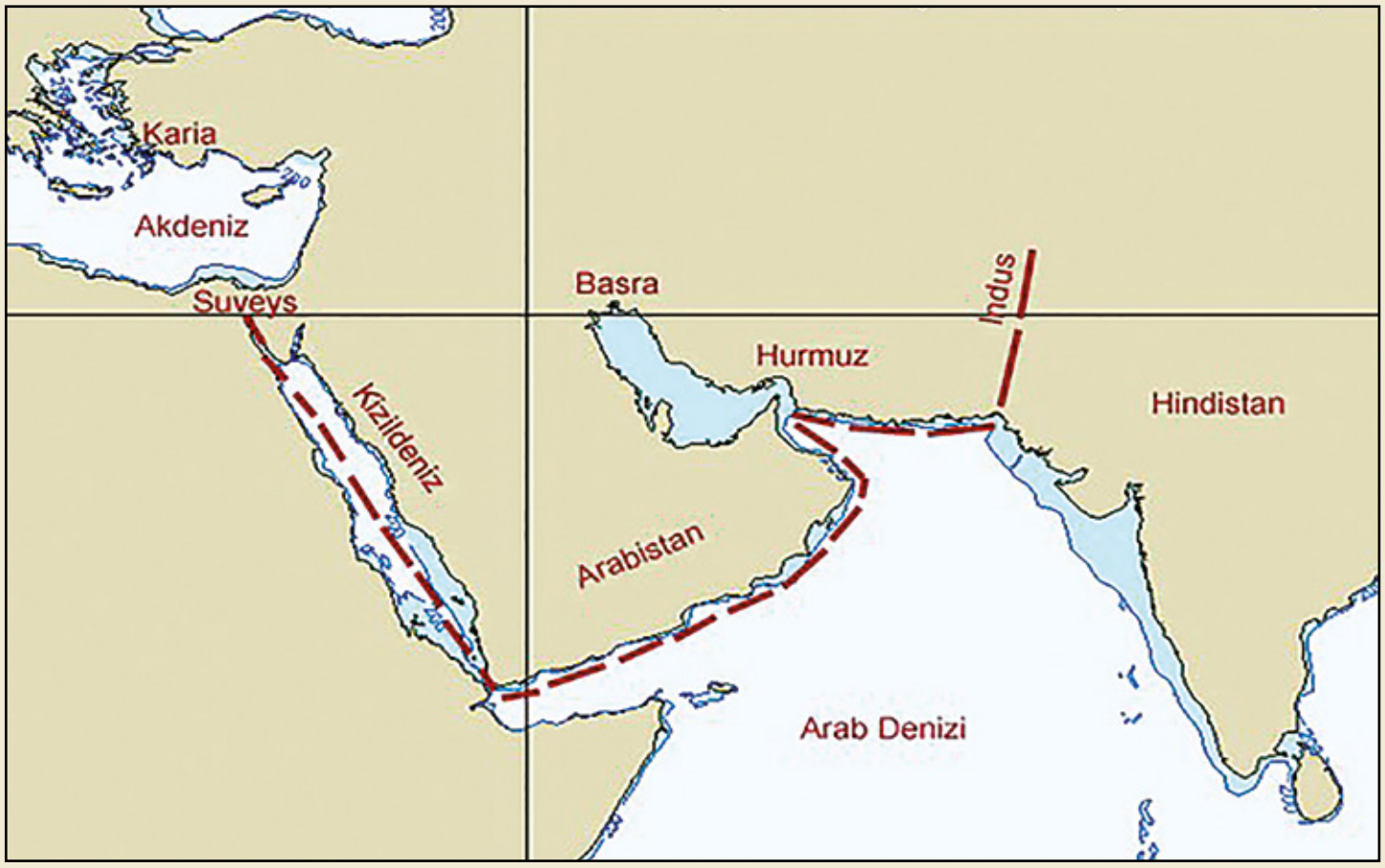

Karyandalı Skylaks'ın seyrü seferi

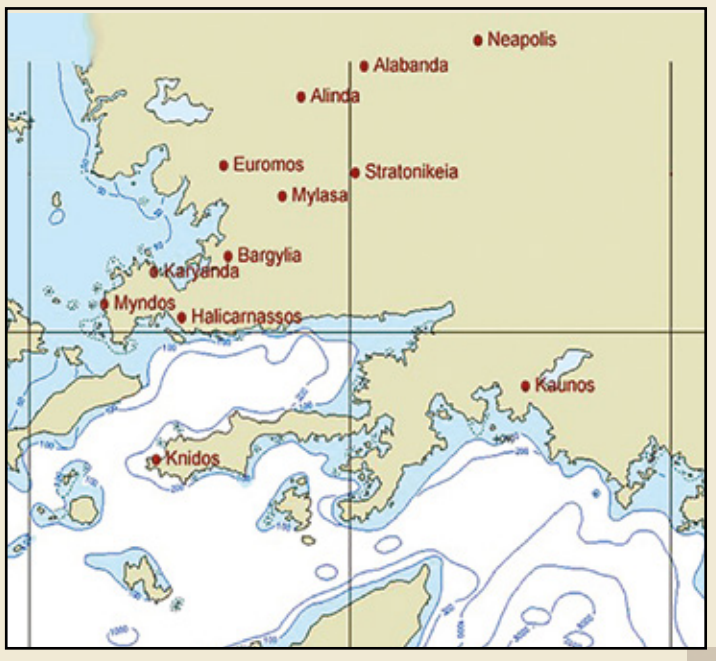

Skylaks'ın "Aşağı Karya" olarak adlandırdığı yerleşimler

“Bugün erkekler kadın, kadınlarsa erkekler gibi savaştılar.”

Pers Kralı Xerxes (Serhas)

HALİKARNASSOS KRALİÇESİ ARTEMİSİA

"I. Artemisia" olarak da anılan Halikarnassos kraliçesi, tarihte bilinen ilk kadın amiraldir. Adını doğa tanrısı, hayvanların ve avcıların efendisi tanrı Artemis'ten almıştır. MÖ 400'lü yılların ikinci yarısında yaşamıştır. Doğum ve ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir.

Halikarnassoslu tiran Lygdamis'in kızıdır ve anne tarafından Giritlidir. Büyük Pers kralı Xerxes'in (Kserkses veya Serhas) Atina'yı yakıp yıktığı Yunanistan seferine ve tarihin ilk büyük deniz savaşı olarak kabul edilen Salamis Deniz Savaşı'na amiral olarak katılmıştır.

"Tarihin babası" olarak anılan Herodot, onu girişken ruhlu ve korkusuz biri olarak yazmıştır.

Kaynaklarda ve söylencelerde cesur ve acımasız bir kadın olarak anlatılan Kraliçe Artemisia, ayrıca zeki ve bilgili olmasıyla da tanınmıştır. Perslerin büyük kara ordusuyla Atina'ya karşı yaptıkları seferin başarılı olmasında büyük yararlılıklar göstermiş ve Atina'nın alınmasında ve yakılmasında önemli rol oynamıştır.

Pers hâkimiyeti altındaki tiranlığına rağmen, Pers Kralı Xerxes'le eşit koşullarda masaya oturmuş ve Perslerin müttefiki olarak savaş meydanında yer almıştır. Önerileri ve cesaretiyle kralın saygısını kazanmış ve danışmanı olmuştur. Halikarnassos kraliçesi olan Artemisia, bazı kaynaklarda "Karia (Karya) Kraliçesi" olarak da adlandırılmıştır.

"Karia", kuzeyde Büyük Menderes (Maiandros), kuzeydoğuda Babadağ (Salbakos), doğuda Kızılhisar-Acıpayam Ovası, güneydoğuda Dalaman (Indos) Çayı, batıda ve güneyde ise Ege Denizi ile çevrili bölgeye antik dönemde verilen addır.

İlk başkentleri Mylasa (Milas)'tır ve Artemisia'dan en az yüzyıl sonra Halikarnassos (Bodrum) başkent yapılmıştır.

Denizcilikte çok ileri bir toplum olan Karialılar, anaerkildirler ve çoğunlukla kadınlar tarafından yönetilmişlerdir.

Küçük yaşta bir oğlu olmasına rağmen Yunanistan seferine katılan Artemisia'nın, tek kadın komutan olarak savaşa katılmasına övgüler dizen Herodot, onun bu davranışını "girişken ruhu ve erkekçe korkusuzluğu"na bağlamıştır.

Artemisia'nın zekâsını, parlak kişiliğini ve kahramanlıklarını öven Herodot, kıvrak zekâsı ve savaş taktikleri ile kraliçenin haklı bir ün sahibi olduğunu anlatmıştır. Sidon gemilerinden sonra en iyi gemilerin Artemisia tarafından getirilen üç katlı triremeler [1] olduğunu ve müttefikler içinde krala en iyi tavsiyelerde bulunan kişinin de Artemisia olduğunu belirtmiştir.

Herodot, *Historia*'nın VII. ve VIII. kitabında hemşehrisi Artemisia'ya, oldukça uzun yer ayırmıştır:

"Diğer komutanlardan ve subaylardan hiç bahsetmeyeceğim, çünkü buna ihtiyaç kalmadı; Hellas'a yapılan saldırıya katılanın bir kadın olduğunu düşünürsek onu, özel bir hayranlık konusu olarak görüyorum. Artemisia adında bir liderden söz ediyorum.

Kocasının ölümünden sonra egemenliği elde etti. Küçük bir oğlu vardı. Yine de cesareti ve ruhu yüzünden savaşa gitti. Adı Artemisia idi; Lygdamis'in kızıydı, annesi Girit'liydi.

(1) Trireme: O çağlarda yapımı mümkün olan en uzun gemide en fazla 25 kürekçi bulunmaktadır. Ancak gemilerin daha hızlı yol alması, hızlı manevra yapabilmesi ve saldırılan gemiye kuvvetle bindirebilmesi (mahmuzlaması) için daha fazla kürekçiye ihtiyaç duyulmuştur. Bu sorun, tekne boyunu uzatmadan, kürekçilerin üst üste bölümler üzerine oturmalarını sağlayan ve kürekçi sayısını üç katına çıkaran Trireme adı verilen teknelerin yapılması ile çözülmüştür.

Ama Halikarnasyan'dı. Halikarnas, Cos, Nisyros ve Calyndos'un güçlerine liderlik etti ve Persliler'e beş gemi verdi. Hepsi de üçlüktü. Getirdiği gemiler, tüm filoda, Sidonlular'dan sonra en iyi şöhrete sahipti. Kral Xerxes'e diğer müttefiklerine göre en iyi tavsiyeyi verdi." (Historia 7.99)

Antik kaynaklarda Plutarkhos [(2)], Pausanias [(3)] ve Suidas'ın [(4)] anlatımlarında da yer alan Kraliçe Artemisia ile ilgili bilgiler aslında oldukça sınırlıdır. Günümüze kadar ulaşanların büyük çoğu ise söylencelerden ibarettir.

Artemision Deniz Muhaberesi

Halikarnassos Kraliçesi Artemisia'yı tarih sahnesine taşıyan olaylar zinciri, adı tarihçilerce yazılmayan tiran kocasının Yunanlılarla giriştiği savaşta öldürülmesi üzerine başlar. Artemisia, oğlu Psindalis henüz küçük bir çocuk olduğu için Karia tahtına geçer ve Pers hakimiyeti altında bir tiran olarak Halikarnassos'u yönetir.

Kaynaklarda Halikarnassos'u yöneten tiran kocasının adının yer almamış olması, bazı söylencelerde kocasının, babası I. Lygdamis olduğunun iddia edilmesine neden olmuştur. İddiaya göre, Artemisia'ya tiran I. Lygdamis'in hem kızı hem de karısıdır. Bu nedenle kocası ölünce Halikarnassos kraliçesi olmuştur. Ancak bu iddiayı destekleyecek herhangi bir kanıta ulaşılamamıştır.

Kaynaklardan ve söylencelerden anlaşılan, Kraliçe Artemisia'nın Yunan ve Spartalı baskınlarından, kentinin yağmalanmasından ve kocasının öldürülmesinden dolayı Yunanlılara karşı dinmek bilmez bir öfkesi olduğudur.

Bu nedenle Pers kralı Xerxes'in Antik Çağ'da kurulan en büyük orduyla (Kaynaklar, asker sayısını 300 bin üzerinde vermektedir) Yunanistan'ı işgal seferine katılmakta hiç tereddüt etmemiştir. Savaştaki acımasızlığı, zekâsı ve cesareti nedeniyle haklı bir ün kazanan Artemisia'nın yakalanması ya da öldürülmesi için Yunanlılar başına 10.000 drahmi ödül koymuştur.

Yunan-Pers Savaşları, Akamenid İmparatorluğu (Pers İmparatorluğu) ile Yunan kent devletleri arasında MÖ 499 ile MÖ 449 arasında gerçekleşen bir dizi muharebedir. Savaş, Anadolu'da Perslerin egemenliği altındaki İyon kentlerinin, Atina'nın desteğini alarak Perslere karşı ayaklanması başlatmıştır.

Pers Kralı I. Darius MÖ 498'de, ayaklanmayı cezalandırmak için İyon başkenti Sard'ı (Antik Sardes kenti, bugün Manisa'nın Salihli ilçesi sınırları içerisindedir.) yakıp yıkmıştır. MÖ 494'te ise isyanın

(2) Plutarkhos (MS 46-120): Antik katalog listesinde 227 yazılı eseri olan, Yunan tarihçi ve biyografi yazarı.
(3) Pausanias: MS 2'nci yüzyılın sonlarında yaşamış olan Lidyalı gezgin ve coğrafyacı. Seyahatlerinde gördüklerini Periegesistes Hellados (Yunanistan'ın Tasviri) isimli ünlü 10 ciltlik eserinde toplamıştır.
(4) Suidas (Yunanca: Σοῦδα): MS 10. yüzyılda Bizans'ta antik Akdeniz dünyası ile ilgili Souda isimli ansiklopediyi yazan Antik Çağ tarihçisi ve yazar. Ansiklopedik sözlük biçiminde yazılan ve 30.000 tanım içeren eserin birçok eskizi kaybolmuşsa da Orta Çağ Hristiyan derleyicileri tarafından muhafaza edilen kısımları günümüze ulaşmıştır.

son kalesi durumundaki Milet'i (günümüzde Aydın'ın Didim ilçesine bağlı Balat köyü sınırları içerisindeki antik liman kenti) kuşatarak halkı sürgüne göndermiş ve isyanı kesin olarak bastırmıştır.

Pers Kralı I. Darius, isyandan Atina ve Eretria'yı sorumlu tutarak, Atina'nın işgal edilmesi için birliklerini Yunan yarımadasına göndermiştir. Pers istilası MÖ 492'de başlamış ve Pers orduları Trakya ve Makedonya'nın bazı bölgelerini ele geçirdikten sonra Maraton Muhaberesi'nde yenilgiye uğratılmıştır.

Pers-Yunan savaşları, Büyük İskender'in (MÖ 356-323) Pers topraklarını işgaline kadar karşılıklı zafer ve yenilgilerle yaklaşık 200 yıl sürmüştür.

Halikarnassos Kraliçesi Artemisia bu savaşlardan Artemision Deniz Muharebesi [Yunan ana karası ile Eğriboz Adası (Euboea) arasında kalan boğaz] Salamis Deniz Muharebesi ve Atina'nın yakılıp yıkılması ile sonuçlanan kara muharebelerine katılmıştır.

Artemision Deniz Muharebesi MÖ 480 yılında yaşanmıştır. Atina'nın işgali ile sonuçlanan ünlü Termopylae kara savaşı ile hemen hemen aynı tarihte gerçekleşmiştir. Sparta, Atina, Korint ve diğer Yunan kent devletlerinin gemilerinden oluşan Yunan donanmasının bir bölümü, Artemision Boğazı'nı kapatmak için uğraşırken sayıca çok üstün Pers donanması tarafından sarılmış ve yok edilmiştir. Kara savaşında da üstünlük sağlayan Pers kuvvetleri Atina'yı işgal etmişlerdir.

Artemisia, Artemision Deniz Savaşı'nda önemli bir rol oynamış ve uyguladığı yöntemlerle Yunan donanmasının çevrilmesini ve batırılmasını sağlamıştır.

Atina'nın işgal edilmesi sonrası, kentte bir kıyım yaşanmaması için Atinalıların tahliyesini sağlayan Yunan güçleri, büyük hasar gören donanmalarından arta kalanları ve Atinalıları Salamis Adası'na toplamışlardır. Ordusu denizde ve karada zafer kazanan Xerxes ise Atinalılara kesin darbeyi indirmek için üst düzey komutanlarını toplantıya çağırır ve izlenecek yolu tartışmak için görüşlerini öğrenmek ister.

Halikarnassos Kraliçesi Artemisia da toplantıya davet edilen komutanlar arasındadır. Tarihçiler ve özellikle de "tarihin babası" Herodot, bu toplantıda Artemisia'nın tavrını övgüye değer bulmuşlardır. Komutanlar, Pers donanmasının derhâl Salamis Ada'sına gönderilmesini ve Saronik Körfezi'ne sığınan Yunan donanmasından arta kalan gemilerin kuşatılarak yok edilmesi gerektiği görüşünü savunurlar.

Artemisia ise Salamis Adası'nın böyle bir kuşatma için uygun olmadığını, körfez ağzının çok dar olduğunu, ağır ve büyük gemilerden oluşan Pers donanmasının körfezin ağzında sıkışacağını, manevra kabiliyetleri sınırlı olan bu gemilerin hareket edemeyeceğini, buna karşılık üç katlı kürekçiler tarafından kullanılan manevra kabiliyeti yüksek, küçük ve hızlı trireme gemilerden oluşan Yunan donanmasının avantajlı olacağını belirterek diğer komutanların görüşüne karşı çıkmıştır.

Doğuştan iyi birer denizci olan her Karialı gibi Artemisia da Ege Denizi'nin coğrafi koşullarını çok iyi bilmektedir. Yunan ana karası ile Salamis Adası arasında yer alan Saronik Körfezi'nde yapılacak bir deniz savaşının yenilgiyle sonuçlanacağını ve Atinalıları savaşmak için tekrar motive edeceğini önceden görmüştür. Ayrıca Karialıların da kullandığı triremelerin üstünlüklerini de yakından tanımaktadır.

Ancak Kral Xerxes, çoğunluğun görüşüne uyarak Salamis'te Yunan donanmasının yok edilmesi emrini verir. Diğer komutanlar Artemisia'nın aykırı görüşünden dolayı cezalandırılacağını düşünürken Kral Xerses, tek başına da olsa görüşünü savunan Artemisia'ya övgü dolu sözler eder.

Pers donanması Salamis'e doğru yol alırken Kral Xerxes, savaşı izleyeceği hâkim bir nokta için yola çıkar.

İki donanma MÖ 480 yılının Eylül ayında Saronik Körfezi'nde karşı karşıya gelirler. Salamis Adası ile Yunanistan ana karası arasında bulunan boğazı ve Saronik Körfezi'nin ağzını kapatan Pers gemileri, sayıca çok olmaları nedeniyle oldukça sıkışık bir pozisyonda kalırlar.

Bunu fırsat bilen Yunan donanması, Pers gemilerine karşı saldırıya geçer. Saldırı nedeniyle sıkışan ve panikleyen Pers gemileri, manevra yapamadıkları için bir türlü savaş düzeni alamazlar ve Yunan saldırısı karşısında çaresiz kalırlar. Yunan donanması ezici bir zafer kazanır. 300 Pers gemisi batırılır, geriye kalanlar ise ağır yaralar alırlar.

Pers donanmasının uğradığı bozgunu ana karada bir tepeden izleyen Kral Xerxes, donanması içinde seri manevralar yapan ve ustalıkla savaşan birkaç geminin varlığını görerek bu gemileri kimin yönettiğini sorar. Aldığı yanıt ise net ve açıktır: "Artemisia." Kral Xerxes bunun üzerine tarihe geçecek ünlü sözünü söyler:

"Bugün erkekler kadın, kadınlarsa erkekler gibi savaştılar."

Söylencelere göre savaşta gemisini kuşatan Yunan gemilerinden kurtulmak isteyen Artemisia, Perslerin müttefiki olan ve içinde Calynda Kralı Damasithymus'un da bulunduğu Claynda gemisini çarparak batırır. Yunan gemileri, Pers gemisini batıran geminin müttefikleri olduğunu sanarak kuşatmadan vazgeçerler. Artemisia ise batırdığı gemiden hiç kimsenin sağ kurtulmadığına emin olduktan sonra kuşatma alanından ayrılır.

Tarihin ilk en büyük deniz savaşı olarak kayıt altına aldığı Salamis Deniz Savaşı, Persler'in ağır yenilgisiyle sonuçlanır, Persler donanmalarının büyük bir bölümünü kaybederek geri çekilirler. Artemisia'nın savunuları haklı çıkar ve Atina ittifakı savaşma cesareti kazanarak "Antik Çağ'ın en büyük ordusu"na karşı karada da saldırıya geçer.

Herodot, yenilgiye çok kızan Kral Xerxes'in komutanlarını toplantıya çağırmasını şöyle anlatır:

"Persler toplantı düzenledi ve tavsiyelerini dinlerken, kendisine ne önereceğini görmek için de Artemisia'yı davet etti. Daha önceki olay nedeniyle, gerçekçi bir eylem planı olan tek kişinin o olduğu ortaya çıktı." (Historia VIII. 101)

Artemisia toplantıya kralın savaşta ölen kardeşi filo komutanı Ariabignes'in naaşını getirerek katılır. Kardeşinin naaşının Yunanlılara bırakılmayıp getirilmesi Kral Xerxes'i mutlu eder ve Xerxes, Artemisia'yı özel olarak karşılar.

Artemisia, toplantıya katılanlar arasında öneri ile gelen tek komutan olur. Başkomutan Mardonius'un Yunanistan'da kalmasını ve Kral Xerxes'in çekilmesini önerir. Herodot, Artemisia'nın konuşmasını ise şöyle aktarmıştır:

"Bence geri çekilmeli ve Mardonius'u istediği kadar askerle burada bırakmalısınız, çünkü o kendi özgür iradesini yerine getirmeyi teklif ediyor. Benim düşüncem, eğer fetihleri başarırsa, başarı sizin başarınız olur. Üstadın siz olduğu ve bunu yapanların köleleriniz olduğu biliniyor.

Ama işler Mardonius için yanlış giderse, evinizin hayatta kalması ve refahı açısından bu büyük bir felaket olmaz. Yani, siz ve eviniz hayatta kalmaya devam eder. Yunanlılar hâlâ hayatları için birçok şey yapmak zorunda kalacaklar. Yunanlılar kazanır ve Mardonius'a bir şey olursa, gerçekten farketmez; önemli bir zafer olmayacaktır, çünkü onlar sadece kölelerinizi yok etmiş olacaklardır. Bu harekâtınızın temel noktası Atina'yı yerle bir etmekti. Bunu yaptınız, şimdi de gidebilirsiniz" (Historia VIII.102)

Kral Xerxes, Artemisia'nın önerisini dikkate alır ve Başkomutan Mardonius'un Yunanistan'da kalmasına, ordunun geri kalan kısmının ise Anadolu'ya çekilmesine karar verir. Artemisia ile özel bir görüşme de yapan Xerxes, çocuklarının ve ailesinin Artemisia komutasında Ephesos'a (Efes) götürülmesini ister.

Halikarnassos Kraliçesi Artemisia, kralın isteğini yerine getirerek ailesini ve çocuklarını Efes'e götürür. Artemisia'nın bu görevi tamamladıktan sonra ne yaptığına dair kaynaklarda yazılmış tek anlatı, Plutarkhos'a ait ***"Sardeis'e doğru ilerledi. Sonraki yıllarda kaderi hakkında hiçbir şey bilinmemektedir." (De Herodotimalignitate 38)*** ifadesidir.

Ancak bir söylentiye göre Kraliçe Artemisia, Dardanus adında onu umursamayan bir adama delicesine tutulmuş ve aşkından gözü hiçbir şeyi görmemiştir. Adamın ilgisizliği karşısında çılgına dönmüş ve onu uykusunda kör etmiştir. Sevdiği adamın hâlen kendisine bağlanmadığını, kendisini umursamadığını gören ve ona olan tutkusu sönmeyen Artemisia, aşkının esaretinden kurtulabilmek için Leucas'taki bir kayadan atlayarak intihar etmiştir.

Plutarkhos'un "***Acımasız bir korsan, aynı zamanda cesur ve zeki bir kadın."*** olarak tanımladığı Artemisia, Aristophanes [5] tarafından ***"Beşinci yüzyıl mitselliğinin tarihsel reenkarnasyonu olan, kararlı, cesur ve kahraman bir Amazon kadın."*** olarak tanımlamıştır.

Pausanias (MÖ 150- ?) *Periegesistes Hellados (Yunanistan'ın Tasviri)* kitabında Sparta'da Pers savaşlarının ganimetinden inşa edilmiş olan Persya Salonu'nda bir Artemisia figürü bulunduğunu belirtmişse de bu figür günümüze ulaşmamıştır.

Halikarnassos Kraliçesi Artemisia, yaşadığı döneme damga vurmuş, "ilk kadın amiral" olarak tarihe mal olmuş ve hayatı Hollywood yapımı bir filmde kurgulanarak *"300: Rise of an Empire (300: Bir İmparatorluğun Yükselişi)"* adıyla beyazperdeye aktarılmıştır.

(5) Aristophanes (MÖ 450- ?): Atina'da doğan ve eski komedya ile orta komedya türlerindeki oyunları günümüze kalmış tek Atinalı komedya şairidir.

Kaynakça:

- *[W.] Judeich, Artemisia, Pauly-Wissowa, RE II, 1896, col. 1441.*
- *RV Munson, Herodotus'taki Artemisia, Klasik Antiquity 7, 1988, s. 91-106.*
- *RüdigerSchmitt, Herodotus'un Çalışmasında Etnografik ve Siyasi Söylem, s. 255-59.*
- *Konstantinos Deligiorgi, Moskova Devlet Üniversitesi öğretim görevlisi. "HEREDOTYA' AMA ZONIC'ARTEMISIA başlıklı makale*
- *Joshua J. Mark, New York Marist College'da serbest yazar ve felsefe profesörü. "WORLD HISTORY ENCY LOPEDIA" "Caria Artemisia" başlıklı makale*

ARTEMIZE

De la mort d'un mary Princesse desolee
Je luy fis esleuer ce riche Mausolee;
Qui fut de la Carie vn spectacle nouueau
Tout Sepulchre depuis nommé de cette sorte
A fait dire en faueur de la personne morte,
Que son nom glorieux vit dans chaque tombeau.

Vignon Inuentor — Rousselet fecit — Mariette excudit Aux Preuilege

Salamis Deniz Savaşı'nda Artemisia

Tarihin ilk amirali olarak anılan Halikarnassos Kraliçesi I. Artemisia'nın öyküsü Hollywood'un da ilgisini çekmiştir. 2007 yapımı "300 Spartalı"nın devamı niteliğinde 2014'te "300: Rise of an Empire (300: Bir İmparatorluğun Yükselişi)" filmi çekilmiştir. Dünya sinemalarında önemli bir gişe başarısı yakalayan filmde I. Artemisia karakterini Eva Green canlandırmıştır.

Filmin orijinal ismi önce "300: The Battle of Artemisia (300: Artemisia'nın Savaşı)" olarak ilan edilmişse de gösterime "300: The Rise of an Empire" ismi ile girmiştir. Filmde Artemisia'nın Yunanlılara karşı dinmek bilmez öfkesi, Salamis Deniz Savaşı'ndaki taktik başarısı, zekâsı ve acımasızlığı Hollywood diliyle anlatılmıştır. Aksiyon, drama ve fantastik türde bol bütçeyle çekilen film, 102 dakikadır.

Pers Kralı Xerxes

“Trajik şairlerin en sevilen kahramanı Heracleia’sı şereflendirdi.”

Suidas

OZAN PANYASSİS

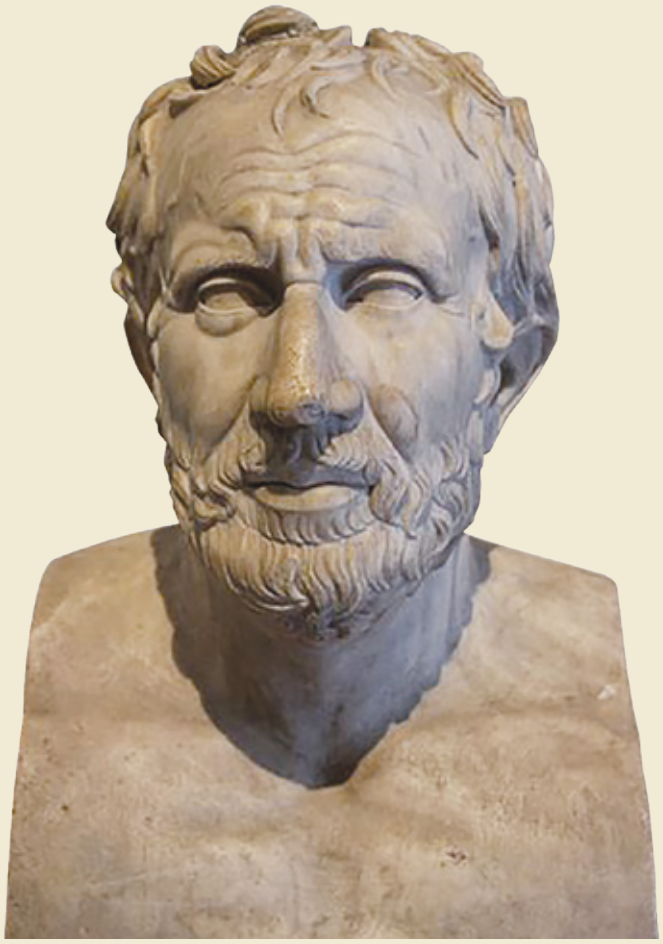

Özgür ve demokratik Halikarnassos için yaşamını feda etmekten çekinmeyen ve Artemisia'nın torunu tiran Lygdamis'a karşı başlatılan aristokrat ayaklanmanın öncülerinden biri olan Halikarnasoslu ozan Panyassis, Antik Çağ'ın ünlü epik şairlerindendir.

Doğum tarihi hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Suidas'a [1] göre, tarihin babası Herodot'un amcası olan Panyassis, ***"Polyarchus'un oğlu Halikarnassoslu bir yerli"*** olarak kayıtlara geçmiştir.

(Ancak tarihçi ve Samos tiranı Duris (MÖ 350-281), Panyassis'i "Samiyen ve Diocles'in oğlu" olarak belirtmişse de hem Pausanias [2] hem de Clemens Alexandrinus [3] tarafından Halikarnassos'un yerlisi olduğu teyit edilmiştir.

Halikarnassoslu ozan Panyassis, Hellenizm'in etkisiyle birçok ansiklopediye ve kaynağa ***"arkaik Yunan şairi"*** olarak kaydedilmiştir. Oysa Anadoluludur ve şiirlerini Carian (Karya) dilinde yazmıştır.

Ozan Panyassis hakkında ana bilgi kaynağı 10'uncu yüzyılda yazıldığı tahmin edilen Suidas'ın *Bizans Ansiklopedisi*'dir ve Suidas, Panyassis maddesinde şu bilgileri aktarmaktadır:

"Halikarnassos'un kurbanı olan Polyarchus'un oğlu Panyassis, bir efsane ve destan şairi olarak şiire yeni bir hayat verdi.

Halikarnassos'un yerlisi ve vatandaşı olan Panyassis, soylu ve güçlü bir aileye mensuptu. Tarihçi Herodot'un kuzeni ya da amcasıydı. Herodotus, Polyarchus'un erkek kardeşi Lyxes'in oğluydu. Ancak bazıları böyle olmadığını, Panyassis'in kız kardeşi Rhoea'nın Herodotus'un annesi olduğunu iddia etti.

Halikarnassos'un üçüncü tiranı Lygdamis tarafından öldürüldü.

Şairlerin arasında Homer'in arkasında, Heseiod ve Antimachus'un öncesinde yer alıyordu.

Ona itibar sağlayan yarı tanrı kahraman Heracles'in (Herakles) maceralarını anlattığı destansı şiiri Heracleia 9000 mısradan oluşuyordu.

Diğer önemli eseri Kral Kadros'un oğlu Neleus'un efsanevi anlatımı olan İonica ise 7000 mısradan oluşmuştu."

Siyasi faaliyetleri için idam edilerek öldürülen Panyassis'in hayatı, yazarlar arasında tartışma konusu olsa da genel kabul gören öykü Suidas'ın anlatımıdır.

Kaynaklar Panyassis'in şiirlerinin yaşadığı dönemde daha az beğeni topladığını, ancak idam edilmesinden sonra, Hellenizm'in de etkisiyle ozanın arkaik Yunanistan'ın en büyük şairlerinden biri olarak kabul edildiğini belirtmektedir.

Panyassis'in şiirlerinin çağdaşları ve ondan sonra gelenler üzerinde nasıl bir izlenim bıraktığı da tam

(1) Suidas (Yunanca: Σοῦδα): MS 10. yüzyılda Bizans'ta antik Akdeniz dünyası ile ilgili Souda isimli ansiklopediyi yazan Antik Çağ tarihçisi ve yazar. Ansiklopedik sözlük biçiminde yazılan ve 30.000 tanım içeren eserin birçok eskizi kaybolmuşsa da Orta Çağ Hristiyan derleyicileri tarafından muhafaza edilen kısımları günümüze ulaşmıştır.

(2) Pausanias (MS 2.yüzyıl): Anadolulu coğrafya yazarı. Yunanistan'ı Roma'yı, İtalya'yı ve Doğu'nun büyük bölümünü gezdi. 10 kitaptan oluşan Ellados Perigesis adlı eseriyle tanınır.

(3) Clemens Alexandrinus: Orijinal adı Titus Flavius Clemens (MS 150-215). Yunanlı Hristiyan ilahiyatçı. "İskenderiyeli Clement" olarak da tanınır. İskenderiye Catechetical Okulunda öğretmen. Kıpti Hristiyanlığı'nın ve Anglikanizm'in kültü olarak kabul edilir. Protrepticus, Paedagogus ve Stromata eserlerinin yazarı.

olarak bilinmemektedir. Ancak eserlerinden kalan parçaların ölümünden çok sonra kapsamlı bir şekilde okunduğu ve beğenildiği kaydedilmiştir.

Özellikle Alexandralı dilbilimciler onu beş ana destan şairinden biri olarak Homer, Hesiod, Peisander ve Antimachus ile sıraya koymuşlar ve Antimachus'un Panyassis'in öğrencisi olduğunu belirtmişlerdir.

Dilbilimciler, günümüze çok azı ulaşabilen Panyassis şiirinin İyonik forma yakın olduğunu ve destansı Homerik izler taşıdığını belirtmişlerdir.

Şiirinin günümüze ulaşabilen en uzun parçaları *Heracleia*'dan olup "Athen. 2.36; Stobaeus.18.22" dir ve bunlara da *"Yunan Şairleri Kolleksiyonu*"nda[4] yer verilmiştir.

Türkiye'de Panyassis ve şiiri ile ilgili ne yazık ki kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır. Ulaşabildiğimiz kaynaklar birkaç tez çalışması, makale ve atıftan ibarettir.

Yarı tanrı Herakles için yazdığı epik destanın 9000 mısradan oluştuğu ve 14 kitapta toplanan destanın altıgen biçimde yazıldığı tahmin edilmektedir. MÖ 5'inci yüzyılın ortalarından itibaren Herakles için artan ilgiye ve hayranlığa katkıda bulunduğu ve "Herakles Dramaları" için temel oluşturduğu kabul edilmiştir.

Herakles, Roma mitolojisindeki adıyla Hercules (Herkül) ölümlü bir prenses olan Miken kralının kızı Alkemene ile Zeus'un oğludur. Çok güçlü olarak betimlenen Herkül, insanın doğaya karşı savaşma ve direnme gücünü simgeler.

Herkül, tanrıların ve doğanın insan evlatlarının başına sardığı felaketlerin üstesinden gelen ve insanlığa yardım eden mitolojik bir kahramandır.

Öyküsü, Kral Amphitryon ile evli Prenses Alkemene'nin Amphitryon kılığına giren tanrı Zeus tarafından kandırılması ve geceyi prensesle geçirmesi ile başlar.

Kaderi, çapkın babası Zeus ile onun intikamcı ve kindar eşi Hera'nın kötülükleri arasında çizilmiştir. Herkül'ün kahramanlıkları, tanrılarla ve doğayla olan mücadelesi ortaya çıkış tarihinden itibaren [5] Yunan ve Roma mitolojisinde oldukça geniş yer tutmuş;

Ozan Panyassis'in dizeleri ile hayak bulan Herküles'in Nemea aslanı ile kavgası

birçok öyküye, şiire, tiyatro oyununa konu olmuş ve günümüzde de konu olmaya devam etmektedir.

Panyassis'in diğer önemli şiiri ise İon kolonilerinin Kral Kadros'un oğlu Neleus tarafından sömürgeleştirilmesini efsanevi bir dille anlatan ve pentamenter (beş heceli mısra) biçiminde yazıldığı Suidas'ta belirtilen 7000 mısralık *İonica*'dır.

Küçük Asya'daki (Anadolu) İyonik kolonilerin kurulmasını ve yerleşmesini destanlaştırarak anlattığı bu şiirinden günümüze hiçbir parça ulaşmamıştır.

İngiliz arkeolog Charles Thomas Newton tarafından 1858'de Bodrum'da keşfedilen, ikiye kesili bir mermer parçasında yer alan yazıtta, ***"Lygdamis", "Lygdamis oğlu Apollonides"*** ve ***"Panyassis oğlu Pyasion"***dan bahsedilmiştir.

Arkeologlar ve Antik Çağ yorumcuları yazıtı ***"mülkiyet anlaşmazlıklarını düzenleyen bir yasa metni"*** olarak adlandırmışlar ve ***"Tiran Lygdamis'in başarılı bir ayaklanma ile devrilmesinden sonra tiran tarafından el konulan malların ailelere iade edilmesini düzenlemek için yazıldığı"*** yorumunu yapmışlardır.

1890 yılında Rus filoloğu Sergey Andreevich Selivanov (1864-1908) tarafından Rodos Adası'ndaki Yahudi Mahallesi'nde tepesi kırık bir taş üzerine yazılı, ilk satırı eksik bir yazıt daha bulunmuştur.

(4) Bode, Ulrici ve Bernhardy'nin Yunan Edebiyatı Tarihi, Tzschirner De Panyasidis Vita ve Carminibus Dissertatio, Vratisl. 1836 ve Fragmenta, 1842; Funcke De Panyasidis Vitaac Poesi Dissert. Bonn. 1837; Eckstein, Ersch ve Gruber'in Encyklopädie, Panyassis.

(5) Herakles mitosu, "insanlığın en eski destanı" olarak adlandırılan Gılgamış Destanı'nda, Yunan ve Roma mitolojisinden yaklaşık 1000 yıl önce MÖ 1800'lerde "Gılgamış" ismiyle anlatılmıştır.

Yapılan araştırmalarda taşın Halikarnassos'tan geldiği ve MÖ 2'nci yüzyıla ait olduğu tespit edilmiştir. Yazıtta Halikarnassos'un Andron, Herodotos ve Panyassis'i üreten bir kültür merkezi olduğu anlatılmıştır. Yazıtın Alman bilim insanları tarafından yapılan çevirisi şu şekildedir: (6)

λᾷϊνο [ν Ἀ] σσυρίη [χῶμ] Σεμι [ρά] μιος
ἀλλ ‘Ἄνδρωνα οὐκἔσυΝίνου πόλις, οὐδὲ παρ’’Ἰνδοῖς
ῥιζοφυὴςΜουσέων πτόρθοςἐνετρέφετο
[κοὐ] μὴν Ἡροδότουσλύκιονστόμα καὶ Πανύασσιν
δυ [δυ] ἐπῇ Βαβυλὼνἔτρεφενὠγυγίη,
ἀλλ ‘Ἁλικαρνασσοῦκραναὸν πέδον. ὦνδιὰμολπὰς
κλειτὸνἐνἙλλήνωνἄστεσικῦδοςἔχει.

“Asurya, Semiramis'in taş höyüğüne sahiptir, fakat Ninevah şehri bir Andron'u ortaya çıkarmadı ve Muslilerin yavruları yerden ateş etmedi. İlkel Babil ne Herodot'tan daha tatlı bir dil besledi ne de Panyassis'in tatlı sözleriyle dile geldi. Bunu Halikarnassos'un engebeli toprağı yaptı. Onların şarkılarıyla, Hellen kentleri arasında bir şöhrete sahip oldu."

Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi arkeologları ile Danimarkalı arkeologların ortak çalışması sonucu 1995 yılında ortaya çıkarılan ve çözümü yapılan ***"Salmakis Yazıtı"***nda da adı anılan ozan Panyassis, yazıtta ***"Halikarnassos'un Gurur Listesi"***ne konulmuştur.

Halikarnassoslu ozan Panyassis hakkında Harvard, Cambridge ve Berlin üniversiteleri başta olmak üzere çok sayıda akademik çalışma yapılmış ve makale yayımlanmıştır.

Şiirinden günümüze çok az parça ulaşmışsa da epik şiirin Bodrumlu ustası, hem şiirini hem de yaşamını feda ettiği topraklarda da keşfedilmeyi beklemektedir. (7)

Panyassis şiirinden örnekler:

Panyassis fr. 12 (19 W)
οἶνοςγὰρ πυρὶἶσον ἐπιχθονίοισινὄνειαρ
ἐσθλόν, ἀλεξίκακον, πάσηςσυνοπηδὸν ἀοιδῆς.

"Şarap, yeryüzündeki insanlar için ateşe eşit bir faydadır: Kötüyü uzak tutan, tüm üzüntülere eşlik eden iyi bir şeydir."

Panyassis fr. 12 (19 W; Stobaeus 3.18.21)
γάρμοιζώειναὐγεδοκεῖ βροτὸςοὐδὲ βιῶναι
ἀνθρώποιο βίον ταλασίφρονος, ὅστις ἀπ ‘οἴνου
θυμὸνἐρητύσας πίνει ποτόν, ἄλλ’ ἐνεόφρων.

"Kalbinin hazzına şarap çekmeyen bir ölümlü ya hayatta olduğu gibi görünmüyor ya da kalıcı bir adamın hayatını yaşıyor gibi görünmüyor."

Panyassis fr.12K
τοῦκενἐγὼθείμηνἶσονκλέος, ὅς τ ‘ἐνὶ δαιτὶ
τέρπηται παρεὼνἅμα τ ‘ἄλλον λαὸνἀνώγῃ

"Ordunun geri kalanına komuta ederek kazanılana eşit olan şöhrete sahip olan erkeğin şöhretini yapardım."

(6) Werner Peek, Zu Griechischen Epigrammen, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, "Herodot und Panyassis", s. 256-258 ve Tafel XIII. Rudolf Habelt GmbH, 1978.
(7) Joachim Ebert (1930-1999), Das Edebiyat Epigramm aus Halikarnass. Philologus, Band 130, Heft 1-2 (Şubat 1986), s. 37-43. De Gruyter, Berlin Akademie-Verlag.

“... barışta oğulları babalarını gömerler,
savaşta babalardır oğullarını mezara indiren.”

Herodot

TARİHİN BABASI HERODOTOS

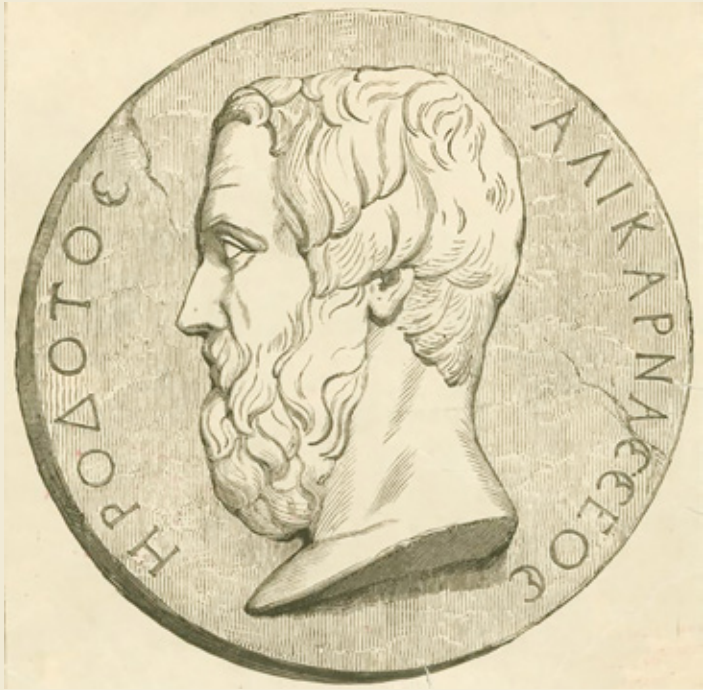

Yaşama ve dünyaya karşı merak ve öğrenme aşkı ile 2400 yıl önce yollara düşen, Hindistan'dan Mısır'a kavimlerin ve boyların geleneklerini, yaşam biçimlerini yazarak bize kadar ulaşmasını sağlayan ***"tarihin babası"*** unvanını alan, ***"tarihin ilk turisti",*** Samos sürgünü Herodotos (Herodot) MÖ 5'inci yüzyılda Halikarnasos'ta doğmuştur.

Herodotos'a ***"Pater Historiae (Tarihin Babası)"*** unvanı, Romalı devlet adamı Marcus Tullius Cicero [1] tarafından verilmiştir.

Kitaplarında mütevazı davranan ve kendisinden çok az bahseden Herodot'un doğum ve ölüm tarihini bazı kaynaklar "MÖ 484-425" olarak verse de kesin doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. Ancak yazdıklarından yola çıkarak II. Pers-Yunan Savaşı'ndan hemen önce doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir.

Halikarnassoslu Herodot'un hayatıyla ilgili, kitapları dışında günümüze ulaşan kaynak sayısı da yok denecek kadar azdır. Bunların içinde Suidas'ın [2] kısa bir tanıtma yazısı, Byzantinus Stephanos'un [3] sakladığı mezar taşı yazıtı ve Eusebios'un [4] bir cümlesi en önemlileridir.

Suidas, tanıtım yazısında Herodotos'u şu cümlelerle anlatmıştır:

"Halikarnassos'ta yüksek tabakadan doğma Herodotos, Lyxes ve Dryo'nun oğludur. Theodoros adında bir erkek kardeşi vardır. Artemisia'nın ikinci halefi Lygdamis yüzünden Halikarnassos'tan kaçıp Samos'a yerleşti. Samos'ta İoncasını ilerletti, Pers kralı Kyros ve Lydia kralı Kandaules çağlarıyla başlayan dokuz kitaplık bir tarih yazdı.

Halikarnassos'a döndüğü zaman tiranı devirdi, ama politik çekememezlikler karşısında Halikarnassos'tan ayrılarak Atinalıların kurmakta oldukları Thurium'a yerleşti ve orada öldü. Mezarı Thurium'da Agora'dadır.

Ancak Pella'da öldüğünü söyleyenler de vardır. Kitapları Musaların [5] adlarını taşırlar."

Kaisareia Piskoposu Eusebios, "Tarihçi Herodotos, İÖ 468-467 yıllarında tanınmaya başlandı." demekle yetinirken Byzantinus Stephanos ise yazdığı sözlüğün "Thurium" maddesinde Herodotos'a şöyle yer verir:

"Bu toprak Lyxes oğlu Herodotos'un kemiklerini örtmektedir, İon tarihçilerinin prensi Dor topraklarında doğmuştu. Yurttaşlarının saldırılarına dayanamayarak kaçmış ve Thurium'u ikinci yurdu yapmıştır."

Soylu, şiire ve edebiyata düşkün bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Herodot'un amcası (Bazı kaynaklar "dayısı" olarak da vermektedir.) özgür ve bağımsız Halikarnassos için mücadele eden epik ozan Panyasis'tir. Ozan Panyasis, Halikarnassos'un Pers boyunduruğu altında yönetilmesine karşı çıkmış ve Perslerin desteğiyle tiran Lygdamis'in kral yapılmasına karşı halk ayaklanması başlatılmasına öncülük etmiştir. Ancak ayaklanmanın başarısız olması üzerine Lygdamis tarafından yakalanarak öldürülmüştür.

(1)Markus Tullius Cicero: MÖ 106-43 yılları arasında yaşamış Romalı hukukçu filozof, hatip ve yazar.

(2) Suidas (Yunanca: Σοῦδα): MS 10. yüzyılda Bizans'ta antik Akdeniz dünyası ile ilgili Souda isimli ansiklopediyi yazan Antik Çağ tarihçisi ve yazar. Ansiklopedik sözlük biçiminde yazılan ve 30.000 tanım içeren eserin birçok eskizi kaybolmuşsa da Orta Çağ Hristiyan derleyicileri tarafından muhafaza edilen kısımları günümüze ulaşmıştır.

(3) Byzantinus Stephanos: Ethnica adlı önemli bir coğrafya eserinin yazarıdır.

(4) Eusebios: MS 265-280 yılları arasında Kaisareia (Kayseri) piskoposu. Kilise Tarihi adlı eseri yazmıştır ve aynı zamanda Hristiyan tarihinin kurucusu olarak kabul edilir.

(5) Musalar Yunan mitolojisinde Zeus ile peri Mnemosynes'in kızlarıdır. Bu güzel kızlar Helikon Dağı'nda oturuyorlar ve Olimpos'ta tanrıların sofralarında şarkı söylüyorlardı.

Tiran Lygdamis'in kanla bastırdığı ayaklanma, Herodot ve ailesinin de Samos Adası'na sürgün edilmesi ile sonuçlanır.

Amcasından ve başlattığı özgürlük mücadelesinden etkilenen Herodot, Samos Adası'nda bir yandan eğitimini tamamlayıp İoncasını geliştirirken diğer yandan Halikarnossos'u diktatör Lygdamis'ten ve Perslerin boyunduruğundan kurtarmak için özgürlük hareketine katılır.

Halikarnas Balıkçısı Cevat Şakir'in ***"tekmil dünyanın ilk ve en büyük turisti"*** olarak adlandırdığı Herodot, ilk keşif yolculuğuna da Samos Adası'ndan yola çıkarak başlar. Yunanistan üzerinden Libya'da bulunan antik Yunan şehri Kyrene'ye giden Herodot, tekrar Anadolu'ya dönerek Karadeniz bölgesini dolaşır.

Herodot nerelere gittiğini anlatımlarıyla kayıt altına almıştır. Ancak ne zaman gittiği tam olarak bilinmemektedir. Çünkü yolculuklarını kronolojik bir sıraya göre yazmamıştır. Buna rağmen seyahatlerini ikiye ayırmak mümkündür.

Samos Adası'ndan yola çıkarak başladığı ilk seyahatleri, Halikarnassos'a dönmesi ve diktatör Lygdamis'in krallıktan indirilmesi mücadelesiyle sonlanmıştır. Tiran Lygdamis'in tahttan indirilmesi mücadelesi, Herodot'un Halikarnassos'u da son kez görüşü olmuştur. Bu süreçte Halikarnassos'ta ne kadar kaldığına dair kayıt bulunamasa da ilk seyahatlerinin anılarını antik tiyatroda hemşehrilerine anlatmıştır.

Antik Bodrum'dan günümüze ulaşan ve hâlen birçok sahne sanatına ev sahipliği yapan Göktepe'nin güney eteğindeki antik tiyatro; Herodot'un gördüklerini, duyduklarını, tanıklıklarını paylaştığı ve siyasi konuşmalar yaptığı bir alan olarak da ün yapmıştır.

Tiran Lygdamis'in tahttan indirilmesinden sonra mücadele arkadaşlarıyla politik olarak ayrı düşen Herodot, Halikarnassos'tan bu kez kendi isteğiyle ayrılmış ve bir daha hiç dönmemiştir.

Herodot'un Halikarnassos'tan yola çıkarak başladığı ikinci seyahat turunda ise Yunanistan'ı karış karış dolaştığı, Epirus, Teselya, Atika ve Pelepones'i gezdiği; Ege ve Akdeniz'in bütün kıyılarını ziyaret ettiği; Nil Nehri'nin kuzeyinden yukarı Mısır'a, Babil'in ötesine, Sus'a ve yeni bir Hamadan şehri olan Ectaba'ya kadar Asya'yı gördüğü tahmin edilmektedir.

Herodot, gittiği tüm yerleri büyük bir merakla ve ilgiyle gezmiş, gittiği her yerde o bölgenin ileri gelen kişileriyle sohbet etmiş ve yine o bölgede yaşayan halkın ağzından olayları dinleyip kaydetmiştir.

Antik Çağ'da eserlerini nazım (şiir) şeklinde kaleme almış Homeros ve Hesiodos'tan farklı olarak Historia'yı nesir (düzyazı) şeklinde kaleme alan ve "hikâyeci tarih"in öncüsü olan Herodot, gerçeği okuyucuya ayrıntılı ve ilgi çekici bir biçimde vermeye çalışmıştır. Dünyayı dolaşmanın o çağlardaki tehlike ve zorlukları düşünüldüğünde düzyazının öncülerinden olan Historia'nın anlatımındaki akıcılık ve güzellik ayrıca dikkat çekicidir.

Herodot olayları aktarırken neden sonuç ilişkisi üzerinde durmamasına rağmen MÖ 5'inci yüzyıl coğrafyası ve bu coğrafyalar üzerinde geçen olaylar hakkında bizlere bilgiler aktardığı için çok önemli bir antik tarihçi olarak tarihte yer edinmiştir.

Tarihin babası; epik hikâyeleri (hekataios), seyahatlerinde topladığı malzemeleri ve birçok kaynağı harmanlayarak eserini kaleme almıştır.

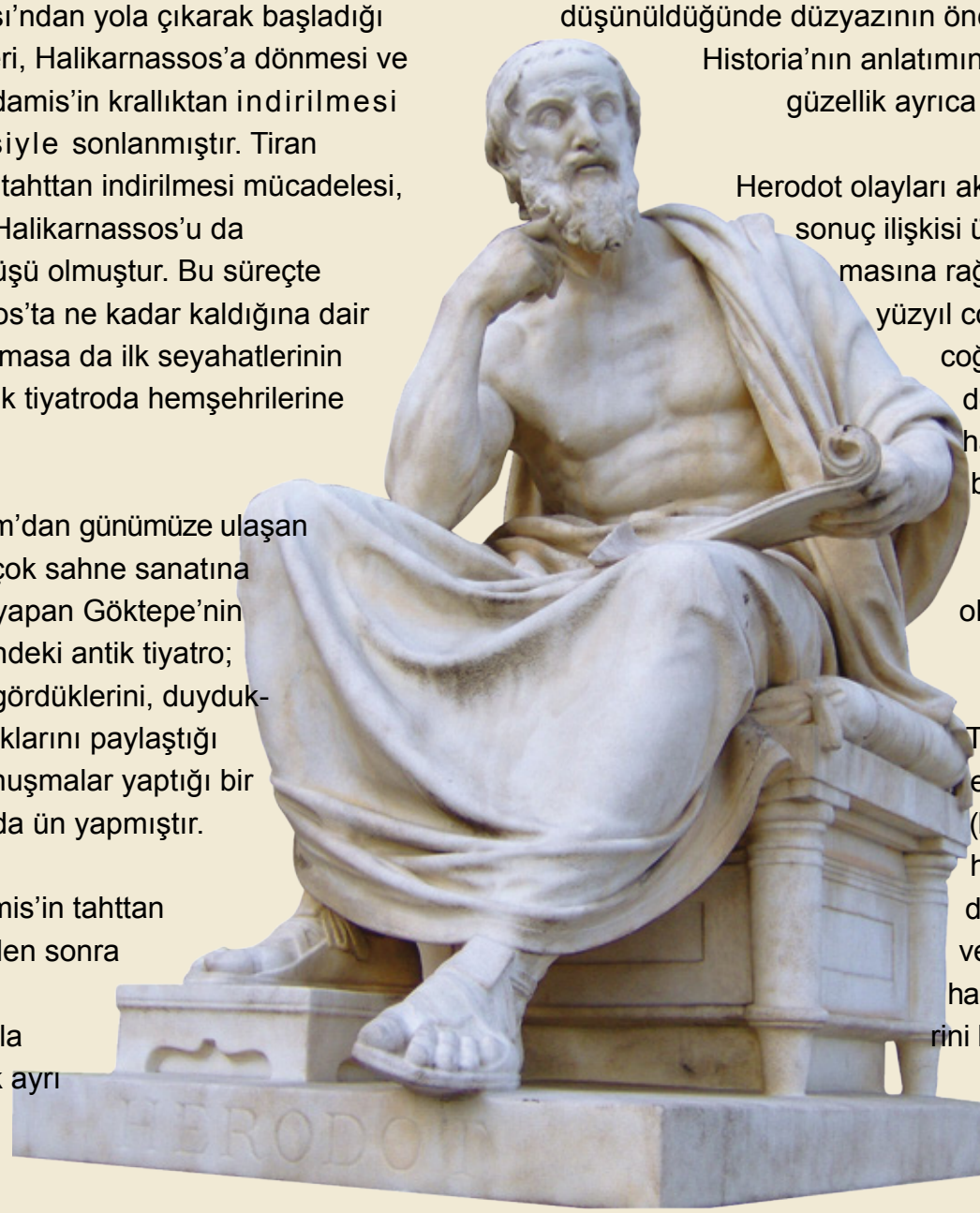

Avusturya Parlemento Binası'ndaki Heredot Heykeli

Sadece tarihi bilgiler aktarmakla kalmamış; birçok kavmin ve boyun folklorik özelliklerini, yaşam biçimlerini coğrafyalarını, kültürlerini, gelenek ve göreneklerini tanımamıza da olanak sağlamıştır.

"Herodot Historia'ya, benzer konulu geç Yunan-Latin ve Bizans edebiyatına önemli etkilerde bulunmuştur." [6]

Herodot, sadece tarihçi değildir. Bazen siyasi bir otorite, bazen sosyolog, hep gezgin ve çoğu zaman bir filozoftur.

Kitabı temelde Pers-Yunan savaşlarını anlatıyor olsa da gerçekte insanlığın durumu ve dünya düzeninin araştırılması ve incelenmesidir.

Bilgilerini bir röportaj tadında anlatan Halikarnassoslu Herodotos, dolaştığı topraklar üzerine en fazla bilgiyi veren Antik Çağ yazarıdır. Dokuz ciltten oluşan ünlü tarihi, antik çağlardan günümüze kadar ulaşmış bir başyapıttır.

İon dilinde yazılan Historia'ya, tarihin babası Herodot şu sözcüklerle başlamıştır:

"Bu kitap, Halikarnassoslu Herodotos'un halkla paylaştığı araştırmalarıdır. Kitabın tek amacı insanların yaptığı şeylerin ölümsüzlüğünü ve hem Hellenlerin hem de barbarların [7] isimsiz kalmamalarını sağlamaktır. Tabi bir de bu halkların neden birbirleriyle savaştıklarını açıklamaya çalışacağım."

Historia'da insanların neden savaştıklarını irdeleyip duran Herodot, ***"… bunca zenginlik varken bunlar için savaşmanın anlamı var mı?"*** diye sorar ve ***"Çünkü kimse barış dururken savaşı seçecek kadar deli değildir; barışta oğulları babalarını gömerler, savaşta babalardır oğullarını mezara indiren."*** diyerek insanlığı savaştıran tanrıları sorgular.

Herodot'un Historiası Hellenistik Dönem'de İskenderiyeli bir yayıncı tarafından dokuz kitaba bölünmüştür. İlk üç kitapta Asya, ikinci üç kitapta Avrupa, üçüncü üç kitapta ise Yunanistan'da geçen olaylar hikâye edilmiş ve tüm metinleri günümüze ulaşmıştır. Yayıncı tarafından her cilte sanat perileri Musaların isimleri verilmiştir:

"Klio (tarih), ***Euterpe*** (flüt), ***Thalia*** (komedya), ***Melpomene*** (tragedya), ***Terpsikhore*** (dans), ***Erato***

ΗΡΟΔΟΤΟΥ
ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΣΗΟΣ
ΙΣΤΟΡΙΩΝ ΛΟΓΟΙ Θ,
Πηγεαφόμενοι Μεδεσι.
Τοῦ αὐτοῦ Ἐξήγησις τῶν τῆς Ὁμήρου βιοτῆς.

HERODOTI
HALICARNASSEI
HISTORIARVM LIB. IX,
IX Musarum nominibus inscripti.
Eiusdem Narratio de vita Homeri.
Cum Valla interpret. Latina historiarum Herodoti, ab Henr. Stephano recognita.
Item cum iconibus structurarum ab Herodoto descriptarum.
Ctesiæ quædam de reb. Pers. & Ind.
EDITIO SECVNDA.

Excudebat Henricus Stephanus
ANNO M·D·XCII·

By kind permission of the Governors and Guardians of Marsh's Library, Dublin

(korolu şiir, şarkı), ***Polymnia*** (pandomim), ***Urania*** (gök bilim), ***Kalliope*** (destan ve lirik şiir)"

Historia'da, Kyros ve Kambyses ile Darius'un başa geçişleri, İskitye ve İonya yenilgileri, Yunanistan'ın istilası, Spartalıların Thermopy ile direnişi, Marathon, Salamis, Plataea ve Mycale zaferleri detaylarıyla anlatılmıştır.

Herodot'un anlattığı Pers Savaşları, Perslerin egemenliği altında yaşayan Yunanlıların Atinalılar tarafından ayaklanmaya teşvik edilmesi sonucu MÖ 499'da başlamıştır.

Pers Kralı Darius, intikam için Atina'ya ordusunu yollamışsa da Atinalılar, Maraton Muhaberesi'nde umulmadık bir zafer kazanmışlar ve geri çekilen Persler on yıl sonra Darius'un oğlu Serhas'ın önderliğinde Yunanistan'ın tamamını işgal etmek için geri dönmüşlerdir.

(6) Karoly Czegledy: Macar dil bilimci, Türkolog.
(7) Yunanlılar kendilerinden başka tüm kavim ve boylara "barbar" demişlerdir. Halikarnas Balıkçısı Cevat Şakir, Herodot Historia'nın Yunanlılar tarafından tahrif edildiğini, örneğin Hellenler dışındaki uygarlıklara ve halklara "barbarlar"sözcüğünün sonradan eklendiğini belirtmiştir.

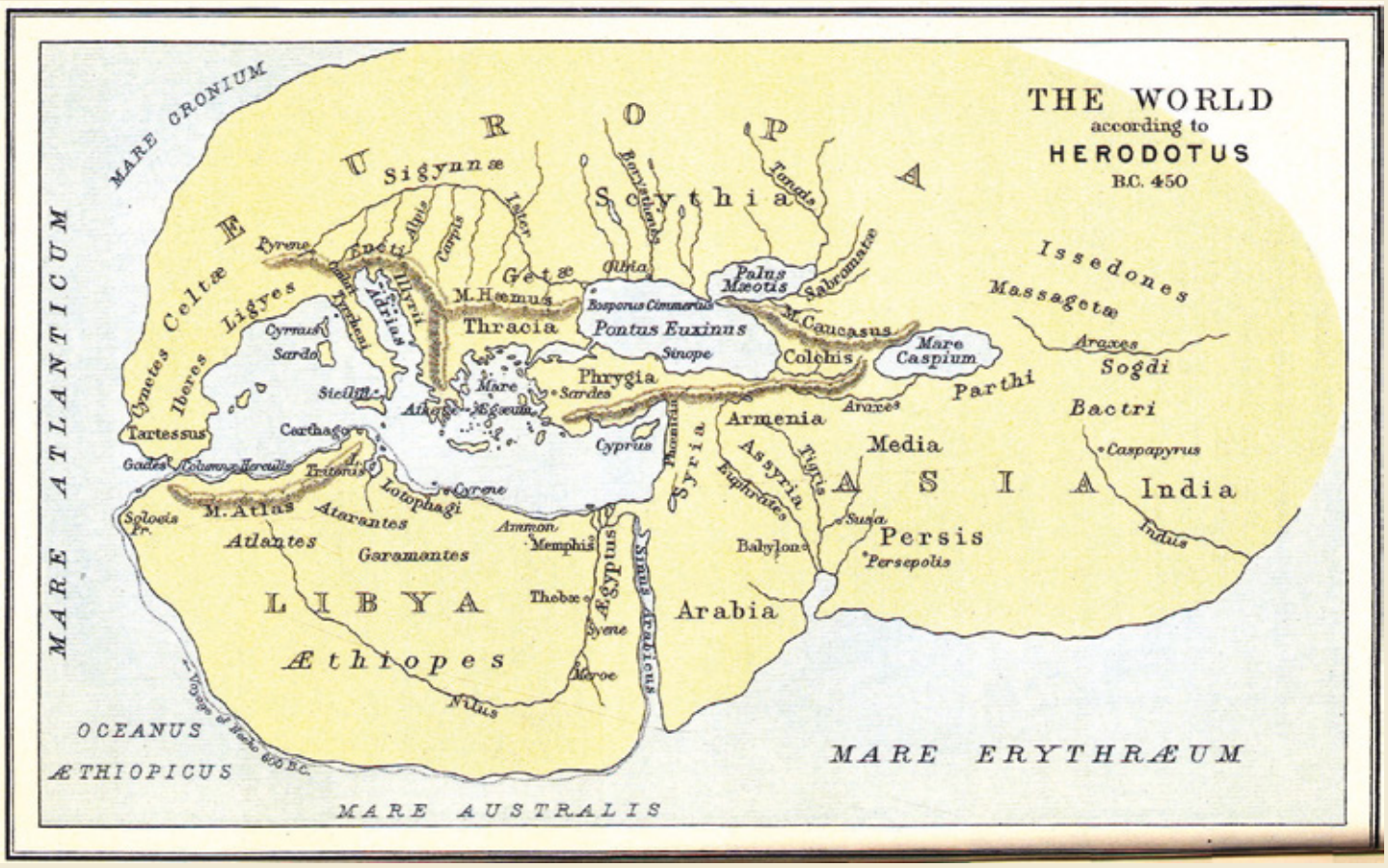

Herodot'a göre Serhas'ın milyonu aşkın askerden oluşan ordusu, 300 Spartalı tarafından Termopylae Dağ Geçidi'nde durdurulur. 300 Spartalı'nın direnişi Perslere pahalıya mal olur. Dar geçitte sıkışan Pers ordusu büyük insan ve zaman kaybına uğrar.

Sonuçta Spartalılar ve kralları Leonidas öldürülür. Ancak Spartalıların direnişi, büyüklüğünden korktukları orduya direnmeden teslim olmayı düşünen Yunanlıları harekete geçirir. Birkaç hafta sonra Yunan deniz filosu, oyuna getirdiği Pers donanmasını Atina yakınlarındaki bir boğazda ağır yenilgiye uğratır ve Persler bir daha dönmemek üzere geri dönerler.

300 Spartalı'nın 2 bin 500 yıl önceki direnişini kaleme alıp bugüne ulaşmasını sağlayan Herodot, o günden bu yana, kazanma şansı az olanlar için ilham kaynağı olmuştur.

Herodot, zamanın dehlizlerinde kaybolmadan önce bu savaşların nasıl patlak verdiğini ve kimlerin nasıl galip geldiğini anlatabilmek için Akdeniz'in dört bir yanından anlatıları bir araya getirmiş ve kayda geçirmiştir.

Doğunun despot yönetimleri ile Yunanistan'ın esarete dayanan devletlerinin birbirleri ile olan mücadelelerini takip etmiş ve bunun en zirve noktası olan Pers-Yunan savaşlarını, coğrafi ve etnolojik bilgilerle harmanlayarak anlatmıştır.

Pers mahkemesinin iç müzakereleri, Mısır'daki uçan yılan rivayetleri ve bir timsahın nasıl yakalanması gerektiği konusundaki tavsiyeleri, ölü gömme adetleri gibi birçok anlatıyı kitabına koyan Herodot, kitabını bir ***"araştırma"*** olarak nitelemiştir.

İskitlerden "Skyth" olarak bahseden, onları "Hayalet Atlılar" olarak isimlendiren ve kadın savaşçı Amazonlar hakkında bilgiler veren Herodot, farklı türdeki bulguları bir araya getirerek tarihi irdeleyen ilk yazardır.

Yöntem olarak gördüğünü ya da görgü tanıklarının beyanlarını, duyduklarını ya da duyuma dayalı anlatımları harmanlayarak olayları sonuçlara bağlamış ve eserini bir özdeyişle sonlandırmıştır:

"... İnsan tanrısal kaderin oyun topudur."
"... İnsan kaderine mahkûm olmuştur ve ölümlüdür ve bunun da bilincindedir."
"... Tanrılar kıskançlıkla doludur ve kararsızdırlar."
"... Hiç kimse barış yerine savaşı seçecek kadar aptal değildir."
"... Verimli bir ovada köle olarak çalışmaktansa verimsiz bir yerde efendi olmalı."

Eğer Herodot o çağlarda büyük bir merakla veya politik zorunluluklarla doğduğu şehirden ayrılıp diyar diyar gezmeseydi bugün biz büyük bir olasılıkla İlk Çağ olayları hakkında bu kadar bilgiye sahip

olamayacaktık.
Tarihsel bilgi edinmek için de sadece arkeologların buldukları malzeme ve onlar üzerine yapılan yorumlarla yetinmek zorunda kalacaktık.
Oysa Herodotos bize sadece tarihi bilgileri değil; o devrin mitolojisi, adetleri, uluslararası ilişkileri, sosyal gelişmeleri, coğrafyası gibi birçok bilgiyi aktarmıştır.

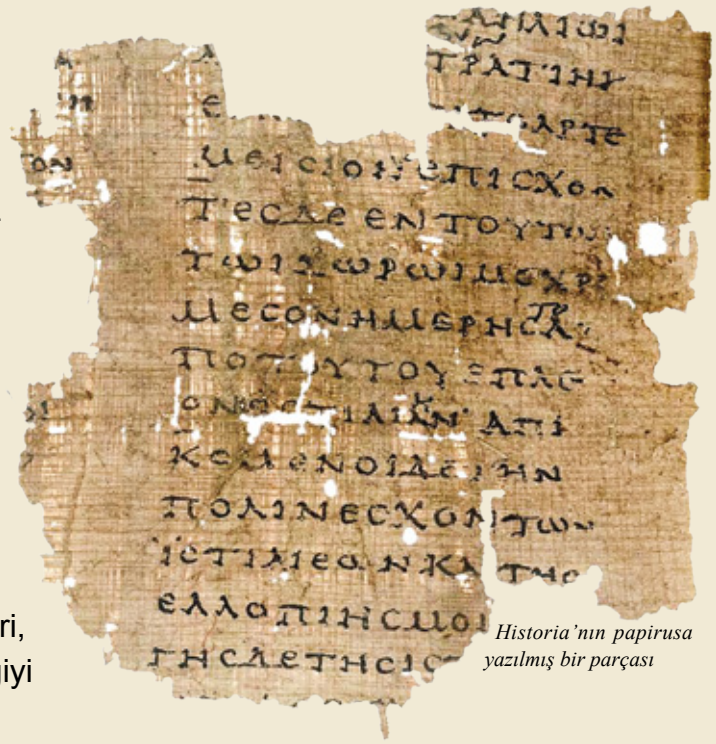

Historia'nın papirusa yazılmış bir parçası

Mümkün olduğu kadar taraf olmadan, ulusal ve kentsel şovenizm batağına batmadan özgürce yazma çabası; kutsal anlatılara, abartılı efsanelere, rüyalara, kâhinlere ve fallara inanarak bazen hataya düşmüş olsa da *Historia*'yı kuşkuculuğu elinden bırakmadan özenle yazmıştır. Bu nedenle emin olmadığı anlatılarını ***"…bana böyle anlatıldı", "… doğru mudur bilemem"*** diyerek sonlandırmıştır.

Eserini MÖ 478'de Sestos şehrinin (bugünkü Çanakkale Eceabat yakınlarındaki antik kent) Atinalılar tarafından alınmasıyla bitiren Herodot, eserinde olağanüstü güçlere, mitolojiye, tanrılara ve kehanetlere sıklıkla yer vermiştir.

Yunan Yarımadası'nı gezerken uzun zaman Atina'da kalan Herodot, sofistik felsefe ve tabiat bilimleri öğrenmiş ve ünlü devlet adamı Perikles ve Sophokles ile arkadaşlık etmiştir.

MÖ 444-443 yıllarında Perikles öncülüğünde güney İtalya'da zenginliği atasözlerine geçen Sybaris şehrinin yıkıntıları üzerinde kurulan Thurio (Thurium) kentinin kuruluşuna yardım etmiş ve yolculuklarını tamamlamasının ardından kitaplarını yazmak için bu kente yerleşmiştir.

Atina'nın büyük söylevcisi Lysias, Syracusan ve Herodot gibi ünlülerin yaşamayı seçtiği Thurio kenti, Taranto Körfezi'nin kuzeyinde her ulustan insanın yaşadığı bir Yunan kolonisi olarak kurulmuştur. Kent yönetimi, Herodot'a ölünceye kadar bu kentte kalması için "yurttaşlık ödeneği" bağlamıştır.

Herodot'un burada ne kadar yaşadığına dair kayıt bulunmamaktadır. Ancak Thurio'da öldüğü ve buraya gömüldüğüne dair kaynaklar vardır.

Tarihi, mitolojinin dillendirilmesi girdabından çekip alan Herodot, günümüzde de sürdürülen sadece olayları ve kahramanları yazma, belli bir gücün kâtibi olma ve bununla yetinme anlayışını o günden mahkûm etmiştir.

Kendisine kucak açan Atina'ya gönülden bağlılığı, gerçekleri ters yüz etmesinin nedeni olmamıştır. Yunanlıları övdüğü olmuştur ama Hellenlerin yabancıları "barbar" olarak nitelemelerine ve küçümsemelerine kapılmamıştır.

Fenikelilerin alfabe, mühendislik ve denizcilik, Mısır ve Babil'in mimarlık, Perslerin dürüstlük ve bağlılıktaki üstünlüklerini yazmış ve övmüştür. Bu nedenle Plutark [8] tarafından "barbarların dostu" olmakla suçlanmıştır.

Romalı yazar ve retorik hocası Claudius Aelianus (MS 175-235) ise yazdığı *Varia Historiae (Çeşitli Öyküler)* adlı eserinde Herodot'u ***"yalancı"*** olmakla nitelemiş ve kavramsal olarak oluşturduğu *"Takdis Edilmişler Adası"*nda Herodot'un yeri olmadığını belirtmiştir.

Ama çocukluğunda Herodot'u dinleme şansı bulan antik tarihçi ve modern tarihçiliğin öncüsü sayılan Thukydides [9], Herodot'a olan eleştirilerine rağmen, tarih kitabını onun bıraktığı tarihten başlatarak ve Herodot'un yazdığı bölümlerde hiçbir düzeltme yapmadan alıntılayarak yazmıştır.

(8) Plutark (MS 46-127): Romalı devlet adamı ve yazar.
(9) Thukydides (MÖ 465-395): Yunanlı tarihçi.

Kaynakça:
- *Herodotos, Herotodos Tarihi, çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2002.*
- *Smith, Martin-Seymour, Yüzyılların 100 Kitabı, çev. Özden Arıkan, Boyner Holding Yayınları.*
- *Halikarnas Balıkçısı (Cevat Şakir), Altıncı Kıta Akdeniz, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2008.*

LES
HISTOIRES
D'HERODOTE
MISES
EN FRANÇOIS,
PAR P. DV-RYER.

A PARIS,

A PARIS
Chez, Augustin Courbé au
Palais en la Gallerie des Merciers
a la Palme
1658

Sürgünde yazmaya başladığı *Historia*'nın düzyazı parçalarını halka açık yerlerde ezberden okuyan Herodot'un metinleri, Homeros'un şiirleri gibi ağızdan ağıza dolaşmıştır.

Yaşamı boyunca tiranlara ve diktatörlere karşı olan tarihin babası, 2 bin 500 yıl önce insanlığa şöyle seslenmiştir:

"Evet özgürlük bir defalığına değil her zaman çok önemlidir. Tiranlar zamanında Atina'nın askeri bakımdan diğer kentlerden bir üstünlüğü yoktu. Fakat tiranlar gittikten sonra Atina askeri bakımdan güçlendi. Buradan şu sonuç çıkar: Bir ülkede bir tiran yönetimindeki vatandaşlar pek istekli olmazlar. Çünkü bir efendi için çalışırlar. Ama özgür oldukları zaman kendilerine ait olan şeyi savunduklarından dolayı daha büyük bir istekle çalışırlar."

HALİKARNAS BALIKÇISI, *ALTINCI KITA AKDENİZ* KİTABINDA HERODOT'U ŞÖYLE ANLATIYOR:

"… Değil yalnız Anadolu'nun, tekmil dünyanın ilk ve en büyük turisti, Halikarnaslı (Bodrumlu) Herodot'tur. Onun seyahatnamesinde koyduğu, "Historia" yani "araştırma-inceleme" sözü, bugün hemen bütün dünya dillerinde "tarih" anlamında kullanılmaktadır.

… hangi tarihte nereye seyahat ettiği belli değildir. Hemen hemen tüm İran'ı gezmiş, Mısır'a gidip ta Asuvan'a varmış, Lidya'ya uğramış, Babilon'da taban tepmiş, Susa-Elam dememiş, Frigya'yı dolaşmış, Çanakkale ile Bizans'ı geçmiş, Trakya ile Makedonya'ya uğramış hem denizden hem karadan İskit ellerini, Tuna boyunu dolaşmış, sonra Karadeniz'e kıvrılmış taa Don havzasına dek çıkmış. Herhâlde Marko Polo'yu bile tatarağası gibi yaya bırakırdı. Bu can, Halikarnaslı insan, adamakıllı yaşlanıp cepte para pul kalmayınca şapa oturmadı, oturup kitabını yazdı.

Herodot, günümüz dünyasının nasıl başladığına ışık tutan ilk yazardır. İnsanlar karışımı olan Anadolu tarihi de 'Herodot Tarihi' ile başlar. Bir düşünür için Anadolu'nun asıl anlamına Heredot'un yazılarıyla varılır."

"Tarihin babası", Historia'nın metinlerini ezberden dinleyicilerine aktarmıştır. Bu nedenle kitabının ilk okurları aslında dinleyenleriydi.

Konuşmasından önce dinleyicilerinin güneşten rahatsız olmaması için, güneşin bulutlar arkasında kaybolmasını ve gölge olmasını bekleyen Herodot, süre uzadıkça dinleyicilerinin sayısının azalmasından şikayetçi olur.

Bugün hâlen kullanılan ve "daha iyi şartlar beklerken fırsatı kaçırmak" anlamına gelen "Herodot ve bulutu" terimi Antik Çağ'dan günümüze ulaşmış bir terimdir.

HEREDOT *HİSTORİA*'DA, PEDESA'DA YAŞAYAN PEDASALILAR İLE İLGİLİ ŞU BİLGİLERİ VERMİŞTİR:

"… Pedasalılar Halikarnassos'un ötesinde, kıyıdan içeride oturuyorlardı; kendilerinin ya da komşularının başına can sıkıcı bir şeyler geleceği zaman, oradaki Athene rahibesinin sakalı biter, kocaman olurmuş. Bu olağanüstü olay, üç kez olmuş. Karia'da oturan halklardan bir tek onlar Harpagos'a karşı bir süre direnmişlerdir; Lide Dağı denilen dağlık bölgede tahkimat yapmışlar, çok güçlük çıkarmışlardır…" (s.95)

“Diogenes, Maussollos’a sorar:
Ey Karyalı, neden bu kadar gururlusun?
Seni bizden üstün kılan nedir?”

Samsatlı Lucianos

HALİKARNASSOS KRALI MAUSSOLLOS

Gücün ve görkemin kenti Halikarnassos'u yaratan Maussollos, Persler'in Mylasa (Milas) Satrapı Hekatomnos'un büyük oğludur.

Hekatomnos'un soyundan gelenler, yönetim süreleri çok uzun sürmese de Karya'da ve özellikle de Halikarnassos'ta kalıcı izler bırakmışlardır. Kent devletlerinin kamusal temsilinde ve hanedanlık kimliğinin oluşmasında önemli rol üstlenen Hekatomnos Hanedanlığı, MÖ 4. yüzyılda Karya'ya yaşattıkları siyasi, sosyal ve mimari gelişimle, Hellenistik dünyanın rol modelini oluşturmuşlardır.

"Antalkidas Barışı" [1] ile MÖ 387'de Batı Anadolu kentleri üzerindeki Pers egemenliği yeni bir sürece girerken Karya'yı yöneten Hekatomnos'un adı duyulmaya başlamıştır. Bazı kaynaklarda "Labranda Zeus Stratios Tapınağı Rahibi" olarak da anılan Hekatomnos, Pers Kralı II. Artakserkes'le kurduğu yakın ilişki sayesinde Batı Anadolu'da önemli roller üstlenmiştir.

Hekatomnos için Antik Çağ'ın ünlü coğrafyacısı Strabon, ***"Hekatomnos sülalesi öz be öz Mylasalıdır."*** der. Hekatomnos'un adını öne çıkaran süreç, Pers kralı II. Artakserkes ile kardeşi Genç Kyros arasında çıkan savaşta II. Artakserkes'in saflarında yer alması ve savaşması olmuştur. Hekatomnos, bu hizmetlerinden ötürü Mylasa Satraplığı'na atanmıştır. MÖ 386'da ise Perslerle yapılan antlaşmaların koşullarını yerine getirmeyen Kıbrıs Kralı Evagoras'a karşı, Pers Kralı II. Artakserkes tarafından oluşturulan donanmaya komutan olarak atanmıştır.

Tarihçi Theopompus, [2] Kıbrıs seferine komuta eden Hekatomnus'un kara orduları generalliğini ise Lidya satrapı Autophratades'in yaptığını belirtmiştir.

"Tarihin babası" olarak anılan Halikarnassoslu Herodot, Karya bölgesinin ilk halkları için, "Karyalıların efsanevi önderi olan Kar, Lydos ve Myros'un kardeşi idi. Lydos Lidyalılara, Myros ise Mysialılara önderlik ediyordu. Mylasa'daki (Milas) Zeus Tapınağı'na Karyalıların yanı sıra, Mysia ve Lidyalıların da katılma olanağının olması bu kardeşliğin bir sonucu olmalıydı" diyerek şu bilgileri aktarmıştır:

"Karyanın ilk sakinleri 'Leleg' adı ile adalarda yaşıyorlardı. Minos boyunduruğu altındaydılar ve zamanla Batı Anadolu kıyılarına geçtiler. Karyalılar miğfer üzerine takılan sorgucu, kalkan tutmak için kulpu ve antik Yunan'da benimsenen kalkan üzerine işaret kazımayı icat etmişlerdir. Özellikle savaş araç gereçlerine buluş niteliğinde eklemeler yapmakta ustaydılar."

Karyalıların erken tarihlerden beri askeri yaşama etkileri olduğu ve tarihteki ilk paralı askerler oldukları antik kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Antik Yunan dünyasının ünlü trajedi yazarlarından Euripides (MÖ 480-406) Kykloplar adlı eserinde, Karyalıları ***"riskleri üstlerine alan"*** ve ***"sonsuz cesaretleri olan paralı askerler"*** olarak anlatmıştır. Karyalılardan bahseden diğer önemli bir kaynak ise Antik Çağ yazarı Homeros'tur. Smyrnalı (İzmir) olan Homeros (MÖ 9'uncu yüzyıl) İlyada adlı destanında Karyalıları ***"kıyılarda oturan, kaba konuşan, dil barbarları"*** olarak tanımlamıştır.

Karyalılar, "Carian" olarak bilinen bir Anadolu dilini konuşmuşlar ve yönetim merkezleri, kuruluşundan itibaren yerel gelenekleriyle bağları olan Mylasa kenti olmuştur. Mylasa Satrapı Hekatomnos, MÖ 377'de öldüğünde geride üç erkek Maussollos, Hidrieus ve Piksodarus ile iki kız çocuk Artemisia ve Ada'yı bırakır.

(1) Antalkidas Barışı (MÖ 387): Sparta ve Atina arasındaki Batı Anadolu kentleri üzerinde hâkimiyet kurma çekişmesi, her iki tarafın da Batı Anadolu'da Perslerin egemenliğini tanıması ile sonuçlandı. Antalkidas Barışı, bazı kaynaklarda "Kral Barışı" olarak da adlandırılmıştır.

(2) Tarihçi Theopompus (MÖ 378-320): Sakız Adası doğumlu. Ana eserleri Hellenika (Yunan Tarihi) ve Philippika (Kral Philip Tarihi)'dır.

Kardeşlerin birbiri ile evlenmesi geleneğine bağlı olarak Maussollos ile Artemisia, Hidrieus ile de Ada evlenmişlerdir. Tarihçi Arrianus [3], Karya'daki kardeş evliliklerinin bir gelenek olduğunu kaydetmiştir.

Hekatomnos'un ölümünden sonra Karya topraklarının yönetimi, büyük oğlu Maussollos ve kızı II. Artemisia'ya geçmiş ve Persler Maussollos'u Karya Satrapı olarak atamışlardır.

Retorik ustası Lucianus [4], Maussollos'un kesinlikle Yunanlı olmadığını ve olamayacağını belirtmiştir.

Ancak Maussollos, babası öldükten sonra devraldığı Karya hükümdarlığı süresince Yunan yaşam tarzına ve mimari tarzına öykünmüştür. Eşi ve kız kardeşi II. Artemisia ile Hakarnassos'u başkent ilan ettiklerinde kenti Yunan mimarı tarzında yeniden inşa ettirmiştir.

Maussollos'un satrap olarak atandığı tarihlerde Perslerin MÖ 479'da Mykale Savaşı sonrası Batı Anadolu'da başlayan hâkimiyeti de güç kaybetmeye başlamıştır. Özellikle Pers Kralı II. Artakserkses'in başarısız Kıbrıs ve Mısır seferlerinden sonra boşalan hazinesi, Batı Anadolu'daki Pers egemenliğini oldukça tartışmalı hâle getirmiştir.

Persler'in Batı Anadolu'yu yönetmesi için atadığı Tissapharnes'in yerine geçen Tiribazus, kısa bir süre sonra Pers Kral'ı II. Artakserkses'e suikast girişimi nedeniyle öldürülmüş ve yerine Ariobarzanes atanmıştır. Ariobarzanes ise göreve atanmasının hemen ardından bağımsızlığını ilan ederek MÖ 366'da Perslerden ayrılmıştır.

Perslerin güçsüzlüğünden doğan otorite boşluğu ve değişen güç dengeleri yüzünden Batı Anadolu'daki irili ufaklı birçok kent, Perslerin güçsüzlüğünü fırsat bilen satrapların saldırıları ve yayılmacı politikasıyla karşı karşıya kalmıştır.

Maussollos ilk olarak Kral II. Artakserkses ile başarısız Mısır seferine katılmış ve Perslerin içinde bulunduğu duruma yakından tanıklık etmiştir.

MÖ 365'te ise Lidya satrapı Autophratades, Frigya satrapı Ariobarzanes'e saldırdığında Maussollos, Lidyalıların yanında yer almış ve Frigya ordusuna karşı savaşmıştır.

Akılcı ve oldukça çıkarcı bir politika izleyen Maussollos, hizmetleri karşılığında hükümdarlığını sürekli genişletmiş, ayrıcalıklar elde etmiş ve aldığı ağır vergilerle hazinesini doldurmuştur. Pers satraplığına rağmen, Karya Kralı unvanı almış ve öyle anılmıştır. Kızkardeşi ve karısı II. Artemisia ise Karya kraliçesi olmuştur.

Batı Anadolu'daki fetihlerinden sonra Maussollos'un vergi alanı çok genişlemiştir. Buna karşılık Perslere ödediği vergi ise ayrıcalıkları nedeniyle çok düşük kalmıştır. Ayrıca vergilerini toplayan ve antik kaynaklara ***"çok kurnaz, zeki ve oldukça başarılı"*** olarak geçen Kondalos adındaki yardımcısıyla Karya Krallığı'nı Batı Anadolu'daki en zengin krallık hâline getirmiştir.

Paralı askerler olarak bilinen Karyalıların kralı, her katıldığı savaştan ganimetle ve ayrıcalıklarla çıkmasını bilmiştir. Özellikle Perslere karşı ayaklanmış ve bağımsızlığını ilan etmiş olan Frigya Kralı Ariobarzanes'e karşı giriştiği savaştan sonra Pers Kralı II. Artakserkses tarafından birçok ayrıcalıkla ödüllendirilmiştir.

Maussollos bu dönemde Latmos Dağı eteklerindeki (Bafa Gölü kıyısı) Herakleia'yı ele geçirmiş ve ardından Efes'e ve Erythraililere (İzmir-Ildır) saldırmıştır. Bu kentleri de ağır vergilere bağlayarak Mylasa'ya dönmüştür.

Maussollos Mylasa'ya döndüğünde Karyalıları Mylasa surlarının güçlendirilmesi gerektiğine ikna ederek yüklü miktarda vergi koymuş ve halktan para toplamıştır. Oysa amacı surların güçlendirilmesi değildir. Pers kralı ile çıktığı Mısır seferinde donanmanın ve deniz ticaret yolunun önemini gördüğü için Karya başkentini Halikarnassos'a taşımaya ve orada önemli bir deniz üssü kurmaya karar vermiştir.

Surları güçlendirmek için topladığı parayla taşıma giderlerini halka yükleyen Maussollos, surların güçlendirilmesini ***"tanrıların uygun görmediğini"*** ileri sürerek Karyalıları Halikarnassos'a taşımaya ikna etmiştir.

(3) Lucius Flavius Arrianus (MS 89-?): Nicomedialı Arrianus olarak bilinen Bitinya kökenli Romalı tarihçi ve filozof.
(4) Samsatlı Lucianus (MS 125-180): Süryani kökenli retorikçi, hiciv yazarı. Günümüze kadar gelmiş 80 eseri vardır. Aya yapılan yolculuğu anlattığı Gerçek Bir Hikâye adlı eseri, dünyadaki ilk bilim kurgu eser kabul edilir

Uzak görüşlü, kurnaz ve zeki olan Maussollos, kentin deniz ticaretine uygun konumunu ve her türlü hava koşuluna dayanıklı doğal limanının Karya başkentine uygun koşullar sunacağını öngörmüştür.

Doğu-batı deniz ticaret yolunun önemli bir yerinde bulunan Halkarnassos, sunduğu zenginliklerle Karyalıların da iştahını kabartmıştır. Ayrıca kent, coğrafi konumu nedeniyle de savunma için oldukça elverişlidir.

Halikarnassos Körfezi'nin güneyinde yer alan ve körfezi sadece iki dar kanal bırakacak şekilde kapatan Arkonnesos Adası (Karaada), körfezi her anlamda korunaklı hâle getirmektedir. Karadan ise yüksek dağlarla çevrili olan Halikarnassos, korunması oldukça kolay bir coğrafi avantaj sunmaktadır.

Öyle ki MÖ 334'te artık önemli bir deniz üssü hâline gelen Halikarnassos'u kuşatan Büyük İskender, güçlü ordusuna rağmen bir ay süren kuşatmanın ardından kentin ancak dış surlarını ele geçirebilmiş, iç surlara ulaşamamıştır. Kuşatmayı ve kenti, Halikarnassos'un sürgün kraliçesi Ada'ya ve bir generaline bırakarak Likya üzerinden yoluna devam etmiştir.

Halikarnassos Maussollos'a Gökova Körfezi (Keramos Körfezi) ve Güllük Körfezi'nin (İasos Körfezi) çam ormanlarıyla kaplı doğal örtüsüyle ve gemi yapımı için paha biçilmez hammadde olanaklarıyla önemli bir doğal zenginlik sunmuştur.

Kalas ve katran üretimi için önemli rezervlere sahip olan kent ve çevresi, uygun iklimiyle de Mylasa ile kıyaslanamaz farklar yaratarak Karyalıların tercih nedeni olmuştur.

Maussollos, yarımada üzerinde bulunan altı Leleg kentini Halikarnassos'a taşıyarak güçlü bir çekim merkezi oluşturan başkent kurmuştur.

Aslında Halikarnassos'un ilk yerleşenleri kenti iki merkez üzerine inşa etmişlerdir. Bunlardan birincisi bugün Bodrum Kalesi'nin de yer aldığı Halikarnassos'un merkezi olan doğudaki ada ile batıda Salmakislilerin merkezi olan ve Kaplan Kalesi olarak da adlandırılan kayalık mevkidir.

Mimarlık Üzerine On Kitap çalışması günümüze kadar gelen Antik Çağ mimarlarından Vitruvius, Halikarnassos topoğrafyasının doğal bir amfi tiyatroya benzediğini belirterek kenti şöyle anlatmıştır:

"İki merkez arasında bir yay gibi uzanan doğal liman şeridi kent topoğrafyasını eşsiz kılmıştır. Salmakis merkezi ile Halikarnassos merkezini yeni kent dokuları inşa ettirerek birleştiren Maussollos ve II. Artemisia'ya, kent topoğrafyasının sunduğu doğal olanakları çok iyi kullanmışlardır.

Güçlü bir hazineye ve gelirlere sahip oldukları için de Halikarnassos'ta birçok güzel yapı inşa ettirmişlerdir."

Vitruvius, yeni yapılar arasında Mars (Ares), Venüs (Aphrodite) ve Merkür (Hermes) tapınaklarını, agora ve Maussollos'un sarayını en görkemli yapılar olarak saymıştır.

Yapılarda Halikarnassos'un yaşadığı zenginliği ve görkemi görmenin mümkün olduğunu, dönemin en ünlü mimarları ve heykeltıraşları tarafından yapılan binaların Prokonnessos (Avşa Adası) mermerleriyle yapıldığını ve fresklerle süslendiğini belirtmiştir.

Halikarnassos'a taşınan başkent ile beraber Karya donanması da büyümüş ve güçlenmiştir. Karya kıyılarına yakın adalar Kalymnos (Kelemez), Leros (İleriye Adası), Nisyros (İncirli Ada) ve Kos (İstanköy Adası) Karya topraklarına katılmış; Rodos Adası vergiye bağlanmıştır.

Mylasa'da bulunan bir yazıttan tam olarak tarihi anlaşılamasa da Maussollos'un başkenti Halikarnassos'a taşıma kararından hemen sonra bir suikast girişimi ile karşı karşıya kaldığı da anlaşılmaktadır.

Suikastçiler, Labran'da Zeus Tapınağı'ndaki bir sunu töreni sırasında Maussollos'a saldırmışlar ve saldırganlardan Manitas olay yerinde öldürülürken Thyssos ise yakalanarak yargılanmış ve cezaya çarptırılmıştır.

Yazıta göre her iki saldırganın da önemli miktarda mal varlığı -Mylasa halkının kararıyla el konularak- Maussollos'un kullanımına bırakılmıştır.

MÖ 355'te ölen Maussollos için eşi ve kız kardeşi II. Artemisia, Dünyanın Yedi Harikası içinde kabul edilen ünlü anıt mezar Mausoleum'u yaptırmıştır.

Maussollos hâkimiyet kurduğu topraklarda Perslerin otoritesine de bağlı olmasına rağmen bir kral gibi davranmış ve antik kaynaklarda da çoğu zaman "Karya Kralı" olarak anılmıştır.

Maussollos kendi adına para bastırmış ve bu paraların bazıları günümüze kadar ulaşmıştır. Bunların en bilinenleri gümüş sikkeler "tetradrahmi" ve "drahmi"lerdir. Tetradrahmilerin ön yüzünde Apollon başı, arka yüzünde ise Zeus Labraundos, bir elinde mızrak diğer elinde ise omzunun üstünde tuttuğu çift başlı balta ile yürürken betimlenmiştir. Mızrağın yanında ise Maussollos'un adı yer almıştır.

Antik kaynaklar Maussollos'u anlatırken "cesur, uzun boylu, yapılı, fırsatları iyi değerlendiren ve kurnaz bir tiran" olarak tanımlamışlardır.

MÖ 384-322 tarihleri arasında yaşayan Atinalı ünlü politikacı Demosthenes, Maussollos'u ve karısı II. Artemisia'yı şu cümlelerle anlatmıştır:

"Hiç kimse hayatta iken Maussollos'u ve onun ölümünden sonra Artemisia'yı Kos, Rhodos ve diğer çeşitli Hellen şehirlerini ele geçirmekten alıkoyamadı. Öyle ki bu şehirler, Kral (Pers kralı) tarafından Hellenlere verilmiş ve döneminin Hellenleri onlar için pek çok tehlikelere göğüs gererek savaşmışlardı."

Romalı mimar ve mühendis Vitruvius ise Maussollos ve Halikarnassos'u şöyle anlatmıştır:

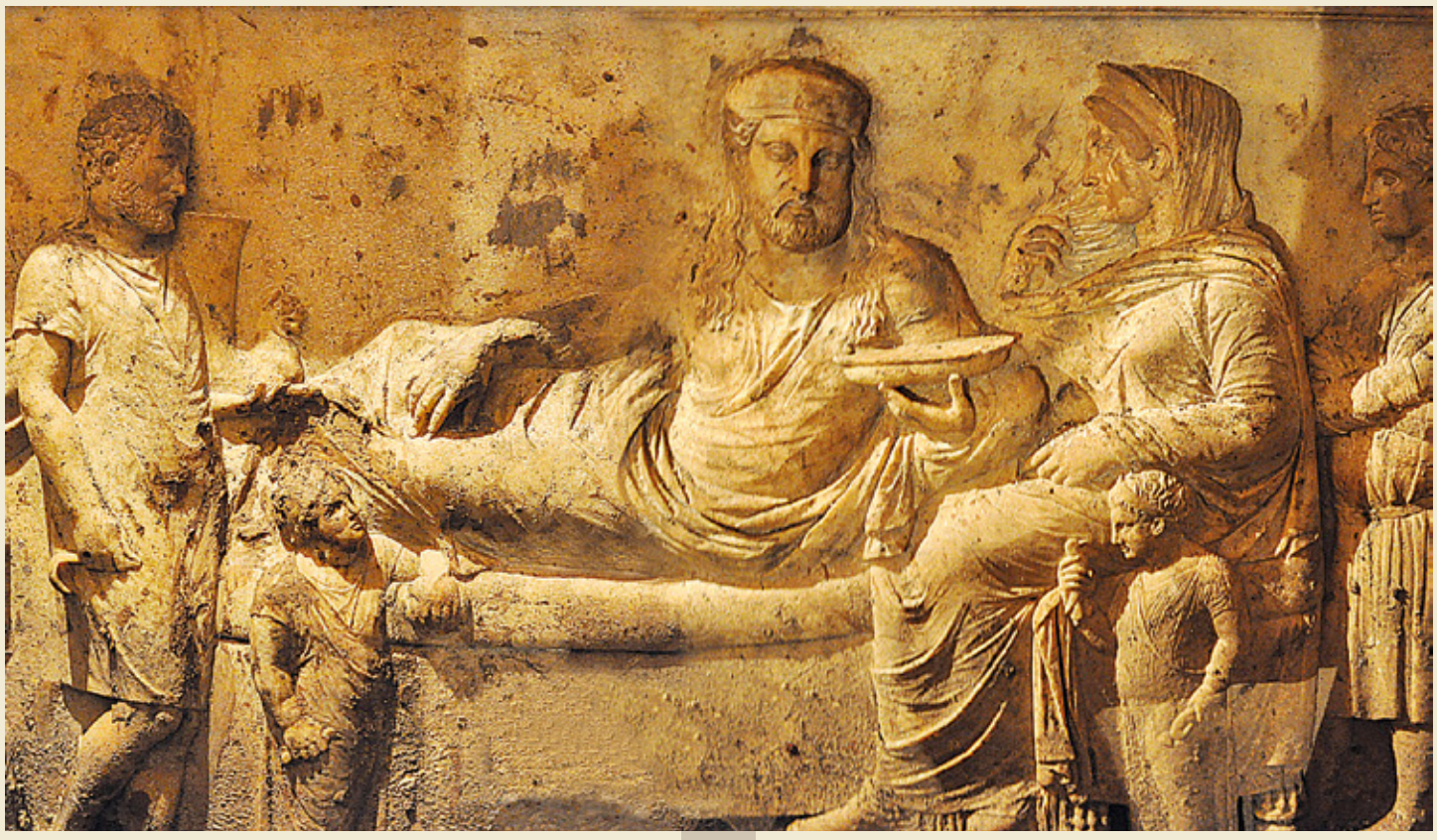

Hekatomnos mezarından kabartma (Milas)

"… Maussollos Melessa'da doğmuş olmasına rağmen, Halicarnassos'un doğal bir kale olarak önemini kavradığından ve uygun bir ticaret merkezi ile iyi bir liman konumunda olduğunu gördüğünden evini orada kurdu. Burasının bir tiyatronun oturma yerlerini anımsatan bir kavisi vardı. En alt sırada, limanın yanında forum yer alıyordu.

Kıvrılan yamacın yarısına doğru, bir tiyatronun kavisli orta koridorunun karşılığı olan noktada, geniş bir yol yapıp ortasına olağanüstü özellikleri nedeniyle Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olarak anılan Mausoleum'u inşa etti. Tepenin üstünde ve ortada ise ünlü Leochares'in yapıtı olan muazzam heykeli barındıran Mars'ın mabedi vardır ki, bazıları heykelin Leochares'e, başkaları ise Timotheus'a ait olduğunu düşünürler. Tepenin en sağında ise Salmakis Pınarı'nın yanında Venüs ve Merkür'ün mabedi bulunur.

Sağ tarafta bulunan yukarıda anlatılan pınarın ve Venüs'ün mabedinden başka, en solda, Maussollus'un bütünüyle kendine ait bir plana göre yaptırdığı kral sarayı vardır. Sağda forumun, limanın ve surların tümünün görünümüne hakimdir; hemen altta, duvarların altında, kimsenin içinde ne olup bittiğini göremeyeceği gizli bir liman yer alır. Gerektiğinde, yalnızca kralın kendisi hiç kimsenin haberi olmadan kürekçilere ve askerlere sarayından emirler verebiliyordu." [5]

Kral Maussollos'un ölümünden sonra yerine kız kardeşi ve karısı II. Artemisia geçmiştir.

Charles Thomas Newton'un Maussollos çizimi (1865)

(5) Vitruvius (1990), Mimarlık Üzerine On Kitap, çev. Dr. Suna Güven, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, Ankara, s. 39-40.

HEKATOMNİD İKTİDARININ SOYAĞACI

Hyssaldomus (MÖ 5-4 yy)

↓

Hecatomnus (MÖ 380 öncesi)

- **Kraliçe Artemisia (MÖ 352-350)**
- **Maussollus (MÖ 377-353)**
- **Pixodros (MÖ 340-334)**
- **Kraliçe Ada (MÖ 344-340) (ve 334 sonrası)**
- **Idreus (MÖ 351-344)**

***ÖLÜ DİYALOGLARI*:**

Samosata'da (Adıyaman'ın Samsat ilçesi) doğduğu için Samsatlı Lucianus olarak anılan yazar, *Ölü Diyalogları* adlı eserinde Sinopeli (Sinop) filozof Diogenes * ile Karya Kralı Maussollos'u ölüler diyarında sohbet ederken hayal etmiş ve konuşmalarını bir diyalog hâlinde kaleme almıştır. Sokakta bir fıçıda yaşayan ve zenginliğe, lükse, hiyerarşiye, statüye karşı olan filozof Diogenes, Maussollos'a gücünü, görkemini ve sıfatlarını yok sayarak ***"Karyalı"*** diye hitap eder. Filozof Diogenes ile Kral Maussollos arasında geçen diyalog şöyledir:

"Diogenes, Maussollos'a sorar:

– Ey Karyalı neden bu kadar gururlusun? Seni bizden üstün kılan nedir?
Maussollos sözlerine 'Sinoplu' diye başlar:
– İlk olarak, ben bir kralım. Tüm Karya'nın, pek çok Lidyalının ve adaların kralıyım. İyonya'nın, ta Milet sınırlarına kadar fatihiyim. Ayrıca yakışıklıyım, asil bir soyum var ve kudretli bir savaşçıyım. Dahası üzerimde başka hiçbir insana nasip olmayan, en kaliteli mermerlerden yapılmış at ve insan kabartmalarıyla süslü, muazzam büyüklüğü ve zarif güzelliğiyle dillere destan bir mezar var. Bu yetmez mi?

Diogenes şaşırır:
– Büyük ve güzel bir mezar, öyle mi?
Maussollos yanıtlar:
– Aynen öyle!

Diogenes devam eder:
– Benim yakışıklı Maussollos'um, burada artık güç ve güzellik yok! Eğer şuracıkta bir güzellik yarışması yapsaydık, senin kafatasının benimkinden daha güzel olduğunun söylenebileceğine inanmıyorum.

Her ikimizin kafatası da saçsız, etsiz… Gözlerimiz, burunlarımız yok artık. Öğündüğün o büyük mezarına gelince, muazzam mezarın, ancak Halikarnassosluların gelen geçen yabancılara hava atmak için işlerine yarıyor olabilir. Fakat bu kadar ağırlığın altında ezilmek seni nasıl bizlerden üstün bir konuma getiriyor, anlayamıyorum.

Maussollos öfke ile bağırır:
–Öyleyse hepsi boşa mıydı? Maussollos ile Diogenes eşit mi?

Diogenes devam eder:

– Hayır efendim, elbette eşit değiliz! Maussollos kendisine hayattayken mutluluk veren şeyleri anımsadıkça ah çekecek, Diogenes ise kıs kıs gülecektir. Mausolos, kız kardeşi ve aynı zamanda karısı olan Artemisia'nın Halikarnassos'ta adına diktirdiği anıttan söz ederek böbürlenecek, Diogenes ise bir mezarı olup olmadığını bilmeyecek. Üstelik bunu umursamayacak da… Diogenes sadece dillerde dolaşan saygın adının var olduğunu ve gerçek bir insan gibi yaşamış olduğunu bilecektir."

** Diogenes; kendisini ziyaret eden Makedonya Kralı Büyük İskender'e "Gölge etme, başka ihsan istemem." yanıtını veren Anadolulu ünlü Antik Çağ filozofudur.*

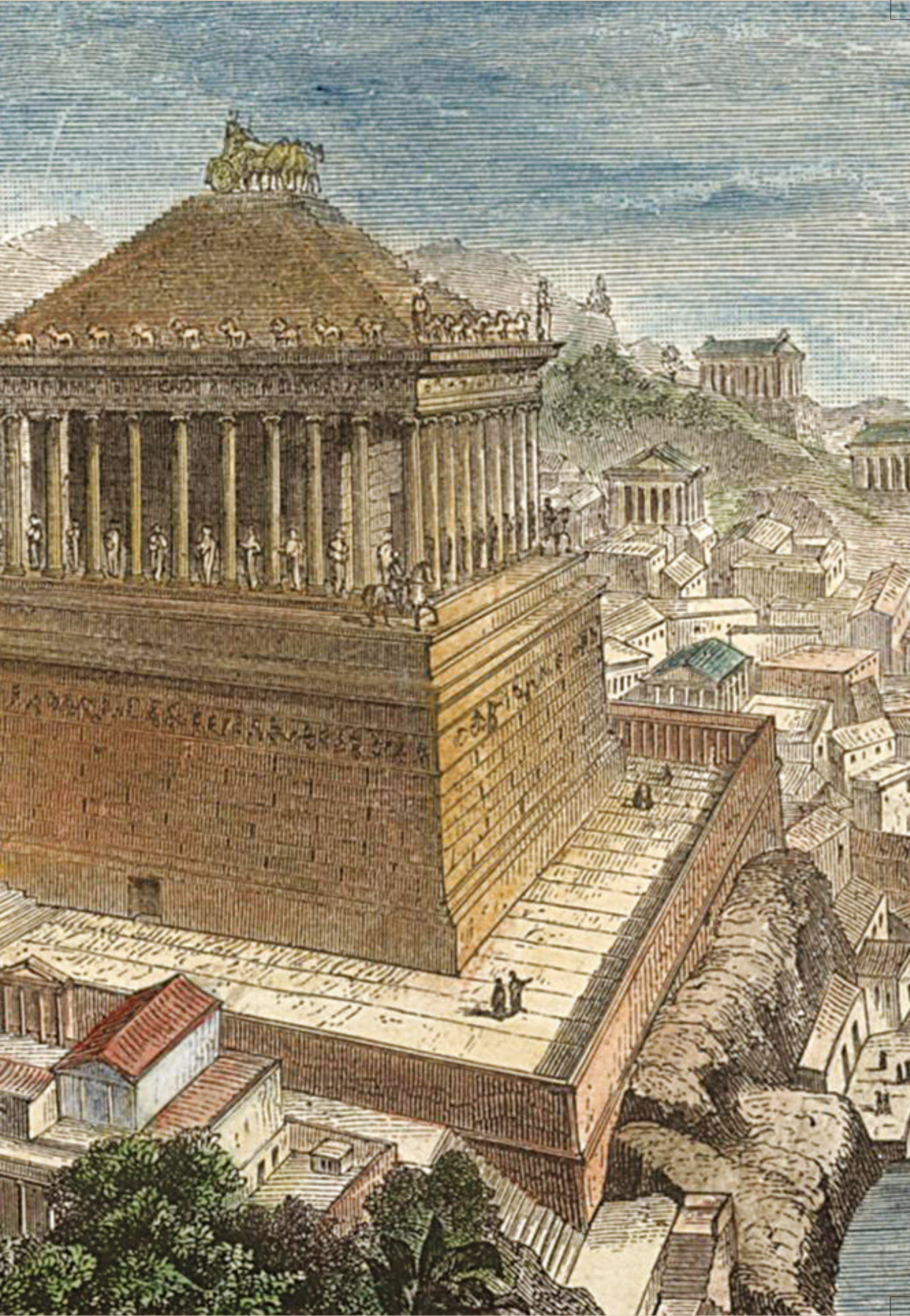

HALİKARNASSOS PROJESİ BAŞKANI PROF. DR. PAUL PEDERSEN*:

"Antik Halikarnassos'un tarihi hikâyesi ve 1966'dan günümüze kadar yarım asırdır süren Danimarka kazıları hakkında bilgi sunmam için yaptığınız davete çok teşekkür ederim. Danimarkalıların neden Türkiye'deki tarihi yerlerle bu kadar yakından ilgilendiğini merak ediyor olabilirsiniz.

Tarih içinde yaşamış diğer topluluklardan öğreneceğimiz çok şey olduğuna inanmamızın yanında, Danimarka ve Batı kültürünün Akdeniz bölgesinde özellikle İtalya, Yunanistan ve Türkiye'de şekillendiğine inanıyoruz.

Düşüncemize göre demokrasi ilk önce Atina'da kuruldu. Felsefe Batı Anadolu'daki İyonya'da gelişti. Tarih yazım prensipleri Herodot tarafından Halikarnassos'ta oluşturuldu. Daha lise sıralarında her Danimarkalı öğrenci, Herodot'tan bazı bölümleri çalışmak, hatta ezberlemek mecburiyetindedir.

Her şeyden önce şunu belirtmeliyim ki Halikarnas Türkiye'deki diğer tüm antik kentlerden çok farklı ve benzersiz özelliklere sahiptir. Türkiye'nin dört bir yanında çok iyi korunmuş gösterişli sütunlu caddelere, devasa Roma hamamlarına, harika zafer taklarına, ana giriş portallarına ve ulu tapınaklarına sahip birçok tarihi şehir mevcuttur. Ama hemen hemen bütün bu şehirlerde görülenler Roma devrine ait kalıntılardır. Maussollos'tan yüzlerce yıl sonra inşa edilmiş, orta sanatsal kalitede birbirine benzeyen şehirlerdir.

Halikarnas ise onlardan en az 500 yıl kadar önce inşa edilmiştir.

O günden bugüne kadar kesintisiz yerleşime uğramış, 2500 yıldır tahrip edilegelmiş, yapı malzemeleri yeni yerleşimlerde tekrar tekrar kullanılmış, mermerleri yeni yapıları adeta beyazla yıkamak için kireç ocaklarında eritilmiş ve harç yapmakta kullanılmıştır. Ama her şeye rağmen orijinalitesi olan, yaratıcı bir görüşle zamanının en önde gelen mimar ve sanatkârlarınca yontulmuş, yüksek sanatsal kaliteye sahip malzeme kullanılarak inşa edilmiş yapılarla donatılmış harika bir kenttir.

Şu anda diğer antik şehirlerdeki gibi ayakta kalmış etkileyici anıtları görülemiyor. Çünkü çeşitli nedenlerle Halikarnas'ın çok az bir bölümü kazılabilmiştir. Belki de toprağın altında, diğer antik kentleri kıskandıracak nitelikte harika eserler ve gerçekler keşfedilecekleri günü bekliyor.

Maussollos Sülalesi

Şimdi Maussollos'un soy ağacına bir göz atalım:

Sülalenin büyük atası Hyssaldomos, Bodrum-Milas yolu üzerindeki Kyndia kentinin Artemis Tapınağı rahipliğinden zamanla, Mylasa'daki Zeus Carios Tapınağı'nın başrahiplik mevkiine yükseliyor. Hyssaldomos ölünce yerine oğlu Hekatomnos geçiyor. Tam bu sıralarda Persler tüm Batı Anadolu'yu yeniden ele geçirmişler ve Anadolu'yu satraplık adı verilen idari bölümlere ayırmışlar ve başlarına Pers soyundan gelen satraplar atamışlar. Fakat her nedense sadece Karia satraplığına Pers olmayan Hekatomnos'u atamışlar. Tahminen MÖ 392 Hekatomnos'un satrap olduğu yıl ve Aba isimli bir hanımla evlidir. Beş çocukları oluyor: 3'ü erkek, 2'si kız. En büyükleri Maussollos büyük kız kardeşi Artemisia ile, ortanca İdrius küçük kız kardeş Ada ile, en genç erkek kardeş Pixodaros belki de başka kız kardeş olmadığından geleneği bozarak Kapadokyalı prenses Aphneis ile evleniyor.

Halikarnassos - Yeni Karia Satraplık Başşehri

MÖ 377'de ölen Hekatomnos'un yerine geçen oğlu Maussollos MÖ 370 yılı içinde Mylasa'dan ayrılarak merkezini Halikarnassos'a taşıdı. Hiç de kolay olmayan bu masraflı operasyonu neden yapmıştı? Tarihsel açıdan bakarsak nedeni çok basit ve açıktır. Persler Ege kıyılarını yeniden tamamı ile ele geçirmişler, imparatorluklarının en batı ucunu güvenlik altına almak istemektedirler. En batı uçta Pers çıkarlarının korunabilmesi için kuvvetli bir donanmaya ve uygun bir limana ihtiyaçları vardır.

Maussollos, doğal ve korunaklı limanı, kara savunmasına uygun coğrafyası, ticarete açık konumu nedenleri ile Halikarnassos'u başşehri olarak seçmiş ve Myndos ile Theangela dışında kalan 8 Karya şehrinin halkını, kurduğu bu yeni şehre zorla göç ettirmiştir. (Maussollos ayrıca, denizden en az 5-6 km içeride bugünkü Karakaya'ya yakın tepelerde yer alan Myndos kentini iki doğal limana sahip ve korunaklı bir mevkii olan bugünkü Gümüşlük bölgesine kaydırmış ve eski Myndos halkını buraya göçe zorlamış, böylece ikinci bir liman ve savunma üssü kazanmıştır.) Denizden gelecek tehlikelere karşı çok korunaklı bir deniz üssü olan Halikarnassos'a yerleştikten sonra hemen ka ra savunması için surların yapımına geçildiğini zannediyoruz.

Maussolleion (Mauseleum)

Maussollos, MÖ 370'te Halikarnassos'a daha ilk gelişi ile birlikte yeniden yaratacağı "Maussollos kenti"nin tam orta yerinde dev bir teras üzerinde kendisi için bir anıt mezar, Maussolleion'u, inşa ettirmeyi düşünmüş olmalı. Antik Çağ'da mezar ve mezarlıklar hep şehrin surları dışında, ana giriş kapısının iki yanında veya şehre gelen yol kenarlarında yapılırdı. Sıradan hiçbir yurttaşın mezarı şehir içinde yapılmazdı. Şehir merkezlerinde, agoralarda sadece yarı mitolojik kişiliklerin mezarlarına yer verilirdi. Halikarnassos'ta da aynı usul ve yapılanma uygulanmıştır. Çok açık ki Maussollos sıradan bir vatandaş değildi ve yüce bir kahraman, yarı tanrı idi. Şehrin kurucu kahramanı (the founding-hero) olarak görülmek ve hatırlanmak istiyordu. Maussollos tüm bu özellikleri taşıyan biri idi. Şehrin kalbinde gömülmeyi hak ediyordu.

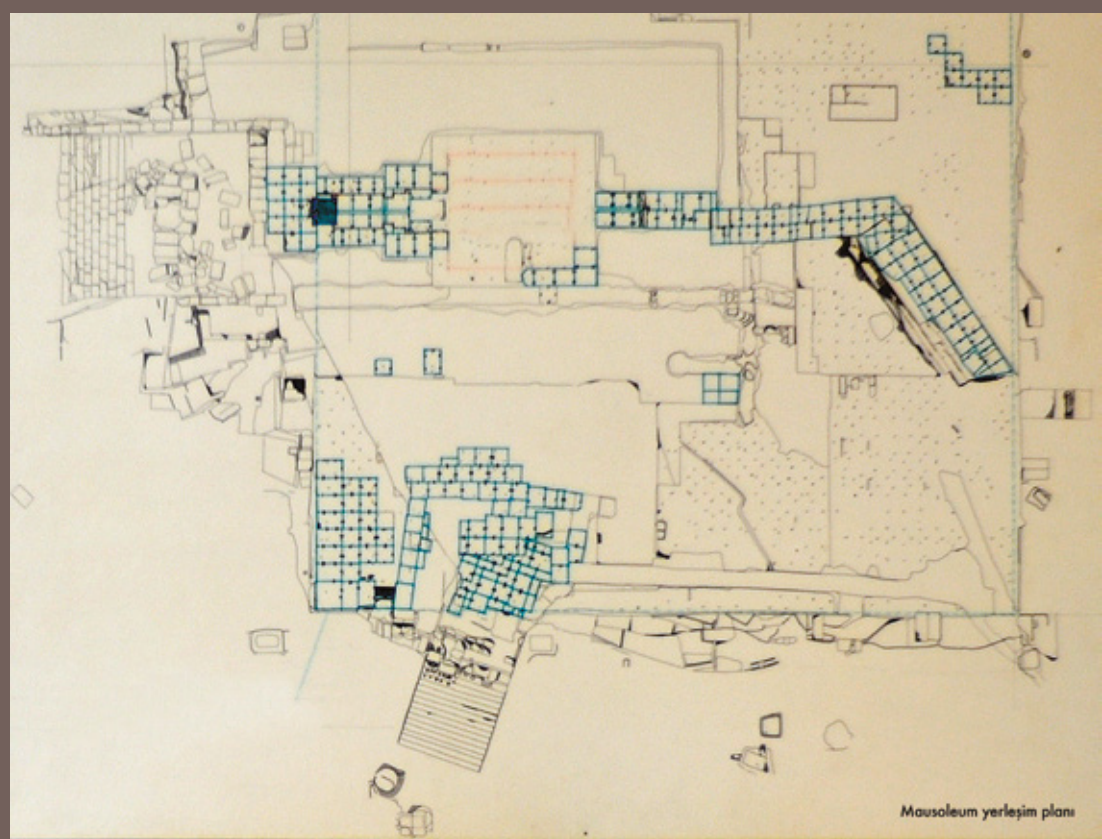

Teras

Teras kendi başına Antik Çağ'da hiçbir yerde görülmemiş boyutlarda dev bir anıttı. Doğu-batı istikametinde 242 metre kuzey-güney yönünde 105 metre genişliğindeydi. Tahminen 26 bin m²'lik bir alanı kapsıyordu. Doğu duvarı 7 metre yüksekliğinde, Koyunbaba volkanik taş ocaklarından getirilen koyu mavi blok taşlarla örülmüş olup 'Temenos' olarak adlandırılan teras çevresi 2,5 metre yüksekliğinde beyaz mermer ile kaplanmıştı.

Von den Ländern Asie. 1479

litten von den Erdbidmen/ wie auch die gantze Gegenheit daselbst vmbher / nemlich zu Philadelphia/Sardos vnd Magnesia/welche Stätt der Erdbidem gar manchmal schedlich erschüttet hat: Vrsach daß in diesem Landt so embsige vnd gefehrliche Erdbidem entstehn/ wirdt angezeigt / daß das Erdtrich innwendig voll Hülen vnd Löcher ist/ so die Dämpff sich dareyn setzen/vnd kein außgang finden / fahen sie an zu wüten vnd vnrühig werden so lang biß sie mit gewalt ein außbruch nemmen/vnd wird die noth so groß/daß auff zwo oder drey Meil das Erdrich sich darvon erschütt/ nach dem die noth tieff oder hoch im Erdtrich gefunden wirdt. Vnd so der außbruch nahe bey einer Statt geschicht/kompt es offt darzu/daß solche Statt verfallt. Geschicht er aber bey einem See / wirdt er gar verschluckt. In diesem Landt in der Statt Petrea hat vor zeiten regiert der König Mausolus/vnnd als er gestard / ließ jm sein Haußfraw Artemisia ein köstlich Grab zurichten/ daß es gerechnet ward vnder die sieben Wunderwerck der Welt. Es war 25. Elenbogen hoch/ ward vmbfangen mit 26. Seulen. In der Statt Halicarnasso findt man etliche zeichen darvon. Diese Königin wolt mit dem köstlichen Grab jhren Schmertzen/ so sie von jhres

Mausoli Grab.

Rodos Şövalyeleri 15. yy'da (1401) St. Peters Kalesi'ni inşa ederken bu teras ve duvarların mermerlerinin nerede ise ile tamamını kullanmışlardır.

Tepecik Cami'nin son cemaat bölümü sundurmasında görülen koyu mavi taşlar, terastan arta kalan bloklardandır. Kalan birkaç parçadan ana giriş portalının doğuya baktığını, doğrudan Agora'ya veya Form'a açıldığını anlıyoruz.

240 metre uzunluğundaki teras, Kos Adası'ndan bile rahatlıkla görülebilecek şekilde yapılmıştır. Antik devrin en büyük ve görkemli altyapılarındandır. Kendisinden yüzyıllar sonra yapılacak olan Bergama terası ile kıyaslanabilir.

Bu devasa teras, Mausoleum anıt mezarını oturtmak için yapılmıştır. Mausoleum'un bu dev platformun güney-doğu köşesine kondurulduğu ve geriye alabildiğine geniş boş bir alan bırakıldığı düşünülmektedir. Bunun nedeni Pers geleneğinde var olan cennet benzeri bir botanik bahçesi, bir "Paradeisos" yaratma fikri olabilir.

Liman ve Agora

Liman bugünkü konumunda idi. Ama bugünkü kaleye paralel batık bir mendirek mevcut. Askeri limanı korumak için inşa edilmiş olmalı, muhtemelen mendireğin doğusunda yer alıyordu. Antik Çağ'da askeri gemiler karaya çekilerek barakalarda korunurdu.

Bu yer bugünkü belediye ve cami bölgesinde olmalı. Pazar yeri limandan bugünkü Turgut Reis Caddesi'ne kadar uzanıyor olmalı.Bununla ilgili hiçbir buluntu elimize geçmedi, sadece bazı yazıtlarda pazar polisinden (agoranomoi) bahsediliyor ve ürünlerin en yüksek satış fiyatlarını gösteren bir tamim yazıtı ele geçti.

Ana Cadde ve Şehir Planı

Çarpıcı bir şekilde bugünkü ana cadde ve sokaklar hatta bazı bahçeler Maussollos'un şehir planına aynen uyuyor. Bilhassa Turgut Reis Caddesi Antik Çağ'daki gibi doğu batı eksenini takip ediyordu ve 15 metre genişliğinde idi.

Mars Mabedi ve Kutsal Alanı

Savaş tanrısı Mars'ın bu mabedi Antik Çağ'da çok önemli idi.
Vitruvius'tan biliyoruz ki tapınak kutsal heykeli Leochares veya Timotheos tarafından yapılmış. Bildiğiniz gibi her iki sanatkâr da Maussolleion inşasında yer almışlardı.

Tapınak, Maussolleion ile aynı zamanda inşa edilmişti. Günümüzde bazı mermer parçalar hâlen görülebilir durumdadır. Çok büyük bir tapınaktı ve sütunları 12 metre boyunda idi. Priene Athena Tapınağı'nın da kolon boyları aynı yüksekliktedir. Maussolleion ve Priene Athena Tapınağı'nın mimarı olan Pytheos, Mars Mabedi'nin de mimarı mı idi? Bu yüzden mi ayni özellikteki sütunlar kullanıldı?

Tapınak terası Maussolleion terası gibi 105 metre genişliğinde idi. Maussolleion ile birlikte şehrin en görkemli yapıları idiler. Bugünkü Bodrum-Turgut Reis ana yolu Teras üzerinden geçmektedir. Fakat büyük bir şans eseri bir köşesi çaprazda kalarak kurtulmuştur.

Günümüzde lastik tamircilerinin tamirhaneleri altında olup çevre yolundan rahatlıkla görülebilir. 150 yıl kadar önce İngiliz C.T. Newton, tapınakta yüzey araştırmaları yapmış ama iyi dokümante edemediğinden günümüze fazlaca bir bilgi gelmemiştir. Yeni baştan detaylı bir kazıya gerçekten ihtiyaç vardır.

1988'de yaptığımız jeofizik araştırması ile Altar ve Propylon'un yerini saptamıştık. Kazıya hâlen başlanmaması büyük eksikliktir. Kazıldığında inanılmaz buluntulara ulaşacağımıza kuvvetle inanıyorum.

Afrodit ve Hermes Tapınakları (Meşhur Salmkis Çeşmesi)

Tapınakların Kaplan Kalesi tepesinde olması gerekir fakat 1978 yılında karımla o bölgede yaptığımız araştırmada hiçbir kalıntıya rastlayamadık. Daha sonra da araştırma yapmak mümkün olmadı. Fakat Salmakis Çesmesi ile ilgili olarak çok şanslıyız.

1985 yılında bölgenin sahibi çiftçi, Kaplan Kalesi'nin doğu kıyısında bir duvarda, üzerinde antik yazılar bulunan antik bir parçaya rastladığını müzeye bildiriyor. Müze, Aykut Özet Bey'i adı geçen mahalle gönderiyor. Aykut Bey, yazıtta "su perisi Salmakis" ibaresini tespit ediyor.

TEMPLE OF MARS, HALICARNASSUS.

Müze müdürü Oğuz Alpözen, Danimarkalı heyetin de davet edilerek araştırmanın genişletilmesini isteyince biz de heyete katıldık. Daha sonra anlaşıldı ki söz konusu yazıt son 10 yılın en önemli yazılı buluntusudur. Kimliği bilinmeyen bir şaire ait bu yazıt 61 satırdan oluşmaktadır. Konu ile ilgili olarak, kalede uluslararası geniş katılımlı bir sempozyum düzenlendi ve konu enine boyuna tartışıldı. Neticede Salmakis Yazıtı hakkında bir kitap hazırlandı. Arkadaşımız epigraf Signe Isager yazıtı tercüme etti ve yayımladı.

Yazıt olağanüstü idi. Antik bir yazıt olmasının yanında Salmakis Çeşmesi'nin gerçek mevkiini de belirtiyordu. (Daha önceleri çeşmenin Bardakçı'da bulunan ve eski Bodrumluların teknelerle su aldığı kaynağın bu çeşme olduğu zannediliyordu.) Yazıttaki en kayda değer bilgi, Halikarnassos'un MÖ 1. asırda olağanüstü entelektüel bir şehir olduğunu, birçok meşhur şair, tarihçi, yazar ve tiyatro eseri yazarına sahip olduğunu ve şehrin bu kişilerle gurur duyduğunu belirtmesidir. Salmakis Yazıtı hiç şüphe yok ki Halikarnassos'ta keşfedilen en önemli eserlerdendir.

Maussollos'un Sarayı

Vitruvius'a göre saray, limanın doğu ucunda, Salmakis Çeşmesi'nin tam karşı sahilinde idi. Her ne kadar Vitruvius'un açıklamaları ile bugünkü bazı buluntuları birleştirmekte zorluklarla karşılaşsak da saray kesinlikle bugünkü kalenin olduğu yerde idi. 2001 yılında Müze, kale içinde, Antik Çağ'dan kalma yapı ve kalıntıları araştırmak için bir proje başlattı ve Danimarka heyetini de davet etti. Danimarka Calsberg Vakfından temin edilen bir fon sayesinde kale içinde kalan bazı antik duvarlarda kazı başlatıldı.

Kalenin batı tarafında 6 metre yüksekliğinde bir teras duvarı tespit edildi. Aynen Mausoleum'un yapımında kullanılan Koyunbaba volkanik taşı kullanılmış, bloklar birbirine aynı teknik ile bağlanmıştı. Bloklar demir klemplerle kenetlenmiş ve kurşun dökülerek sağlamlaştırılmıştı. Bu denli güçlü bir temelin ne için yapıldığını bilmiyoruz ama Maussollos devrinden kaldığından eminiz. Muhtemelen bir tapınak temeli (belki de Apollon Tapınağı'nın) veya sarayın ana giriş yapısı idi. Ayrıca kalede hiç harç kullanmadan eski bir teknikle örülmüş su sarnıcının da Maussollos devri saraydan kalma olduğu kanısındayız.

Şehir Surları

1998 yılında Prof. Ender Varınlıoğlu, Ericsson Turkcell sponsorluğunda yapılacak şehir sur projesi için Danimarka heyetini davet etti. Proje İzmir Üniversitesinden Prof. Altan Çilingiroğlu ve Müze Müdürü Sayın Oğuz Alpözen'in başkanlığında Türk araştırmacılarının katılımı ile başladı. Anne Marie Carstens'i alan sorumlusu olarak görevlendirdim ve üç yıl boyunca çalışarak bu büyük projeyi dokümante etti. Ama sur araştırmaları bitirilemedi. İzin alabilirsek 2015 içinde bu projeyi bitirmeyi ve kitaplaştırmayı hedefliyoruz. Çalışmalarda, en etkileyici neticeyi Myndos Kapısı'nı kazan ve restore eden Türk arkadaşlarımız aldı. Iki güçlü kule, iki tarafa uzanan yirmi beşer metrelik avlu ve giriş bölümleri restore edildi ve bu noktanın ne güçlü bir savunma noktası olduğunu ortaya koydular.

Maussollos, şehrinin 7 km'ye ulaşan etkileyici surlarının tamamı ile

ortaya çıkarılması ve restore edilmesi, değişik taş ve kaya oluşumlarının işçiliği nasıl etkilediği ve taş ocaklarının belirlenmesi, surlar boyunca kule ve merdivenlerin ortaya çıkarılması zahmetli olmasına karşın buna fazlası ile değecek nitelikteler. Surlar, muhtemelen beş-altı değişik yükseklikte yapılmış, üzerinde korunaklı yürüme yolları yapılmış, Duvar önlerinde derin çukur ve hendekler açılmış. Bu durum Myndos kapısında açıklıkla görülüyor. Aynı durumu surların geçtiği tepeleri dolaşırsanız da görebiliyorsunuz. Halikarnassos surlarının özelliği dört büyük hisar ve bazı yerlerde her 50 metrede bir kulenin olması. Salmakis, Göktepe, kuzey-doğu hattı ve St. Peters kale hisarları kendi başlarına savunma yapabilecek bağımsız kaleler gibi güçlendirilmişti.

Maussollos'un sarayı da kale hisarı bölgesindeki yarımadada yer almakta idi. Halikarnassos şehir surları Anadolu'da uzun zamandır terk edilen güçlü surlar inşa etme anlayışını yeniden gündeme getirmiş ve Herakleia, Ephesos ve Bergama surlarına örnek teşkil etmiştir.

Vitruvius'un Bahsetmediği Anıtlar

Şu ana kadar Vitruvius'ün kitabında bahsettiği anıtları konuştuk, kendisi bazı anıtları çok etkileyici bulmadığından veya bazıları ondan sonra yapıldığından kitapta yer almıyorlar.
Vitruvius'a teşekkür ederek onun yazmadıklarını ziyaret edelim.

Tiyatro

Hakkında ne diyebiliriz, Vitruvius hiç bahsetmiyor. En son Prof. Serdaroğlu tarafından kazıldı. Hellenistik bir stilde yapılmış, sahne Roma devrinde Mausoleum'un teras mermerleri kullanılarak çok süslü olarak yapılmış. Yapı tekniği açısından en eski Yunan tiyatrolarına benziyor. Serdaroğlu, Maussollos devrinden olduğunu söylüyor ama emin değiliz.

Stadyum

Vitruvius tiyatrodan bahsetmediği gibi stadyumdan da bahsetmiyor. Belki Erken Roma Devri'nden kaldığı için etkilenmemiştir. Fakat Bahadır Berkaya'nın 1988 yılında yaptığı kazılar çok büyük olduğunu ve iyi korunarak günümüze kadar gelebildiğini ortaya koydu. Yakın arkadaşım Ali Uçarer ile yıllar önce stadyumun yerini kesinlikle saptamış ve çevrede birçok taş oturma koltukları tespit etmiştik. Stadyumun bir gün kazılacağını umuyor ve Bodrum'a yeni ve önemli bir ziyaret noktası kazandıracağına inanıyorum.

Charidemos Evi

1990 yılında Yaşar Yıldız tarafından keşfedildi, kazısı Danimarka heyetinin katılımı ile hızlandı ve bir yıl içinde hemen hemen tamamlandı. Aarhus Üniversitesinden Birte Poulson tarafından kitaplaştırıldı. Çalışmalarımız sırasında keşfedildi ki yaklaşık 2000 metrekareyi bulan dev villa, 1855-56'da Newton tarafından da kazılmış ve birçok mozaik taban sökülüp Londra'ya taşınmış. 1990'da bulunanlar ise Newton'un erişemediği parçalardı.

Kazıya devam edilirse birçok yeni mozaikle kaplı alana ulaşabileceği muhakkak.
Villa mozaik buluntularında dört mevsim betimlemesi, mitolojik deniz yaratıkları, balık ve yunuslar yer alıyor. Yerinde korunması ve ziyarete açılması için tüm planlar yapıldığı hâlde bugüne kadar gerçekleştirilip ziyaretçilere açılamadı.

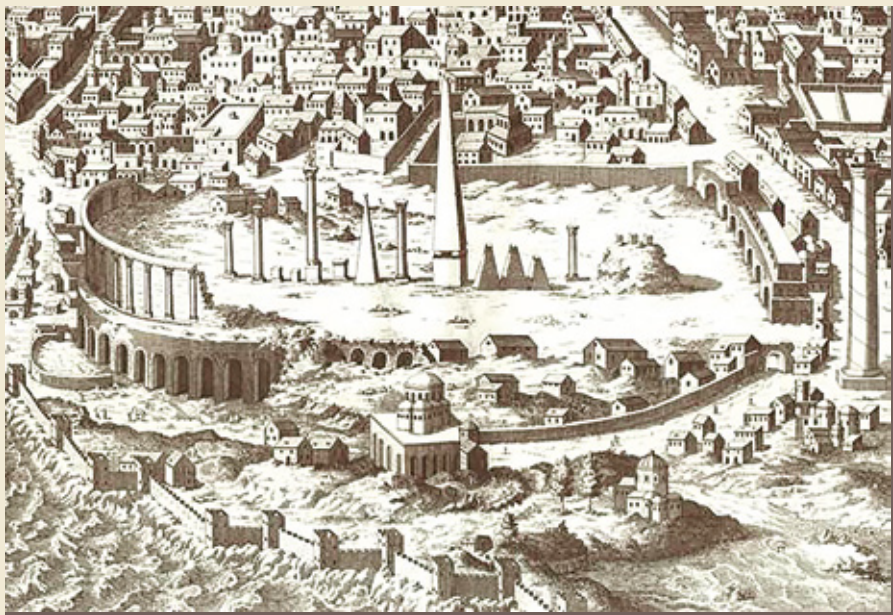

Dorik Stoa veya 30 Sütunlu Stoa

Fransız gezgin Choiseul de Gouffier buraları 18. yüzyılda ziyaret etmişti ve gravüründe yanlışlıkla burayı Mars Tapınağı olarak tanıtmıştı. Ancak Londra'da Newton'ın notları arasında bulduğum bir fotoğraf, sütünların 19. yüzyılda hâlen ayakta olduğunu gösteriyordu. Newton 1855-56'da yaptığı kazıda stoanın tabanının mozaik ile kaplı olduğunu saptamıştı. Günümüzde birkaç kırık sütun parçası 'in situ' hâlen durmaktadır. Ancak stoa kazıları hâlen yapılmamıştır.

Geç Roma Devri

Sadece Vitruvius'u takip edersek Halikarnassos'un geç Roma devrinde, erken Bizans çağında, yani 4-5'inci ve 6'ncı yüzyılda tekrar nasıl ayağa kalktığını, zenginleştiğini gözden kaçırmış oluruz.
Bu yüzyıllara ait kalıntılar arasında, bilhassa Bodrum'un her köşesinden fışkıran mozaik zeminleri, Bodrum Müzesi'nin kazısı ile Fırkateyn Sokak'ta ortaya çıkarılan 'Charidemos Evi' (Roma Villası) mozaiklerini, Myndos kapısı dışındaki antik nekrapol, Türkkuyusu bölgesindeki 'Hagia Marina Manastır ve Kilisesi' ile kilisenin batısında yeni keşfedilen antik yerleşim alanını sayabiliriz.

Myndos Kapısı Nekropolü

MÖ 500'lere ait Bodrum Müzesi tarafından kazıldı ve Birte Poulsen tarafından kitaplaştırıldı.
Bu mezarlıkta mezarlar iki sokak boyunca dizilmiş. Mezar evleri iki katlı ve ikinci kat anma merasim ve ziyaretlerde kullanılmış ve Charidemos villasına benzer mozaiklerle süslenmiş.

Hegia Marina

Fazla bir şey bilmiyoruz. Newton burayı surla kaplı büyük bir manastır ve kilise kompleksi olarak tanımlıyor. Gerçekten bir kule ve güçlü sur duvarları benzeri kalıntılar mevcut. Bodrum Müzesi'nin son zamanlarda yaptığı kazılarla bu çevrede ortaya çıkardığı antik yerleşim bölgesi ile birlikte önemli bir kompleksle karşı karşıya olduğumuzu anlıyoruz.

Türkkuyusu bölgesi Geç Antik Dönem kalıntıları ile dikkati çeken çok önemli bir bölge. Bölgede bilhassa Gökçeler Sokak, antik bir sokak gibi. Hemen tüm eski yapılar Aya Marina-stoa, Mars Mabedi antik parçaları kullanılarak yapılmış ama son yıllarda bu eski evler birer birer yıkılıyor ve yerlerine yeni apartmanlar dikiliyor; tüm devşirme malzeme de tamamen yok oluyor. 18. yüzyıl seyyahlarınca belirlenen ve çizilen, üzerleri grafitili sütun parçalarına bugün erişmek hemen hemen imkânsız; modern yapıların altında yok olmuş, bir ikisi de kıyı köşelere saklanmış.

Türkkuyusu Tapınağı

Çok fazla bir bilgimiz yok. Geç Antik devirden, Maussollos zamanından kalma bir tapınak. Çevre evlerde devşirme olarak kullanılmış mermer bloklar ve mermer çatı kiremitleri (roof tiles) keşfedildi.

Son Değerlendirme

Her ne kadar Bodrum diğer bazı büyük antik kentlerdeki gibi olağanüstü mermer kalıntıları sergilemiyorsa da bu, Antik Halikarnassos'un kültürel ve entelektüel tarih yönünden diğer büyük kentleri gölgede bıraktığı gerçeğini gizleyemez.

Geç Antik Çağ'da, Maussollos döneminde sanat, mimarlık ve kültür alanında yaratılan ana karakteristikler ve değerler kendisinden sonraki yüzyıllara ışık tutmuş, geleceğin değerleri hâline gelmiştir. Biz bu devreyi İyonya Rönasansı olarak tanımlıyoruz. Antik Çağ medeniyetinin bu atılımına Halikarnassos'tan sonra Milet ve Efes de katılmıştır. Halikarnassos, Efes ve Milet'in İyon rönesansında nasıl bir rol oynadığı henüz yeterince araştırılmamıştır. Halikarnassos'un önemi sadece Maussollos devri ile sınırlandırılamaz.

Tarih öncesi devirden günümüze kadar her devri özetleyen kalıntılarla dopdolu dev bir tarih platformu gibidir. Müskebi'nin tarih öncesi nekropolü, kaledeki klasik devir Apollon Tapınağı kalıntıları, zengin Maussollos devri kalıntıları, Hellenistik devir Salmakis Çeşmesi ve kalıntıları, geç Roma ve erken Bizans devri villa ve mezar mozaikleri, Orta Çağ kalelerinden en gösterişlisi St. Peter-Bodrum Kalesi, Osmanlı cami, hamam ve mezarları, Osmanlı tersanesi, gösterişli kule evleri ve bir önceki yüzyıla ait zarif Ege konutları ile Halikarnassos - Bodrum bir tarih, arkeoloji, mimari ve sanat parkıdır. Ama hassasiyetle üzerine eğilmeli, geçmiş nesillerin başardıklarına saygı duyulmalı ve bunları gelecek nesillere aktarmamız için bize emanet edildiklerinin farkında olmalı, bu inançla gereğini yapmalıyız."

** Profesör Dr. Paul Pedersen; Güney Danimarka Üniversitesi öğretim üyesidir. Metin 2 Kasım 2014 tarihli konferansından özetlenerek alınmıştır.*

Artemisia ve Mouselium (16.yy)

GULF OF MANDELIYAH
COMSANNE
LATMUS MOUNTAINS
LIDA MOUNTAINS
GIOVA BAY
GULF OF KOS
KOS I.
GULF OF DORIS
SYMI GULF
SYMI
Longitude East from Greenwich 28°

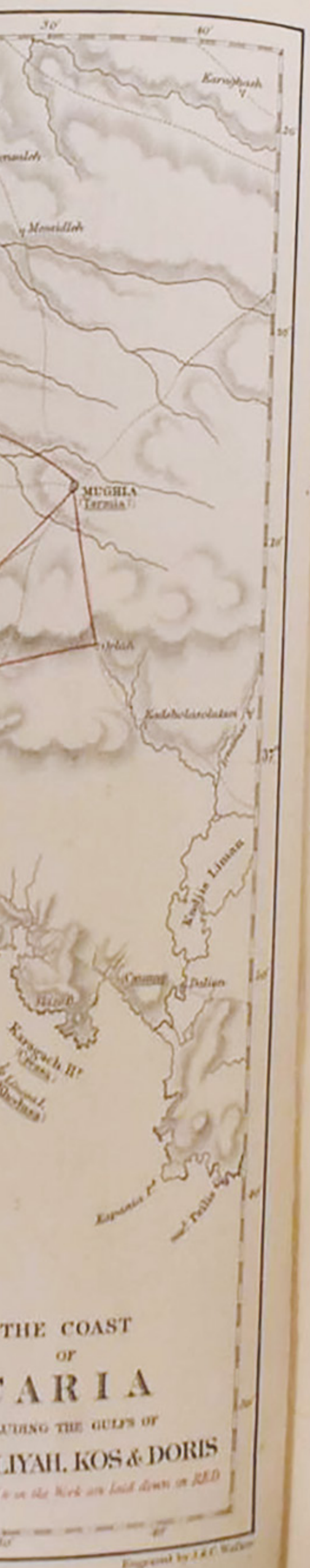

A HISTORY OF DISCOVERIES

AT

HALICARNASSUS, CNIDUS,

AND

BRANCHIDÆ.

BY

C. T. NEWTON, M.A.,

KEEPER OF THE GREEK AND ROMAN ANTIQUITIES, BRITISH MUSEUM

ASSISTED BY

R. P. PULLAN, F.R.I.B.A.

LONDON:

DAY & SON, LITHOGRAPHERS TO THE QUEEN,

GATE STREET, LINCOLN'S-INN FIELDS.

1862.

Dört atlı arabanın taşıdığı kral ve kraliçe efsanevi sevgileriyle, dünyanın yedinci harikasını yarattılar ve Halikarnassos'u sonsuza dek kutsadılar…

KARYA KRALİÇESİ II. ARTEMİSİA

Mylasa (Milas) satrabı Hekatomnos'un kızı olan II. Artemisia, MÖ 395-351 yılları arasında yaşadı. Karya geleneklerine bağlı olarak abisi Maussollos'la evlenen Artemisia, babalarının MÖ 377 yılında ölümünden sonra Karya topraklarını eşi ve abisi Maussollos'la birlikte yönetti.

Sevgileri Antik Çağ'da dillere destan olan iki kardeş, Karya başkenti Halikarnassos'u yaratan kral ve kraliçe olarak tarihe geçtiler.

Maussollos'a duyduğu sevginin derinliği öykülere konu olan II. Artemisia, Maussollos'un küllerini şaraba karıştırıp içecek ve onunla bütünleşeceğine inanacak kadar eşine düşkündü. Kocasına olan bağlılığı ve sevgisi öylesine büyüktü ki Maussollos'un ölümünden sonra derin bir kedere düşen kraliçe, sadece iki yıl yaşayabildi. Antik Çağ kaynakları, "kraliçenin kederinden öldüğünü" yazdılar.

II. Artemisia, Maussollos adını ölümsüz kılmak için Halikarnassos'ta ünlü mimarlar Pythius ve Satyrus tarafından tasarlanan ve dönemin en büyük heykeltıraşları Scopas, Bryxis, Leoachares ve Timotheus'un eliyle süslenen bir anıt mezar yaptırdı.

Tamamlandığında Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olarak kabul edilen anıt mezara, Mausollos'un adından esinlenilerek "Mausoleum" (Mozole) adı verildi.

MÖ 377'de Halikarnassos kenti, Akdeniz ile Ege Denizi'nin birleşme noktasında küçük bir koloni kentiydi. O yıl, bu toprakların hükümdarı ve Persler'in Mylasa satrabı olan Hekatomnos öldü ve krallığın kontrolünü büyük oğlu Maussollos'a bıraktı.

Maussollos'un hükümdarlığını onaylayan Persler de yeni satrap olarak Maussollos'u atadılar. İddialı bir hükümdar olan Maussollos, kız kardeşi ve eşi Artemisia ile birlikte fetih harekâtlarına başlayarak Güneybatı Anadolu'nun kontrolünü ele geçirdi. Kral ve kraliçe, koydukları acımasız vergilerle ve topladıkları ganimetlerle kısa sürede önemli bir güce ulaştılar.

Mylasa'da olan Karya başkentini, denize olan yakınlığı ve doğal limanı nedeniyle MÖ 367'de Halikarnassos'a taşıdılar. Küçük bir koloni kentinden surları, limanları, agorası, tapınakları, sarayı ve sarayın altına inşa edilmiş gizli limanıyla görenleri hayran bırakan görkemli Karya başkenti Halikarnassos'u yarattılar.

Halikarnassos, Anadolu'nun ilk sahiplerinden sayılan ve Truva Savaşı'nda Yunanlılara karşı savaşan Lelegler ile Karların ortak yaşadığı bugünkü Bodrum'dur. Karlar, her ne kadar kendilerini ana karalı saymışsalar da bazı kaynaklarda Girit Adası'ndan Anadolu'ya göçen denizci bir halk olarak anılmışlardır.

Tarihin babası Bodrumlu Herodot, doğduğu toprakların kuruluş tarihini MÖ 11'inci yüzyıl olarak tahmin etmiştir. Günümüzde Gündoğan'daki Peynir Çiçeği Mağarası'nda bulunan bulgular, yarımada tarihinin 5000 yılına ışık tutmaktadır.

MÖ 545'te Persler'in Anadolu'yu işgal etmesinin ardından yerleşik halk olan Lelegler ile Karların bir arada yaşadığı Halikarnassos, Pers satraplarının yaklaşık 200 yıl sürecek yönetimine girmiştir.

MÖ 367 yılında satrap Maussollos'un Karya merkezini Milas'tan Halikarnassos'a taşıması ile denizlerde varlığını birçok kez kanıtlamış olan Halikarnassoslular, ayrı bir önem kazanmışlardır.

Maussollos ve Artemisia, 24 yıl boyunca Karya

ARTHIMESIA

topraklarına hükmettiler. Hükümdarlıkları boyunca topraklarını genişleterek Güneybatı Asya minörünün çoğunu ele geçirdiler. Eşit yetkilerle Maussollos'la birlikte Halikarnassos'u yöneten II. Artemisia, kocasının MÖ 353'te ölümünden sonra, Persler'in de onayıyla satrap olarak olmasa da Karya topraklarının tek başına hükümdarı oldu.

Maussollos ve II. Artemisia yönetiminde Halikarnassos, en parlak dönemini yaşadı. Şehir, yönetim merkezi olmanın gururu ve özeniyle yeniden imar ve inşa edildi. Günümüzde hâlâ hizmet veren amfi tiyatro bunun en güzel örneklerindendir.

Kraliçe, kocasının ölümünden sonra uzun süreli yas ilan etmiş ve Maussollos için büyük cenaze törenleri düzenlemiştir. Hellen edebiyatında, II. Artemisia'nın eşi için düzenlediği görkemli cenaze törenlerini ve kederini konu edinen metinler vardır. (Hornblower 1982: 259)

II. Artemisia, yapımını Maussollos'un başlattığı Mausoleum'un tamamlanması için Halikarnassos'un tüm olanaklarını seferber etmiştir. İnşa ettirdiği ve ***"Dünyanın Yedi Harikası"*** arasında sayılan Mausoleum'la hanedanlığın görkemini gözler önüne sermiştir.

Yapıt üzerinde temsil edilen üç yüzden fazla insan figürü içinde hanedanlığın erkek ve kadın mensuplarının temsil edilmelerine özel önem gösterilmiş ve yapıt bütün Hekatomnos Hanedanlığı'na adamıştır. Mausoleum'un süslemelerinde erkek kadın ayırımı yapılmamıştır. Aslında Karyalılar da erkek ile kadın arasındaki statü farklılığı Hellenlerde olduğu gibi derin ve hiyerarşik değildir. 2010 yılında Milas'ta gün yüzüne çıkarılan, Maussollos'un babası ve hanedanlığın kurucusu Hekatomnos'a ait olduğu sanılan "Uzunyuva Kral Mezarı" süslemelerinde de aynı temsil söz konusudur.

Karyalılar için her ne kadar bir kadın tarafından yönetilmeleri sorun olmamışsa da II. Artemisia'nın yönetimini meşrulaştırması komşuları açısından zaman almıştır. Komşuları bu durumu "zafiyet" olarak algılamışlar ve Karya'nın bir kadın tarafından yönetilmesini "yasa dışı" saymışlardır. Bu nedenle II. Artemisia tahta çıktığında bir kadın yönetici olarak tanınma problemi yaşamış, Rhodoslular ve Latmoslular ona karşı ayaklanmışlardır.

Vitrivius'a [1] göre, Rhodoslular bir kadının bütün Karya devletinin yöneticisi olmasını yasa dışı hareket olarak görmüşlerdir. Hanedanlığın başına bir kadının geçmesini küçümsemiş ve hakaret saymışlardır. Elverişli limanlara sahip, zengin bir ticaret merkezi olan Halikarnassos'un bir kadının yönetiminde güçlü olamayacağı düşüncesiyle, filo hazırlayarak saldırıya geçmişlerdir.

Kraliçe II. Artemisia saldırıyı önceden haber alarak Halikarnossos filosunu kocası Maussollos'un yaptırdığı gizli limana çeker. Piyadelerini de şehrin iç taraflarına yerleştirerek gizler. Halikarnassos açıklarında ve limanda az sayıda gemi ve asker bırakır.

Rhodos donanması Halikarnassos'a ulaştığında güçlü bir direnişle karşılaşmadan limana girer ve demirler. Rhodos askerleri şehri zapt etmek ve yağmalamak için karaya çıkarlar. Az sayıdaki Halikarnassos birliği ise beklenmedik bir baskına uğramışlar gibi fazla direniş göstermeden şehir merkezine doğru çekilirler.

Kolay gelen zafer sarhoşluğuyla Rhodos askerleri, geri çekilen Halikarnassos birliğini şehir merkezine doğru kovalarken saklanmış olan asıl birlikler Rhodosluların etrafını sarar.

Kraliçe ise filosunu gizli limandan çıkarır ve Rhodos gemilerinin demirli bulunduğu büyük limana girer. Boş ve savunmasız Rhodos gemilerini kendi gemilerine bağlayarak açık denize çeker. Gemilerinin ellerinden alındığını gören Rhodos askerleri şaşkına dönerler. Öfkeyle pazar yerini kuşatarak yakıp yıkmaya başlarlar. Oysa etrafları sarılmıştır ve son askerlerine kadar öldürülürler.

II. Artemisia zafer kutlamalarına girişmeden açığa çektirdiği Rhodos gemilerine askerlerini bindirerek Rhodos'a doğru yola çıkar. Rhodos gemilerini ve içindeki Halikarnassoslu askerlerin başlarını zafer çelenkleriyle donatır.

Gemilerinin ve askerlerinin zafer çelenkleriyle geldiğini gören Rhodoslular, ordularının zaferle döndüğünü zannederek önlem almadan limanı açarlar. Kolayca limana girmeyi başaran Karyalılar ise şehri ele geçirir.

(1) Vitrivius: MÖ I. yüzyılda yaşamış Romalı mimar.

Kraliçe, Rhodoslulara acımasızca davranır ve kadın olarak gücünü küçümseyen Rhodos ileri gelenlerini idam ettirir. Rhodosluları aşağılamak için Rhodos askerlerinin silahlarından bir zafer anıtı (tropaion) yaptırır.

Antik geleneklere göre mağlupların silahlarından yapılan bu anıtlar, aslında ele geçirilen kentlere ***"utanç anıtı"*** olarak dikilmişlerdir. II. Artemisia da utanç anıtını Rhodos'a diker ve Rhodosluların anıtı yıkmalarını engellemek için bulunduğu alanı "yasak bölge" olarak ilan eder.

Hatip Demosthenes [2] Karya ve Rhodos'la ilgili anlatısında Karyalılardan ***"Barbarlar"***, II. Artemisia'dan ***"utanmaz barbar"*** ve Rhodos'ta yaptıklarından ise ***"dehşet"*** olarak söz etmiştir.

II. Artemisia, hükümranlığını tanımayan Mylasa'nın (Milas) kuzeyindeki Latmos kentini de yine bir savaş hilesi kullanarak dize getirir. Polyainos [3] Latmos kentinin ele geçirilmesine dair tanıklığını şöyle anlatır:

"Artemisia silahlı bir birliği gizleyerek Latmos'u ele geçirdi. Ayin düzenliyormuş gibi hadımlar, kadınlar, kavalcılar ve davulcularla Latmos kentinden 7 stadion uzaklıktaki Tanrıların Anası Korusu'na geldi. Latmoslular onun dindarlığını görmek için şehir dışına çıktılar ve hayretle izlemeye başladılar. Kraliçenin gizlenmiş askeri güçleri de saklandıkları yerlerinden çıkarak kenti silah kullanmadan kavalcılarla ve davulcularla ele geçirdiler."

Kraliçe II. Artemisia'nın savaş oyunlarındaki ustalığı ve zekâsı birçok anlatıda yer almıştır. Aslında gerek Artemisia'da gerekse de II. Artemisia'da olduğu gibi Karya kadınlarının cesareti, savaşçılığı, zekâsı ve taktikleri antik öykülerin konusu olmuştur.

Herodot *Historia*'da, Yunan korsan saldırılarında zorla ele geçirilen Karyalı kadınları anlatırken ***"Hellenler, Karia'ya saldırırlar. Erkekleri kılıçtan geçirip kadınlarını kendilerine zorla eş olarak alırlar. Bunu hazmedemeyen Kar kadınları, onlara ceza vermek için kocalarının adını bir daha asla anmaz ve kocalarıyla birlikte aynı sofraya oturmazlar."*** ifadelerini kullanmıştır.

Karya kadınlarının dirençlerinin ve başkaldırılarının

ifadesi olan bu gelenek, anneden kıza geçerek yıllarca sürüp gitmiştir. Karya kadınlarının gücü, birçok kez Karya'nın sadece kadın hükümdarlar tarafından yönetilmesine neden olmuştur.

Karya hükümdarlığını kadınların erkekleri ile ortak ya da sadece kadın olarak yönetmeleri, kaynaklarda "kült değerlere bağlı olmaları" ile açıklanmaktadır. Bu kült değerlerin başında ise Anadolu'da yaygın olan "Kadın Ana Tanrıça" kültü gelmektedir. Bu nedenle Antik Çağ Anadolusu'nda sadece dini alanda değil, kraliçe olarak da yönetimsel alanda kadının rolü erkeğe eş değer konumdadır.

Bunun en iyi örneklerini Halikarnassos kraliçeleri Artemisia, II. Artemisia ve Ada temsil etmektedir. Onlar halkın gözünde hem kraliçe hem de tanrıçadırlar. Yönetim sembolleri de çift yüzlü baltadır. Lydia'dan Karya'ya arkaik dönemde geçen "labrys", yani çift yüzlü balta kültü, kral-tanrı ve kraliçe-tanrıça kutsal evliliğini simgelemiştir. Erkek ve dişi niteliklere sahip çift olarak yönetme gücü ya da sadece kadın yönetici örneği Anadolu'ya özgüdür ve Hellen kültüründe görülmemiştir.

Söylenceye göre paralı asker olan Mylasalı komutan Arselis, MÖ 7'nci yüzyılın başlarında Lydia Kralı Gyges'in bir darbe sonucu tahtı ele geçirmesine destek vermiştir. Hizmeti karşılığında da Amazon kökenli olduğu sanılan Lydia Kraliçesi Omphale'nin kraliyet sembolü olan çift yüzlü baltasını "labrys"i, kendi kenti Mylasa'ya getirmiştir.

Bu sembol zamanla "Zeus Labrandeus kültü" hâline dönüşmüş ve halk arasında yaygınlaşmıştır. Lydia'da Omphale-Herakles efsanesi, kutsal evlilik bağlamında kral-tanrı ve kraliçe-tanrıça olarak temsil ettiği değerleri, Mylasa'da Zeus Labrandeus kültü olarak temsil etmiştir.

(2) Hatip Demosthenes (MÖ 384-322): Atinalı politikacı.
(3) Polyainos: MÖ 2'nci yüzyılda yaşayan Makedonyalı retorikçi, tarihçi ve yazar.

Kült, Karyalılar tarafından benimsenmiş ve zaman içinde evrim geçirmiştir. Zeus Labrandeus kültünün yarı dişi, yarı erkeği temsil eden statüsü bu durumun sonucudur. Kültün de etkisiyle özellikle hanedanın eşi olan kadın, yani kraliçe, neredeyse erkekle eşit bir konuma gelmiştir.

Hekatomnidler döneminde Halikarnassos'ta bu kutsallığın yansımasını Maussollos ve II. Artemisia ile ardılları Hidrieus ve Ada örneğinde görmek mümkündür. Tanrısal asil kanın bozulmasını önlemek için ve hanedanlık sisteminin tıpkı Mısır'da olduğu gibi kardeşlerin birbirleriyle evlendirilerek sürdürülüyor olması, bu anlayışın sonucudur. Maussollos ve Artemisia'nın adlarının birlikte geçtiği MÖ 357 yılına ait ***"Girit kenti Knossos Kararnamesi"***, Halikarnassos kraliyet çiftinin yönetimde eşit yetkilere sahip olduklarının ifadesidir:

"Maussollos ve Artemisia, Knossoslular hem özel olarak hem de resmi olarak Maussollos'a karşı ve Maussollos'un icraatlarına karşı iyi insanlar olduklarından dolayı, onlara her zaman konuksever ve hayırsever olacaklarına, Maussollos'un yönettiği topraklarda vergi muafiyetine, ayrıca kayıtsız ve şartsız bir şekilde limanlarına giriş ve çıkış hakkına sahip olacaklarına karar verdi. Eğer biri Knossoslulara haksızlık ederse Maussollos ve Artemisia, onların haksızlığa uğramaması için güçlerinin yettiği kadarıyla ilgileneceklerdir." (I. Labraunda 3, 2 no.40; Rhodes Osborne, 2003:265)

Bu geleneği II. Artemisia'nın ardılı olan Kraliçe Ada'da görmek mümkündür. Ancak ortak yönetme geleneğine sahip olsalar da kadın ile erkek arasında fark bulunmadığını söylemek zordur.

Bir Ertyhrai yazıtında Maussollos'un taç giyme töreni uzun uzun anlatılırken II. Artemisia'nın taç giyme töreni ise kısaca geçiştirilmiştir. Aynı yazıtta Maussollos'un heykelinin "50 dareiokoi"ye bronzdan yapıldığı ve agaroya yerleştirildiği belirtilirken II. Artemisia'nın heykelinin "30 dareiokoi"ye mal olduğu ve mermerden yapılarak Athena Tapınağı'na yerleştirildiği anlatılmıştır.

Karyalıların kardeşler arasında evlilik yapmaları, tek eşli olmaları ve kadınların kocalarının ölümünden sonra yönetici olmaları hanedanlığın en önemli ayırt edici özelliğidir. Bu tür evliliklerin genel olarak hanedanlığın gücünü arttırmak ve sonrasında taht kavgalarının önüne geçmeyi amaçlamak için yapıldığı düşünülmektedir.

"Zira Hekatomnos oğulları da hanedanlıklarının statüsünü yükseltmek ve yeni hanedanlıkları için bir kimlik oluşturmak amacıyla kardeş evliliğini seçmiş olabilirler. Böylece Mausolos ve Hidrieus yönetimlerini paylaştıkları kraliçelerin rollerini ön plana çıkarmışlardır." (Carney, 2005: 80-3)

Diğer yandan, edebi kaynaklarda Karyalı dul kraliçenin kocası için tuttuğu yas, yaşam ve hanedanlık öyküsü, bölgesel tiplemelerle birleştirilmiş ve yas tutan kadın imgesiyle ünlü hâle getirilmiştir. Karya kadınlarının ağıt yakmaktaki ünlerini, anıt mezar Mausoleum'un süslemelerinde yer alan yas tutan kadın heykellerinde de görmek mümkün olmuştur:

"Bu heykellerin antik dünyada yas tutan kadın heykel tiplemesine örnek oluşturduğu ileri sürülebilinir." (Carney, 2005: 66; Hornblower, 1982: 269)

Aulus Gellius [(4)], Artemisia'nın kocası Maussollos'un ölümü üzerine anısına bir edebiyat yarışması düzenlediğini, yarışmaya aralarında Khioslu tarihçi Theopompos ve Atinalı hatip İsokrates'in de bulunduğu dönemin en ünlü söz bilimcilerinin katıldığını anlatmıştır.

Romalı devlet adamı ve yazar M. Tullius'a (Cicero) göre Maussollos, Karia'nın kralıydı ancak kimi Yunan tarihçilere göre satrap adı verilen eyalet valisiydi. Karısı Artemisia Maussollos'u her türlü aşk hikâyesinin ötesinde, inanılması zor, insanüstü bir tutkuyla sevmiştir.

Maussollos vefat ettiğinde karısının feryat figanları ve kucaklamaları arasında görkemli bir cenaze töreni ile gömülür. Kocasına duyduğu özlemle ve kederle yanıp tutuşan Artemisia, onun kemiklerini ve küllerini toz hâline getirir, güzel kokularla harmanlar ve sonra şarabına katarak içer. Antik söylencelerde, II. Artemisia'nın ihtiraslı sevgisini kanıtlamak için çok şey yaptığı anlatılmıştır. Ancak en önemlisi, kocasının adını yaşatabilmek için Halikarnassos hazinesini boşaltma pahasına Mausoleum'u tamamlamak için çaba harcamasıdır.

(4) Aulus Gellius: MS 125-180 tarihleri arasında yaşamış Romalı gramerci, hukukçu, yazar.

THE MAUSOLEUM: HALICARNASSOS

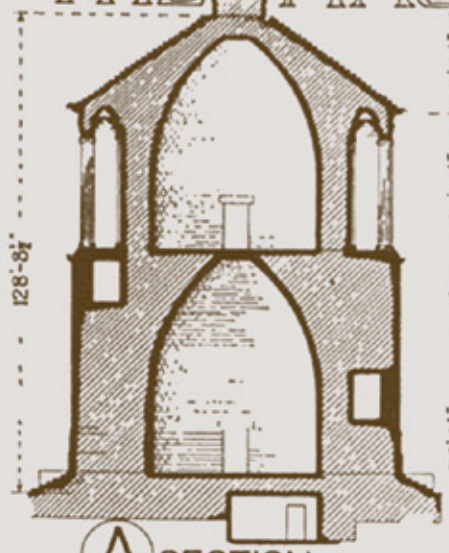

A SECTION

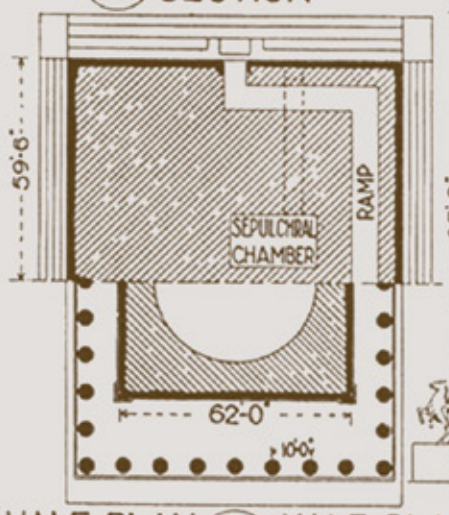

HALF PLAN OF BASEMENT (B) HALF PLAN OF PERISTYLE

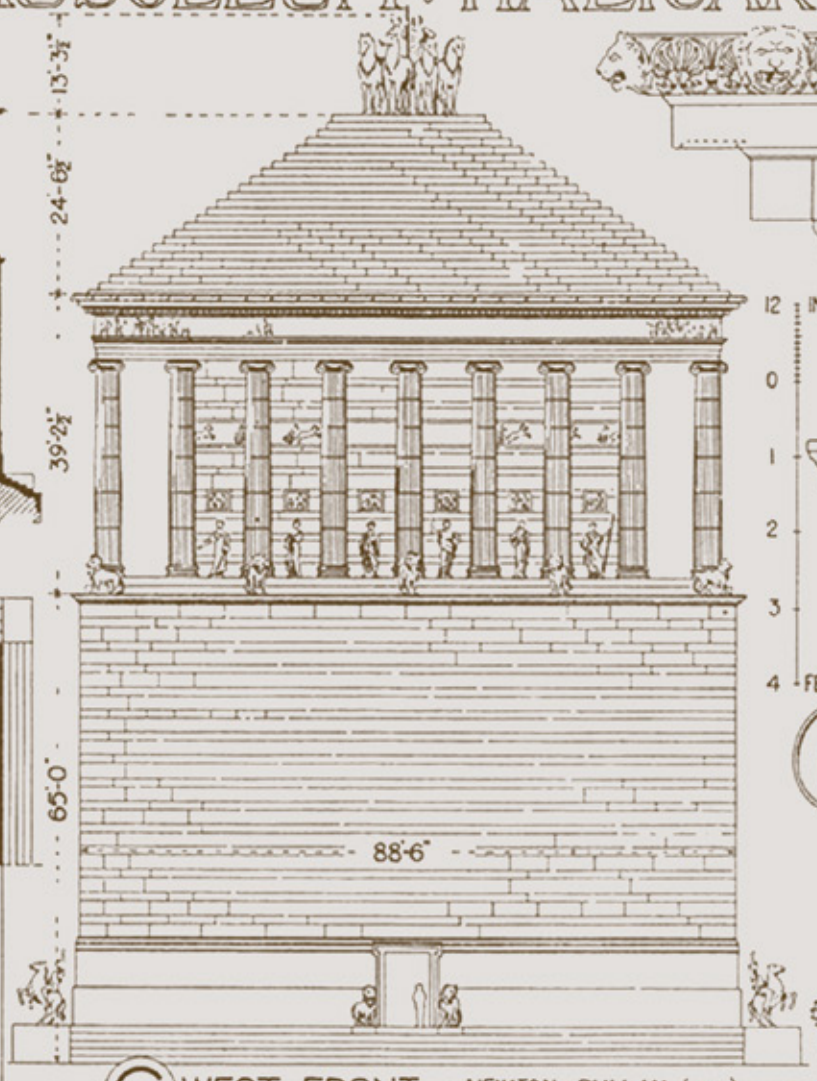

(C) WEST FRONT : NEWTON & PULLAN (1862)

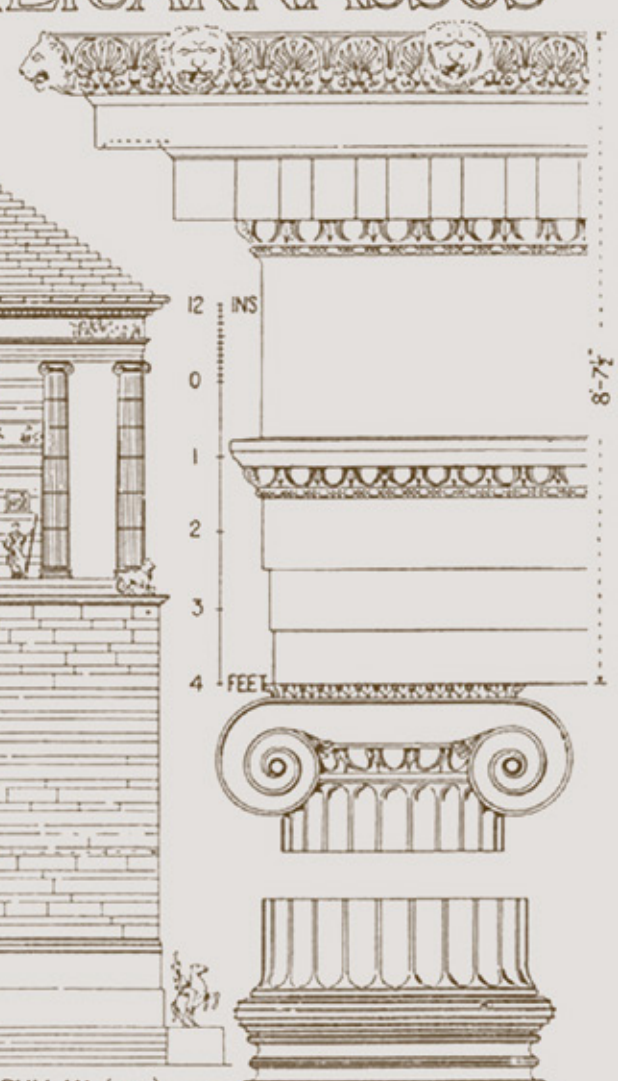

(D) DETAIL OF ORDER

COCKERELL (1856) (E)

FERGUSSON (1862) (F)

PETERSEN (1867) (G)

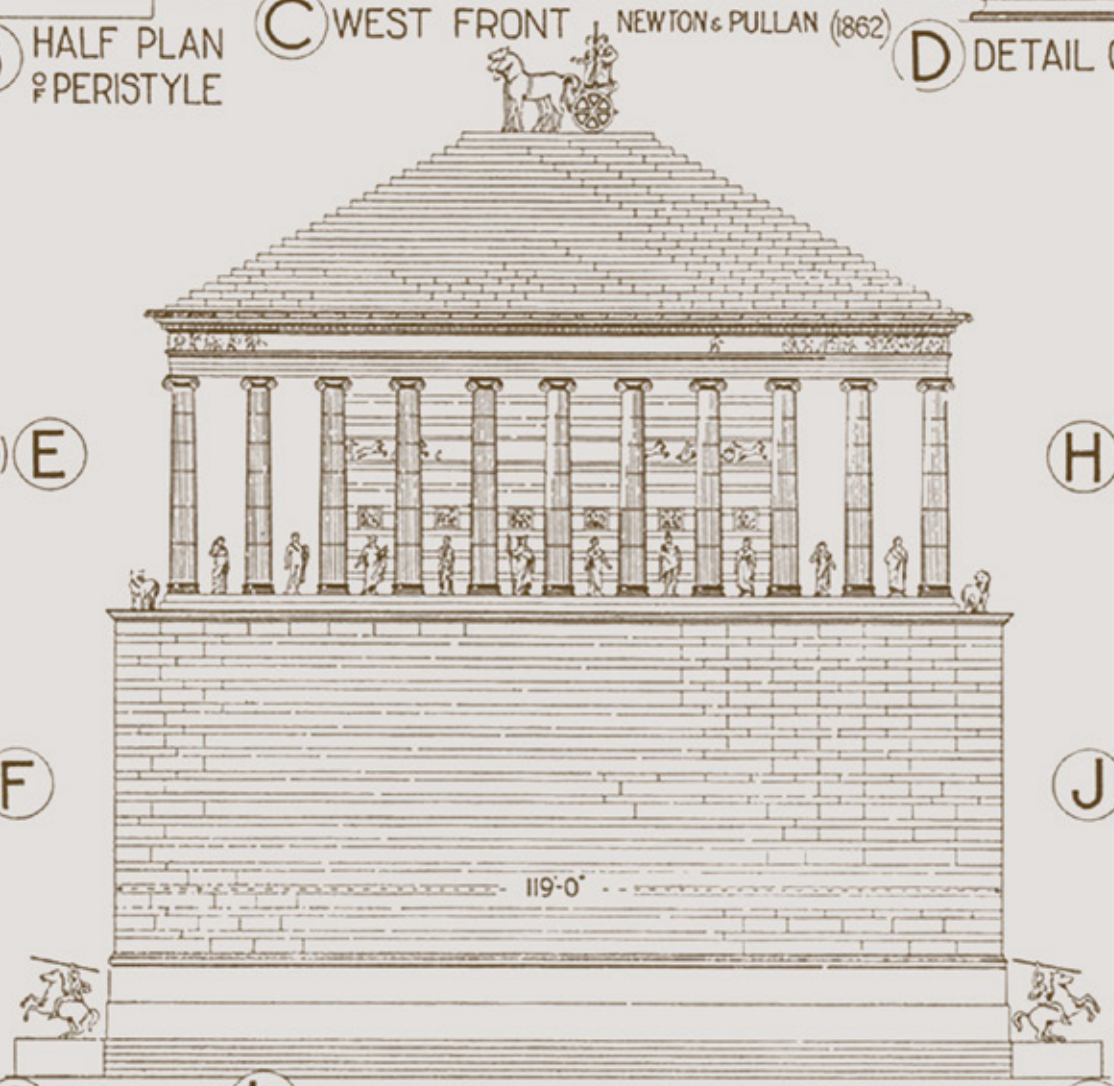

(L) SOUTH FRONT : NEWTON & PULLAN (1862)

(H) BERNIER (1892)

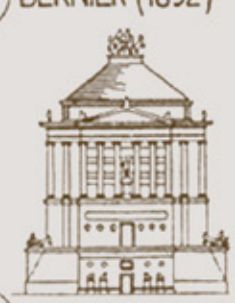

(J) OLDFIELD (1895)

(K) STEVENSON (1896)

Mausoleum anıtını kocasının aziz ruhuna adayan Artemisia, ona övgüler düzülmesi, şiirlerde adının anılması için yarışmalar düzenlemiş, sanatçılara çok miktarda para ve değerli hediyeler vermiştir. Artemisia'nın harcamaları nedeni ile zengin Halikarnassos hazinesi neredeyse boşalmıştır.

Dönemin nükteleri ve hitabet yetenekleri ile ünlü sanatçıları Theopompos, Theodektes ve Naukrates, Maussollos'un onuruna yarışmaya katılmışlardır. Antik kaynaklar, Sokrtaes'in öğrencisi Theopompos'un yarışmayı kazandığını belirtmiştir.

Theodektes'in Maussollos adlı tragediası günümüze kadar gelmiştir. *Hyginus* (5) Exampla'da, "Theodektes bu eseriyle okuyucuyu manzum eserlerine nazaran daha fazla hoşnut etmiştir." diye yazmıştır.

Maussollos'un ölmeden önce yapımını başlattığı ve karısı II. Artemisia'nın onun anısını yaşatmak için tamamladığı Mausoleum, pek çok dilde "anıt mezar" anlamına gelmektedir. Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olarak kabul edilen bu anıt mezar, Türkçede "Mozole", İngilizcede "Mausoleum", İspanyolcada "Mausoleo", Fransızcada "Mausolée", Rusçada "Mavzolej", Grekçede "Mausolleion" olarak adlandırılmaktadır.

Maussollos'un adını ölümsüz kılmak için yapılan anıt mezar, bugün hâlen birçok dilde anıt mezarlar için kullanılan "Mausoleum" ismiyle, kendisi yok olsa da adını yaşatarak amacına ulaşmıştır.

Ancak II. Artemisia'nın Maussollos'un anısına sunduğu olağanüstü ritüeller ve hatta Dünyanın Yedi Harikası içerisinde sayılan Mausoleum bile, eşinin kaybından dolayı yaşadığı kederi ve acıyı hafifletmemiştir.

Kraliçenin eşinin ölümünü bir türlü kabullenemediği, sadece iki yıl yaşayabildiği ve sonra keder içinde öldüğü kaydedilmiştir. Ölümünden sonra ise kardeşleri Idrieus ve Ada tahta geçtiler.

(5) Papaz Aziz Hyginus: Atina doğumludur. Doğum tarihi bilinmemektedir. Ölüm tarihi MÖ 141 veya 142'dir. İlk papalardandır. Din adamlığında hiyerarşik üzen onun döneminde kurulmuş ve Hristiyanlık onun zamanında hızla yayılmıştır.

Kaynakça:

• Muzaffer Demir, "Klasik Dönem (MÖ 500-300) Halikarnassos Kentinde Hanedanlık ve Kadın Yöneticiler", Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi, Kadın Çalışmaları Özel Sayısı, Eylül 2018.

• Ayşin Sina, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 46, Ekim 2016.

• T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Akdeniz Üniversitesi, "Phaselis araştırmaları", Aul. Gel. X 18.

“... Halikarnas’ta, en gerçekçi mermerden en gerçekçi şekilde oyulmuş at ve erkek heykelleriyle en iyi şekilde süslenmiş başka hiçbir ölü insanda olmayan devasa bir anıt da yatıyorum.”

Karya Kralı Maussollos

MAUSOLEUM (MOZOLE)

"Dünyanın Yedi Harikası"ndan ikisi Anadolu topraklarında inşa edilmiştir. Mausoleum (Mozole), Artemis Tapınağı ile birlikte Anadolu topraklarında yaratılan iki harikadan biridir.

1500 yıl ayakta kalan ve Halikarnassos'u bir inci gibi süsleyen anıt, 1304 yılında büyük Anadolu depremi ile yıkılmış, sonrasında ise taşları yağmalanarak, mermerleri ve heykelleri çalınarak önce zamana sonra insana yenik düşmüştür.

14'üncü yüzyılda peş peşe yaşanan depremlerle yıkılan anıtın taşları, 1415 yılında Saint Jean Şövalyeleri tarafından yapımına başlanan Saint Peter Kalesi'nin (Bodrum Kalesi) yapımında kullanılmıştır.

Mozolenin depremlere, yağmalara ve tarihe meydan okuyarak ayakta kalan son önemli parçaları ise otuz birinci Osmanlı padişahı Abdülmecit'ten alınan özel izinle İngiltere'ye götürülmüştür. Geriye ise büyük bir çukur, etrafa dağılmış taş parçaları, mezar odasına inilen merdiven ve mermer blok kalmıştır.

Padişahtan alınan izni ilk olarak 1846 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford Canning kullanmış ve kalede bulunan bazı heykelleri ve kalenin yapımında kullanılan mozole taşlarından kabartmalı olanlarını yerinden sökerek Londra'ya götürmüştür. Üstelik taşıma için gerekli para, Osmanlı hazinesi tarafından ödenmiştir.

Bugün açık hava müzesi içinde bulunan yarı kapalı sergi salonunda Lord Canning'in İngiltere'ye götürdüğü kabartmaların ne yazık ki alçı kopyaları sergilenmektedir.

1857 yılında ise İngiliz arkeolog Charles Thomas Newton, verilen izini gerekçe göstererek mozolenin bulunduğu alanda yaklaşık bir yıl süren kazı çalışmaları yapmıştır. Kazılarda ortaya çıkarılan Kral Maussollos ve Kraliçe II. Artemisia heykelini, Amazon kabartmalarını, frizleri ve mozolenin çatısını süsleyen dört atlı arabaya ait parçaları, bir İngiliz savaş gemisine yükleyerek İngiltere'ye götürmüştür.

"Dünyanın Yedi Harikası" içinde olan Artemis Tapınağı ve Halikarnassos Mozalesi'nin önemli parçaları bugün Londra British Museum'da sergilenmektedir. Ayrıca Newton'un yaptığı kazılarda ortaya çıkarılan mozoleye ait büyük taş ve mermer bloklar, önemli parçaların İngiltere'ye götürülmesi sırasında Malta'ya taşınmış ve Cospicua kentinde inşa edilen "Dock 1" adlı liman inşatının temelinde dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır.[1]

Antik kaynaklara kolonları ile Yunan, piramit çatısı ile Mısır mimarisinin harika bir sentezi olarak geçen mozole, son olarak MS 12'nci yüzyılda yaşamış olan Piskopos Eustathios [2] tarafından görülmüştür ve muhteşem yapısı yazılı olarak anlatılmıştır. Piskopos Eustathios'un anlatıları, Dünyanın Yedi Harikası arasında sayılan mozolenin yaklaşık 1500 yıl ayakta kaldığını göstermektedir. Anıtın bu tarihten sonra, yaşanan depremlere bağlı olarak yıkıldığı tahmin edilmektedir.

1402'de Saint Jean Şövalyeleri Bodrum'a geldiklerinde anıtı yıkılmış olarak görmüşlerdir. İnsan eliyle yapılan ilk tahribat, şövalyeler tarafından yapılmıştır.

Alman mimar Schegeholt'a Bodrum Kalesi'ni yaptıran şövalyeler, mozolenin yüzeyde kalan taşlarını kullanarak kaleyi yapmışlardır.Heykeller ve kabartmalar ise pagan inancının sembolü olarak kabul edildiği için Hristiyan şövalyeler tarafından parçalanmıştır.

(1) Cynthia Busuttil, "Antik Kalıntılardan Yapılmış Rıhtım 1", Times, 26 Temmuz 2009.
(2) Eustathios (MS 1115-1195): Yunanlı düşünür, yazar ve Selanik Başpiskoposu.

1522 yılında ise şövalyeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun saldırılarına karşı kalelerini güçlendirmek için mozolenin bulunduğu alanda kazı çalışmalarına başlamış ve buldukları mermer blokları kireç ocağı kurarak eritmişlerdir. Kalenin güçlendirilmesinde görev alan şövalyelerden La Touret, mozale alanında yapılanları hatıratında yazmıştır.

Şövalye La Touret, günümüzde kiremit bir çatı altında kısmen korunmaya çalışılan on iki basamaklı merdiveni nasıl bulduklarını, mezar odasına giden koridorun iki yanındaki heykelleri ve kabartmaları nasıl önce hayranlıkla seyredip sonra parçaladıklarını, tam mezar odasına girecekleri sırada paydos borusunun çalması üzerine kaleye döndüklerini, ertesi gün geldiklerinde ise mezar odasını açılmış ve yağmalanmış olarak bulduklarını, kıymetli kumaş parçalarını ve bazı küçük ziynet eşyalarını etrafa yayılmış olarak gördüklerini anlatmıştır.

Bugün mezar odasının girişini kapatan iki tonluk dikdörtgen blok, koridorun içine İngiliz Arkeolog Newton tarafından 1856-1857 yılları arasında yapılan kazılar sırasında taşınmıştır.

Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olan mozoleden kalan az sayıdaki parça, tarihi mozole alanında açılan Halikarnas Mozolesi Açık Hava Müzesi'nde sergilenmektedir.

İngiltere'ye götürülen ve British Museum'da sergilenen parçaların iade edilmesi için yapılan girişimler sonuçsuz kalmış, uluslararası alanda İngiltere'nin mahkûm edilebilmesi için hukuksal girişim başlatılmıştır.

Mozoleye ait parçaların İngiltere'ye götürülmesine yönelik ilk tepki Halikarnas Balıkçısı Cevat Şakir Kabaağaçlı'dan gelmiştir. Balıkçı, İngiliz kraliyet ailesine mektup yazarak Mozole'nin değerini ancak Bodrum'un masmavi gökyüzünde bulacağını belirtmiş ve götürülen parçaların iade edilmesini istemiştir.

Ancak verilen yanıt trajikomiktir:

"Onu sizin adınıza biz koruyoruz. Ama önerinizi dikkate alarak mozolenin Bodrum mavisinde sergilenmesi için çalışmalara hemen başladık ve tüm sergi salonunu Bodrum mavisine boyadık."

MAUSOLEUM'UN YAPIMI

Halikarnassos'un Karya başkenti olması ve büyümesi, Kral Maussollos döneminde gerçekleşmiştir. Akdeniz ticareti, fetihler ve acımasız vergilerle zenginleşen Maussollos, görkemli bir başkent yaratmıştır. Kente yapılan muhteşem yapılar ve kent imarı yüzlerce yıl övgüler almış, hayranlık uyandırmıştır.

Yedi kilometrelik surlar, iç şehir duvarları, tapınaklar, saray, agora, arena, gymnasium, kente su getiren kanallar, kenti donatan anıtlar ve heykeller; Halikarnassos'a kültürel, maddi ve politik olarak tarihinin en güçlü zamanlarını yaşatmıştır.

Halikarnassos'u yeniden yaratan Kral Maussollos, kentin kurucu kahramanı olarak anılmak ve yarı tanrı olarak hatırlanmak için kentin tam orta yerinde, öldükten sonra defnedileceği bir anıt mezarın yapılmasını istemiştir.

Oysa Antik Çağ'da mezar ve mezarlıklar çoğunlukla şehrin surları dışında, ana giriş kapısının iki yanında veya şehre gelen yol kenarlarında yapılmışlardır. Çok nadir olarak şehir merkezinde, o da sadece agoralarda, yarı mitolojik kişiliklerin mezarlarına yer verilmiştir.

Kral Maussollos, anıt mezarının Halikarnassos'un kalbine yapılmasını istemiştir. Yarattığı kentin görkemine uygun, saygı ve hayranlık uyandıran bir anıt mezar olmasını istemiştir. Öyle ki anıtın yapımı Maussollos döneminde başlamış, eşi ve kardeşi II. Artemisia döneminde büyük oranda bitirilmiş ve yine kardeşleri Idrieus ile Ada döneminde tamamlanmıştır.

Mausoleum'un yapılması için dönemin en ünlü sanatçıları ve mimarları Halikarnassos'a davet edilmiştir. Çok zengin Halikarnassos hazinesi anıtın yapımı sırasında tamamen boşalmıştır. Anıtın tamamlanması için para bulunamayınca, sanatçılar yarattıkları bu harikayı yarım bırakmayarak para almadan çalışmış ve anıtı tamamlamışlardır.

Tarihçi Pliny The Elder'a [3] göre ustalar, patronlarının ölümünden sonra kendi şöhretlerinin ve heykeltıraş sanatının görkemli bir anıtı olarak görmüş ve inşaatı ücret almadan bitirmişlerdir.

MÖ 367'de yapılması planlanan anıt mezar, tahminlere göre tam olarak olmasa da MÖ 350'de tamamlanmıştır. Antik kaynaklar, anıtın mimari tasarımının Prieneli Pythius [4], yapı denetiminin ise heykeltıraş-mimar Satyrus tarafından yapıldığını yazmışlardır.

Mausoleum'un yüksekliği yaklaşık 45 metredir (Bazı kaynaklarda 55 metre olarak verilmektedir.).

Dört tarafı kabartmalarla ve heykellerle süslenen anıtın her bir tarafı, dönemin en ünlü heykeltıraşları olan Yunan Leokhares, Skopas, Paros ve Karyalı Bryaxis tarafından süslenmiştir.

Anıtın çatısına oturtulan devasa Quadriga, dört atın çektiği savaş arabalı Maussollos ve II. Artemisia heykeli ise tasarımcısı mimar Prieneli Pythius tarafından yapılmıştır. Quadriga'nın yaklaşık 3 metre boyunda olduğu hesaplanmıştır.

Anıt, kente bakan bir tepeye inşa edilmiştir. Bütün yapı, kapalı bir avluya oturtulmuştur. Avlunun ortasında mezarın oturduğu taş bir platform vardır. Platforma çıkan merdiven sağlı sollu taş aslanlarla çevrilidir. Platformun tepesinde ve dış duvarlarda devasa kadın ve erkek heykellerine yer verilmiştir. Platform merkezine oturtulan mermer mezar, anıtın 45 metre yüksekliğinin üçte birine denk düşecek şekilde kare konik bir blok olarak yükselmiştir.

Her köşeye mezarı koruyan atlı, silahlı savaşçı heykelleri konmuştur. Bu bölüm ayrıca Yunanlılarla Anadolulu kadın savaşçılar olan Amazonlar ve yarı at-yarı insan Kentaurlar ile Lapithler arasında yaşanan savaşları anlatan kabartmalarla süslenmiştir.

(3) Pliny The Elder, Yaşlı Pliny (MS 23-79): Gaius Plinius Secundus, Romalı doğa filozofu ve yazar. Naturalis Historia adında ansiklopedi yazmıştır.

(4) Pythius (Doğum ve ölüm tarihi bilimiyor.): Yunanlı mimar, Halikarnassos'ta Mausoleum'un yapımını bitirdikten sonra başarısından dolayı Atina'ya davet edilmiş ve ünlü Priene Athena Polias Tapınağı'nı yapmıştır.

Anıtın bu bölümünün üstünde 36 İon sütununun bulunduğu bir platform daha ve anıtın Mısır piramidi şeklinde yapılan çatısını taşıyan celle benzeri bir blok vardır. Sütunların yüksekliği de anıtın yüksekliğinin üçte biri kadardır ve sütun araları heykellerle süslenmiştir. Bu platformun üstünde yine yüksekliğin üçte biri kadar piramit çatı ve onun da üstünde Maussollos ve II. Artemisia heykellerini çeken dört atlı savaş arabası (quadriga) yer almıştır.

Anıtı değerli kılan bir diğer önemli nokta ise anıtın süslemelerini oluşturan kabartmalarda ve heykellerde tanrı ve tanrıça fügürleri yerine doğrudan insan ve hayvan fügürlerinin kullanılmış olmasıdır. Oysa Mausoleum'un yapıldığı dönemde mabetler ve önemli anıtlar tanrı ve tanrıçalar adına yapılmış ve onların heykelleri ile süslenmiştir.

Halikarnas Mozolesi; geniş boyutu, zengin heykel dekorasyonu ve hepsi zamanın en iyi sanatçıları ve mimarları tarafından yapılmış sanat eserleri nedeniyle "Dünyanın Yedi Harikası" arasına girmiştir. MS 2'nci yüzyıl gezgini ve coğrafyacısı Pausanias, anıt için şöyle yazmıştır:

"Halikarnas'taki mezar kentin kralı Maussollos için yapılmıştır ve devasa boyutu ve tüm süslemeleri ile o kadar dikkat çekicidir ki yapıya hayranlık duyan Romalılar ülkelerindeki kayda değer mezarlara 'Mausolea' (Mozole) diyorlar." [5]

Mausoleum kelimesi, Karya hükümdarı Maussollos'tan gelmektedir. Depremler ve insan eliyle büyük ölçüde tahrip olmuş olmasına rağmen mezarın efsanevi mimarisi pek çok dilde anlatılmış ve dünya dillerine anıt mezarlara verilen isim olarak geçmiştir.

Anadolu krallıkları MÖ 334'te Büyük İskender'e savaşmadan teslim olurken uzun süre direnen ve kanlı savaşlardan sonra ancak işgal edilebilen Halikarnassos, direnmesinin bedelini çok ağır ödemiştir. İskender kentin yağmalanmasını, ateşe verilmesini ve tüm direnenlerin kılıçtan geçirilmesini emretmiştir. Ancak tüm öfkesine rağmen, hayranlık uyandıran Mausoleum'a dokunulmasını yasaklamıştır.

Yine MÖ 62 ve 58'de büyük korsan saldırısına uğrayan Halikarnassos, korsanlar tarafından yağmalanmış ve talan edilmiştir. Ancak korsanlar da Büyük İskender gibi Mausoleum'a dokunmamışlardır. Hatta Halikarnassos kenti önemini yitirdiğinde ve Hristiyanlarca pagan inancının simgesi sayılarak tapınakları yıkıldığı ve terk edildiği dönemde bile Mausoleum'a dokunulmamıştır.

1500-1600 yıl ayakta kalan anıt, "son kalan harika" unvanını almıştır.

DÜNYANIN YEDİ HARİKASI

Böyle bir sıralama yapma düşüncesi ilk olarak MÖ 5'inci yüzyılda Herodot'un yazdığı *Historia*'da ortaya atılmıştır. Daha sonra şair Sidonlu Antipater

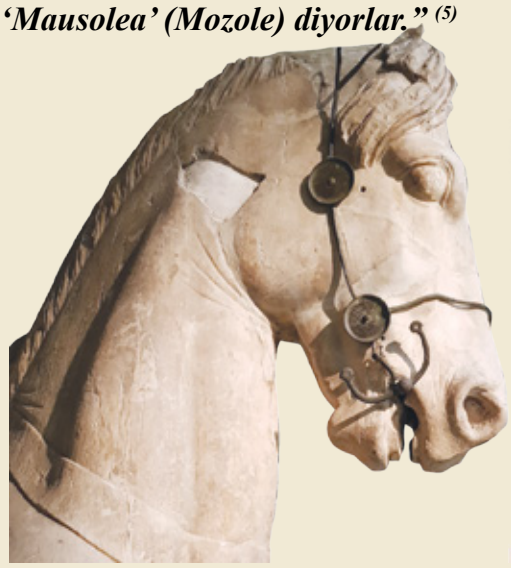

(MÖ 2. yy),mühendis-fizikçi-yazar Philo Mechanicus (MÖ 280-220) ve İskenderiye Kütüphanesinin baş kütüphanecisi Finikeli Callimachus (MÖ 305-240) "Dünyanın Yedi Harikası"nı seçmiş ve hazırladıkları liste genel kabul görmüştür. Baş kütüphaneci Callimachus, *"Περὶτῶν ἑπτὰθεαμάτων" (Dünyadaki Harikaların Bir Listesi)* adlı eseri yazmış ve Antik Çağ'ın muhteşem yedi yapıtını karşılaştırarak anlatmıştır.

Ancak bu kitap hakkında tüm bildiğimiz, sadece Dünyadaki Harikaların Bir Listesi başlığını taşıdığı ve yedi harikanın ismini listelediğidir. Çünkü kitap MS 391'de İskenderiye Kütüphanesi'nin yakılması sırasında 900 bin adet el yazması ile beraber yanmış ve yok olmuştur.[6]

Bugüne kadar yapılan arkeolojik kazılar bu harikaların gizemine az da olsa açıklık getirebilmiştir. Yapanlar için bu harikalar, dinin, mitolojinin, sanatın, gücün ve bilimin birer simgesi olurken günümüz insanı için ise insanoğlunun çevresini değiştirme ve görkemli yapılar yapabilme yeteneklerinin bir simgesi olmuştur.

"Dünya Harikaları Listesi" nde yer alan "Yedi Harika Yapı" şunlardır:

Keops Pramidi (Mısır), Zeus Tapınağı (Yunanistan), Artemis Tapınağı (Türkiye), Mausoleum (Türkiye), Babil'in Asma Bahçeleri (Irak), Rodos Heykeli (Rodos Adası), İskenderiye Feneri (İskenderiye)

Sidonlu Antipater ise "Dünyanın Yedi Harikası"nı anlattığı şiirinde şöyle seslenmiştir:

"Mağrur Babil'in üstünde savaş arabaları için yol olan duvarını ve Alpheus'daki Zeus heykelini ve asma bahçeleri gördüm ve Güneşin kolosusunu ve yüksek piramitlerin devasa işçiliğini ve Maussollos'un engin mezarını; ama Artemis'in bulutlar üzerine kurulmuş evini gördüğümde diğer tüm harikalar parlaklıklarını kaybetti ve dedim ki "İşte! Olimpus'un dışında, Güneş hiç bu kadar büyük bir şeye bakmadı."[7]

MAUSOLEUM'UN DÜNYA MİMARİSİNE ETKİLERİ

Günümüzde tasarımları Mausoleum'un tasarımından esinlenerek veya ondan etkilenerek yapılan birçok bina vardır. Mausoleum'un ilham kaynağı olduğu bu binaların içinde en dikkat çekici olanları şunlardır:

Melbourne Mozalesi, Riti Tapınağı Masonik Evi-Washington, Civil Courts Bulding-St. Louis, PNC Bank-Cincinati, Savaş Müzesi-Indiana, General Grant'ın mezarı-New York, Los Angeles Belediye Sarayı, Ulusal Diet Binası-Tokyo, St. George's Kilisesi-Londra.

(5) Coğrafyacı Pausanias (Doğum ve ölüm tarihi bilinmiyor.): Lidyalı gezgin, Yunanistan'ın Tasviri kitabını yazdı.
(6) Pagan inancının simgesi sayılarak Hristiyanlar tarafından yakılan İskenderiye Kütüphanesi, insanlığın tarih öncesi dönemine ait birçok yazılı bilginin yok olmasına yol açmıştır. Kurtarılan belgeler ise yine aynı gerekçe ile hamamlara gönderilerek yakılmıştır.
(7) Antipater, Yunan Antolojisi (IX.58)

Mosque
Road
Peribolus Wall
Road
Burial Ground
Vakuf House
QUADRANGLE OF THE MAUSOLEUM
Ahmet Bey's Fig Field
Upper Gallery
Fragments of Wheel & of Colossal Horse
Hadji Nalban's Property
Tank
Mehmeda's Property
Ahmet Bey's House
Road
Saliha's Garden
Ali Bey's House
Saliha's Harem
Ali Bey's Field
Salik Bey's Harem
Konak Court-Yard
Ali Chiaoux Garden
Aqueduct
Salik Bey's Garden
Salik Bey's Konak
Bath
Burial Ground
Pier
Mosque
BUDRUM HARBOUR
ENVIRONS
OF THE SITE OF THE
MAUSOLEUM.
SCALE 1·960.
100 50 0 100 200 300 400 500 FEET
R.M. Smith Lieut. R.E. del.

MAUSOLEUM AÇIK HAVA MÜZESİ

Yunan ve Mısır mimarilerini buluşturan Halikarnas Mozolesi, göz kamaştıran tasarım güzelliği, devasa boyutları, sanatsal ve mimari detayları ile antik dünyanın gezginleri için "görülmesi şart yerler"den sayılmıştır.

Yunan mimarisinin karakteristik özelliklerini taşıyan kolon işçiliği ve Mısır mimarisinin önemli özelliklerini taşıyan piramit çatı yapısı, bu mozolede bir araya gelmiştir. İki farklı mimari kültürü bir araya getirmesi, mozoleyi anlamlı ve göz alıcı kılmıştır.

Bugün Mausoleum'un bulunduğu alan bir açık hava müzesi olarak ziyaretçilerini ağırlamaktadır. Ancak önce depremlerle yıkılan, daha sonra şövalyelerce taşları Bodrum Kalesi'nin yapımında kullanılan, heykel ve mermerleri kireç kuyularında eritilen, mezar hırsızları tarafından yağmalanan ve son olarak da padişah tarafından "alt tarafı taş" denilerek verilen izinle önemli parçaları İngiltere'ye taşınan bu göz kamaştırıcı yapıdan geriye çok fazla şey kalmamıştır.

Yine de kurulduğu devasa alanı, temelleri, mezar odasına inen tüneli, etrafa yayılmış paçalarını görmek; maketler ve çizimlerle anlatılan bu görkemli yapıyı hayal etmek için Mozole Açık Hava Müzesi önemli bir şans sunmaktadır.

1857 yılında İngiliz arkeolog Charles Thomas Newton tarafından yapılan kazılarda bulunan ve HMS Supply adlı İngiliz savaş gemisi ile İngiltere'ye götürülen önemli parçalar arasında Kral Maussollos ve Kraliçe II. Artemisia'nın heykelleri ve bindikleri bu savaş arabasına ait orijinal taş tekerlek vardır. Çapı yaklaşık 2 metre olan bu taş tekerlek, heykellerin devasa boyutları hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Mausoleum'la ilgili kapsamlı araştırma Türkiye Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğünden alınan izinle 1966-1977 yılları arasında Danimarka Aarhus Üniversitesi profesörlerinden Kristian Jeppesen başkanlığında, Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi, Güney Danimarka Üniversitesi, Aarhus Üniversitesi, Kopenhag Üniversitesi, Danimarka Ulusal Müzesi ve Carlsberg Vakfı'nın finansal katkılarıyla oluşturulan bir ekip tarafından yapılmıştır.

Profesör Jeppesen, Mausoleum'u ***"Küçük Asya'nın güneybatısındaki Karia'nın satrap valisi Maussollos,***

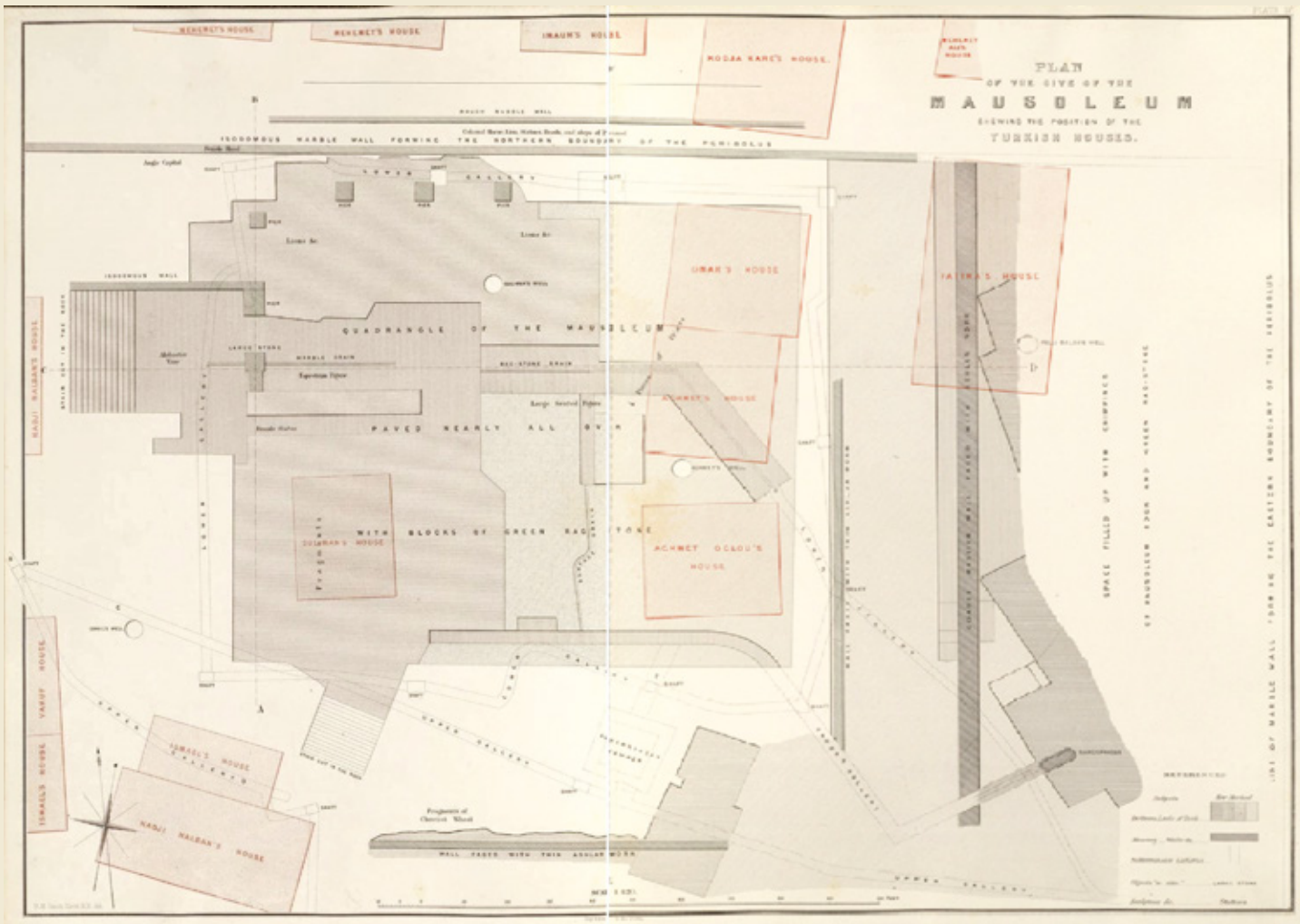

eşi Artemisia ve eşsiz anıtsal mezar Maussolleion, MÖ 353'te dünyevi kalıntılarının yatırıldığı zamanından beri şairleri, ressamları ve akademisyenleri büyüleyen nesneler olmuştur. Geç Klasik Dönem'in en önemli anıtlarından biri olan Maussollos'un mezarı, klasik arkeolojide merkezi bir konu olmuştur." sözleriyle anlatmıştır.

Profesör Jeppesen ve ekibinin araştırma sonuçları, yedi ciltlik *Halikarnassos The Maussolleion (Halikarnassos'taki Maussolleion. Danimarka Arkeoloji Seferi'nin Bodrum Raporları)* adlı eserde toplanmıştır.

Mausoleum'un sadece büyüklüğü veya gücü nedeni ile değil, tasarımının güzelliği, heykel ve süs eşyaları ile nasıl dekore edildiği nedeniyle de kadim insanlar tarafından yedi harika arasında derecelendirildiğini vurgulayan Mimarlık tarihçisi James Fergusson [8], ayrıca anıtın tanrılara adanmadığı ve süslemelerinde tanrılara yer verilmediği için de özel bir yere sahip olduğunu belirtmiştir.

(8) James Fergusson (1808-1886): İskoç mimarlık tarihçisi, Halikarnas'taki Mozoleler Restorasyonu, 1862, s.10.

Kaynakça:

- *Charles Thomas Newton, A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae (Karya'dan Bodrum'a Arkeoloji), Boyut Yayınları*
- *Cambridge Eski Tarih, Cambridge Üniversitesi Yayınları*
- *Anthony T. Luttrell, The Hospaitaller Castle at Bodrum After 1407 (Maussolleion'un Sonraki Tarihi, Bodrum'daki Hospitaller Kalesi'ndeki Kullanımı)*
- *William Smith, Yunan ve Roma Eskiçağ Sözlüğü*
- *Mary Hollingswort, Dünya Sanat Tarihi, İnkılâp Kitapevi, 2009.*
- *Jean Pierre Thiollet, Bodream, AnagrammeEd, 2010.*
- *SpiroKostof, Mimarlık Tarihi, Oxford Üniversitesi Yayınları*

PROF. DR. PAUL PEDERSEN'DEN ALINMIŞTIR :

"Mimarlar Maussolleion'u yapmağa başlayınca birçok problemlerle karşılaştılar. Bunlardan birisi bir köşesinden geçen bir yeraltı tatlı su kanalı idi. Halikarnassos'a Göktepe'nin arka taraflarından yeraltı tünelleri ile şehre su taşıyan bir yapı mevcuttu ve muhtemelen Herodot devrinde Maussollos'tan 100 yıl kadar önce yapılmıştı.

Nerede olduğunu bugün tam olarak bilmiyoruz ama bir mühendislik harikası olduğu muhakkak. Bu zorluk mimarları durduramadı. Su tünelini ve su deposunu yıktılar. Su yolunu terasın çevresinden dolaştırarak önce güneye, sonra doğuya doğru yönelttiler. Terasın doğu kapısına yakın, Agora'da yaptıkları gösterişli bir çeşmeye taşıdılar.

İnşa edecekleri dev Maussolleion'un ağırlığını taşıyabilmesi için bu bölümü Koyunbaba volkanik taş ocaklarından getirdikleri kaya blokları ile doldurdular. (Gümüşlük Klasik Müzik Festivali iki yıldır bu taş ocağında yapılmaktadır.)

Halikarnassos halkına hizmet eden bu Agora çeşmesinden başka birkaç kilometre batıda Kaplan Kalesi'nin eteklerinde Salmakis Çeşmesi adı ile tanınan ve su perileri ile ilişkilendirilen kutsal bir alan içinde diğer bir tatlı su kaynağı daha vardı. Eski Çeşme Mahallesi'nde bulunan bir rölyefte Tanrı Hermes, birkaç su perisi ve Boğa ile temsil edilen su tanrısı resmedilmiştir. Bu Salmakis çeşmesi ile ilintili olmalıdır.

Maussollos'un mezar odasını planlanan devasa anıtın altına oyulmasını istemesi, mimarların işini daha da güçleştirdi. Kaya kütlesi oyulmalı ve oda yapılmalı idi. Fakat yeraltı suları toplanabilir ve odayı istila edebilirdi, bu lahitin sular altında kalması demekti.

Mimarlar yukarıda adı geçen su tünelinin de aşağısına inecek şekilde çepeçevre bir tünel kazdılar ve drenaj suyunu doğu ve güneye gelecek şekilde eğim vererek yönlendirdiler. Yaşlı Pliny (Pliny the Elder) gibi eski bir kaynaktan öğrendiğimize göre anıt üç ana kısımdan meydana geliyordu.

En altta 25 metre yüksekliğe varan dev bir podium vardı. Podium; Koyunbaba Taş Ocakları'ndan getirilen 100.000'den fazla volkanik taş bloğundan oluşmakta idi. Her bir blok birbirine demir klemplerle tutturulmuş ve üzerlerine kurşun dökülerek sağlamlaştırılmıştı. Aynı teknik daha sonra Maussollos sarayında da kullanılmıştır. Dev Koyunbaba taş blokları beyaz mermer ile kaplanmıştı.

Haçlılar hemen tüm heykelleri eritip kireç yapmışlardı ama geriye kalabilen parçaları değerlendirdiğimiz zaman 3 değişik büyüklükte heykeller olduğunu düşünebiliriz. Normal boydakiler, kahramanlara yakışır boydakiler ve devasa tanrısal boydaki heykeller.

Podiumu çepeçevre saran heykel kuşakları mevcuttu ve buralarda Pers-Yunan savaşları işlenen en önemli konulardı. Ama bir heykel serisi vardı ki daha sonraki idarecilere ikonografik örnek teşkil etmiştir. Bu seri; aslan avlayan, kahramanca savaşan, tanrılara kutsal hediyeler sunan ve yabancı elçileri kabul eden satrap sahneleridir. Bu dizi heykellerden geri kalanların hemen hepsi bugün British Museum'dadır.

Podiumun üstünde, peristyle (tek veya çift sıra hâlinde çepeçevre dizilmiş sütunlar) formasyonunda dizilmiş, 10 metre yükseklikte 36 adet İyonik sütun mevcuttu. Sadece burası için dizayn edilmiş başlıklarla donatılmışlardı. Sütunlar arasına Maussollos ve Artemisia'nın heykelleri yerleştirilmişti.

Peristyle bölümünün üstünde 24 geniş mermer basamaklı piramidal çatı ve piramidin köşelerinde koruyucu aslan heykelleri vardı. Çatının tepesindeki düz platformda Maussollos ve karısı Artemisia'yı taşıyan, 4 dev atın çektiği iki tekerlekli savaş arabası (Quadriga) yer alıyordu.

Şunu da biliyoruz ki baş mimar Priene'li Pytheos'tu. Maussolleion'daki başarısından sonra yurttaşları onu Priene'ye çağırarak Priene'nin meşhur Athena Tapınağı'nın inşası ile görevlendirdiler. Yunanistan'ın en meşhur heykeltraşları: Leochares, Timotheos, Bryaxis ve Scopas ve belki de Praxiteles, Mausoleum'u heykelleri ile donattılar. Bunlardan bazıları daha sonra Efes Artemissionu'nda çalıştılar.

Praxiteles ve Knidos çıplak Artemis'ini yonttu ki o devirde Knidos'un Hekatomnidlere ait olabileceğini düşünüyoruz.

Maussollos'un cenaze merasimi ve mezar odası hakkında ne biliyoruz?

Mezar odası son taşına kadar soyulmuştu. Milasa'daki Hekatomnus'un mezar odası ve lahiti bize bir fikir verebilir. Mesela burada gördüğümüz, öbür dünyada kendisine hizmet edecek hizmetçi kabartması gibi, Maussollos'un odasında da benzeri olmalı. Aynı sahneyi Belevi mezarında da görüyoruz.

Mezar odasında ele geçen çok kıymetli renksiz cam parçaları bize mükemmel bir ziyafet takımını işaret ediyor. Mezar odası ile antre arasında çift kapılar olmalı ve yerinden oynatılamayacak kadar ağır blok taş ile kapatıldıktan sonra otomatik olarak yerlerine düşen bronz tespit pimleri ile kilitlenmiş olmalı.

Mezar odasının dışına alabaster parfüm şişeleri, nadide Atina seramikleri yerleştirilmiş olmalı.
25 koyun veya keçi, 5 öküz, 10 horoz, 3 tavuk, 8 domuzun eti ayrıca 26 tavuk yumurtası, yukarı çıkan merdivenlerin iki tarafına yerleştirilmiş olmalı.

Bu kadar malzemeyi Maussollos'un gittiği yeraltı dünyasında mı kullanacağını, yoksa gömüden sonra verilecek krallık ziyafetinde Maussollos'a ayrılan kısım mı olduğunu bilmiyoruz.

Eminiz ki çok büyük bir ziyafet verilmiştir. Ziyafete cenaze merasimine katılan herkes davetli olmal: Aile üyeleri, resmi davetliler, rahipler, askeri erkân, sanatkârlar, şairler, cenaze oyunlarına katılacak artistler... Perideipnon adı verilen bir ritüel. Hellen adetlerine göre bu ziyafet mezarlıktaki ritüellerin hemen arkasından verilirdi. Perideipnon büyük ihtimalle bu olay için kurulan çadırlarda verilirdi, bu nedenle hiçbir kalıntı-buluntu günümüze ulaşmamıştır.

Dr. John Lund, Maussolleion'dan ele geçen çanak çömlekler (pottery) üzerinde çalışmış ve bulgularını yayımlamıştır.

Agorada kullanılmayan bir kuyuya 9 anfora dolusu Sakız Adası şarabı ile 1 anfora dolusu Kos Adası şarabı doldurulmuş olmalı.

Sakız Adası şarapları (Chianwine) ve Kos Adası şarabı (Coanwine) çok kıymetli olup buradaki ölçülerle en az 200 litre olmalıdır. (Bu anforalar anılan kuyu içinde bulunmuştur.) Çok kıymetli ve pahalı olan bu şarapların sadece çok nadir zamanlarda içildiği biliniyor.

Muhakkak ki Maussollos'un cenaze ziyafeti de bu nadir ziyafetlerden biri idi."

Londra British Museum, Sir Hans Sloane (hekim, doğa bilimci ve koleksiyoncu) tarafından 1759 yılında, kendisine ait 70 bin eseri bağışlaması üzerine kuruldu. Müze bugün 7 milyon esere ev sahipliği yapıyor.

Profesör Kristian Jeppesen ve ekibinin araştırma sonuçları *Halikarnassos'taki Maussolleion. Danimarka Arkeoloji Seferi'nin Bodrum Raporları* adlı yedi ciltlik eserde toplanmıştır.

Cilt 1: F. Højlund, K. Aaris-Sørensen ve K. Jeppesen, *Kurban Mevduatı*, Aarhus 1981.
Cilt 2: K. Jeppesen ve A. Luttrell, *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Arka Planları*, Aarhus 1986.
Cilt 3: 1 & 3: 2; P. Pedersen, *Maussolleion Terası ve Aksesuar Yapıları*, Aarhus 1991.
Cilt 4: K. Jeppesen, Dörtgen, *Maussolleion'un Temelleri ve Sepulchral Bölmeleri*, Aarhus 2000.
Cilt 5: K. Jeppesen, *Üstyapı. Mimari, Heykelsi ve Edebi Delillerin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi*, Aarhus 2002.
Cilt 6: J. Zahle ve K. Kjeldsen, *Maussolleion Yerindeki Yeraltı ve Maussollan Öncesi Yapılar. Maussollos'un Mezar Odasından Buluntular* (D. Ignatiadou ve V. Nørskov), Aarhus 2004.
Cilt 7: LE Vaag, V. Nørskov ve J. Lund, *Çömlekçilik. Seramik Malzemeler ve Seçilmiş Bağlamlardan Diğer Bulgular*. MK Schaldemose katkısı ile, Aarhus 2002.

İngiltere'ye götürülen mozoleye ait parçaların Türkiye'ye iade edilmesi için başlatılan girişimler ve yapılan başvurular sonuçsuz kaldı. Türkiye'yi temsilen bazı avukatların Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) dava açacaklarını açıklamaları üzerine İngiltere'den diplomatik müdahale geldi.

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi David Reddaway, avukatlara mektup göndererek mozoleye ait parçaların Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınan yasal izinler ve ferman ile Bodrum'dan taşındığını bildirdi. Reddaway, Mausoleum'a ait heykelerin ve parçaların İngiltere'de olduğunu; 1846, 1857 ve 1859 yıllarında Mausoleum alanında yapılan kazıların, padişah I. Abdülmecid tarafından İngiltere'ye tanınan imtiyazlara bağlı olarak yapıldığını; bulunan parçaların çıkarılması ve İngiltere'ye götürülmesine yönelik izinlerin bizzat padişah fermanı ile düzenlediğini; ayrıca söz konusu izinlerin ve fermanın ellerinde olduğunu belirtti.

NE DEDİLER:

PROF. DR. İLBER ORTAYLI:
"İngilizler ellerinde hep bir fermanlar olduğunu ileri sürer ve eserleri bu fermanlara dayanarak geri vermeme yoluna giderler. Onlar hep öyle derler. Ellerinde her zaman konu ile ilgili bir ferman vardır ve bunu öne sürerek eserleri geri vermezler.

Sen de kanıt oluşturacak şekilde, çaldıklarına dair yahut vermediğine dair bir ferman gösteremezsin, iş bir yılan hikayesine dönüşür. Biz Berlin Müzesi'ne düpedüz karşılıklı akitlerle, onarım nedeniyle, geçici bir süre için verdiğimiz malzemeyi zor aldık."

ÖZGEN ACAR (GAZETECİ - YAZAR):
"Türkiye'den gerek kaçırılan gerek götürülen tüm eserlerin geri getirilmesi için verilen her türlü çabayı değerli buluyor ve destekliyorum."

ARKEOLOG NEZİH BAŞGELEN (ARKEOLOJİ VE SANAT DERGİSİ EDİTÖRÜ):
"Türkiye'den yurt dışına götürülen çok sayıda tarihi eser var. Tarih öncesi çağlardan, Osmanlı dönemine kadar geniş bir sürece ait bu eserlerin ait olduğu topraklara dönmesi hepimizin ortak dileği. Ancak Bodrum Mozolesi gibi Osmanlı döneminde alınan izinler çerçevesinde götürülen eserler, AİHM'de dava açılarak alınamazlar. Baştan başarısız olacağı belli olan bu tarz girişimler ve bu tip davalar, şu an kabul gören ulusal haklılığımıza yarar yerine zarar getirebilir."

“... hiçbir iş biliyor musun ki
onda erkek her bakımdan kadından üstün olsun!”

Platon

Hidreous’a hem kız kardeş hem eş;
Halikarnassos’a kraliçe;
Büyük İskender’e ise manevi anne oldu…

KRALİÇE ADA

Karya'da hükümranlıklarını kardeşler arası evliliklerle 60 yıl kadar sürdüren Hekatomnos ailesinin bir ferdi olan Kraliçe Ada'nın, kesin olmamakla birlikte MÖ 377 yılında, Milas Satrapı Hekatomnos'un en küçük çocuğu olarak dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.

Prenses, ablası II. Artemisya'nın MÖ 350 yılında ölümü üzerine erkek kardeşi Hidrieos ile evlenerek eşi ile birlikte tahta oturmuş ve Hidrieos'un ölümü üzerine MÖ 344-341 yılları arasında Karya'yı tek başına yöneterek "Kraliçe Ada" adını almıştır.

Görkemli Halikarnassos'u yaratan Maussollos ve II. Artemisya'nın küçük kız kardeşi olan Ada, Makedonya Kralı Büyük İskender'le (III. Aleksandros) olan yakınlığı nedeniyle "Ön Asya tarihini değiştiren kraliçe" olarak da anılmıştır.

Halikarnassos'ta II. Artemisia'nın iki yıl, Ada'nın ise dört yıl boyunca yalnız başlarına hanedanlığı yönetmiş olmaları, kardeşleri ile olan evlilikleri, siyasi ve askeri konularda erkek egemen bir dünyada gösterdikleri başarılar olarak önemsenmiş ve çeşitli akademik çalışmalara konu olmuştur.

Hidrieos ile Ada'nın, Mausolus ve II. Artemisia'da olduğu gibi Halikarnassos tahtına birlikte oturmaları Antik Çağ'ın edebi kaynaklarında erkek egemen bir söylemle kaleme alınmış ve ağırlıklı olarak Maussollos ve Hidrieos yönetimi olarak yer almış olsa da epigrafik kanıtlar, Hidrieos ve Ada'nın satraplık yetkilerini Maussollos ve II. Artemisia'da olduğu gibi paylaştığını göstermektedir.[1]

1868 yılında Arkadya kenti Tegea'da bulunan Zeus Stratios ve Hidrieos'un adlarının yazılı olduğu MÖ 351-344 yıllarına ait olduğu tahminlenen mermer rölyefte bu hanedanlık çiftinin yönetimde, Karya'nın nam salmış zenginliğinin tadını birlikte çıkarmaya ve dönemin en büyük Yunan sanatçılarını kendi bünyelerinde barındırmaya devam ettikleri yazılmıştır [2].

Ayrıca Ada ve Hidrieos'un Mylassalılar tarafından yaptırılan ve Delphoi kentine yerleştirilen bronz heykelleri de birlikte yönetimin kanıtı olarak gösterilmektedir.

MÖ 345-334 tarihleri arasında Batı Anadolu'da Perslerle Makedonlar arasında yaşanan hakimiyet savaşları, Anadolu'nun küçük krallıklarını siyasi oyunların, sabotajların ve ayaklanmaların yaşandığı kaos ortamına sürüklemiştir. Krallıklar ve kentler, Perslerle Makedonlar arasında tercihe zorlanmış ve Anadolu'ya kaotik bir hava hâkim olmuştur.

Hekatomnos Hanedanlığı, Büyük İskender'e mukavemet eden Batı Anadolu'daki az sayıdaki krallıklardan olup Perslerin yanında yer almıştır. Buna karşı çıkan Kraliçe Ada, kardeşi Piksodaros tarafından tahttan indirilmiş ve dağ kalesi Alinda'ya (Karpuzlu/Aydın) sürgün edilmiştir.

Pers taraftarı bir tiran olan Piksadoros, ailesine ait satraplıktan ve Karya'nın ayrıcalıklarından vazgeçmesi karşılığında Persler'in yardımıyla taca ve tahta el koymuştur. Karşılığında ise Halikarnassos'u Pers kralının atadığı bir satrapla ve tam donanımlı yerleşik bir Pers garnizonuyla yönetmeyi kabul

(1) Hornblower, Simon, Mausolos Oxford Universty Press, 1982: 44.
(2) Waywell, G.B, "The Ada, Zeus and Idrieus Relief from Tegea in the British Museum." 1993: 79- 86.

Johann Elias Ridinger (İskender'in Halicarnassos kuşatması)

etmiştir. MÖ 334'te ölümüne kadar iktidarını Pers Kralı'nın gönderdiği Satrap Orontobates'in gölgesinde sürdürmüştür.

Piksadoros ölünce Halikarnassos'un yönetimi, Kappadokialı (Kapadokya) eşi Aphenis'ten doğan kızı Ada ile evlenen Satrap Orontobates'e geçmiştir.

MÖ 334'te Büyük İskender'i Perslerle ilk kez karşı karşıya getiren Granikos Nehri (Biga Çayı) Savaşı'nın zaferle sonuçlanması, Makedonlara Batı Anadolu'nun kapılarını açar. Tiranlara ve satraplara karşı özgürlük ve demokrasi vaadiyle Anadolu'ya giren İskender'i, Batı Anadolu kentlerinin çoğu destekler. Az sayıdaki krallık ise tercihini Persler'den yana kullanır ve Persler'in desteği ile Makedonlara karşı savaşırlar. Asya'nın fethine çıkan ve Anadolu'dan geçmek zorunda olan Makedonya Kralı Büyük İskender, kendisine karşı savaşan kentlere acımasızca davranmış, yakıp yıktığı bu kentlerin halklarının da öldürülmesini emretmiştir.

Batı Anadolu'da bir yandan Pers tiranlarını alaşağı ederek halklara özgürlüklerini hediye ettiğini söyleyen Büyük İskender, bir yandan da arkasında acımasız, kanlı izler bırakarak oldukça hızlı bir biçimde güneye, Karya topraklarına ulaşır.

Makedon ordusu karşısında tutunamayan ve üst üste yenilgiler alan Pers güçleri ise, Batı Anadolu'da ki son kaleleri Halikarnassos'a sığınarak dağılmış

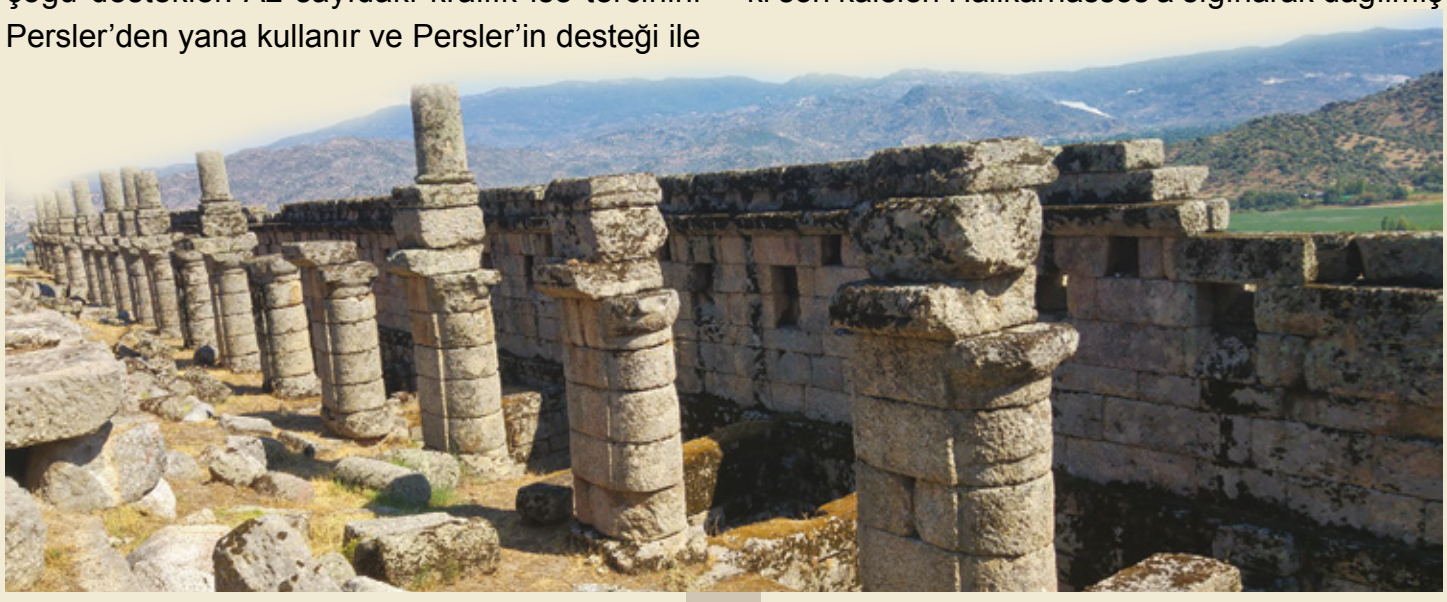

güçlerini toplama ve yeni bir direniş noktası oluşturma telaşına düşmüşlerdir.

Kalıcı ve son darbeyi indirmek isteyen İskender ise ordusuyla Halikarnassos'a doğru ilerleyişini sürdürerek Kraliçe Ada'nın sürgünde yaşadığı dağ kalesi Alinda önlerine gelir.

Büyük İskender'in Asya seferi hakkında önemli bir kaynak olarak kabul edilen *Aleksandrou Anabasis (İskenderin Seferi)* adlı eserin yazarı Romalı tarihçi ve filozof Lucius Flavius Arrianus (MS 92-175) İskender ile Kraliçe Ada'nın karşılaşmasını şu cümlelerle anlatır:

"Hidrieos, kardeş oldukları hâlde Karya adetleri uyarınca Ada ile evlenmiş ve ölümünden sonra da krallık Ada'nın eline geçmişti. Büyük İskender, Karya satraplığını Hekatomnos'un kızı ve Hidrieos'un karısı olan Ada'ya verdi."

Eski Çağ'ın ünlü coğrafyacısı Strabon ise "Ada, elinden alınmış olan tahtının kendisine iadesi için İskender'e iş birliği vaadinde bulundu ve İskender de onun isteğini geri çevirmeyerek onu tekrar kraliçe tayin etti." diye anlatmıştır.

Aslında sürgün edilen Ada'nın kaderi Büyük İskender'in Anadolu'ya girişi ile değişmiştir. Ada, sürgün hayatına son vermenin ve kendisini sürgün edenleri cezalandırmanın yolunun İskender'e yardım etmekten geçtiğini düşünerek bir plan yapmış ve Alinda önlerine gelen İskender'in karşısına bir teklifle çıkmıştır.

Geçit vermeyen Alinda'yı Makedon egemenliğine bırakacak ve başkent Halikarnossos'un fethi içinde yardım edecektir. Şartı ise, tacın ve Halikarnassos yönetiminin kendisine verilmesidir.
İskender, teklifi kabul eder.

Ada'nın planı başarıyla gerçekleşir. Üç yanı uçurumlarla çevrili kayalık bir tepenin üzerine kurulu, gücün, dirayetin ve direnişin sembolü Alinda, Büyük İskender'e teslim edilir.

Tarihçi Arrianus, günümüzde de oldukça iyi durumdaki sur duvarlarına sahip Alinda için "Karia'daki en güçlü kentlerden biridir." demiştir.

Büyük İskender, Granikos Nehri'nde karşı karşıya geldiği Pers ordusunu yenilgiye uğrattıktan sonra eski Lydia Krallığı'nın başkenti Sardeis'e (Sart), oradan da Ephesos'a (Efes) geçer. Her iki kentte de tiran yönetimlerine son verir, demokrasi ve özgürlük ilan ederek yoluna devam eder.

Miletos'u ele geçiren İskender, Ada ile anlaşma yaparak Alinda'yı da aldıktan sonra Karia bölgesinin en iyi tahkimatına sahip ve son direniş noktası olan Halikarnassos'a ulaşır.

Pers Kralı III. Darius tarafından Pers donanmasının ve sahil bölgelerinin komutanlığına atanmış olan Rodoslu Memnon ve Halikarnassos Satrabı Orontobates'in emrindeki Pers garnizonu ile Karyalı askerler tarafından savunulan kenti MÖ 334 yılında kuşatır.

Memnon'un İskender'e karşı Halikarnassos'u seçmiş olmasının temel nedeni, kentin savunmasının güçlü olmasıdır. Rodos Kralı Memnon buna rağmen kentin etrafına yeni hendekler kazdırarak ve surlara ilave yapılar yaptırarak savunma gücünü daha da arttırır. Coğrafi konumu nedeniyle de avantajlı bir duruma sahip olan Halikarnassos savunmasını aşmak Makedonlar için hiç de kolay olmaz.

Kuşatmanın uzaması üzerine kentin alınmasını bir generaline ve Ada'ya bırakan İskender, Asya'nın fethi için yoluna devam eder.

Aylar süren kuşatmanın sonunda kenti savunmanın artık mümkün olmadığını anlayan Memnon, Halikarnassos'u ateşe vererek kaçar.

Halikarnassos ve Salmakis kalelerine sığınan Pers güçlerinin de teslim olması üzerine kent yakılmış ve yıkılmış bir hâlde kuşatma ordusunun eline geçer.

Halikarnassos'un düşmesi, Batı Anadolu'daki Pers hâkimiyetini kesin olarak sona erdirmiştir.

İskender, kendisine karşı aktif olarak savaşa katılmayıp evinde oturmuş olanlar dışındaki tüm Halikarnassoslular'ın öldürülmesini emreder ve kentte yoğun infazlar yaşanır.

Antik kaynaklara göre İskender, Halikarnassos'a özgürlük ya da demokrasi vaadinde bulunmamıştır.

Halikarnassos halkından yalnızca Perslere aktif destek vermeyenlerin canını bağışlamıştır. Coğrafyacı Strabon yaşananları şu cümlelerle özetlemiştir:

"Halikarnassos, Miletos'ta olduğu gibi, İskender'e kapılarını kapamış olduğu için zor kullanılarak zapt edildikten ve daha önce de Persler tarafından güç kullanılarak ele geçirilmiş olduğundan talihsizdi."

Halikarnassos'tan sürgüne gönderilen ve tacı darbeyle elinden alınan Kraliçe Ada, Büyük İskender'in yardımıyla, yedi yıllık bir sürgün hayatından sonra abisi Maussollos ve ablası II. Artemisia'nın özenle yarattığı görkemli Halikarnassos'a geri döner.

Gücü ve zenginliği dillere destan Halikarnassos ise yakılmış, yıkılmış ve yağmalanmıştır. Geri dönmeye ve cezalandırmaya yemin etmiş olan Ada, her şeye rağmen yeminini tutmuştur.

Ancak kana bulanmış Halikarnassos'un görkeminden ve ihtişamından geriye sadece Makedon askerlerin yıkmaya kıyamadıkları dünya harikası Mausoleum kalmıştır.

Büyük İskender, o gün bilinen dünyanın neredeyse tamamını fethetmiştir. Yunanistan'dan Hindistan'a yaklaşık 5 milyon kilometrekareye yayılan egemenliği nedeniyle Romalılar tarafından isminin başına "Büyük" sıfatı eklenmiştir.

Asya kültürü ile Yunan kültürünü kaynaştırmayı ve halkları birleştirerek kalıcı bir barış kurmayı hayal eden Aristoteles'in (Yunanlı filozof MÖ 384-322) öğrencisi İskender, bunun yolunun Asya halklarının Yunanlaştırılmasından geçeceğine inanmıştır. Bu nedenle fethettiği topraklara Anadolu başta olmak üzere çok sayıda Yunanlı yerleştirilmiştir. İzlediği bu politikayla hem Yunan kültürü yayılacak hem de imparatorluk istikrarlı bir şekilde ayakta kalacaktır.[3]

Ancak üstün bir askeri güce dayanan imparatorluğunun yayıldığı coğrafyada hiçbir zaman kesin ve sürekli bir idari yapı kuramamıştır. MÖ 336'da başlayan Büyük İskender'in fetih macerası, MÖ 323 yılında Babylon'da (Irak) ölümü üzerine son bulmuştur.

Fethedilen topraklar generalleri arasında paylaşılmış ve bu paylaşım "Hellenizm Krallıkları Devri" olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde de çok sayıda Yunan ve Makedon fethedilen topraklara yerleştirilmiştir.

Özellikle Anadolu bu yerleştirmelerden önemli pay almıştır. Hellenizm Krallıkları zamanında ivme kazanan Yunan göçü, Hellenizm kültürünün Anadolu'da yerleşmesine ve kök salmasına uygun ortam yaratmıştır. Yaklaşık 300 yıl süren Hellen kültür hegemonyası ve dayatması başka bir Anadolu tarihi yazılmasına neden olmuştur.

Hellen Krallıkları'nın MÖ 30 yılına kadar süren yaşamları, farklı zamanlarda Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmeleriyle son bulmuştur.

Batı Anadolu'da Likya, Pamfilya ve Pisidya; Büyük Frigya ile birleştirilerek Frigya Satraplığı oluşturulmuş ve General Antigonos "Asya Başkumandanı" sıfatı alarak satrap olarak atanmıştır.

İskender'in bir tiran, kral ya da bir yabancı gücün egemenliği olmadan kendi yasalarına göre yönetilen, yabancı bir güce vergi ödemeyen ve yabancı bir askeri gücün bulunmadığı özgür ve demokratik kentler hedefi, tarihin başka sayfalarına ertelenirken Pers satraplar yerine Makedon ve Yunan satraplar gelmiştir. [4]

Kraliçe Ada ise ölünceye kadar, Büyük İskender'le yaptığı anlaşmaya bağlı olarak Halikarnassos'u yönetmiştir. Hekatonmnos ailesinin hayatta kalan son

(3) Bosch, M.E, Hellenizm Tarihinin Anahatları

(4)Taşdöer, Kevser, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt: 1, Sayı:1, Aralık 2008 (Historia Numorum, A. Manual of Grek Numismatic, Oxford 1911, 629 vd.)

ferdi, geride bir varis bırakmadan ve Halikarnassos Kraliçesi olarak MÖ 322' de yaşama veda etmiştir. Kraliçe Ada'nın ölümünden sonra Halikarnassos, General Antigonos'un himayesine girerek MÖ 190 yılına kadar Mısır Krallığı'nın müttefiki, bağımsız bir kent devleti olarak statüsünü sürdürmüş, sonrasında ise Roma İmparatorluğu'nun müttefiki ve bağımsız bir kent devleti olarak tarihteki yolculuğuna devam etmiştir.

1989 yılında Bodrum'da yapımına başlanan bir inşaatın temel kazısı sırasında, antik bir buluntuya denk gelinir. Aslında bu kimseyi çok şaşırtmaz. Çünkü kazının yapıldığı yer, açık hava müzesi Bodrum'dur ve 5.000 yıllık kentte her adım ayrı bir tarihtir. Kazı durdurulur ve yetkililere haber verilir.

Yapılan incelemeler sonunda rastlantıyla bulunan antik buluntunun bir sonsuzluk yolcusuna ait mezar odası olduğu tespit edilir. Arkeologların denetiminde yapılan kazı çalışmaları sonrasında ise mezar odasına ulaşılır.

Mezar odasının eşsiz güzelliği, yekpare taştan oyulmuş lahiti, değerli takıları ve başında altından yapılmış yapraklı meşe dalı taç ile gömülü olan sonsuzluk yolcusunun görüntüsü, arkeologların, Karya kraliyet ailesinin bir üyesi ile karşı karşıya olduklarını düşünmelerine neden olur.

İskelet üzerinde yapılan araştırmalar, mezar sahibinin bir kadın olduğunu, 2400 yıl önce 40 yaşlarında öldüğü sonucunu ortaya çıkarır.

Kafatası, İngiltere'ye, Manchester Üniversitesi Tıpta Sanat Bölümü'ne gönderilir.

Öğretim görevlisi Dr. Richard Neave ve ekibi, üniversitenin arkeoloji müzesi sorumlusu Dr. John Prag'la birlikte kafatasının rekonstrüksiyonunu (etlendirilmesini) gerçekleştirirler.

İlk kez kullanılan bir teknikle kafatasının birebir kopyası çıkarılır ve kafatası etlendirilir. Bu, müzecilik tarihinde bir ilktir.

Etlendirilmiş kafatasıyla ortaya çıkan yüzün, lahitte bulunan akik yüzüğe resmedilmiş portreye ve yaklaşık 100 yıl kadar önce Priene'deki Athena Polias Tapınağı'nda bulunan büstün yüzüne

benzerlik gösterdiği tespit edilir. Ulaşılan sonuçlar, benzerlikleri dikkate alan mezar odası kâşiflerine Kraliçe Ada'nın adını fısıldar ve buluntuya "Karya Kraliçesi Ada" adı verilir.

Kraliçe Ada'nın kemikleri üzerinde incelemeler yapan bir başka prefesör Berna Alpagut ise ***"bulunan kadının 40'lı yaşlarında öldüğünü, birden fazla doğum yaptığını ve 32 dişinin halen mevcut olduğunu"*** tespit eder.

Diş kesitini inceleyen Prof. Whittaken ise kadının diş yaşını 44 (+ / - 6) olarak saptar.

Tarihi veriler, Hekatomnos'un kızı Ada'nın yaklaşık olarak MÖ 379'dan önce doğduğunu ve 322'de öldüğünü söylemektedir. Ayrıca Kraliçe Ada'nın hiç doğum yapmadığı da bilinmektedir.

Bulunan mezar odasının ve kalıntılarının Kraliçe Ada'ya ait olup olmadığının tartışmaları hâlen sürmektedir. Ancak her türlü tartışmaya rağmen, o şimdilik Karia Prensesi Kraliçe Ada'dır ve Kraliçe Ada, Bodrum Kalesi'nin çapraz tonozdan çıkılan muhteşem manzaralı yüksek yerinde, kendisine ayrılan özel salonda ziyaretçilerini beklemektedir. Salonun sağında kraliçenin yekpare taştan oyulmuş lahiti ve lahit içinde kraliçeye ait iskelet bulunmaktadır.

Salona girildiğinde ise tam karşıda, üzerinde ham ipekten dikilen peplosuile (tek parçadan oluşan elbise) ile Kraliçe Ada'nın mankeni, tüm görkemi ile ziyaretçilerini karşılamaktadır. Vitrin içinde kraliçeye ait üç yüzük, iki bilezik, altın taç ve iki kolyeden oluşan takılar sergilenmektedir.

Yine vitrin içerisinde siyah sırlı, yonca ağızlı bir kap (oinokhoe) sergilenmektedir. Büyük olasılıkla yaklaşık üç kadeh şarap alabilen bu sürahi, ölen kişinin en sevdiği kaptır.

Halikarnassos Kraliçesi Ada ile Makedonya'dan Hindistan'a kadar uzanan toprakların kralı Büyük İskender'in bin yılların karanlığına gömülmüş olan ilişkileri için çok fazla rivayet ancak az sayıda kaynak vardır.

Bazı rivayetler Ada'nın kendisinden çok küçük İskender'e karşılıksız bir aşkla tutulduğunu anlatırken bazıları ise Büyük İskender'i manevi oğlu olarak kabul ettiğini dile getirmektedir.

Yaşananansa Makedonlar'ın savaşarak aldıkları hiçbir kente uygulamadıkları ayrıcalığı Halikarnassos'a uygulamış olmalarıdır. Büyük İskender, Kraliçe Ada ile yaptığı anlaşmaya sadık kalarak Halikarnassos'un bağımsızlığına dokunmamıştır. Kendisinden sonra gelen ardılları da bu ayrıcalığa saygı göstermişlerdir.

Bu ayrıcalığın tanınmış olmasının 2.400 yıl içinde ortaya çıkmayan özel bir nedeni de varsa eğer ya tarihin kozmik koridorlarında ya da Kraliçe Ada'nın yaşamının gizemli anlarında çok iyi gizlendiği içindir. Bu durumda saklı kalmaya devam edecektir.

Kraliçe Ada ölünceye kadar Hekatomnos ailesinin son ferdi olarak Halikarnassos'u yönetmiştir. Ada'nın MÖ 322'de ölümü ile Halikarnassos'ta yaklaşık 60 yıl süren Hekatomnos egemenliği son bulmuştur.

Kaynakça:

- *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 9, Sayı: 46.*
- *Oxford Antik Çağ Sözlüğü*

Büyük İskender'in Anadolu'da Persler ile savaşını gösteren mozaik (İtalya - Neapel)

Ada motifi, adını Karya uygarlığının kraliçesi Ada'dan almaktadır. "Ada Milası motifi" olarak da adlandırılan motif, halıların büyüklüğüne göre tekli ya da ikili olarak dokunan bordürlerde kullanılmaktadır. Ada Milası motifinin çiçekleri karanfile benzediği için yörede zaman zaman "karanfilli" de denmektedir.

KAPIKIRI'NDA BİR YAYLA EVİNDE BULUNAN GREKÇE YAZIT, KARLARIN SOSYAL HAYATI ve İNANCI HAKKINDA ÖNEMLİ BİLGİLER İÇERMEKTEDİR:

"… Şehir dirlik ve düzen içinde yaşasın diye görevliler kurban bayramı düzenlemeliler; (4) bundan başka var olan mahalle örgütünün yanı sıra yeni mahalle örgütü oluşturulmalı ve bu Asandris adını taşımalıdır. Bu örgütlenmenin içinde kura çekme yöntemiyle hem Latmos'ta ve hem de Pedasa'da bulunan mahalle örgütü temsilcileri ve dostluk dernekleri temsilcileri yer almalıdırlar; (8) fakat geri kalan Pedasa vatandaşları kura çekme yöntemiyle olabildiğince eşit sayıda hâlen mevcut olan diğer mahalle örgütlerine dağıtılmalıdır. Bu şekilde paylaştırılmış olan Pedasalılar tüm dini tapınım törenlerine katılma hakkına, dostluk derneği üyeleri olanlar dostluk haklarına, mahalle örgütleri, bunların daha önceden sahip oldukları haklara sahip olmalıdırlar. (13)

Pedasa ve Latmosluların kutsal yasalar ve diğer nedenlerle hak ettikleri gelirler ortak (mal) olmalı ve ayrı bir mülk ya da gelir sahibi olmak her iki şehre de yasaklanmalıdır (17) ve her iki şehrin şimdiye dek Dios ayına kadar mevcut olan borçlarını kendileri ödemeliler. (19) Latmoslular Pedasalılara bir yıl yetecek kadar konut ve ahır tahsis etmeliler (21) aralarında evlenme yoluyla akrabalık tesis etmeleri için, hiçbir Latmoslu bir başka Latmosluya kızını verememeli veya (bir Latmosludan) kız almamalı ve hiçbir Pedasalı bir Pedasalıya da kız vermemeli veya almamalı, altı yıl süreyle Latmoslu Pedasalıya ve Pedasalı Latmosluya kız verip almalı.(25)

Tüm yönetim kurumları Pedasa ve Latmoslulardan oluşturulmalı;(27) ve Pedasalılara belediye arazisi dahilinde istedikleri yerde konutlar inşa etmelerine(29) ve Pedasalılar arasından Latmosluların önereceği 100 yetişkin erkek ve Latmoslulardan Pedasalıların önereceği 200 yetişkin erkek, bir boğa ve bir erkek domuz üzerine agorada bu halk meclisi kararına ve bu devletsel oluşuma sadık kalacaklarına dair yemin etmelidirler.(33)

Bu karar taştan steller üzerine yazılıp bunlardan biri Zeus Labraundos (kutsal alanına) ve biri de Latmos'taki Athena kutsal alanına yollanmalı ve adanmalı (36) ve Aropos döneminde görevlendirilmiş olan memurlar bu hususun gerçekleştirilmesini sağlamalıdırlar. (38)

Latmosluların etmesi gereken yemin: "Zeus Ge Helios Poseidon Athena Areia ve koç koruyan (Artemis) (ve diğer tanrılar üzerine) yemin ediyorum ki; … Pedasalılarla birlikte vatandaş olarak yaşayacağım…"

45 İŞARETLİ DİL

Karia dilinde yazılmış metinlerin en eskileri Mısır'da Abu Simbel, Abydos, Memphis ve Sakkara'da ortaya çıkmıştır. Sayısı 150'den fazla olan bu yazıtların Karya bölgesinde değil de Mısır'da bulunmasının nedeni, Karyalıların Mısır firavunlarının emrinde paralı asker olarak görev yapmalarıdır.
MÖ 7 ve 6. yüzyıllara ait bu metinler, genellikle kutsal alanlarda duvarlara yazılan grafitti türü yazıtlarla, adak eşyaları ve mezar hediyeleri üzerine yazılmış isimlerden oluşmaktadır.

Mısır dışında ise 51 adet Karca yazıt bulunmuştur. Bunların bir kısmı duvarlara kazınmış şekilde Kos, Sardeis, Smyrna, Lykia ve Ephesos ile Tire arasındaki Belevi mezar anıtı yakınındaki taş ocağında bulunurken bir kısmı ise Euromos, Tralleis, Kildara, Hyllarima, Sinuri, Mylasa, Stratonikeia ve Kaunos'ta ortaya çıkarılmıştır. Anadolu'da bulunan en eski Karca yazıt, MÖ 6'ncı yüzyıla tarihlenen ve Sardeis kazılarında bulunan grafittilerdir.

Karia alfabesi kendine özgü 45 işaretten oluşmakta ve kısmen Grek alfabesi ile benzerlikler göstermektedir. Kaunos'ta 1996'da bulunan MÖ 320 yılına ait ve iki Atinalıya vatandaşlık hakkı veren Karca ve Grekçe çift dilli yazıt, Karia dilinin Grek harflerine benzeyen harflerinin ses değerlerinin, her zaman Grekçe ile aynı ses değerlerine sahip olmadığı sonucunu ortaya çıkarmıştır. Karya dili harflerinin ses değerleri, bugün hâlen tam olarak çözülememiştir.

Karca ve Kaunos çift dilli yazıtı ise Karca'nın MÖ 4'üncü yüzyılın son çeyreğinde hâlen yaşayan resmi bir dil olduğunu göstermiştir. Karcanın yazı dili olarak kullanımının MÖ 3'üncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren bırakıldığı tahmin edilmektedir.

Karia Satrapı Mausollos, devlete ihanet eden üç Karialıya uygulanan cezaları yazdırdığı -Milas'ta bulunan- taş metinlerde Karcayı değil Grekçeyi tercih etmiştir.

Karyalıların Grekçeyi bölgeler arası iletişim ve resmi yazışma dili olarak kullanırken ana dilleri Karcayı ise daha çok aralarındaki iletişimde kullanmış oldukları tahmin edilmektedir.

Prof. Dr. Mustafa H. Sayar'a göre bugüne kadar elde edilen buluntular, Karialıların günlük hayatla ilgili konuları yazılı hâle getirmeyi çok da fazla önemsediklerini göstermektedir.

HİKÂYESİ ÇOK BİLİNMEYEN ŞEHİR: ALİNDA

Karia kentlerinden biri olan Alinda antik kentinin (Karpuzlu/Aydın) tarih sayfalarındaki ilk görüntüsü, Kraliçe Ada ile doğrudan bağlantılıdır. MÖ 340 yılında, kardeşi Piksodaros tarafından tahttan indirilen ve Alinda'ya sürülen Ada, burada saltanatını kısmen de olsa sürdürmeye devam etmiştir. MÖ 4'üncü yüzyılın ikinci yarısında önem kazanan kent, Karpuzlu Ovası'na egemen bir geçitle, birbirine bağlı iki tepe üzerinde kuruludur. Kentin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemektedir. Antik kaynaklarda daha çok Hekatomnos'un kızı Ada'nın kente sürgün gönderilmesinden sonra yer almaktadır.

Hâlen birçok sağlam kalıntısıyla dikkatleri üzerine çeken kent, 1765 yılında antik dönem araştırmacısı ve gezgin Richard Chandler (1738-1810) tarafından keşfedilmiştir. Ancak Chandler buranın Alabanda antik kentinin (Araphisarlı) devamı olduğunu sanmıştır. Sonraki dönemlerde arkeolog Sir Charles Fellows (1799-1860) bölgede bulunan tarihi paralar üzerinden yaptığı araştırmalardan sonra, ören yerinin Alabanda'da değil, Alinda antik kenti olduğunu tespit etmiştir.

Alinda antik kenti, günümüze ulaşan agorası, surları, tiyatrosu ve akropolü ile önemli bir antik yerleşim yeridir. Alinda'nın en dikkat çeken yapısı ise, iki katlı stoadır. Kentin ince taş işçiliğine sahip tiyatrosu büyük ölçüde toprak altındadır. Stadyumu ise kentin güneydoğusunda yer almaktadır. Kenti ve kuzeydeki akropolisleri çeviren ve MÖ 4'üncü yüzyıla tarihlenen surlar, bugün bile oldukça sağlam konumdadır. Surların Kraliçe Ada'nın kente gelişinden sonra yapıldığı ve kentin bu dönemde geliştiği tahmin edilmektedir.

Muhteşem agorasıyla, ayakta kalan evleriyle Alinda en etkili ören yerlerinden birisidir. Kentin kalıntıları olağanüstü güzelliktedir ve yapıların bu denli sağlam kalmış olması ise oldukça ilginçtir. Ancak daha da ilginç olan ise kentte bugüne kadar bilimsel hiçbir kazı çalışmasının yapılmamış olmasıdır. Bilge Umar'a göre, Alinda sözcüğü Luwi veya Kar dilinden gelmiştir ve "ışık" anlamındadır. Roma egemenliği döneminde Asya Eyaleti'ne bağlanan Alinda, Hristiyanlığın başlangıcında Stauropolis (Aphrodisias) Metropoliti'ne bağlı piskoposluk olmuştur.

“Tarih, örneklerden öğrenilen felsefedir.”

Halikarnassoslu Dionysius

HALİKARNASSOSLU DİONYSİUS

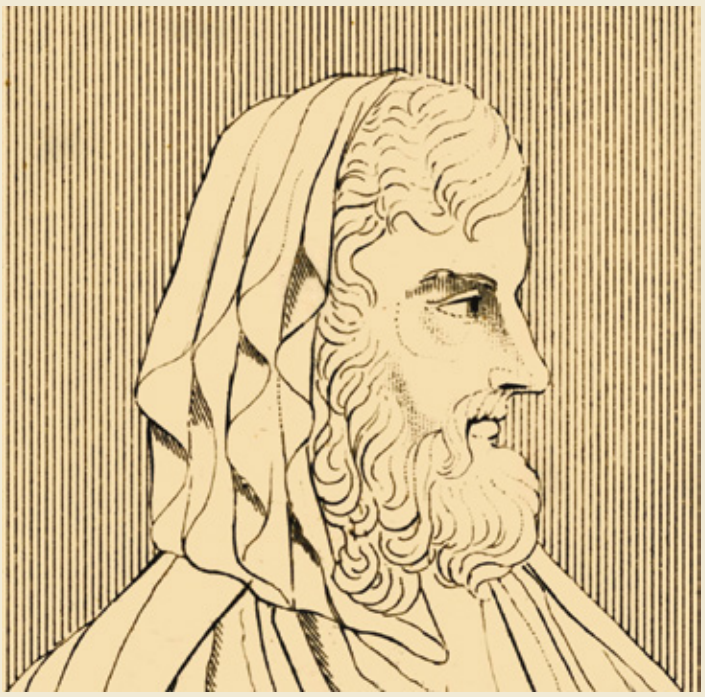

Sözlüklerde ve birçok kaynakta Yunanca Dionysios adı ile "Yunan tarihçi ve öğretmen" olarak yer alan Dionysius, Yunan ya da Makedon kökenli değildir. Halikarnassos doğumlu ve Karyalıdır. MÖ 60 yılında doğduğu ve MS 7'de öldüğü tahmin edilmektedir.

20 ciltlik *Antiquitates Romanae (Roma Antikaları)* kitabının yazarı olan Dionysius, Roma efsanesi Romolos ve Remus'un yaratıcılarından olup Roma'nın kökenlerini kaleme alan tarihçi olarak tanınmıştır.

Roma'nın anıtsal tarihini yazan Titus Livius'a da (MÖ 64 ya da 59 - MS 12 ya da 17) kaynak olan Dionysius hakkında bilinenler oldukça sınırlıdır.

Yaşamı hakkında bilgi veren en önemli kaynak, *Roma Antikaları* kitabının girişine yazdığı ve kendisini anlattığı ön sözdür. Ön sözün bitiminde kendisini "Dionysius Halikarnassoslu" olarak tanıtmıştır.

MÖ 30 veya 29'da Roma dili ve edebiyatı öğrenmek, tarih yazımı konusunda kendisini geliştirmek ve materyal toplamak için Halikarnassos'tan Roma'ya gittiğini ve ölünceye kadar Roma'da yaşadığını kendi anlatımından öğreniyoruz.

Ön sözünde Roma'ya gelişi ve kalması ile ilgili çok fazla detay aktarmayan Dionysius'un Roma'da retorik* öğretmeni olarak ünlendiği ve özel dersler vererek yaşamını sürdürdüğü bilinmektedir.

Tarih, dil bilgisi ve retorik * konularında çeşitli eserler yazmış olan Halikarnaslı Dionysius, bilim dünyasında "Dionysius Halikarnassensis" adıyla da tanınmaktadır.

Ana Britannica Ansiklopedisi'nde *Dionysius Halikarnassoslu* başlığıyla yer bulan yazar hakkında şu bilgiler aktarılmaktadır:

"Ünlendiği dönem İÖ yaklaşık 20; doğumu Halikarnassos (Bodrum), Eski Yunanlı tarihçi ve hitabet hocası. Kuruluşundan I. Kartaca Savaşı'na değin Roma tarihini kapsayan 20 ciltlik Antiquitates Romanae (Roma Antikaları) kitabını, Roma yanlısı bir bakış açısıyla yazmıştır. Yine de çalışması titiz bir araştırmanın ürünüdür. Günümüze yapıtın 20 kitabından yalnızca 10'u ulaşmıştır. Edebiyat ve retoriğe ilişkin kuramları, tek tek yazarlar üzerine değerlendirmeler içeren Peri Mimeseos (Taklit Üzerine), Eski Hatipler Üzerine ve sözcük düzeni ile ses uyumu ilkeleri konusunda günümüze kalmış tek klasik çalışma olan Peri Sunteseosonomaton (Söz Dizimi Üzerine) gibi yapıtları vardır."

Bodrumlu dil bilimci Avram Galanti de *Bodrum Tarihi* adlı kitabında *Halikarnassoslu Denis* başlığıyla şu bilgilere yer vermiştir:

"Halikarnassoslu Denis yani Dionysis, retorik öğretmeni ve tarihçi olup Roma İmparatoru Augustus devrinde ünlenmiştir. Sivil savaşlardan sonra Roma'ya giderek, tarih yazmak için malzeme hazırlamak gayesiyle yirmi iki yıl Latince öğrenim görmüştür.

Appien'in (Yunanlı tarihçi, Roma Tarihi adlı eserin sahibi) ilk üç yapıtında ve tarihçi - deneme yazarı Plutarch'ın "Camillus'un Hayatı" yapıtında Denis'in yapıtından alınmış pek çok şeyler vardır. Denis'in yapıtı, Roma'nın eski devirleri hakkında oldukça geniş bilgiler vermiştir. Denis'in yazdığı eleştiri yapıtları yanında Dünyanın İyileştirilmesi, Attika Konuşmacıları Hakkında Yorumlar, Demostenes'in Hayret Verici Üslupları gibi eserleri de vardır."

** Retorik: Eski ismiyle belâgat, etkileyici ve ikna edici konuşma sanatı. Sözcük güncel kullanımda "etkileyici ve ikna edici olmakla beraber içtenlikten veya anlamlı içerikten yoksun lisan" anlamında da kullanılmaktadır.*

DIONYSII
HALICARNASSEI
ANTIQVITATVM,
siue Originum Romanarum,
LIBRI DECEM,
SIGISMVNDO GELENIO
INTERPRETE.
Adiecimus Vndecimum ex versione Lapi: ac Indicem rerum notatu dignarum locupletissimum.

LVGDVNI,
Apud Antonium Vincentium.
1563.

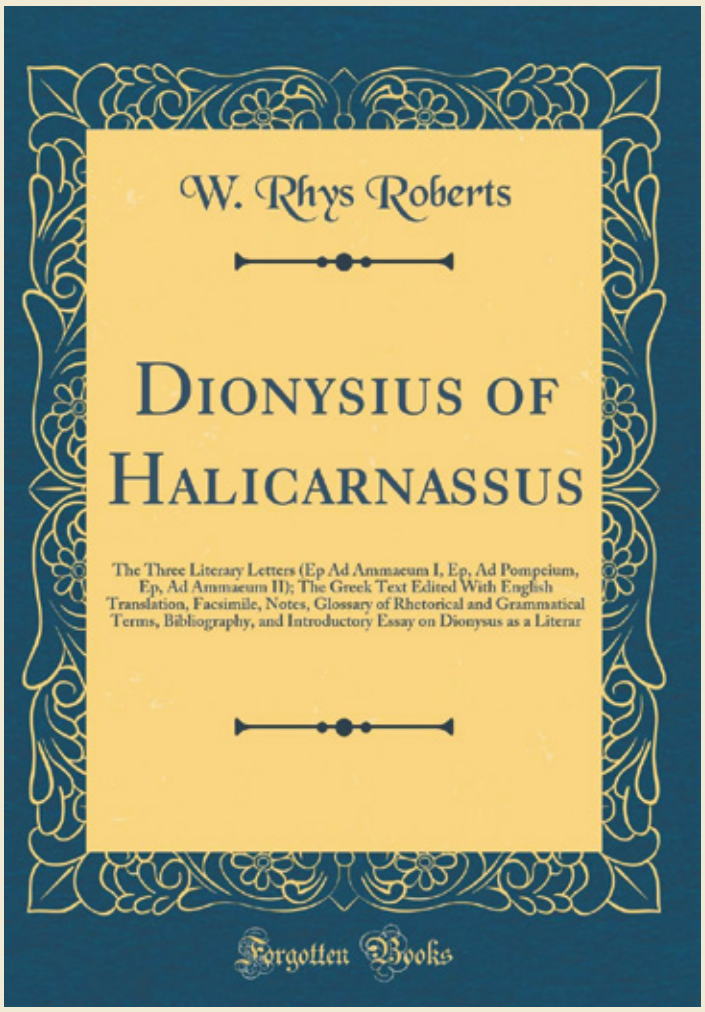

Dionysius, genç bir entelektüel olarak Roma iç savaşlarının bitiminin ardından memleketi Halikarnassos'tan ayrılarak Roma'ya yerleşmesini ***"Augustus Caesar'ın iç savaşı bitirdiği zamanda, 187. Olimpiad'ın (MÖ 30) ortasında, İtalya'ya vardım ve o zamandan günümüze kadar yirmi iki yıldır Roma'da yaşayarak Romalıların dilini öğrendim ve onların yazılarına aşina oldum."*** diyerek açıklamıştır.

Dionysius'un Roma'ya göç etmesinden yaklaşık yirmi yıl önce MÖ 49'da Caesar ile Pompeius * arasında başlayan iç savaşlar, Roma'yı derinden sarsmıştır. Bu savaşlarda Pompeius'un ve en son olarak da Marcus Antonius'un tarafında olan Hellenistik Doğu ve Anadolu, hep mağlup olanın tarafında kaldığı için ya galipler tarafından sürekli olarak cezalandırılmış ya da komutanlar tarafından gelir kaynağı olarak görülerek hoyratça kullanılmıştır.

Dionysius'un dönemin Halikarnassos'unu özetleyen cümleleri bu durumun somut ifadesidir:

"Halikarnassos'un önemi büyük ölçüde azalmıştı. Maussollos'un döneminden sonra, uzakta olmayan korsanların elinden çok acı çekti."

Yaklaşık 20 yıl süren bu iç savaşlar Casear'ın evlatlık oğlu Octavianus'un, Doğu eyaletlerine hâkim Marcus Antonius'u, MÖ 31 yılında Aktion Savaşı'nda yenerek İskenderiye'ye hâkim olmasıyla sona ermiştir.

Octavianus'un galip gelmesiyle beraber, Akdeniz dünyasına ağır hasarlar veren iç savaşlar dönemi bitmiş ve tek kişi yönetimine geçiş sürecide başlamıştır.

Octavianus ise galibiyetinden hemen sonra Augustus adını alarak Roma devletini yeniden yapılandırma reformlarına başlamıştır.

Reformların etkisiyle MÖ 30 yılından başlayarak Doğu eyaletlerinden, Mısır'dan ve İspanya'dan çok sayıda entelektüel Roma'ya gelerek reformlara destek verir.

Bunların arasında Amaseialı (Amasyalı) coğrafyacı Strabon, Damaskoslu (Şam) Nikolas ve Halikarnasoslu Dionysius da vardır.

** Pompeius Magnus (MÖ 128-MÖ 48): Roma'daki Spartacus ve İspanya ayaklanmalarını bastıran Romalı asker ve devlet adamı. MÖ 63'te Anadolu'daki Pontus Krallığı'nı yenilgiye uğratan Pompeius, Roma seatosu ile birlikte Casear'a karşı giriştiği iktidar savaşını MÖ 48'de kaybederek Mısır'a kaçmak zorunda kaldı ve orada öldü. Casear'a karşı giriştiği iktidar savaşı, "Roma İç Savaşı Dönemi" olarak adlandırıldı.*

Thomas Hearne

DIONYSII
ALEXANDRI F.
HALICARN. ANTI-
QVITATVM ROM.
LIBRI XI.

AB ÆMILIO PORTO FR. F. REGENS,
& post aliorum interpretationes, Latinè redditi, &
Notis illustrati.

QVIBVS ADIVNXIMVS H. GLAREANI
Chronologiam cum Indice locupletissimo.

EXCVDEBAT
Eustathius Vignon sibi & Henrico Stephano.

M. D. LXXXVIII.

DIONYSII HALICARNA
SEI ORIGINVM SIVE
ANTIQVITATVM RO
MANARVM LIBER
PRIMVS INCIP.
VMMINIME
VELITERATI
ONES QVAE
REDDISO
LENT IN PROEMIIS HI-

Çocukluğundan ve ilk gençliğinden itibaren Roma iç savaşlarının getirdiği siyasal, ekonomik ve sosyal çalkantılar içerisinde büyüyen Dionysius'un Roma'ya gitmesi, Octavianus'la başlayan Roma'nın ***"dünya efendiliği"*** sürecinden etkilenmesi olarak da değerlendirilmiştir.

Roma'ya giden genç Halikarnassoslu, retorik öğretmeni olarak ün yapmış ve dönemin isim yapmış politik ve kültürel çevresi, bazen öğrencisi bazen de dostu olarak yaşamına dahil olmuştur.

Bunların içinde MÖ 11 yılında konsüllük yapan, aynı zamanda hukukçu ve tarihçi olan Quintus Aelius Tubero, Kalekteli retorikçi Caecilus, Gnaeus Pompeius Geminus ve Melitius Rufus gibi dönemin tanınmış isimleri de vardır.

Dionysius, her ne kadar 20 ciltlik Roma tarihini kaleme alan ve Roma efsanesini yazan bir tarihçi olarak bilinse de aynı zamanda döneminin ünlü retorikçilerinden ve edebiyat eleştirmenlerinden biri olarak birçok kaynakta referans olarak gösterilmiştir.

İskenderiyeli araştırmacılar, "Denys d'Halicarnasse" olarak adlandırdıkları Dionysius'u "üslup ve dilbilgisi çalışmalarını derinleştiren ve hitabet sanatının kurallarını değiştiren" olarak tanımlamış ve yazarların tarihsel bağlamını inceleyen birinci sınıf bir edebiyat eleştirmeni olarak kabul etmişlerdir.

Dionysius'un retorik ve stil kritiği üzerine kaleme aldığı ve öğrencisi Melitius Rufus'a adadığı *De Copmositione Verborum (Sözcüklerin Düzeni Üzerine)* adlı eseri, bir edebi eserin nasıl değerlendirilmesi ve çözümlenmesi gerektiğini anlatan önemli bir çalışma olarak kabul görmüştür.

Hellenistik Dönem'de retorik alanda "Asia ekolü" karşısında gerileyen "Attika (Atina) ekolü"nün tekrar önem kazanmasını sağlayan *De Antiquis Rhetoribus (Eski Retorikçiler Üzerine)* kitabı ise retorik alanda klasizme dönüşün öncüsü olarak kabul edilmiştir.

Kitabın giriş bölümünde Dionysius, kitabı yazma nedenini şöyle açıklamıştır:

"Zamanımızdan önceki süreçte, eski felsefi retorik katlandığı küçümsemeler ve aldığı ağır yaralardan zarar görerek çöktü. Onun ağır ağır tükenmesi ve yok oluşunun Makedonyalı İskender'in ölümüyle

başladığı söylenebilir ve çağımızda neredeyse tamamen yok olmuştu. Onun yerini dayanılmaz yapmacık utanmazlığıyla, zevksiz ve felsefe ile diğer özgür çalışmalardan yoksun olan yeni bir tür retorik ortaya çıktı.

Umursamazlıklarının iyi eğitimin yavaş bir şekilde nüfuz etmesine neden olan az sayıdaki Asia kentleri hariç edebiyattaki bu bayağılık, soğukluk ve zevksizlik sona erdi.

Bu büyük değişimin nedeni ve başlangıcı, tüm dünyanın efendisi olan ve tüm kentleri kendine baktıran Roma'dır..."

De Imitatione (Taklit Üzerine) adıyla kaleme aldığı üç kitaplık eserinde ise bir edebi yapıtta yazarların kendilerinden önceki yazarları taklit etmesi ve stillerini nasıl geliştirebileceklerini anlatarak klasik çağ tarihçileri Herodotos ve Thukydides'i karşılaştırmış, Platon ve Aristo'nun yazım stilini incelemiştir.

Dionysius, kitabında kaynak metnin daha önceki bir yazar tarafından öykünme, uyarlama, yeniden işleme ve zenginleştirme konusundaki retorik bir uygulama olduğunu vurgulamıştır.

Sanatı bir yapma ve bir yaratma işi olarak tanımlayan, ancak var olanı taklide ya da yansıtmaya dayanan bir yaratma olarak kabul eden ve bunu "mimesis" * kavramıyla formüle eden Aristoteles'in yalnızca doğanın taklidi ile ilgilendiğini belirterek bunu eksik bulmuş ve daha önceden yazılmışlarla yani diğer yazarların taklidi ile de ilgilenilmesi gerekliliğini savunmuştur. "Dionysian taklidi" olarak formüle edilen bu edebi taklit yöntemi; Romalı hatipler, retorikler ve yazarlar tarafından kabul görerek kullanılmıştır.

Döneminde tarihçiliği vasat olarak değerlendirilmişse de "yazarların stilini ve tarihsel bağlamını inceleyen birinci sınıf bir edebiyat eleştirmeni" olarak kabul edilmiştir

.

Halikarnassoslu Dionysius'un *Antiquitates Romanae* adlı tarih eserinin dışındaki günümüze ulaşan eserleri, Hermann Usener ve Ludwig Radermacher'in editörlüğünde *Dionysii Halicarnasei Opuscula* adıyla iki cilt olarak 1899 ve 1929 yıllarında Leipzig'te basılmıştır.(1)

Yine tarih eseri dışındaki eserlerinin bazıları William Rhys Roberts'in 1901 yılında Cambridge'de basılan *"Dionysius of Halicarnassus: The Three Literary Letters" (Ep. ad Ammaeum l, Ep.ad Pompeium, Ep.ad Ammaeum II)* adlı kitabında İngilizce çevirileri de yapılarak yayımlanmıştır.

Dionysius'un *Peri Thukydidou (Thukydides Üzerine)* adlı çalışması, tarih yazımının öncüleri olarak tanımladığı ve aralarında Lampsakoslu Kharon'un da yer aldığı İlk Çağ tarih yazarlarının değerlendirilmesine ayrılmıştır:

"Öncüllerinden çok daha üstün olan, eserinin planı baştan sona kolay anlaşılabilen Thukydides'i anlatmaya başlamadan önce, ondan önce doğmuş ve çağdaşı olan yazarlar hakkında birkaç şey söylemek isterim.

Değişik yerlerden gelen ve sayıları bir hayli kabarık olan eski yazarlar vardır. Bunların arasında Peloponnesos Savaşı'ndan önce yaşayanlar şunlardır: Samoslu Eugaion, Prokonnesoslu Deikhos, Paroslu Eudemos, Phygelalı Demokles, Miletoslu Hekataios, Argoslu Akousilaos, Lampsakoslu Kharon, Khalkedonlu Amelesagoras. Peloponnesos Savaşı'ndan çok kısa bir süre önce doğmuş ve Thukydides'in yaşadığı zamana kadar yaşayanlar arasında Lesboslu Hellanikos, Sigeionlu Damastes, Keoslu Ksenomedes, Lydialı Ksanthos ve daha birçokları vardır.

Söz konusu yazarların hepsinin üzerinde uğraş verdikleri üslupları son derce birbirinin aynıdır. Berrak, sıradan, içtenlikli, veciz, konuya uygun düşen ve usta bir yeteneğin kapsamlı anlatım özelliklerinden hiçbirini göstermezler. Bununla birlikte bu kişilerin eserlerinde diğerlerinden daha fazla bir incelik ve etkileyici bir özen vardır ve bu özellikler de onları önemli kılar.

Fakat Pers Savaşlarından kısa bir süre önce doğmuş ve Peloponnesos Savaşı'nın başlarında ölmüş olan Halikarnassoslu Herodotos, hem konu seçiminde daha özenli ve etkileyici bir anlatım benimsemiş hem de çarpıcı üslubuyla kendisinden önceki yazarları gölgede bırakmıştır."

** Mimesis: Doğa ve insan davranışının sanatta ve edebiyatta taklide dayanan temsilidir. Aristoteles tarafından sanatın rolünün "doğanın taklidi" olduğunu ileri sürerken kullanılmıştır. Yunanca "taklit" anlamına gelmektedir.*

(1) Dionysii Halicarnasei OpusculaI - iI.Edd.H.Usener - L. Radermacher, Leipzig: Teubner, 1899-1929.

Dionysius, eserinde Herodotos'tan önceki tarihçileri mitolojik öyküleri son derece üstünkörü anlatmakla suçlamıştır. Roma tarihini yazma isteği ve çabası 20 ciltlik Antiquitates Romanae kitabını ortaya çıkarmıştır. İlk 10 kitabı günümüze ulaşan bu eserin 11'inci kitabı fragmanlar, diğerleri ise özetler ve alıntılar olarak mevcuttur.

Dionysius, kitabında Roma'nın kuruluşundan I. Kartaca Savaşı'na (MÖ 264) kadar olan tarihi anlatmıştır. Aslında Roma'ya bir kuruluş öyküsü yazan Dionysius, kitabında MÖ II. yüzyıldan başlayarak *Historiai'yi (Tarihler)* yazan Yunanlı tarihçi Polybios'tan (MÖ 200-120?) sıkça alıntılar yaparak Roma tarihini tamamlamıştır.

Dikkat çekici olan nokta, kendisinden önce yazılmış tarihi devam ettirmek yerine, onun da öncesini yazarak sıra dışı bir yol izlemesidir.

Kitabını yazarken Kardialı (Gelibolu Yarımadası Bakla Burnu mevkii) Hieronymus, Sicilyalı Timaios, Antigonos, Polybios, Silenos, Romalı tarihçiler Quintus Fabius ve Lucius Cincius'tan kaynak olarak yararlanmıştır.

Kitabın giriş bölümünde yazma amacını "Romalıların kökleri konusunda Yunanlıların sahip olduğu yanlış bilgileri düzeltmek" olarak açıklamıştır. Dionysius'a göre Romalıların kökeni Yunanlılardır ve Yunanlılar bağımsızlıklarını yitirmiş olsalar da aynı kökten geldikleri Roma ile uzlaşmalıdırlar.

Augustus'un yönetimi altındaki Roma'yı, bilinen dünyanın tek hâkimi olarak ilan eden Dionysius, hayranlık beslediği Roma'nın gücünü şu cümlelerle anlatmıştır:

"… fakat Roma ulaşılmayan ve yerleşim olmayanlar dışında bütün ülkeleri yönetmektedir. Ayrıca o sadece Herakles'in Sütunlarının (Cebelitarık) içinde olan bütün denizlerin değil, gemi ile gidilemeyen kısımları hariç tüm okyanusun da efendisidir. O, güneşin doğuşunu ve batışını hâkimiyetinin sınırları hâline getiren tüm zamanların kayda geçen tek devletidir. Onun üstünlüğü kısa süreli olmayıp, herhangi başka bir imparatorluk ya da krallıktan daha kalıcıdır."

Sınırları İngiltere'den Mezopotamya'da Dicle Nehri'ne kadar uzanan ve Kuzey Afrika, Ön Asya ve Avrupa'nın çok büyük bir bölümüne yayılan Roma devletinin kuruluş öyküsünü MÖ 753 yılına kadar taşıyan Dionysius, bin yılı aşkın süre dünyayı şekillendiren imparatorluğun kuruluş efsanesinin yaratıcılarından olmuştur.

Dionigi d'Alicarnasso T.I.
Rados inc.

Halikarnassoslu Dionysius ve Yunanlı tarihçi Plutarch, MÖ 5'inci yüzyılda yaşayan Yunanlı tarihçi Hellanikos'un Homeros'un İlyada destanından da etkilenerek oluşturduğu ve kökü Anadolu'ya dayanan, ancak pek kabul görmeyen Roma kuruluş öyküsünü yeniden yazarak bir kuruluş destanı yaratmışlardır.

Hellanikos, Roma kentinin kuruluş öyküsünü şu şekilde özetlemiştir:

"Truva hanedan mensubu Ankhises ile aşk ve bereket tanrıçası Afrodit'in oğlu olan Aeneas, Prens Hector'un emaneti olan ve sahibinin bir gün büyük bir uygarlık kuracağı kehanetiyle bilinen kılıçla birlikte, Truva şehri istila edilince babasını sırtına alarak Truva'dan kaçar. Uzun ve zorlu bir deniz yolculuğundan sonra İtalya'nın Laetium denilen bölgesine varır ve burada bir şehir kurmaya karar verir. Bu kentin adı Roma'dır ve kurucusu da Aeneas'tır."

Dionysius ve Plutarch tarafından oluşturulan Roma kuruluş öyküsü ise Aeneas öyküsünün Romulus ve Remus öyküsü ile birleştirilmesinden oluşmuş ve ***"Roma destanı"*** olarak kabul edilmiştir.

Dionysius ve Plutarch'ın kurguladığı Roma kuruluş öyküsü ise özetle şöyledir:

Ankhises ile aşk ve bereket tanrıçası Afrodit'in oğlu Aeneas, Truva şehri istila edilince Prens Hector'un emaneti olan kılıçla babasını da yanına alarak Truva'dan kaçar. Uzun ve zorlu bir deniz yolculuğundan sonra İtalya'da Laetium olarak adlandırılan bölgeye ulaşır. Laetium'daki yerli halk ile kaynaşıp Lavinia diye bir kadınla evlenir. Bu evlilikten İulius ve Silvius adında iki oğlu dünyaya gelir.

İulius ve Silvius, Albalonga şehrini kurar. Ancak Silvius'un soyundan gelen Numitor ve Amulius adlı iki kardeş Alba Krallığı için savaşır. Alba Kralı olan Numitor, kardeşi Amulius tarafından tahttan indirilir ve oğulları da taht üzerinde hak iddia etmemeleri içinöldürülür. Kızı Rhea Silva ise Vesta * rahibesi olmaya zorlanır. Çünkü Vesta rahibelerinin ömür boyu bakire kalmaları gerekmektedir. Ancak savaş tanrısı Mars, Rhea Silva'yı tapınaktan çıkararak onunla birlikte olur ve hamile kalan Rhea, Romulus ve Remus adında ikiz erkek çocuk doğurur. Ancak amcası Amulius'un onları öldürmesinden korkarak. ikizleri bir sepetin içinde Tiber Nehri'ne bırakır. Kıyıya vuran sepeti bir dişi kurt (lupa capitolina) bulur ve ikizleri emzirerek hayatta kalmalarını sağlar. Dişi kurt Lupa tarafından emzirilen Romulus ve Remus kardeşler, daha sonra çoban Faustilus tarafından bulunarak büyütülür.

İkiz kardeşler büyüdükten sonra dedeleri Numitor'u bulurlar ve Alba tahtını geri almasına yardım ederler. Numitor da torunlarına ödül olarak istedikleri yerde adlarına şehir kurma izni verir.

Romulus Palatium tepesini seçerken kardeşi Remus Aventinus tepesini seçer. İki kardeş tanrıların hangi seçimi kutsadıklarını anlayabilmek için kuşların uçuşunu seyretmeye karar verirler.

Romulus seçtiği tepede 12, Remus ise 6 akbaba görür. Bu nedenle kentin Palatium'da kurulması kesinleşir.

Palatium'u ilk seçen Romulus olduğu için kentin yerleşim şemasını çizme onuru onun olur. İşe koyulur ve Palatium'un çevresine sabanla şehrinin projesini çizmeye başlar. Önce surları, hendeği ve kapıları çizer. Ancak tam o sırada Remus, alaycı biçimde surların üstünden atlar.

Kentinin surlarının çizim bile olsa kutsal olduğuna inanan ve buna çok sinirlenen Romulus, 'Gelecekte benim surlarımı aşacak herkes işte böyle ölsün!' diye haykırarak kardeşini öldürür. Romulus'un kurduğu bu kent Roma adı ile anılacaktır.

MÖ 753 yılına takvimlenen bu öykü ile Roma kenti, Latium'un sürgünleri ve bölgenin çobanları tarafından iskân edilerek kurulmuş olur. Romulus ise kenti yönetecek olan yedi kralın ilki olur.

Bu öykü Romalıların oldukça hoşuna gider. Kan, şiddet ve gaddarlık Roma askeri gücünün gerçeğidir ve öyküde hepsi vardır. Ayrıca öyküde yer alan nehre bırakılan çocuk, dişi kurt tarafından beslenme, kardeşin kardeşi öldürmesi ise dünya üzeri birçok öykü ile ortak noktalar içermekte ve benzeşmektedir. Yine bu öykü ile kentin kurucusu her ne kadar elini kardeş kanına bulaştırmış olsa da tanrı Mars'ın çocuğudur ve üstüne üstlük bir kurt tarafından emzirilmiştir.

** Vesta tanrıçası, evlerin ve içerisinde yaşayanların bereket ve koruma tanrıçasıdır. Bu nedenle Roma devleti sırasında adına "Vestalia" denilen bayram günleri ilan edilmiştir.*

Romulus ve Remus (1615), Flaman ressam Peter Paul Rubens'in resmi (1577-1640). Resim, İtalya'daki Pinacoteca Capitolina'da yer almaktadır. Romulus ve Remus kardeşlerin bir kurt tarafından bakıldığını gösteriyor. Resimde ayrıca oturan Tiber Nehri'nin tanrısı ile onlara yiyecek getirmek için ikizleri izleyen ağaçkakan ve bebekleri keşfeden bir çoban da görülüyor.

Roma kentinin ve Roma devletinin kuruluşundan çok sonra (yaklaşık 300 yıl sonra) parça parça inşa edilen öyküde, Halikarnassoslu Dionysius'un payı büyüktür. Efsanenin kurgulanması ve yazımı için kapsamlı bir çalışma yürütmüştür.

Ona göre ***"Tarih, örneklerle felsefe öğretimidir."*** ve hedefi, Yunanlıları Roma'nın egemenliği ile uzlaştırmaktır. Bu nedenle çalışmaları Roma tarihinin ilk sürekli ve ayrıntılı anlatıları olarak kabul edilmiştir.

Aeneas efsanesini, Romulus efsanesiyle ilişkilendirmek, bağlantıları kurmak ve bu arada aileye, şehre ve tanrılara saygı gösteren bir öykü ortaya çıkarmak hiç kolay olmasa da Dionysius bunu başarmış ve Romalılar tarafından kabul gören bir tarih yazmıştır.

Romalıların Yunanlılarla akraba çıkmaya çalışması ve geçmişlerini Yunan hikâyeleriyle ilintilendirmesi, Batı için etkilerini bugün de sürdüren yaygın bir bakış açısıdır.

Truva'nın düşmesinden ve Akdeniz'de birçok maceradan sonra Aeneas ve onu izleyenlerin İtalya kıyılarına ulaşmaları ve Jüpiter'in (tanrıların kralı) yardımıyla Roma soyunu oluşturmalarını anlatan bu hikâye, Romalılara övünecekleri bir tarih sunarken tarihteki yerlerini de Yunanlılarla eşit hâle getirmiş olur.

Sonrasında ise geçmişlerini Yunanlılar ve Romalılarla ilişkilendirmek, Batı dünyasında genel bir anlayış hâline gelecektir.

MS 12'nci yüzyılda Merlin ve Kral Arthur hikâyeleri ile tanınan İngiliz din adamı ve tarihçi Monmouthlu (Galli) Geoffrey, *Historia Regum Britanniae (İngiltere Kralları Tarihi)* kitabında, Dionysius'tan etkilenerek Britanya tarihinin ilk kralının Aeneas'ın soyundan geldiğini iddia edecek ve kraliyet tarihini Yunanlar ve Romalılarla ilişkilendirerek yeniden düzenleyecektir.

Geoffrey, durumu ***"Brutus - Britain - Brutain!"*** olarak formüle edecektir.

Roma efsanesini kurgulayan ve Roma'da yaşayan bir tarihçi olarak Halikarnassoslu Dionysius, Roma tarihini yazmasının bir başka nedenini kitabının ön sözünde "asil işlerden hoşlananları memnun etmek ve Roma'da yaşarken sahip olduğu faydaları geri ödemek" olarak hiç çekinmeden yazmıştır.

Tarihçiliği vasat sayılsa da Dionysius metinlerinin klasik Yunan sonrası kültürü ve dördüncü yüzyılın nesir ustalıklarına ilişkin biçimlerini anlamamız için çok önemli olduğunu belirten Thomas Hidber,* metinleri şöyle değerlendirmektedir:

"Dilin formları ve klasik geçmişin temaları, eski estetik, etik, söylem, kültürel kimlik, Greko-Romen ilişkiler ve hatta cinsiyet ilişkileri ile ilgilenenler, onu büyüleyici ve vazgeçilmez bir fikir kaynağı olarak bulacaklar.

Söyleyecek bir şeyi olan bir yazar olarak ciddiye alan, güncel, seviye odaklı bir yaklaşımdan bahsetmek isteyen uzmanlar ve ayrıca, Dionysius'un estetiğinin farklı yönleriyle ilgili kaynakçalara ve eski kaynaklara erişmek isteyen uzman olmayanlar için de faydalı olacaktır."

Kaynakça:

• *Das Klassizistische Halifarnass von Dionys von Manifest: die Praefatiozu De Oratoribus Veteribus. Stuttgart, Leipzig: Teubner, 1996. Sf. xii, 157.*

• *Ayşen Eti Sina, İlkçağ Tarih Yazımının Batı Anadolulu Öncüleri II: Lydialı Ksanthos*

• *Prof. Dr. Rıza Filizok, Eleştirinin Doğuşu ve Gelişimi*

• *M. Tozan, "Halikarnassoslu Dionysius: Yaşamı, Eserleri ve Tarihçiliği (Dionysius of Halicarnassus: His Life, Works and Historiography)" II.Uluslararası Bodrum Sempozyumu (09-12 Mayıs 2011)*

Dionysius'un Roma öyküsünü başlatan Aeneas'ın Truva'dan kaçışı
Pompeo Batoni (1753)

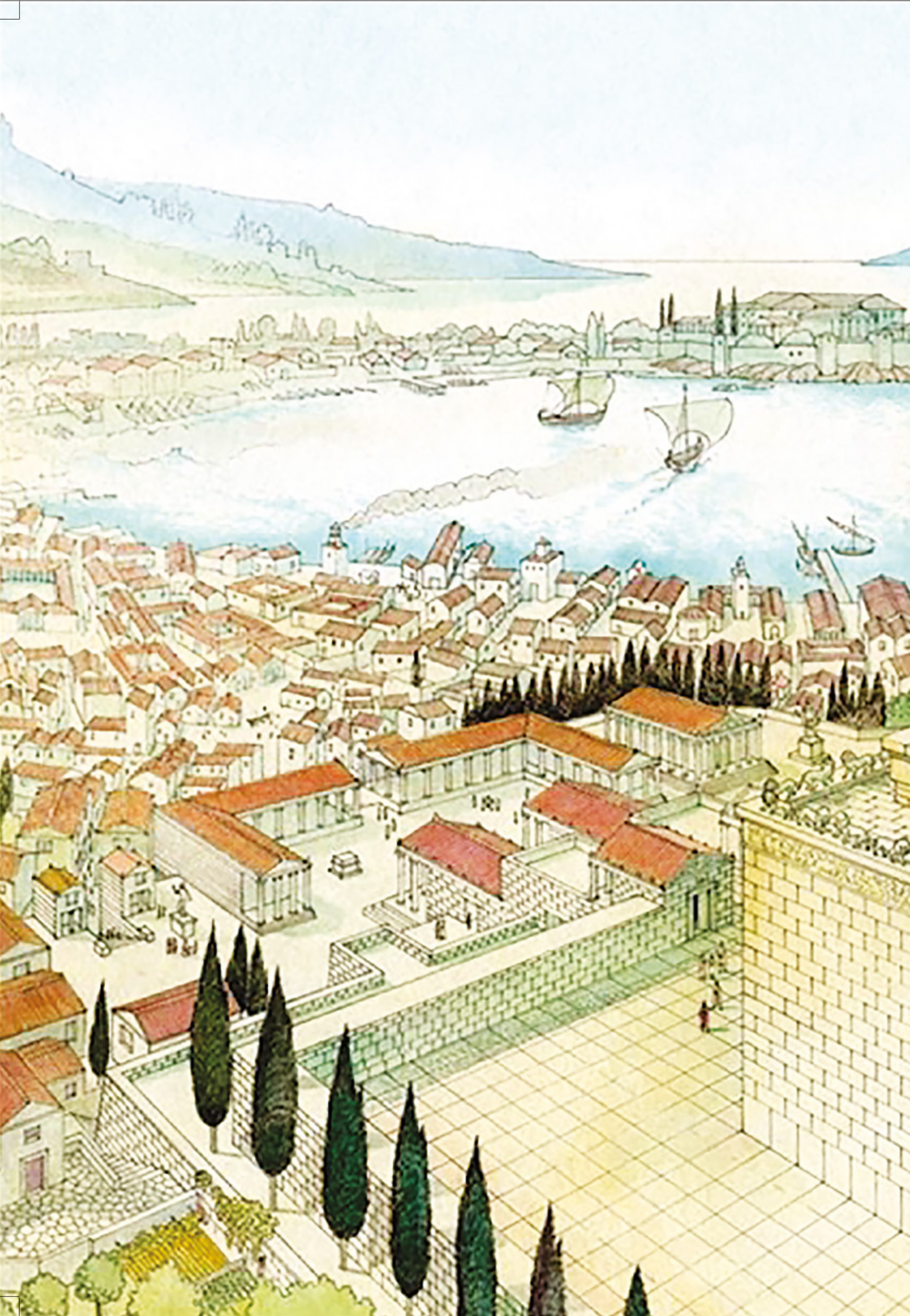

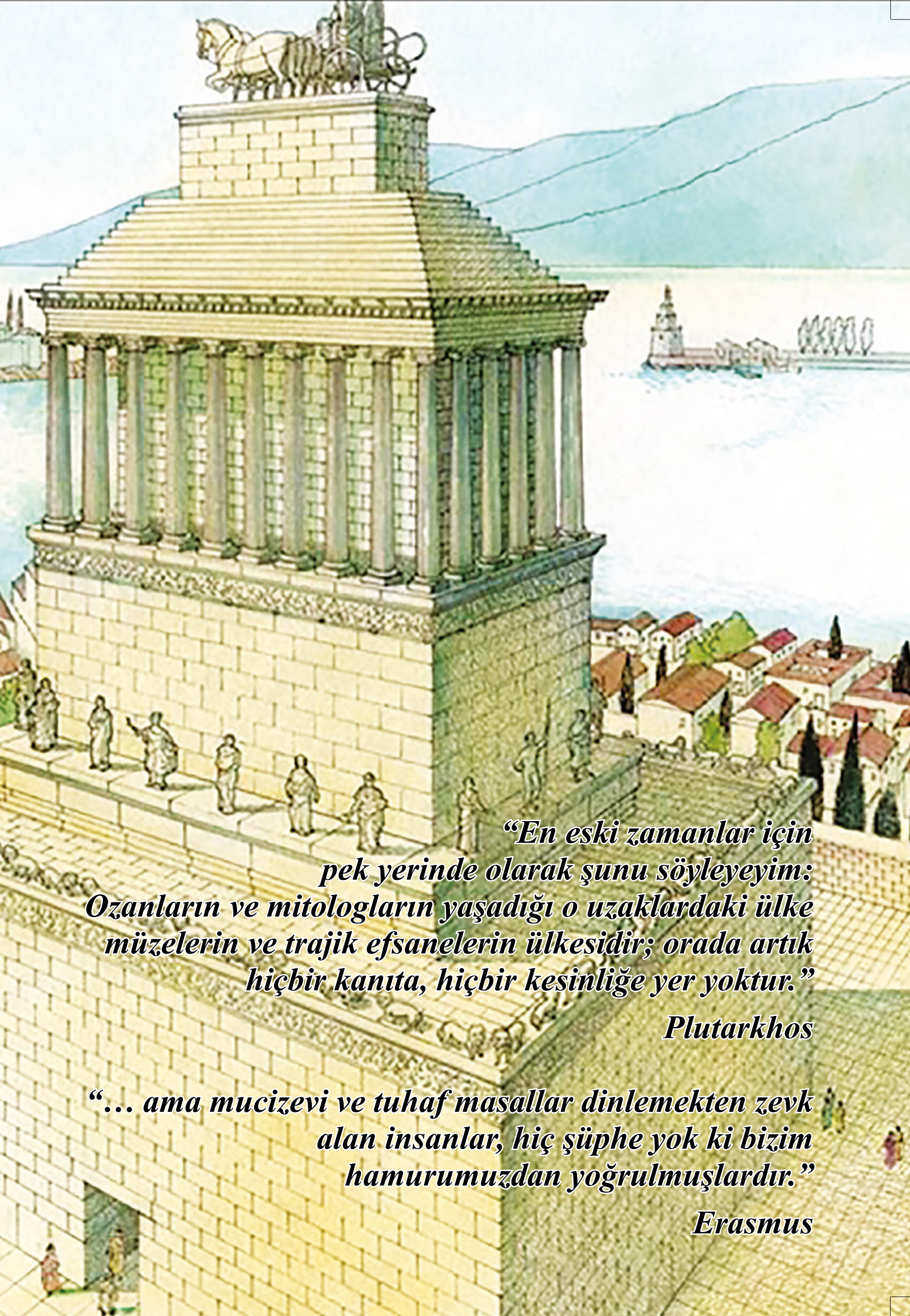

“En eski zamanlar için pek yerinde olarak şunu söyleyeyim: Ozanların ve mitologların yaşadığı o uzaklardaki ülke müzelerin ve trajik efsanelerin ülkesidir; orada artık hiçbir kanıta, hiçbir kesinliğe yer yoktur.”

Plutarkhos

“… ama mucizevi ve tuhaf masallar dinlemekten zevk alan insanlar, hiç şüphe yok ki bizim hamurumuzdan yoğrulmuşlardır.”

Erasmus

“Ben bu yaşıma kadar geldim fakat şimdiye kadar denizde tilkinin zekâsını, aslanın cesaretiyle bu kadar iyi karıştıran bir denizciyi göremedim.”

Oruç Reis

TURGUT REİS

İtalyanların ***"İslam'ın çekilmiş kılıcı"***, Fransızların ***"Karada bile zamanın en ünlü generalleriyle karşılaştırmak için yetenekli bir kişi. Kimse kralının adını onun kadar taşımaya layık değil."*** diyerek anlattığı Turgut Reis, Batılı kaynaklarda ***"Dragut Rais"*** olarak yer almış ve adına kitaplar, tiyatro oyunları yazılmış, çizgi romanlara konu olmuş, Bodrum doğumlu ünlü bir denizcidir.

Yazılı kaynaklarda o anlatılırken ***"…şüphesiz Türk liderlerinin en yeteneklisi", "Akdeniz'in kralı", "… çağının en iyi Müslüman denizcisi", "gerçek bir korsan", "askeri bir deha"*** tanımlamaları sıkça kullanılmıştır.

İspanya, Ceneviz, Venedik, Malta, Papalık donanmalarının ve ticaret gemilerinin korkulu rüyası, İmparator Şarlken'in (İspanya Kralı I. Carlos)"Dragut yakalanmadıkça bizim için Akdeniz'de huzur yoktur" diyerek ünlü kaptan Andrea Doria'yı özel olarak peşine taktığı Turgut Reis; kimilerine göre İspanya ve İtalya'nın Akdeniz sahillerindeki köy ve kasabalarda ***"Dragut geliyor!"*** diyerek çocukların korkutulduğu acımasız bir korsan, kimilerine göre ise Kanuni Sultan Süleyman'ın ***"Zinhar onun reyini almadan, ona danışmadan bir şey yapmayın."*** dediği ***"Akdeniz Fatihi"*** unvanlı bir amiraldir.

Ege Denizi'nden Akdeniz'e yelken açan, Ceneviz'den Korsika'ya, Preveze'den Trablusgarp'a savaşa, baskına koşan ve kuzey Afrika kıyılarının egemenliğini Osmanlı'ya açan Turgut Reis, 1485 yılında fakir bir ailenin çocuğu olarak Bodrum'un Karabağ Mahallesi'nde doğmuştur. Dönemin kaynaklarında babasının adının Veli olduğu ve çobanlık yaptığı yazılmıştır.

"Deryalar hâkimi" Barbaros Hayrettin Paşa'nın yetiştirdiği ve ***"Turgut benden yeğdir."*** dediği Turgut Reis, leventlikten reisliğe kendi çabasıyla yükselmiştir.

Mızrak ve ok kullanmaktaki olağanüstü yeteneğinden dolayı 12 yaşında Osmanlı ordusuna alınan Turgut Reis, usta nişancılığı nedeniyle ***"kanyon topçusu"*** ve ***"kuşatma topçusu"*** olarak eğitilir.

Aldığı zorlu ve sıkı eğitim, doğuştan gelen yetenekleriyle birleşince ordu içinde hızla yükselir.

1517 yılında Memlûk Sultanlığı seferine katılır ve başarılarından dolayı Sinan Paşa komutasındaki donanmaya dahil edilir. Taktik ve deniz topçuluğundaki başarılarıyla dikkat çeken Turgut Reis, kısa sürede gulet (iki yelkenli savaş gemisi) komutanlığına atanır.

Doğu Akdeniz Bölgesi'nde özellikle Venedik topraklarına ve ticari hatlarına düzenlediği başarılı saldırılardan sonra yükselerek hafif bir kadırganın kaptanı olur ve önce Oruç Reis'e, onun ölümünden sonra ise 1520 yılında Barbaros Hayrettin Paşa'nın donanmasına katılır.Turgut Reis ile Barbaros Hayrettin arasında özel bir dostluk kurulur.

Turgut Reis 1526 yılında Sicilya'daki Capo Passero Kalesi'ni ve Girit'teki Kandiye'yi ele geçirir. Barbaros Hayrettin Paşa ile birlikte Adriyatik kıyılarını yağmalar. Sicilya ve Napoli Krallığı arasında korsanlık yapar.

Preveze Deniz Zaferi'nin (1538) kazanılmasında önemli rol oynar. Barbaros Hayrettin Paşa'nın emriyle, 30 kadırgadan oluşan Osmanlı Donanması İhtiyat Filosu'na komuta etmekle görevlendirilen Turgut Reis, taktik ve gözlem yeteneğinin örneği sayılan ve savaşın dönüm noktası olarak kabul edilen çevirme hamlesiyle Andrea Doria'yı geri çekilmeye mecbur bırakır ve Giambattista Dovizi komutasındaki Papalık Devleti Kalyonu'nu ele geçirerek mürettebatını esir eder.

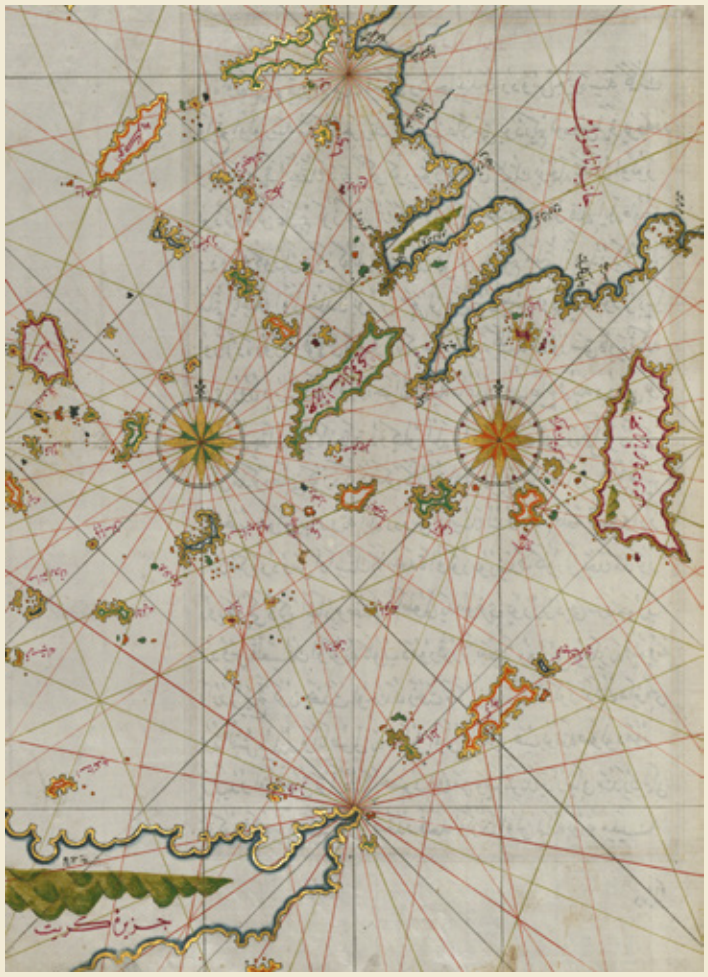

Preveze Zaferi'nden sonra kendisine ait 8 gemilik filoya komuta eden ve Akdeniz'de "Dragut" adıyla ün salan Turgut Reis, yağma seferleri ve baskınlarıyla Avrupalı kralların gündeminden hiç düşmez. Etkisiz hâle getirilmesi için çok kez takip filoları oluşturulsa da bu takiplerden ustalıkla sıyrılır. Ancak 1540'ta Korsika'nın batı sahillerinde gemilerinin bakımını yaparken 20 kadar gemiyle ani bir baskın yapan Giannettino Doria, Giorgio Doria ve Gentile Virginio Orsini tarafından yakalanarak forsaya vurulur. Yaklaşık dört yıl forsa olarak kürek çektikten sonra Cenova'ya götürülerek hapsedilir. Esirliği süresinde Barbaros Hayrettin'in tüm girişimleri ve fidye teklifleri kabul edilmeyerek geri çevrilir.

1544'te Fransa Kralı Fransuva'ya destek vermek üzere Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle 120 parçalık bir donanma ile Marsilya'ya hareket eden Kaptan-ı Derya Barbaros Hayrettin Paşa'nın ani bir şekilde Cenova önlerine demir atması ve toplarını şehre çevirmesi üzerine, şehir meclisi fidye görüşmelerine yanaşmak zorunda kalır ve 3 bin 500 düka altına (Bir düka altın 3,5 gram saf altındır.) serbest bırakılır.

Esaretten kurtulan Turgut Reis, Cerbe Adası'na yerleşerek Barbaros Hayrettin Paşa'nın verdiği gemilerle Batı Akdeniz'deki yağma ve baskınlarını sürdürür. Sicilya, Korsika ve Napoli'ye saldırır. Cerbe Adası'nda Andrea Doria komutasındaki Haçlı donanması tarafından kıstırılsa da gemilerini, kızaklar üzerinde karadan yürüterek adanın arka tarafına geçirmesi ve Haçlı donanmasına beklenmedik ani saldırısı taktik yeteneğinin düşmanları tarafından da kesin kabulünü sağlar.

1546'da Kaptan-ı Derya Barbaros Hayrettin Paşa'nın vefatından sonra kaptan-ı derya (Osmanlı donanması başkomutanı) olması beklenen Turgut Reis, enderun* kökenli olmaması nedeniyle saray erkânının soğuk bakması ve Hürrem Sultan'ın damadı Vezir-i Azam Rüstem Paşa'nın entrikalarından dolayı kaptan-ı derya yapılmaz.

Çoğunluğu Türkmen olan deniz leventlerinin, sahada yetişen kaptan ve reislerin desteğine rağmen, beklentinin aksine Rüstem Paşa'nın kardeşi Sinan Paşa kaptan-ı deryalığa getirilir.

Saray oyunlarından ve protokolden hoşlanmayan Turgut Reis, kaptan-ı derya yapılmamasını önemsemez ve 1547 yılı temmuz ayında 23 parça kadırga ile Malta'ya saldırır, Sicilya ve Korsika adalarına baskınlar düzenler ve Napoli'ye saldırarak Trablus surlarının onarılması için Papa'lık tarafından toplanan 70 bin düka altına el koyar. 1550 yılında Tunus kıyılarını ele geçirerek Sardinya ve İspanya kıyılarına baskınlar düzenler.

1551 yılında İstanbul'a gelerek padişahın huzuruna çıkan Turgut Reis, emrine verilen 112 parça kadırga ve 12 bin yeniçeri ile Adriyatik Denizi'ndeki Venedik topraklarını alır ve aynı yıl Malta Adası'na çıkartma yaparak Birgu ve Senglea Kalelerini kuşatır. Ancak kaleleri alamayacağını anlayınca geri çekilir.

15 Ağustos 1551'de Malta Şövalyelerinin hakimiyetinde olan Libya'daki Trablus şehrini ele geçirir. Osmanlı sarayı Turgut Reis'e "Trablus Fatihi" unvanı verir. Ancak Trablus'a beylerbeyi olarak atanması beklenirken Kaptan-ı Derya Sinan Paşa'nın emriyle Murat Ağa Beylerbeyi olarak atanır. Birkaç yıl sonra Kanuni Sultan Süleyman, hakkı olan Trablus Beylerbeyliği'ne Turgut Reis'i atayarak yapılan hatayı düzeltir. Sinan Paşa ise kaptan-ı deryalıktan alınır ve yerine Piyale Paşa geçer.

** Enderun: Osmanlı'da idari ve askeri kadronun yetiştirilmesi için teşkil edilen eğitim kurumu.*

Turgut Reis, 5 Ağustos 1552'de Ponza Deniz Muharebesi'nde Andrea Doria komutasındaki Cenova donanmasını yenilgiye uğratarak Pestiye Zaferi'ni kazanır. 1553'te Korsika Adası'nın merkezi Bastia'yı ve 1555 yılında da İtalyanlara ait Reggio şehrini alır. 1557'de Bizerte Limanı'nı, 1558'de Balear Adaları'nı fethederler. Bu zaferlerden sonra "Akdeniz Beylerbeyi" ilan edilir. 1558 yılında Piyale Paşa komutasındaki donanmayla birleşerek Cerbe Adası'nı ele geçirir. 1559 yılında Cezayir'e düzenlenen İspanyol saldırısını püskürtür ve Trablus'ta çıkan yerli ayaklanmasını bastırır.

Kanuni Sultan Süleyman 1565 senesinde Malta Kuşatması için Turgut Reis'e Piyale Paşa birliklerine katılma çağrısı yapınca 12 seçme kadırga ve 1.600 askeriyle sefere katılır. Mayıs ayında adaya çıkarak adanın en büyük kalesi Fort Saint Elmo Kalesi'ni kuşatır. Gemilerin yelken direklerini söktürerek kalenin etrafını saran hendek engelini aşmak üzere bir köprü oluşturur. Top ateşiyle kalenin duvarında açılan ve yer seviyesinden yüksekte olan gediğe doğru uzatılan bu köprü, askerlerin kaleye sızmalarını sağlamak için kullanılır. Taktiği, savaş tarihine ve literatüre ***"Dragut's Bridge" (Turgut Köprüsü)*** adıyla geçer.

17 Haziran'da Saint Elmo burcuna yapılan bir hücumda şarapnelle başından yaralanan Turgut Reis, beş gün sonra 23 Haziran 1565'te 80 yaşında hayatını kaybeder. Çağdaş romanın babası olarak kabul edilen İspanyol yazar Miguel de Cervantes, Malta Savaşı'nı anlatırken Turgut Reis için ***"Seksen yaşında leventler gibi savaştı."*** diye yazar.

Naaşı, Kılıç Ali Paşa tarafından Trablus'a götürülerek yaptırdığı caminin avlusuna defnedilir.

"Dragut", Güney Avrupalıların Turgut Reis'e taktığı isimdir. Tecrübeli kaptanın Akdeniz'deki Avrupa topraklarına düzenlediği seferleriyle oluşturduğu etki, dragon (ejderha) ve Turgut arasındaki ses benzerliğinden yararlanarak "Dragut" kelimesinin yaratılmasına yol açmıştır. Batılı kaynaklar, kendisini hâlen "Dragut Rais" olarak anmaktadır.

Malta'da yaşanan savaşın ve ölenlerin anısına Turgut Reis'in vurulduğu yer olan Tigne Burnu'nun ucuna, ***"Ponta ta Dragut" (Dragut Noktası)*** adı verilmiştir.

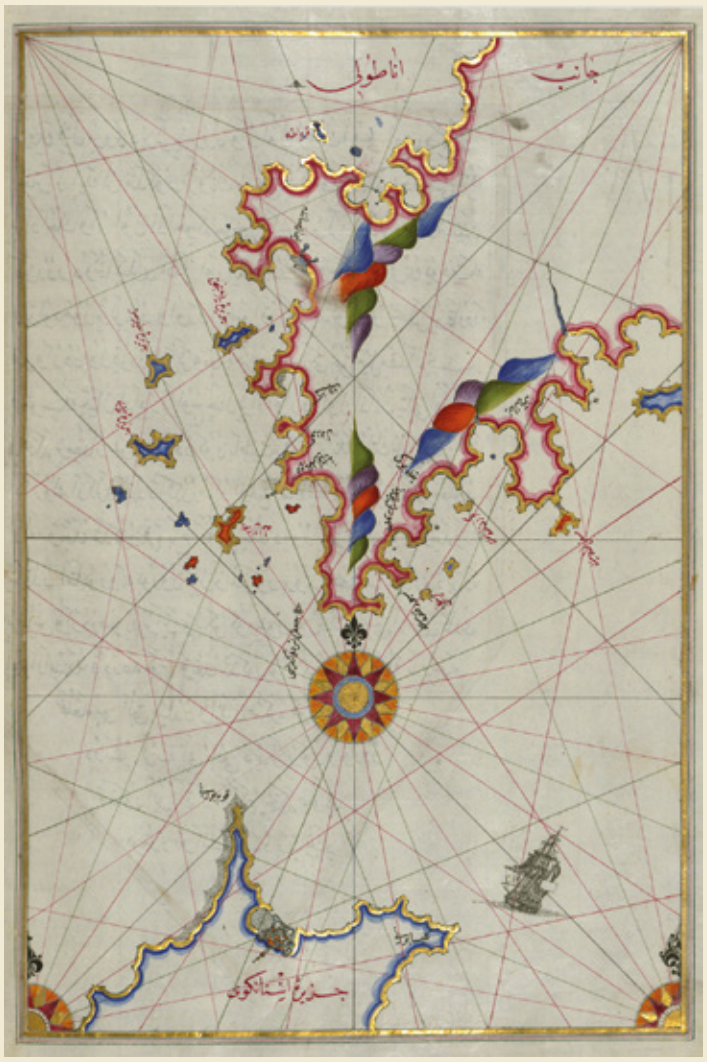

Halikarnas Balıkçısı Cevat Şakir Kabaağaçlı, ünlü denizcinin hayatını öyküleştirdiği *Turgut Reis* adlı kitabında "Akdeniz Fatihi"ni şu cümlelerle anlatır:

"Bodrum'da bir köyde çoban Veli'nin oğlu olarak dünyaya gelen Turgut'u hiçbir engel denizlerden uzak tutamamıştır. Bir yolunu bularak korsanların arasına katılmış, kısa sürede de kaptan olmuştur. Turgut Reis, Ege kıyılarında Türklere ve Müslümanlara sıkıntılar yaratan düşmana karşı savaşmaktadır.

Yavuz Sultan Selim'in korsanlığı yasaklaması nedeniyle Oruç Reis'in yanına gitmekteçareyi bulmuş, daha sonra Oruç ve Hızır kardeşlerle İspanya, Venedik ve St. Jean Şövalyelerine karşı savaşmıştır.

Endülüs'teki Müslümanları kurtarmak ve onlara zulmeden İspanyolları cezalandırmak Turgut'un en önemli faaliyetleri arasındadır. Turgut Reis cesur, mert ve yüreği iyilik dolu bir korsandır. Denizlerde Müslümanların ve Türklerin en büyük yardımcısı; Avrupalıların korkulu rüyasıdır. Turgut Reis, samimi Müslümandır. Ege'nin köylerinde çeşmeler, sarnıçlar, çocuklar doğruları yanlışlardan ayırsın diye okul, medrese ve mescitler de yaptırmıştır.

Dragut Kuşatma Tablosu. Matteo Perez D'aleccio,The Siege of Malta Capture of St Elmo, 23 June 1565

Oruç Reis onun için 'Ben bu yaşıma kadar geldim fakat şimdiye kadar denizde tilkinin zekâsını, aslanın cesaretiyle bu kadar iyi karıştıran bir denizciyi göremedim' diyerek Turgut Reis'e olan hayranlığını dile getirmiştir. "Esir düştüğü zaman Kuzey Afrika kıyılarını yas sarmıştır."

Kimine göre korsan kimine göre "askeri deha" olan Turgut Reis, yaşadığı dönemde saraya mesafeli durmuş ve saray erkânına itibar etmemiştir. Yetiştirdiği kaptanlar ve reisler mevki makam sahibi yapılırken kendisinden makam ve mevkilerin esirgenmesini umursamamış, makam ve mevki sunulduğunda ise istememiştir.

Protokol tanımaz, temayülleri bozar tavrı, saray erkânını hep korkutmuştur. Hakkı olan Donanma-yi Hümayun, saray oyunlarıyla kendisine hiçbir zaman teslim edilmemiştir. Ancak yiğitliğine ve zekâsına da asla laf edilmemiştir.

Döneminde yazılmış pek çok belgede kendisinden ***"alçakgönüllü", "dürüst", "vefakâr", "yardımsever", "hak yemez", "sözünün eri", "asi", "başkaldırıcı", "dik başlı", "sert mizaçlı", "dalkavukluktan hoşlanmaz", "mevki, makam peşinde koşmaz"*** diyerek bahsedilmiştir.

Savaş alanlarındaki taktik ve stratejik hamle yeteneği hayranlık uyandırırken acımasızlığı korku nedeni olsa da yardımseverliği Batı kayıtlarına da geçmiştir.

Aşık olduğu İtalyan Solmi ailesinden Silvana isimli kadını "Evlatlarının özlemine dayanamıyor." diye çocuklarının yanına göndermesi ve Silvana'nın ölüm haberini aldıktan sonra bile çocuklarına yaptığı yardımı sürdürmesi, dönemin İtalyan kaynaklarında yazılı olarak yer almıştır.

Avrupa'da Dragut Rais olarak birçok sanat eserinde tasvir edilmiş, hayatı ve fetihleri hakkında pek çok kitap yazılmıştır. Çeşitli ülkelerdeki ilgi çekici yerler ve binalar, Bodrum doğumlu Turgut Reis'in adını almıştır.

Malta'nın başkenti Valetta'da, National Museum of Fine Arts'ta sergilenen Guiseppe Cali'nin *Turgut Reis'in Ölümü (Death of the Dragut)* isimli tablosu en çok ziyaret edilen tablolar arasında yer almaktadır. İspanya'nın turistik kasabası Cullera'da Turgut Reis'in esir değiş tokuşu yaptığı mağara "Dragut Mağarası" adıyla müze hâline getirilmiştir. 10 Avro ödenerek gezilebilen müzede Turgut Reis'in en çok kullandığı ***"Kırlangıç"*** adlı teknesinin bir maketi de sergilenmektedir.

İspanya'nın Menorka Adası'nda ise, Türk saldırılarında ölenlerin anısına dikilen anıta, Turgut Reis'in adı birçok ünlü Türk denizcisinin adıyla beraber ölümlerden ve katliamlardan sorumlu "Türk korsanlar" olarak yazılmıştır.

Ünlü denizcinin doğduğu köyün bağlı olduğu beldeye 1972 yılında Turgutreis adı verilmiştir. Bugün, beldenin

kıyısında adını taşıyan bir gezi parkı ve bu parkın içinde Turgut Reis'i bir kadırganın burnunda, kılıcıyla ufku gösterir vaziyette tasvir eden bir anıt vardır. Turgut Reis'in bir büstü de İstanbul Deniz Müzesi'nde adına açılan Turgut Reis Odası'nda sergilenmektedir.

Akdeniz fatihi olarak anılan ünlü denizci, zaman zaman "korsan" olarak adlandırılsa da hem Türkiye'de hem de Avrupa'da hâlen saygı görmeye devam etmektedir, Türk donanmasındaki savaş gemilerine ve yolcu gemilerine de adı verilen Turgut Reis, Bodrum'un sahip olduğu tarihi kişilikler arasında önemli bir simgedir.

Kaynakça:

- *Reynolds Clark G., Denizin Emri: Deniz İmparatorluklarının Tarihi ve Stratejisi, 1974.*
- *Morrow. pp. 120-121.*
- *Halikarnas Balıkçısı, Turgut Reis, 1980.*
- *Rafael Sabatini, İslamın Kılıcı ve Diğer Macera Öyküleri, Wildside Press, 2008.*
- *J Fl 1739 Morgan, Cezayir'in Tam Bir Tarihi. Barbary'nin Genel Tarihinin Bir Episodu, 2. Cilt, Wentworth Press, 2016.*
- *Braudel Fernand, Felipe II'nin Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Cilt 2, Calfornia Press, 1995.*
- *Orhonlu, Cengiz, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, s.69, 1968.*
- *Gelibolulu Mustafa Ali, Künhü'l-Ahbar, Üniversite Kitapları, No:5959, s. 300. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1998), Osmanlı Tarihi, s. 384.*

Turgut Reis için 16. yüzyılda yazılmış bir şiir ve bir türkü günümüze kadar ulaşmıştır. Yazarı, "Oğuz Ali" ve "Ali" mahlaslarını kullanmıştır. Hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. 16. yüzyılda yaşamış saz şairlerindendir. Kendisinin Garp Ocaklarına mensup bir denizci asker [1] olduğu sanılmaktadır. Ağıt, Rıza Nur [2] tarafından bulunmuş yayımlanmıştır. Bazı mısraları tam olmayan ağıt, Turgut Reis'in Sultan Süleyman nezdindeki sevgisini dile getirmesi açısından dikkat çekicidir. Türkü ise 1963 yılında Vatikan Kitaplığı'ndaki yazmalar arasında araştırma yapan İtalyan Türkolog Ettore Rossi [3] tarafından bulunup yayınlanmıştır.

TÜRKÜ

Yarenler Turgut'dan haber soranlar
Aldı başdıyasın Anaboli'nın
Gazi beğdir münkir gelmen yoldaşlar
Aldı başdıyasın Anaboli'nın

Kalkıbanı burnun önünden geçti
Şah'ın uhdesinden gemiler seçti
Ol gece ansızın üstüne düştü
Aldı başdıyasın Anaboli'nın

Andrıya deniz yüzün korurken
İl memleket benim deyip yürürken
Atlısı yayası şöyle dururken
Aldı başdıyasın Anaboli'nın

Varıban kulesin top ile yıktı
Gaziler metrisin odlara yaktı
İçinden yedi bin yesiri çıktı
Aldı başdıyasın Anaboli'nın

Ali eydür günün günden yeğ olsun
Bahadır imişsin yüzün ağ olsun
Gazi Hünkâr sana mertebe versin
Aldı başdıyasın Anaboli'nın

AĞIT

Turgud Paşa eydür Beğler
Gele şindi ölüm dimiş
Nic'idelüm emir Hakk'un
Ergeç budur yolum dimiş

Gelsün kullarımın hası
Giysin siyah, itsün yası
Cerbe ile Trablus'u
Viran oldu ilim dimiş

Mevlâ'm sılaya, gurbete
Düşürdü bizi firkate
Malta ile ….
İremedi elim dimiş

Oğuz Ali durmaz çağlar
Âlem yasın tutmuş ağlar
Hân Süleyman eydür Beğler
Büküldi ya belim dimiş

(1) Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 1990: 102.
(2) Rıza Nur; Revue de Turcologie- İskenderiye, 1931: 100.
(3) Prof. Dr. Ali Çelik; Oğuz Ali, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü

POLLENSA

Mayorka, Cezayir ile İspanya arasına serpilmiş Balear Adaları'nın en büyüğü ve en kalabalık olanıdır. Adalardaki 1 milyon nüfusun 800 bini burada yaşamaktadır. Pollensa ise kıyıdan biraz içeride, kayalık, çıplak tepelerin arasındaki dar boğaza kurulmuş, Mayorka'ya çok yakın, tarihi bir kenttir. Kent halkı her yıl 2 Ağustos'ta, yerel kahraman Joan Mas Farragut'un Dragut'a yani Turgut Reis'e ve leventlerine karşı kazandığı zaferi, 470 yıldır ulusal bayram olarak kutlamaktadır. Avrupa'nın önemli turizm merkezlerinden olan ve yılda yaklaşık 28 milyon turist ağırlayan Mayorkalılar, 1550 yılında kazandıkları zaferi, adaları Aragon Krallığı'nın flamaları ile donatarak ve korsan giysileri giyerek üç gün devam eden etkinliklerle festival havasında kutluyorlar.

I. TURGUT REİS VE TÜRK DENİZCİLİK TARİHİ SEMPOZYUMU

2. TURGUT REİS VE TÜRK DENİZCİLİK TARİHİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU (2ND INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF TURGUT REIS AND TURKISH MARITIME HISTORY)

XVI. yüzyıl dünya denizcilik tarihine damgasını vuran, deniz savaşlarında gösterdiği üstün stratejik düşünce ve uygulamalarla Akdeniz'in Osmanlı hâkimiyetine alınmasında önemli rolü olan Turgut Reis, dünya denizcilik literatüründe yer almış önemli bir denizci ve amiraldir. Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumları dizisi, bu büyük denizcinin doğum yeri olan ve ismiyle anılan topraklardaki hatırasını yâd etmek, bu tür bilimsel toplantılar ve yayımlanacak eserlerle bu hatırayı taçlandırmak ve gelecek nesillere ulaşmasını sağlamak amacıyla düzenlenmektedir.

I. Turgut Reis Denizcilik Tarihi Sempozyumu 27-28 Mayıs 2011 tarihleri arasında ulusal kapsamda, ikincisi ise 1-4 Kasım 2013 tarihleri arasında uluslararası kapsamda gerçekleştirilmiştir.
Birinci sempozyumda Turgut Reis'in destanlaşmış adı etrafında Akdeniz uygarlığının en belirgin özelliği olan Türk ve dünya denizciliğinin aktüel sorun ve konuları tarih perspektifi ışığında ele alınmıştır. Sunulan tebliğler, "1.Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu: 27-28 Mayıs 2011 Turgutreis, Bodrum" adıyla yayımlanmıştır.

1 - 4 Kasım 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilen 2. Turgut Reis Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu'nda ise Turgut Reis'in faaliyet gösterdiği Akdeniz dünyası ile hizmet ettiği Türk denizciliğinin disiplinler arası bir yaklaşımla geniş bir perspektiften ele alınması hedeflenmiş ve Turgut Reis ile ilgili araştırmaların teşvik edilmesi, yayına hazırlanması, doğup büyüdüğü ve deryaya açıldığı bu toprakların kültürüne ve tarihine katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

Bodrum Belediyesi ve Turgutreis Belediyesi ev sahipliğinde, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi'nin akademik koordinatörlüğünde, Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü, Bodrum Kaymakamlığı, Deniz Ticaret Odası Bodrum Şubesi, Bodrum Ticaret Odası ve D-Marin Turgutreis Marina'nın kurumsal destek ve katkılarıyla düzenlenmiştir.

Sempozyumda ayrıca "Piri Reis Haritası'nın 500. Yılı" kapsamında, UNESCO'nun 2013 yılını "Piri Reis Yılı" olarak ilan etmesi nedeniyle "Piri Reis'e Vefa Oturumu" da yapılmıştır.
Sempozyum sonuç bildirisi ve sunulan tebliğler tematik olarak tasnifi yapıldıktan ve düzenlendikten sonra üç cilt hâlinde kitaplaştırılmıştır.

TUNUS'UN DJERBA ADASI HAUMT SOUK KENTİ, BODRUM'UN KARDEŞ ŞEHRİ

Turgut Reis'in torunlarının yaşadığı Tunus'un Djerba (Cerbe) Adası Houmt Souk kenti, 10 Mart 2014'te imzalanan protokolle Bodrum'un kardeş şehri ilan edildi. 8 Kasım 2014'te Türkiye Büyükelçisi Mohammed Salah, Djerba Adası Belediye Başkanı Foued Haffouz, Tunus - Turgut Reis'in Ayak İzleri Derneği Başkanı Radhi Durghout, Türk - Tunus Dostluk Derneği Başkanı Cenap Eke, Türk - Tunus Dostluk Derneği 2. Başkanı Emekli Büyükelçi Mohammet Mehrezi, Djerba Guellela Etnografya Müzesi Kuratörü ve Houmt Souk Belediyesi Başkan Yardımcısı Houcine Tobji, Houmt Souk Belediyesi yetkililerinden Houcine Daghtas, Mohammet Zammouri ve Mongi Ben Abdallah ve Amiral Turgut Reis'in torunlarından oluşan Tunus heyeti, Bodrum Belediyesi ev sahipliğinde Bodrum'a gelerek Turgut Reis'in doğduğu toprakları ziyaret etti.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa Kralı Françesko (1. Fransuva)'ya yardım talebi üzerine gönderdiği mektup. Mektup Fransa Devlet Arşivi'ndedir.

Osmanlıca:

"Ben ki sultânü's-selâtîn ve burhânü'l-havâkîn tâc-bahş-ı hüsrevân-ı rû-yi zemîn zıllullâhi fi'l-arzîn Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Karaman'ın ve Rum'un ve Vilâyet-i Zülkadriye'nin ve Diyarbekir'in ve Kürdistan'ın ve Azerbaycan'ın ve Acem'in ve Şam'ın ve Haleb'in ve Mısır'ın ve Mekke'nin ve Medine'nin ve Kudüs'ün ve külliyen Diyâr-ı Arab'ın ve Yemen'in ve dahi nice memleketlerin ki âbâ-yı kirâm ve ecdâd-ı izâmım -enâre Allahu berâhinehüm- kuvvet-i kâhireleriyle feth etdikleri ve cenâb-ı celâlet-me'âbım dahi tîg-i âteş-bâr ve şimşîr-i zafernigârım ile feth eylediğim nice diyârın sultânı ve padişâhı Sultân Bayezid Han oğlu Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han'ım, sen ki Françe vilâyetinin kralı Françesko'sun. Dergâh-ı selâtîn-penâhıma yarar adamın Frankiyan ile mektûb gönderüb ve ba'zı ağız haberi dahi ısmarlayub memleketlere düşman müstevlî olub el-ân hapisde idüğünüz i'lâm edüb halâsınız husûsunda bu cânibden inâyet ve medet istid'â eylemişsiz, her ne ki demiş isenüz benim pâye-i serîr-i âlem-masîrime arz olunub alâ-sebîli't-tafsîl ilm-i şerîfim muhît olub tamâm ma'lûm oldu, imdi pâdişâhlara sınmak ve habs olunmak aceb değildir, gönlünüzü hoş tutub âzürde-hâtır olmayasız, eyle olsa bizim âbâ-i kirâm ve ecdâd-ı izâmımız –nevvere Allahu merkadehüm- dâ'imâ def'-i düşman ve feth-i memâlik için seferden hâlî olmayub biz dahi onların tarîkine sâlik olub her zamânda memleketler ve sa'b ü hasîn kal'alar feth eyleyüb gece ve gündüz atımız eyerlenmiş ve kılıcımız kuşanılmış ve Hakk Subhânehu ve Te'âlâ hayırlar müyesser eyleyüb meşiyyet ve irâdeti neye müte'allik olmuş ise vücûda gele, bâkî ahvâl ve ahbâr ise mezkûr adamınızdan istintâk olunub ma'lûmunuz ola, şöyle bilesiz, tahrîren fî evâ'il-i şehr-i Âhirü'r-Rebi'ayn li-sene isneyn ve selâsîn ve tis'a mi'e."

[1-10 Rebiülahir 932 / 15-24 Ocak 1526]

Be-makâm-ı Dârü's-Saltanati'l-Aliyyeti'l-Kostantiniyyeti'l-Mahmiyyeti'l-mahrûse"

Türkçe:

"Ben ki, sultanlar sultanı, hakanlar hakanı, hükümdarlara taç giydiren, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve atalarımın fethettiği Akdeniz'in, Karadeniz'in, Rumeli'nin, Anadolu'nun, Karaman'ın, Rum'un, Dulkadiroğluları Vilayeti'nin, Diyarbakır'ın, Kürdistan'ın, Azerbaycan'ın, Acem'in, Şam'ın, Haleb'in, Mısır'ın, Mekke'nin, Medine'nin, Kudüs'ün, bütün Arap memleketlerinin, Yemen'in ve daha nice ülkelerin ki, büyük atalarımın Allah kabirlerini nurlu etsin karşı konulmaz kuvvetleriyle fethettikleri ve benim muhteşemliğimle de ateş saçan mızrağımın ve zafer getiren kılıcımın gücüyle fethettiğim nice memleketlerin sultanı ve padişahı olan Sultan Bayezid Han oğlu Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han'ım. Sen ki, Fransa vilayetinin kralı olan Françesko'sun.

Hükümdarların sığındığı kapıma elçiniz ile mektup gönderip, ülkenizi düşman istila edip, şu anda hapiste olduğunuzu bildirip, kurtuluşunuz konusunda bizden yardım talep ediyorsunuz. Söylediğiniz her şey dünyayı idare eden tahtımızın ayaklarına arz olunmuştur. Her şeyden haberdar oldum. Yenilmek ve hapsolunmak hayret edilecek bir şey değildir. Gönlünüzü hoş tutup üzülmeyesiniz. Böyle bir durumda atalarımız düşmanları mağlup etmek ve ülkeler fethetmek için seferden geri kalmamışlardır. Bizde atalarımızın yolundayız ve daima memleketler ve alınmaz kaleler fetheylemekteyiz. Gece gündüz daima atımız eyerlenmiş ve kılıcımız belimizde kuşanılmıştır. Yüce Allah hayırlara bağışlasın. Allah'ın istediği ne ise olur. Bundan başka haberleri gönderdiğiniz adamınızdan öğrenesiniz. Böyle biliniz."

“İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olanıdır.”

(hadis-i şerif)

DEVLET-İ ALİ KAPUDANI* KIZILHİSARİ MUSTAFA BEY

Bodrum, Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos seferi sırasında, 1523 yılında, İstanköy ile beraber Kaptan-ı Derya Parlak Mustafa Paşa tarafından Osmanlı hâkimiyetine alınmış ve İstanköy sancağına bağlanmıştır.

1671 yılında Bodrum'u ziyaret eden Evliya Çelebi, yerleşimin sadece kale içinden ibaret olduğunu ve kale dışında cami, han, varoş ve çarşının bulunmadığını belirtmiştir.

Antik Çağ'ın ünlü ve görkemli kenti Halikarnassos 17'nci yüzyılda, kale içine sıkışmış ve az bir nüfusun yaşadığı Bodrum'a dönüşmüştür.

1714-1718 tarihleri arasında Devlet-i Âli Kapudanı Kızılhisarî Mustafa Bey, mirî fırkate filosuyla Eğriboz'dan Bodrum Yarımadası'na geldiğinde kale dışında herhangi bir yerleşimi bulunmayan kent, bir harabe ve ören yeri görünümündedir.

Antik Çağ'ın görkemli Halikarnassos'u, emir yazısıyla gönderilen Kızılhisarî Mustafa Bey'in kente gelmesinin ardından derlenip toparlanmış ve bugünkü Bodrum merkezinin temelleri atılmıştır.

1723 yılında Mustafa Bey, kale dışındaki ilk yapı olan Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camisi'ni yaptırmış, bunu 1740 yılında kâhyası Hacı Hasan Hoca tarafından yaptırılan Tepecik Camisi izlemiş ve caminin etrafında Bodrum'un ilk yerleşim birimi olan bugünkü Tepecik Mahallesi kurulmaya başlamıştır.

Mustafa Bey'in oğlu Kaptan-ı Derya Cafer Paşa'nın kurduğu tersane, cami, medrese, han ve hamam ile Kızılhisarlı ailesinin kurduğu vakıflar, kentin imarında önemli yol oynamıştır.

Bodrum Kızılhisarlı ailesi ile terk edilmişliğini unutmuş, yüzyıllar süren sessizliğinden sıyrılmış, savaşların ve depremlerin acısını sarmıştır. Bugünün modern Bodrum'unu yaratan süreç, Kızılhisarlı ailesini Bodrum'a getiren süreçle başlamıştır.

HALİKARNASSOS'TAN BODRUM'A

MÖ 334'te Büyük İskender tarafından kuşatılan Halikarnassos, teslim olmayıp direndiği için yakılmış, yıkılmış ve yağmalanmıştır.

Görkemli Halikarnassos, bu yağma ve yıkımdan sonra Roma İmparatorluğu'nun Asya eyaletine dâhil edilinceye kadar Büyük İskender'in generalleri arasındaki iktidar kavgaları arasında sıkışıp kalmış ve yaşanan savaşlardan olumsuz şekilde etkilenmiştir.

Karya başkenti Halikarnassos, MÖ 192'den MS 395'e kadar özerk yönetimini koruyarak Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında kalmıştır.

Roma İmparatorluğu MS 395 yılında Hunların başlattığı ***"Kavimler Göçü"*** sonrasında Doğu ve Batı Roma İmpatorluğu olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

** Kapudâne: Osmanlı donanmasında 1682'den itibaren kalyon düzenine geçilmesi ardından donanmanın rütbeli kaptanını ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Kapudâne'nin bindiği geminin adına da Kapudâne-i Hümayun denmiştir. Kapudâne, mirî fırkate filosuna komutanlık eden kişidir. 18. yüzyılın son yarısında, Kapudâne'nin salyânesi (senelik maaşı) 4500 kuruş olarak tespit edilmiştir.*

Halikarnassos, Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasının ardından Karya vilayeti olarak Doğu Roma İmparatorluğu'nun yani Bizans'ın egemenliği altına girmiştir.

Batı Roma MS 476 yılında dağılmış, Bizans ise Osmanlı Sultanı Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında Bizans başkenti Konstantinopolis'i fethetmesi ile tarih sayfasından çekilmiştir.

Roma'nın MS 381'de Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesine bağlı olarak Halikarnassos'ta da çok tanrılı dinlerden kalma tapınaklar kiliseye çevrilmiş ve kenti çevreleyen surların bir kısmı onarılarak kuleler yenilenmiştir.

Ancak Halikarnassos, Romalıların tek tanrılı din inanışını kabul etmemiş ve çok tanrılı pagan inancından vazgeçmemiştir. Bunun üzerine bölge cezalandırılmış ve kent kaderine terk edilmiştir.

MS 4 ile 6'ncı yüzyıllar arasında Aspat Dağı'nın eteklerinde Bizans liman kasabası Strobilos * kenti kurulmuş ve Kos, Iassos ile Heraklia'nın keşiş manastırları arasında büyük miktarda hacı trafiği yaşanmıştır.

Kent bu dönemde Afrodisyas'taki piskoposluk tarafından yönetilmiştir. Strobilos'un kurulması, yarımada merkezinin buraya kaymasına neden olmuş, Maussollos'un yarattığı görkemli Halikarnassos terk edilmiş ve bir ören yeri hâline dönüşmüştür.

MÖ 7'nci yüzyılda Anadolu ve Akdeniz'e yönelik Arap akınları sürerken Halikarnassos 11'inci yüzyıla kadar Bizans yönetiminde kalmıştır. Ancak Bizanslılar, tarihin babası Herodot'u yetiştiren, Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olan Mausoleum ile büyük ün kazanan Halikarnassos'u önemli saymamış ve kenti kaderine terk etmişlerdir.

MS 1100 ile 1400 arasında ise Halikarnassos bölgede yaşanan şiddetli depremlerden büyük zarar görmüştür. Mausoleum ve birçok ünlü antik tapınak bu depremlere bağlı olarak yıkılmıştır. Peş peşe yaşanan bu depremler, Halikarnassos'tan çok şey alıp götürmüş; geriye ise yıkılmış, harabeye dönmüş bir kent bırakmıştır.

Türkmen boylarının bölgeye ilk gelişleri 11'inci yüzyılın sonlarına denk gelmiştir. Ancak bölgedeki etkileri, 13'üncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlamıştır.

Menteşe Beyliği'nin önderliğindeki Türkmenler, 13'üncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren Dalaman Çayı'nı aşarak yarımadaya ulaşmışlarve bugünkü Bodrum Kalesi'nin olduğu yere küçük bir kale inşa ederek burayı bir deniz üssü olarak kullanmışlardır.

1330'larda bölge hakkında duyduğu bilgileri nakleden İbn Fazlullah El-Ömerî ** Menteşe Beyi Orhan Bey'in 50 şehri, 200 kalesi ve 100.000 askerinin bulunduğunu yazmıştır. Ancak bu bilginin abartılı olduğu açıktır. Yine de bölgede yoğunlaşan Türkmen nüfusunun ve iskânın mahiyetini ifade etmesi açısından önemi vardır.

13'üncü yüzyılın son çeyreğinde Karya bölgesine egemen olanlar Türkmenlerdir. 14'üncü ve 15'inci yüzyıllarda bölge Menteşe Beyliği'nin toprakları içerisinde yer almış ve Halikarnassos kenti, Menteşe Beyliği'nin egemenliği altında kalmıştır.

Menteşe Beyliği, Sultan Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlı topraklarına katılmış, beylik ortadan kaldırılmış ve bölge tımar olarak Menteşoğulları'na verilmiştir.

** Strobilos, Bodrum Yarımadası'nın güneybatısında, bugün Turgutreis'e bağlı Akyarlar köyü yakınlarında yer alan ve yaygın olarak "Aspat" ya da "Çıfıt Kalesi" adlarıyla bilinen bir yerleşimdir. "Çıfıt Kalesi" şeklindeki adlandırma kentte yaşayan Yahudi nüfus ile ilgilidir.*

*** İbn Fazlullah El-Ömerî: Memluklu devletinde 1309-1341 yılları arasında önemli görevler almış, fıkıh bilgini ve edebiyatçı.*

Ancak Yıldırım Bayezid'ın 1402'de Timur'un ordularına yenilmesi ile Anadolu birliği dağılmış ve Bayezid'in oğulları arasında başlayan taht kavgası, Türkmen Beylikleri'nin başkaldırmasına neden olmuştur.

Menteşoğulları da Osmanlı'dan ayrılmış, kısa bir dönem daha beylik olarak yaşadıktan sonra 1425'ten itibaren tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Menteşoğlu Beyi İlyas Bey ise bölgeye mutasarrıf (sancak yöneticisi) olarak atanmıştır.

Bu dönemde Anadolu'nun dört bir yanına dağılan Moğolların akınları ile İzmir Kalesi yıkılmış ve bunu fırsat sayan Rodos St. Jean Şövalyeleri *, Moğollarla anlaşarak kaleyi yeniden inşa etmeye başlamıştır.

Ancak buna engel olmak isteyen Yıldırım Bayezid'ın oğlu Çelebi Mehmet, şövalyelere İzmir'den vazgeçmeleri karşılığında Bodrum'u vermiştir.

Şövalyeler, 1405'te Menteşoğlu Beyliği tarafından yapılan küçük kalenin üzerine bugünkü kalenin inşasına başlamışlardır. Kalenin inşasında dünyaca ünlü Mausoleum'un taşlarını ve rölyeflerini kullanmışlardır.

Saint Peter adına yapılan, 30.000 m² alan üzerine kurulan ve bugün Bodrum'un sembolü olan kalenin yapımı 90 yıl sürmüştür.

Yaklaşık 120 yıl Rodos Şövalyelerinin egemenliğinde kalan Bodrum, ileri Haçlı karakolu işlevi görmüş ve 15'inci yüzyılda bölgeye yönelik Türk yerleşimine ciddi zararlar vermiştir.

İtalyancada ***"Sovrano Militare Ordine Ospedalierodi San Giovannidi Gerusalemmedi Rodi e di Malta" (Kudüs, Rodos ve Maltalı St. Jean Egemen Askeri Hospitalier Tarikatı)*** olarak adlandırılan şövalyeler aslında bir hayır kuruluşu olarak İtalyan tacirler tarafından, hac için Kudüs'e gelecek hasta ve yoksul hacı adaylarına yardım amacıyla kurulmuştur.

Kudüs'teki St. Jean Kilisesi yakınında kurulduğu için ***"St. Jean Şövalyeleri"*** olarak anılmışlardır. Simgesi ***"Malta Haçı"*** olarak adlandırılan beyaz haçtır. Katolik bir yardım derneği olarak günümüze kadar gelen bu tarikatın merkezi İtalya'nın Roma kentindedir. Zamanla güçlenen, güçlü bir ordu ve donanma kuran şövalyeler 1309'da Rodos Adası'nı,

1405'te Bodrum'u, daha sonra ise Malta Adası'nı ele geçirerek hâkimiyet kurmuşlardır. Papa'nın da yardımıyla kaleler kurmuş; Avrupa, İslam ve Osmanlı tarihinde büyük izler bırakmışlardır.

Bodrum ilk olarak Fatih Sultan Mehmet döneminde kuşatılmış, ancak fethedilememiştir. Fatih Sultan Mehmet, 1480 yılında Sadrazam Mesih Paşa'dan Rodos'un fethedilmesini istemiştir. Mesih Paşa, adayı dört ay karadan ve denizden kuşatmışsa da fethedememiştir.

Bu başarısızlık üzerine padişah Bodrum'un alınmasını ferman buyurmuştur. Ancak Paşa, Bodrum Kalesi'ni de bir süre kuşatmış, fakat ağır kış koşulları nedeni ile kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır.

Bu dönemde Bodrum fethedilememişse de şövalyelerin etkinliği kırılmıştır. Şövalyeler, Bodrum Kale'sine sıkışıp kalmış, yarımadanın kontrolü ise tamamen Türklerin eline geçmiştir.

Fatih Sultan Mehmet'in 1481 yılında ani ölümü üzerine, oğulları II. Bayezid ile Cem Sultan arasında çıkan taht kavgası Bodrum'u doğrudan etkilemiştir.

Cem Sultan savaşı kaybedince kaçmak zorunda kalmış, Rodos'a geçerek şövalyelerden sığınma talep etmiş ve bir süre Bodrum Kalesi'nde kalmıştır. Cem Sultan için II. Bayezid döneminde şövalyelere yüklü paralar ödenmiş, Rodos ve Bodrum'un fethi için ise bir şey yapılamamıştır.

Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* adlı eserinin ikinci cildinde Bodrum'la ilgili 1482 tarihli Ahitname'de şu satıların yer aldığını aktarmıştır:

** Hospitalier (Hastane) Şövalyeleri, St. Jean Şövalyeleri, Latincede "Cavalieri Ospitalieri": "Aziz Yuhanna Şövalyeleri, Rodos Şövalyeleri veya Malta Şövalyeleri" olarak da adlandırılan bu Hristiyan tarikatı, yaklaşık olarak 1070'te kurulmuştur.*

"…şövalyelerin elinde kaldığı zarfında Cem'in (Cem Sultan) mesarifine karşılık her sene şövalyelere kırk beş bin duka vermeyi ve Beyazıt'ın saltanatta kaldığı müddetçe şövalyelerle sulh içinde yaşamayı ve ticaret serbestiyesini ve Bodrum'daki Sen-Piyer Kilisesi'nin taaruzundan masun kalmasını kabul eder."

Bodrum Kalesi'ni 16'ncı yüzyılın başlarında gören Piri Reis, etrafındaki adaları ve denizin durumunu tarif ederek Bodrum'un küçük bir kale olduğunu ve önünde sadece geniş bir limanının bulunduğunu belirtmiştir. Bodrum Kalesi, 1523 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos seferi sırasında, İstanköy ile birlikte Kaptan-ı Derya Parlak Mustafa Paşa tarafından fethedilmiştir.

Kale 16'ncı yüzyıla ait Osmanlı kayıtlarında, İstanköy sancağına bağlı bir kale olarak anılmış ve kalede bir dizdar (kale komutanı) ile kırk muhafızın görev yaptığı, 17'nci yüzyılda muhafız sayının 80'e çıktığı, 18'inci yüzyıl sonlarında ise 52'ye indiği kaydedilmiştir.

BODRUM VE OSMANLI İDARİ SİSTEMİNDE YAŞANAN DEĞİŞİM…

1517 tarihli *Mufassal Tahrir Defteri*'nde *, daha önce Menteşe sancağının Beçin kazasına bağlı olan yarımadadaki yerleşimlerin, yeni bir idari yapılanma ile Sıravolos kazasına bağlandıkları görülmüştür. Bu yeni idari birim, o tarihlerde Rodos Şövalyelerinin hâkimiyetinde bulunan Bodrum dışındaki 14 köyden oluşmaktadır. Bu köyler Beksimed, Büskebi, Büskebi-i Diğer, Karabağ, Karabağ-ı Diğer, Yumruburun, Karaova, Burun, Erimiye, Etrim, Sandıma, Varilya, Meymuncuk ve Sıravolos'tur.

Belgelerden Sıravolos kadısına 1528 tarihinde 15 akça, 1530'da ise 10 akça yevmiye verildiği anlaşılmaktadır. Ancak yeni yapılanmaya adını veren Sıravolos köyünün, küçük bir nüfusa sahip olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü kazaya bağlı köylerde mevcut 1101 vergi mükellefinin sadece 4'ü Sıravolos köyündedir.

İlk kez 1517 tarihli *"Mufassal Tahrir Defteri"*nde adına rastlanan Sıravolos, aslında Strobilos'tan başka bir yer değildir. Kayıtlarda bu isme "İsravolos", "Sıravala", "Saralos" şeklinde de rastlamak mümkündür.

Piri Reis'in 1521 tarihli *Kitab-ı Bahriye*'sinde, Strobilos adı kısmen bozularak "Sirevalos"a dönüşmüştür. 17. yüzyılın ikinci yarısına ait Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'sında ise Menteşe eyaletinin 29 kazası arasında "Sıravala" olarak sayılmıştır.

Halikarnas Balıkçısı Cevat Şakir Kabaağaçlı da Turgut Reis'i konu alan kitabında "Sıralovaz" adını sıkça kullanmıştır.

"Bazı araştırmacılar bu adın 'Serulus'ya da 'Eserulus' şeklinde Oğuzca kökenli bir sözcük olduğunu iddia etmişse de Strobilos'tan dönüştüğü açıktır." *(1)*

16'ncı yüzyıl başında Strobilos, Bodrum Yarımadası'nda şekillenen Osmanlı idari sisteminde "Sıravolos" adıyla bir idari merkeze dönüştürülmüştür.

Özellikle Bizans döneminde önemli bir liman kenti niteliği taşıyan ve barındırdığı Yahudi nüfus nedeniyle ***"Çıfıt Kalesi"*** adıyla da anılan Strobilos'un ne zaman ve neden küçük bir köye dönüştüğü ve kentte yaşayan Yahudi ve Hristiyan nüfusun hangi nedenle, nereye gittiği bilinmemektedir.

** Osmanlı Devleti'nde fethedilen yerlerdeki nüfus, arazi ve emlakın tespit ve kaydedilmesi işlemine "tahrir" denmiştir. Mufassal ise "açıklamalı, izahlı" anlamındadır.*

(1) . Baykara, Bodrum, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 6, İstanbul 1992, s. 248.

Prof. M. Akif Erdoğru ve Prof. Ahmet Özgiray *Bodrum Yarımadası'nın Tarihi Coğrafyası* adlı ortak çalışmalarında şu satırlara yer vermişlerdir:

"Sıravolos kazasına bağlı bazı köylerde çeşitli vakıf kayıtları bulunmasına karşılık, kazaya adını veren köyde hiçbir vakıf kaydı bulunamamıştır. Menteşe Beyliği yöre ile birlikte Strobilos'u da topraklarına dahil ettiğinde acaba kentte yaşayan Yahudi ve Hristiyanları başka bir yörede iskana mı zorladı?

Sıravolos, 16'ncı yüzyıl ve sonraki döneme ait vesikalarda köy, kale ve şehir gibi meskûn bir yerin adı olarak zikredilmemiştir. Kazanın hem toprak hem denizden geçim sağlayan kıyı köyleri, iskeleli köylerdi. Aspat bunların içinde en işlek limana sahip olanıydı. Piri Reis, 1520 yılından önce, bu bölgedeki limanların Müslüman-Türk gemiciler tarafından yatak olarak kullanıldığını, buradan özellikle Rodos Şövalyelerinin gözetlendiğini yazmıştır."

Yıldırım Beyazıt Üniversitesinden Dr. Hasan Demirtaş, *Osmanlı Hurûfât Defterleri*'nde * yaptığı araştırmaya dayanarak …1517-1822 arası Hurûfât Defterleri'nde Sıravolos kazasının herhangi bir merkez (nefs) kaydına rastlanmadığını, bir bölge adı olduğunu ve 39 karye, nam-mahal, mezradan oluştuğunu belirtmiştir.

BATI ANADOLU'DA AYAKLANMALAR VE OSMANLI YÖNETİM SİSTEMİNDE YAŞANAN SORUNLAR...

Yükselme ve gelişme dönemini yaşayan Osmanlı Devleti, sadece şehzadelerin taht kavgalarından olumsuz etkilenmemiştir.

Osmanlı'yı kuruluşundan devletleşme sürecine taşıyan bileşenlerin süreç içinde değişime uğraması, sarayda ortaya çıkan yeni güç dengeleri ve yönetim erkinin bu güç dengelerine bağlı olarak taht kavgalarına taraf olmaları, saray ile Anadolu Türkmen halkının arasında kopuşlara neden olmuştur.

Saraydaki güç dengelerine bağlı olarak ortaya çıkan idari ve merkezi yapılanmadaki değişimler özellikle Anadolu Türkmenlerinin yoğun yaşadığı Batı Anadolu kentlerinde sorunlar yaşanmasına neden olmuş ve ortaya çıkan huzursuzluklar ayaklanmalara dönüşmüştür.

Osmanlı yönetim düzeninde 17'nci yüzyılın başlarından itibaren bozulmalar başlamış ve çözüm arayışları yoğunlaşmıştır. Bu yıllarda yazılan risalelerde sıkça tımar sisteminin ** bozulduğundan söz edilmiş ve sistemin eski gücüne kavuşturulması gerektiği önemle belirtilmiştir.

Ancak tımarlı sipahi ve maaşlı asker dengesi üzerine kurulmuş olan Osmanlı yönetim düzeni, devletin genişlemesi sürecinde maaşlı asker (Kapıkulu askerleri) sayısının önemli ölçüde artmasına ve bu durum ise yönetim dengeleri arasında sorunlar yaşanmasına neden olmuştur.

Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan, özellikle devletin mali sıkıntılar içinde olduğu dönemlerde bu hassas dengenin tımarlı sipahiler aleyhine bozulmasının gerek idari gerekse de askeri yapıda karşılaşılan pek çok sorununun temelini oluşturduğunu belirtmiştir.

Anadolu, bu dönemde ortaya çıkan Türkmen isyanları olan "Celali" ve "Suhte (medrese talebeleri) isyanları ile sarsılmıştır. Yönetimde maaşlı askerlerin ve bu askerlerin yetkisini elinde tutan paşaların etkinliğinin artması sosyal huzursuzlukları tetiklemiştir.

Öyle ki bu paşalar, zaman zaman şehzadelerden kimin sultan olacağına karar verir hâle gelmişlerdir. Cem Sultan trajedisinin yaşanması bu sürecin önemli bir göstergesidir.

Yine bu dönemde Osmanlı devlet örgütünün taşra örgütlenmesi olan kadı-bey eksenli yapısı hızla yozlaşmış, kırsalda söz sahibi aileler sarayın idare yapılanmasında meydana gelen değişimlere bağlı olarak artan ya da azalan güçlerini halk üzerinde kötüye kullanmışlardır. Sürekli artan, adaletsiz ve acımasız vergiler de yaşanan huzursuzluğu tetiklemiş ve 16. yüzyılın sonlarına doğru kırsalda genç Türkmen nüfusun ayaklanmasına neden olmuştur.

Osmanlı devlet örgütünde Türkmenlerin etkinliğinin gittikçe azalması, etkin makamlara divan ve saray yetiştirmesi devşirmelerin getirilmiş olması ve bu

** Hurûfât defterleri, vakıf müesseselerinin günlük tayin ve terfi işlemlerinin kaydedildiği defterlerdir.*

*** Tımar Sistemi, askeri bir sistem olmasının yanı sıra aynı zamanda idari bir sistemdir. Bu sistemde köylüler devlete vermeleri gereken vergiyi tımar sahibine verir ve tımar sahipleri de bu vergilerle arazinin vergi gelirine göre belirli sayıda atlı asker (cebelü) yetiştirirlerdi.*

yönetim erkinin Anadolu Türkmenleri'ni dışarıda bırakarak kendi askeri gücü olan Kapıkulu Ocağı'nı güçlendirmesi de bu isyanların önemli nedenleri arasındadır.

Özellikle Batı ve Güneybatı Anadolu kentlerinde başlayan isyanlar Muğla, Manisa, Isparta üçgeninde oldukça etkili olmuş 1568'de Manavgat, Alaiye (Alanya), Hamitli suhtelerinin birleşmesiyle genişlemiştir.

Prof. Mustafa Akdağ *Celali İsyanları* adlı doktora tezinde isyanlar sırasında Bodrum Kalesi dizdarının saraya yolladığı bir arzda, halkın şikâyetlerinden şöyle bahsettiğini belirtmiştir:

"Sancak beyi olanlar yahut kethüdaları iki yüz atlıdan ziyade adam ile mütamadiyen gezerek fukarayı cebren soyuyorlar. Dizdardan barut ve tüfek istiyorlar, verilmediği zaman kasaba halkından ve dizdardan beş altı bin akçe bedel alıyorlar."

1631 yılında önce Sultan IV. Murad'a 1640 yılında ise Sultan İbrahim'e sunulan ve Osmanlı kayıtlarına Koçi Bey Risalesi * olarak geçen belgede ise yaşanılan döneme ait şu başlıklara yer verilmiştir:

"… bu kadar karışıklık, fitne ve fesada, reayanın ve memleketin harap olmasına, hazinelerin ve malların azalmasına neden rüşvet şeytanı olmuştur…

Kazazkerlik, kadılık ve mülazımlık görevleri para karşılığı alınır satılır olmuştur… Cahil ve yetersiz kişiler, yüksek mevkilere hatır, gönül ve dalkavukluk ilişkisi içinde gelmişlerdir…

Vergiler, artan masrafları karşılamak amacıyla arttırılmış ve veremeyenlere baskı uygulanmıştır… Ulufeli (maaşlı) asker sayısının artması hazine üzerinde yük oluşturmuştur...

Tımar ve zeamet bölge halkından olmayanlara verilmiş, kayırma ayrımcılık yapılmıştır…" (2)

KIZILHİSARİ MUSTAFA BEY VE BODRUM

Kızılhisarî Mustafa Bey'i Bodrum'a gönderen süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nun Duraklama Dönemi olarak adlandırılan ve 1570'lerde başlayıp 1700'lerin ilk yarısına kadar devam eden yaklaşık 130 yıllık bir dönem içerisinde yaşanan sorunların ve çözüm arayışlarının sonucudur.

Duraklama Dönemi'nde 12 padişah, 61 sadrazam görev yapmıştır. Yoğun yaşanan taht ve makam kavgaları, bozulan idari, askeri ve ekonomik sistem, Anadolu'da yaşanan ayaklanmalar döneme damgasını vurmuştur. Sonrası ise gerileme ve çöküş olmuştur.

1671'de Bodrum'a uğrayan seyyah Evliya Çelebi, kaleden oluşan Bodrum'u şöyle tarif etmiştir:

"Evsâf-› kal'a-i Bodurum... Menteşe hâkinde Karaova kazâsı nâhiyesidir. Nâ'ib hükmeder. Kethudâyeri ve serdârı yokdur. Nefs-i kal'ası Cezâyir eyâleti, yanî Kapudan Paşa hükmündedir. İstanköy sancağıdır. Kala dizdârı sancak beyi tarafından kâ'im makâmdır... Ve taşrasında aslâ varoş evleri yokdur ve hân ve câmi ve hammâm ve çârsû-yı bâzâr yokdur...

Hemân serâpâbâğ u bâğçesi cihânı dutmuşdur. Cemî-i halkının kâr u kisbleri kuru üzüm ve incîr ve şîra-i âbdârdır...

Ve câmi ile kala kapusu mâbeyninde yedi küçük dükkâncik vardır. Ve bir küçük kahvehânesi var, neferât anda otururlar… Ve dizdârı ve seksen neferâtı İstanköy ceziresi aklâmından ulûfe alırlar. Ve cümle kulu kala içinde yüzü toprak örtülü evler içre sâkin ve mevcûdlardır. Ve havlusuz ve bâğ u bâhçesiz daracık evlerdir. 100 kişi yaşar..."

Ünlü denizci Piri Reis ise, Bodrum Kalesi'nin hendekle çevrili olduğunu, hendeğin dışında kullanacak yer olmadığını, askerlerin köpekle haber almaya çalıştıklarını, gündüz köpekleri bağladıklarını, gece olunca ise saldıklarını, güzel bir limanı olduğunu ve rüzgârın limana gelmemesi için kıble tarafına taşlar döküldüğünü yazmıştır.

"Osmanlı askerinin Bodrum Kalesi'ni özel bir cins köpekle (Korsika köpeği) koruma adeti, Şövalyeler döneminden kalma bir uygulamadır." (3)

1530 tarihli Osmanlı İmparatorluğu *Tahrir Defteri*'nde Bodrum Kalesi'nde ***"1 kale komutanı (dizdar), 1 komutan yardımcısı (kethüda), 4 topçu, 1 marangoz, 1 duvar ustası, 1 mahzen sorumlusu ve bir miktar da asker"*** olduğu bilgisi kaydedilmiştir.

** Koçi Bey (? – 1650): Enderun'da çeşitli odalarda görev yaptıktan sonra IV. Murad döneminde has odaya alınmış, padişahın danışmanı, sırdaşı ve muhasibi olmuş devlet adamı.*

(2) Zuhuri Danışman, Koçi Bey Risalesi

(3) Jean Louis Bacque Grammont: Fransız tarihçi

1530 tarihli ve 166 numaralı *Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*'nde bu askerlerin masraflarının nasıl karşılandığı ise şöyle kaydedilmiştir:

"***Bodrum Kalesi'nde görevli Osmanlı askerlerin masrafları 'tımar sistemi' ile sağlanmaya çalışılmış ve kendilerine Muğla'ya bağlı dokuz köyün vergileri tahsis edilmiştir. Karaca Ayıd, Marmadari, Acı-Su, Çınar, Ağcalı Öyük, Todurga, Çınarlıca ve diğer Acı-su köylerinin vergileri ile askerlerin masrafları karşılanmaya çalışılmıştır."***

Mustafa Bey, 1714-1718 tarihleri arasında ailesi ile birlikte Eğriboz Adası'nın güney ucundaki "Castel Rosso Karystos" olarak da bilinen Kızılhisar nahiyesinden Bodrum'a gönderilmiştir. Bu yüzden kendisi ve ailesi "Kızılhisariler" olarak adlandırılmışlardır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) bulunan belgede "Kapudane oğlu Mustafa kapudan ibn-i Ahmed" şeklinde anılmıştır. Bu kayıta göre babasının da kaptan olduğu anlaşılmaktadır. Yine kayıtlara göre "Ömer Ağa" adında bir erkek kardeşi vardır ve kardeşi de Mustafa Bey ile birlikte Bodrum'a gelmiştir. Kızılhisarlı ailesinden Eğriboz'da kalan olup olmadığına dair ise herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

MUSTAFA BEY'İN BODRUM'A GÖNDERİLMESİ...

Ekonomi ve idari yapının temel dayanağı olan tımar sistemi bozulması, yerine uygulanan iltizam sistemi ise mültezim *, mutasarrıf ** ve mütesellim *** gibi yeni bir idari sınıflama yaratmıştır.

Bunlar, salmalarıyla (vergi) reayayı (halkı) canından bezdirir noktaya getirmiştir. Ekonomi küçüldükçe halk yoksullaşmış, yolsuzluk her alana yayılmış, sosyal doku çürüdükçe yöneticilerin gösterişli yaşamı çoğalmış ve darbelerin, isyanların, ayaklanmaların ardı arkası kesilmez olmuştur.

Tımar sistemi, güçlü Osmanlı ordusunun bel kemiği olarak kabul edilmiştir. Ancak tımarın ortadan kalkması taşradaki gönüllü askerleri (deliler), sipahileri ve uç beyliklerini ortadan kaldırmıştır. Bu durum ise orduyu zayıflatmış ve savaş kazanamaz hâle getirmiştir.

Mültezimlere bağlı olarak ordu teşkilatında da merkeze bağlı "sarıca sekban sınıfı", "12 bölük askerleri" denen yeni bir askeri teşkilat doğmuştur.

Osmanlı ordusu, 1683'te Viyana'da bozguna uğramış, takip eden yıllarda Venedikliler Ayamavra, Preveze, Koron, Modon'u ele geçirmiş ve Mora Yarımadası'nın neredeyse tamamına hâkim hâle gelmişlerdir.

Diğer taraftan Ruslar yeni bir güç olarak ortaya çıkmış ve 1686'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.

Bu döneme damgasını vuran bir diğer gelişme ise dönemin devletlerinin Akdeniz ve Ege'de doğrudan deniz savaşına girmenin yaratacağı askeri, siyasi ve ekonomik maliyeti hesaba katarak korsanlara destek vermişlerdir. İspanyol, Malta, Floransa,Venedik, Fransız, İngiltere, Hollanda ve Osmanlı hesabına çalışan çok sayıda korsan, özellikle de uygun coğrafi şartları gereği Ege'de yuvalanmış ve Ege ada ve koylarını korsan yatağı haline getirmişlerdir.

16 Temmuz 1688'de Eğriboz Kalesi 200 gemi, 30.000 mürettebat ve 24.000 kara askerinden oluşan Venedik donanması tarafından kuşatılmıştır.

** İltizam ve Mültezim: Değişen Osmanlı idari yapılanmasında merkezden uzak devlete ait toprakların açık artırma usulüyle kiraya verilmesi sistemine iltizam, iltizam sahibi olan kişiye de mültezim denirdi.*

*** Mütesellim: Mültezimler, belli bir ücreti her yılın başında devlete verir ve o yılın sonuna kadar kiraladıkları topraklardan kendi adamları olan mütesellimler aracılığı ile vergi toplarlardı. Eğer zarar ederlerse zararlarını devlet karşılardı. Ayrıca iltizam usulü kiraya verilen eyaletlerde çalışan devlet görevlilerin maaşını da yine devlet karşılardı. Devletin kasasına doğrudan para girmesi için getirilen sistem, tımara dayalı Osmanlı toprak sistemini bozmuş ve devlet adına halkın soyulmasına, yolsuzluklara, rüşvete neden olmuştur.*

**** Mutasarrıf: Yenilenen Osmanlı idari sisteminde sancak beyine verilen isim.*

Osmanlı'nın ise savunma yapacak yalnızca 6.000 askeri vardır. Şans eseri kuşatmanın üçüncü ayında Venedik ordusunda salgın hastalık baş gösterince Venedikliler kuşatmayı kaldırarak geri çekilirler.

Tüm bu gelişmeler Osmanlı için hem karada hem denizde ordunun takviyesi ve orduda yeni bir düzen kurulmasını zorunlu hâle getirmiştir. Özellikle donanmada düzenlemelerle ilgili çalışmalar başlatılmış ve kaptan paşaların atanmasında "fenn-i derya"da mahir olmaları esası kabul edilmiş ve kalyon esaslı bir deniz gücünün yaratılması amaçlanmıştır.

1701 senesinde Kapudan-ı Derya Mezomorta Hüseyin Paşa'nın gayretleriyle *"Bahriye Kanunnamesi"* çıkartılır ve liyakata öncelik verileceği, atama ve terfilerde *"silsile-i meratib"* (hiyerarşi) uygulamasına geçileceği ilan edilir.

Kaptan-ı deryalar suçsuz yere azledilmeyecek ve kara paşalarından kimse kaptan-ı derya yapılmayacaktır. Kapudan-ı Derya'dan boşalan yere Kapudâne-i Hümâyûn olan kaptan, Kapudâne-i Hümâyûn'dan boşalan yere gerekli özelliğe sahip Patrona Kaptanı, ondan boşalan yere ise Riyâle getirilecektir.

Artık donanmada istihdam edilen reisler sıkça pusula, dümen kullanma gibi denizcilik ilmi konularında sınava tabi olacaklardır.

Sertliği ve acımasızlığı ile tanınmış bir devlet adamı olan dönemin sadrazamı Damat Ali Paşa, donanmada ayyuka çıkmış olan yolsuzlukla mücadele başlatılmasını ister.

Sadrazama hediye vermek yasaklanır, gelir-gider defterlerinin günü gününe tutulmasına önem verilir ve defterler sürekli incelenmeye tabi tutulur. Donanma kalyonlarında malzeme kaybının ve gereksiz israfın önlenmesi amacıyla beş zabit sürekli görev yapar hâle getirilir.

Ancak bu tedbirlere rağmen istenen düzen bir türlü sağlanamaz. Öyleki saldırılar, payitahta yakın mesafelerde seyir ve can güvenliğini tehdit eder hâle gelir. 1714'te boğazdaki hisarlar ile İzmir arasında korsan saldırılarının artması, ahalinin canına ve malına zarar gelmesi üzerine Padişah III. Ahmet, Kapudan-ı Derya'ya hitaben hüküm yazmak zorunda kalmıştır.

Sadrazam Damat Ali Paşa, Dîvân-ı Hümâyun-u toplayarak imparatorluk denizlerindeki güvenlik sorununun acilen çözülmesini ister. Alınan kararlar, Kaptan-ı Derya Seyid Süleyman Paşa'ya "sadrazam buyurdusu" ile bildirilir.

Buyurdu da Akdeniz ve Ege'de, Malta, İspanya ve Alikornalı korsanların rahatça gezerek tüccar gemilerine saldırdıkları ve bunlardan henüz birinin bile yakalanmamasından Kaptan-ı Derya'nın sorumlu tutulacağı belirterek, her ne şekilde olursa olsun korsan gemilerinin yakalanıp tersaneye getirilmesi emredilir.

Eğer bundan sonra tüccarlardan bu konuda bir şikâyet duyulursa kendisinin cezalandırılacağı ifade edilir. Ayrıca aynı surette bir hükmün Kapudâne-i Hümâyun Kaptanı'na yazıldığı da belirtilir.[4]

Sadrazam Damat Ali Paşa'nın Kaptan-ı Derya Seyid Süleyman Paşa'ya yolladığı Ağustos 1714 tarihli emirnamenin içeriği çok ağır ve tehditkârdır. Süleyman Paşa, Akdeniz ve Ege'de seyir ve can güvenliğini sağlayacaktır. Payitaht, tek bir saldırı haberi bile duymak istemediğini bildirmiştir. Aksi durumda, bedelini canı ile ödeyecektir.

Altı ay önce Kaptan-ı Derya olan Seyid Süleyman Paşa, sadaretten gelen hükmü alır almaz derhâl kendi divanını toplar ve başta derya beyleri olmak üzere, sancaklara emirnameler yollar.

Seyir güvenliğini sağlamak için acil tedbirler alınmasını ister ve yeni görevlendirmeler yapar. Bu tedbirlerin başında da devriye filolarının sayısını artırmak gelmektedir. Ancak bunun için fazla sayıda gemiye ve levente ihtiyaç vardır. Bunun için kendi gemisi, filosu olan derya beyleri ve deniz ilminden anlayan ve tecrübeli olduğu bilinen ne kadar kaptan varsa hepsine Kapudan-ı Derya mühürlü hususi görev emirnameleri yollar.

İşte bu emirnamelerden biri de Eğriboz kumandanı Dramalı İbrahim Paşa üzerinden ailece denizci oldukları bilinen Kızılhisarî Kaptan Mustafa Bey adına yollanmış emirnamedir. Emirname ile ailece denizci oldukları bilinen Mustafa Bey "Mirî Fırkateler Kapudanı" yapılmış, Bodrum ve yöresini korunmakla görevlendirilmiştir.

(4) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BH C. 1035, (Hicri 1126 Hicri / Miladi 1714).

Ayrıca ihtiyaç hâlinde emrindeki leventlerle birlikte donanmaya katılacağı, top ve mühimmat ihtiyacının "Tersane-i amire" tarafından karşılanacağı ve kendisine 4 yük akçe salyane (maaş) verileceği belirtilmiştir. (5)

Emirnameyi alan Kızılhisarî Mustafa Bey, hazırlıklarını tamamlar ve ailesini de alarak Bodrum Kalesi'ne doğru yola çıkar. Aynı tarihlerde emirnameyi gönderen Seyid Süleyman Paşa da kaptan-ı deryalık görevinden azledildiği ve Atina Kalesi'ne komutan olarak atandığı için yola çıkmak zorunda kalır. Yerine ise Eğriboz'dan Canım Ahmed Paşa kaptan-ı derya yapılır.

Kızılhisarî Mustafa Bey Bodrum'a ayak bastığında Roma İmparatorluğu'nu, Bizans'ı, Menteşe Beyliği'ni, Rodos Şövalyelerini ve cihan imparatorluğu Osmanlı'yı yaşamış Antik Çağ'ın görkemli Halikarnassos'undan geriye pek bir şey kalmamıştır.

Karya başkenti depremlerle yıkılmış, antik yapıları taş taş çalınmış ve tüm bu süre boyunca hiçbir iskân ve imar görmemiştir. Bodrum, iç içe evlerin sıkıştığı bir kaleden ve limandan ibarettir.

Sanki geçen yüzyıllar boyunca derlenip toparlanmak için Kızılhisarî Mustafa Bey ve ailesinin tarih sayfalarına çıkmasını ve Bodrum'a ayak basmasını beklemiştir.

EĞRİBOZ ADASI VE KIZILHİSARLI AİLESİ…

Mustafa Bey'in atalarının Eğriboz'a nereden ve nasıl geldiklerine dair kaynaklar iki olasılıktan söz etmektedir.

Bu olasılıklardan ilki, 14'üncü yüzyılda Anadolu'daki beylikler döneminde, Aydınoğulları veya Karesioğulları zamanında Eğriboz'a gitmiş olabilecekleri ve ikincisi ise Eğriboz'un Osmanlılar tarafından fethi sonrası yerleşmiş olmaları olasılığıdır.

Bu konuda kesin bir kayıt bulunmasa da Mustafa Bey'in atalarının Eğriboz'un fethiyle birlikte, Anadolu'dan ya da Balkanlar'dan gelerek Eğriboz'a yerleşmiş olmaları kaynaklara göre çok daha güçlü bir olasılık olarak kabul edilmektedir. Eğriboz 1470 yılında Fatih Sultan Mehmet'in veziri, Gelibolu Sancak Beyi Mahmud Paşa tarafından Venediklilerden fethedilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun fetih son-

7

rası bir yerin ahalisini boşaltması ya da o yere yeni nüfus taşıyıp yerleştirmesi, sonra bir miktar asker ve idareciyi orada görevlendirmesi Osmanlı idare sisteminin bir parçası olarak kabul edilmektedir.

Dolayısıyla fethedilen yerlere Müslüman nüfus taşımak Osmanlı fetih tarzının doğal bir sonucudur. Osmanlı tezkirelerinde, Eğriboz'a Ankara, Üsküp, Serez, Karaman, Bergama ve Yenişehir gibi yerlerden Müslüman nüfus getirildiği ve yerleştirildiği yer almıştır.

Prof. Dr. İbrahim Alper Arısoy, fetihten sonra Kızılhisar civarındaki toprakların 40 sipahi arasında tımar olarak paylaştırıldığını, bunlardan 30'unun hisarda, 10'unun ise sahildeki liman burcunda görevli olduğunu yazmıştır. (6)

Eğriboz Adası, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra sancak statüsü almış ve Atina, Budonitsa, İstefe (Thebes), İzdin (Lamia), Levadya, Salona (Amphissa), Talanda (Atalanti) kazaları ile Tırhala sancağının güney kısımları bu sancağa bağlanmıştır.

1533 yılına kadar Rumeli eyaletine bağlı olan sancak, daha sonra Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne (Cezayir Beylerbeyliği) bağlanmıştır ve Osmanlı kaptan paşalarının ikametgâhı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Ege Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim görevlilerinden Ömer Bıyık, Kızılhisarlılar için kaptanlığın aile mesleği olduğunu ve ailenin Eğriboz-Mora havalisinde usta denizciler olarak tanındığını belirtmiştir.

(5) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) İE.TCT 17-1888, 24 Zi'lkade 1126.

(6) İbrahim Alper Arısoy, "Adalar Arasında, Balkanların Kıyısında: Kızılhisar (Karisto) Müstahkem Mevkii ve Kasabası", 8. Uluslararası Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildirileri

Kızılhisarlı ailesi, Eğriboz Adası'nın tanınmış simalarındandır. Mustafa Bey'in Osmanlı idaresince de bilinen ve tanınan birisi olduğu da adına gönderilen görev emrinden dolayı açıktır. Ayrıca kaptan paşaların ikametgâhı olarak da kullanılan ada, Osmanlı idari yapısı içinde önemli bir basamak olarak kabul edilmiştir.

Bu nedenle adada muhafız, kadı, serdar, kaptanlık gibi görev yapan ve daha sonra yüksek mevkilere çıkan ya da yüksek mevkilerden Eğriboz muhafızlığına gönderilen birçok ünlü isim gelip geçmiştir.

1687'nin Başdefterdarı Seyit Mustafa Paşa, 1692'nin kaptan-ı deryası İbrahim Paşa, Eğribozlu Köse Ali Paşa ve onun oğlu 1709'deki kaptan-ı derya Eğribozlu Mehmet Paşa, 1706'daki Sadrazam Numan Paşa, Eğriboz muhafızlığından kaptan-ı derya olan Canım Mehmet Hoca, 1731'de sadrazamlıktan azledilip Eğriboz muhafızlığına gönderilen Kabakulak İbrahim Paşa bu isimlerden bazılarıdır.

Eğriboz Adası'nın tanınmış denizci ailelerinden biri olan Kızılhisarî Mustafa Bey'in bu isimlerle yolu kesişmiş ve ilişkisi olmuştur. Belki de bu nedenle Osmanlı devlet yönetiminin tanıdığı ve güvendiği bir isim olarak Bodrum'a gitmesini isteyen emirname doğrudan adına yazılmıştır.

BODRUM'UN İMARI VE KIZILHİSARLI AİLESİ

Bodrum'un geçmişten gelen kültürünü, yemek, eğlence, düğün, doğum ve ölüm gibi ritüellerini geleceğe taşıyacak nüfus birikiminin yeniden oluşması, yaşamın normalleşmesi ve yıkıntılardan yeni bir yerleşim yerinin doğması oldukça uzun zaman almıştır.

Yaptırdığı cami ile bu süreci başlatan Mustafa Bey olmuştur. Kale dışına yaptırılan ilk yapı olan Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camisi, Bodrum'un yeniden bir yerleşim yeri olmasının ve kasaba kimliğinin oluşmasının ilk adımıdır.

Yine kâhyası Hacı Hasan Hoca'nın yaptırdığı Tepecik Cami, kentin yüzlerce yıllık yalnızlığına meydan okumasına olanak sağlamış ve kısa bir süre sonra bu yapılar etrafında mahalleler oluşmuştur.

Bodrum'un yeniden yaşam merkezi haline gelmesini sağlayan bu iki cami, Kızılhisarlıların Bodrum'a dokunuşlarının günümüze kadar gelen önemli örnekleri olarak hâlen ayaktadır.

Mustafa Bey'in oğlu Kaptan-ı Derya Cafer Paşa da Bodrum'a hamam, medrese ve han yaptırarak halkın en temel ihtiyaçlarının karşılanmasının koşullarını yaratmıştır.Bodrum tersanesini kurduran Cafer Paşa, ekonomik yaşamın canlanmasını sağlamış ve özellikle adalardan çalışmak için gelen Rum nüfusun kente yerleşmesinin olanağını yaratmıştır.

Nüfus almaya başlayan Bodrum, yavaş da olsa derin uykusundan uyanmış, ekonomik ve sosyal yaşamın yeniden örgütlendiği bir yerleşim yeri kimliğine bürünmüştür.

Başlattığı imar ve inşa çalışmaları ile bugünkü Bodrum'un temelini atan Kızılhisarî Mustafa Bey'in doğum ve ölüm tarihlerini ne yazık ki kesin olarak bilmiyoruz.

Yaptırdığı cami, kalenin karşısında denize bakar şekilde inşa edilmiştir. Halk arasında ***"İskele Cami"*** veya ***"Eski Cami"*** olarak da adlandırılan caminin inşa tarihi, giriş kapısı üzerinde yer alan, iki ayrı pano hâlinde düzenlenmiş ve üçer satırdan oluşan kitabesinden anlaşılmaktadır.

Kitabe metni şöyledir:

"Hüdâ bir kulun tergip edince böyle hayrâta
Anın meyli düşer daim nice türlü ibadâta
Mücahid fi sebilillah o Gazi Mustafa Bey'in kim
İdüp ihya bu beytullahı talip oldu merzâta
Müyesser oldu itmamı duhûl iden desün âmin
Duadır çün ânın tarih dâhil ola cennata sene 1136"

[Allah bir kulunu böyle bir hayratı yapmaya rağbet ettirince, onun meyli her zaman ibadete çok olur. Allah yolunda cihad eden o Gazi Mustafa Bey, Bu Beytullah'ı ihya etmekle O'nun hoşnutluğuna talip oldu. Onu tamamlamak nasip oldu. Buraya giren her kişi âmin desin. Zira onun yapılışına düşülen tarih kaydı 'Dahil ol cennata' bir duadır. (Sene 1723-1724)]

Kızılhisarlî Mustafa Bey, inşa ettirdiği cami ve sıbyan mektebinin yaşatılması için 31 adet dükkân ile birer adet fırın, kahvehane, ahır, menzil ve meyve bahçesi gibi mülklerini vakıf olarak tahsis etmiştir.

Vakfiye şartlarına göre cami ve vakıf görevlilerine, vaiz ve mütevelliye onar kuruş, imama 8 kuruş, müezzin, kayyım ve muallime yedişer kuruş, hatibe 4 kuruş günlük maaş bağlanmıştır.

19'uncu yüzyılda bölgeye gelen Fransız seyyah Charles Texier, Bodrum Kalesi ile ilgili gravüründe Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camisi'ne de yer vermiştir. Gravürde yapı çok ayrıntılı biçimde işlenmese de düz damı ve minaresi açıkça görülebilmektedir.

Camii kesme taştan, kareye yakın dikdörtgen planlı olarak yapılmıştır. Önünde birbirlerine yuvarlak kemerlerle bağlı iki sütunlu, üç bölümlü bir son cemaat yeri vardır. Caminin yanında taş kaide üzerinde yuvarlak gövdeli ve tek şerefeli minaresi bulunmaktadır.

Minare 1927 yılında depremden zarar gördüğü için yıkılmış ve Bodrum eşrafından Hacı Mahmut Tınaztepe tarafından yeniden yaptırılmıştır.

1957 yılında bir kez de yıldırım düşmesi sonucu yıkılan minare, 1963 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğünce onarılmıştır.

Caminin çatısı örtülü ve kiremit kaplıdır. 1951 ile 1986 yıllarında iki kez Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır ve kuzeybatısına imamın ikameti için bir birim eklenmiştir.

Camiye Timurlenk'in torunlarından Şazmelek tarafından el yazması Kelâm-ı Kadim (Kur'anı Kerim) armağan edilmiştir. Ancak tam olarak hangi tarihte armağan edildiği bilinmemektedir.

Kâğıdı ve yaldız tertibatı mükemmel olan kitap, iyi muhafaza edilmiş ve geçen yüzyıllar içerisinde herhangi bir silinti olmamıştır. Bodrum kadılarından Ali Haşim Efendi, Kelam-ı Kadim için yeşil bir puşide yaptırmış ve her cuma namazından önce bu Kuran'ın okunmasını vasiyet etmiştir.

Kitabesinde Hicri 871'de (Miladi 1466-1467) yazıldığı anlaşılan bu Kur'an-ı Kerim bugün İstanbul Evkaf Müzesi'nde saklanmaktadır.

Tepecik Cami ise, Tepecik Mahallesi'nde, Neyzen Tevfik Caddesi üzerindedir. Cami Antik Çağ'dan kalma agoranın olduğu yere Kızılhisarlı Mustafa Bey'in kâhyası Hacı Hasan Hoca tarafından yap tırılmıştır.

Caminin inşa tarihi, giriş açıklığının üzerinde yer alan ve üç bölüm hâlinde düzenlenmiş inşa kitabesinde yazılıdır.

Bodrum 1841 - 1842 John Harrison Allan

Kitabe metni şu şekildedir:

"Hüve'l hallakü'l baki
Tarih-i sene 1153
Hüda bir kuluna lütf etse böyle ihsanı
Çün hayrat etmeye ana keremin eyler erzakı
Hasan Hoca ki tabi-i el-Hac Mustafa Paşa
Kendi malıyla ihya etti bu beyt-i sübhanı
Sual ettim dedi tarihini bir hatıf
Bihamdilillah müyesser etti hak böyle ihsanı
Bu cami-i şerif vakfı için
İstanköy'de dört dükkân bir bahçe
Bunda dahi iki yüz kuruş ve altı dükkân
Dahi bu mahalde kayd olundu"

[(O Allah ki Yaratandır, Baki olandır.
Hicri 1153 (1740-1741)
Allah bir kuluna böylesine bir ihsanı lütfedecek olursa, Hayır hasenat etmesi için Kerem sıfatıyla onu rızıklandırır.
Hasan Hoca (bani) el-Hac Mustafa Paşa'ya tabidir. Hiçbir sıfatı noksan olmayan Allahutealanın bu evini kendine ait parasıyla yaptırmıştır.
Hatıf isimli bir cin (veya gaibten bir ses) onun tarihini sorduğunu söylemiştir. Ve Allah'a hamdolsun ki O böyle bir ihsanın gerçekleşmesi için bütün yolları kolaylaştırmıştır.
Bu camiye vakfiye olarak İstanköy'de dört dükkân bir bahçe, camiinin bulunduğu mekânda altı dükkân ve iki yüz kuruş para tescil edilmiştir.)]

Cami Osmanlı mimarisinde örnekleri çok az olan yalı tipi camiler grubundandır. Deniz kıyısında oluşturulmuş bir ada üzerinde yapılmış ve kara ile bağlantısı ise bir köprü ile sağlanmıştır. Bu camiyle, denizcilerin gelip geçerken karaya çıkmadan hemen namazlarını kılmaları amaçlanmıştır. Bugün iç limanın hemen orta kısmında kalan ve yelkenlilerle komşu olan Tepecik Camii, Tepecik Mahallesi'ne adını vermiştir. Camiyi yaptıran Mustafa Paşa'nın kâhyası Hacı Hasan Hoca, İstanköy'de bağ ve dükkân, Bodrum'da hamam gibi mallarını camiye vakfetmiştir.

Üzeri kubbeli olan bu cami 26 Mayıs 1915'te Fransız Duplex kruvazörünün açmış olduğu top atışı sırasında zarar görmüş ve kubbesi yıkılmıştır. Yine 3 Şubat 1916'da İtilaf Devletleri donanmalarına ait bir gemi Gümüşlük iskelesine yaklaşarak 200 mermi atmış ve cami kısmen tahrip olmuştur.

Tepecik Cami'nin kubbesi Karayakalı Hacı Mehmet tarafından yenilenmiştir. Caminin çevresi 1962 yılında açılmış ve yapının meydan ortasında kalması sağlanmıştır. Cami 1983 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kapsamlı bir onarıma alınmıştır.

Camiyi yaptıran Hacı Hasan Hoca, caminin giderleri için bir vakıf kurmuştur. Vakfa İstanköy'de bulunan dört dükkân, bir bahçe, nakit 200 kuruş ve nerede oldukları belirtilmeyen altı dükkân bağışlamıştır. Ancak İstanköy'ün elden çıkmasıyla birlikte cami bu vakfiyeleri kaybetmiştir.

Öte yandan arşiv kayıtlarında Tepecik Camisi için,1799 tarihinde Çirkanlı Kara Ahmet isimli şahsın kendi tarlasında bulunan 20 adet zeytin ağacını, üç aylarda her cuma vaaz verilmesi ve yine Karaveli oğlu İsmail Çavuş'un "Mandıra" olarak anılan yerdeki meyve bahçesini giderlerin karşılanması için vakfettiği kaydedilmiştir.

2013 yılında cami imamı tarafından, camideki eski eşyalar arasında seccadeye sarılı el yazması bir Kur'an-ı Kerim ve tefsir kitabı, tesadüfen bulunur. 1200 yıllık olduğu tahmin edilen Kur'an-ı Kerim, Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir.

Bodrum'da mahallelerin oluşması öncelikli olarak cami ve mescitler etrafında gerçekleşmiştir. Şehir adeta camiler ve mescitler etrafında organik olarak büyümüştür.

Kızılhisarlı Mustafa Paşa'nın 1723 yılında Bodrum Kalesi'nin karşısındaki İskele Meydanı'nda cami inşa ettirmesi ile ilk yerleşimler bu bölgede başlamış, bunu 1740 yılında Mustafa Paşa'nın kâhyası Hacı Hasan Hoca'nın Tepecik Camisi'ni inşa ettirmesi izlemiş ve etrafında bu adla bir mahalle teşekkül etmiştir. Çarşı Camii, Tepecik Camii ve Yeniköy Mescidi bulundukları mahalleye isimlerini vermişlerdir.

Bodrum'daki cami ve mescitler 18'inci yüzyılda ve sonrasında ortaya çıkmıştır. Eski Çeşme Mahallesi Mescidi (1746), Hızıroğlu Mescidi (Kelerlik Camii) (1756-1757), Türkkuyusu Camii (1767-1768), Yeniköy Mescidi (1774), Tulumba Mescidi (1780) ve Umurca Mescidi (1784) bunların en önemlileridir.

"Devlet-i Ali Kapudanı Mustafa Paşa'nın Bodrum'a gönderilmesi ile kazada dinî ve sosyal tesisler inşa edilmeye başlamıştır. Kâhyası Hacı Hasan Hoca, oğlu Kapudan-ı Derya Cafer Paşa ve kardeşi Ahmed Bey kentin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır.

Bodrum'un düzenli olarak gelişmesinde Osmanlı denizcilerinin 18 ve 19. yüzyıllarda önemli bir rol üstlendiği görülmektedir.

1770 yılında Osmanlı donanmasının Çeşme'de uğradığı hezimetten sonra Osmanlı donanmasının tekrar kurulması için başlatılan çalışmalarda, Bodrum önemli rol üstlenen kazalardan biri olmuştur. Bodrum kazasının gelişmesinde Kızılhisarî Mustafa Paşa ve oğlu Kaptan-ı Derya Cafer Paşa'nın kurduğu tersanenin etkisi büyüktür. " (7)

18'inci yüzyılın ortalarında köy görünümlü küçük bir kasaba olan Bodrum, 1770 yılında Rusların Osmanlı donanmasını yaktığı Çeşme faciasından sonra elverişli limanı ve zengin orman yataklarından dolayı buraya bir tersane inşa edilmesiyle hızlı bir gelişme kaydetmiştir.

KAPTAN-I DERYA CAFER PAŞA

1768'de Rusya'nın Doğu Avrupa'da Lehistan işlerine karışıp asker göndermesi Osmanlı'yı tedirgin etmiş ve Rusya'yı sert bir nota ile uyarmıştır. Ancak Rusya notayı dikkate almayarak Lehistan'dan çekilmeyi kabul etmeyince Ruslara savaş açılır.

Rusya Balkanlar ve Mora yarımadasındaki Ortodoksları isyana teşvik etmek ve Osmanlı güçlerini bölmek amacıyla Baltık donanmasını Akdeniz'e yönlendirir. Ancak Osmanlı idaresi, Fransız diplomatların ve Cezayir Beylerbeyi Hasan Bey'in uyarılarına rağmen Rus donanmasının Akdeniz'e gönderilmesini önemsemez.

Rus donanması Akdeniz'e ulaştığında Manya Limanı'na demirler ve Manyalılar Osmanlı'ya karşı ayaklanır. Osmanlı yönetimi bunun üzerine Kaptan-ı Derya Hüsamettin Paşa'yı, Manya ayaklanmasını bastırmak üzere yola çıkarır.

Kızılhisarî Mustafa Bey'in oğlu Rodos mutasarrıfı Cafer Bey'in ve Cezayir Beylerbeyi Hasan Bey'in gemileri ile birleşen Osmanlı donanması, Manya açıklarında Rus donaması ile karşılaşır. Ancak gün boyu süren çatışmalarda iki taraf da belirgin bir üstünlük sağlayamaz.

İki donanma ilerleyen günlerde birkaç kez daha karşı karşıya gelse de taraflar kesin bir üstünlük sağlayamaz. Ancak Osmanlı donanmasında yönetim sorunu yaşanmaya başlamış ve denizcilik konusunda yeterli bilgisi olmayan Kaptan-ı Derya Hüsamettin Paşa ile Rodos mutasarrıfı Cafer Bey ve Cezayir Beylerbeyi Hasan Bey arasında donanmanın idaresi konusunda itilaf doğmuştur.

5 Temmuz 1770'de tekrar karşılaşan taraflar, günü savaşarak geçirirler. Ancak savaş esnasında bazı gemilerin alev alması üzerine yangının diğer gemilere sıçramasını istemeyen taraflar geri çekilirler.

Kaptan-ı Derya Hüsamettin Paşa Osmanlı donanmasının Çeşme'ye çekilmesini ve limana demirlemesini emreder. Cafer ve Hasan Beyler bu emre itiraz eder ve ***"Bu dar limanda manevra şansımız yok. Düşman baskını olursa donanmayı kaybederiz. Açıkta demirlemek lazım."*** diyerek Hüsamettin Paşa'yı uyarmak isterler. Ancak paşa uyarılara kulak asmaz.

(7) Prof. Dr. Tuncer Baykara, Bodrum, DİA, VI., s. 248.

Osmanlı donanmasının Çeşme Limanı'na sıkışık nizamda demirlediğini haber alan Rus donanması, gece karanlığında birkaç gemi ile saldırıya geçer ve bazı gemilerin ateş almasını sağlar. Yangın diğer gemilere kolayca sıçrar ve Osmanlı donanması Çeşme Limanı'nda yanarak yok olur.

Baskından bir tek Hüsamettin Paşa'nın gemisi Sakız'a kaçarak kurtulur.

Osmanlı donanmasını Çeşme'de yakan Rus donanması komutanı Kont Orlof, Rus Çariçesi II. Katerina tarafından "Çeşmeski" lakabı verilerek onurlandırılır.

Donanmanın yakılmasından sorumlu tutulan Hüsamettin Paşa ise görevden alınır ve yerine Rodos Mutasarrıfı Cafer Paşa, kaptan-ı derya olarak atanır.

CAFER PAŞA VE BODRUM TERSANESİ

Osmanlı Tahrirleri'ne * göre Bodrum uzun yıllar nüfus ve idari açıdan önemli bir yerleşim yeri durumunda olmamıştır. Bodrum'u önemli hâle getiren Kızılhisarî Mustafa Bey'in Bodrum'a gönderilmesi ve sonrasında 1770'de Osmanlı donanmasının yok olmasıyla sonuçlanan Çeşme baskınının yaşanmasıdır.

Kızılhisarî Mustafa Bey ve oğlu Kaptan-ı Derya Cafer Paşa'nın Bodrum'da kurduğu tersane, Osmanlı donanmasının tekrar kurulması için başlatılan çalışmalarda Bodrum'a önemli rol yüklemiştir. Donanmasını kaybeden Osmanlı Devleti acil tedbirler almış, Bodrum ve Rodos tersanelerini gemi yapımı için harekete geçirmiştir.

"Çeşme baskınından sonra batan gemilerin enkazının denizden çıkarılması ve enkazın gemi yapım bölgelerine sevkinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu sevkler için Saruhan ve Menteşe yöresindeki göçebelerin develerinden de yararlanılmıştır." (8)

Osmanlı idaresi, enkazın ve malzemenin karadan taşımanın daha güvenli olacağını düşünmüştür. Malzemeler önce Bodrum'a getirilmiş ve Rodos'a gönderilecek olanlar da Bodrum'dan gönderilmiştir.

"Bodrum ve Rodos'a devlet tarafından Akdeniz

adalarına karakol vazifesi verilmiştir. Bunun için 17 Muharrem 1190 (8 Mart 1776) tarihli hükümle yeni gemilere kurşun takviyesi de yapılmıştır." (9)

Osmanlı Devleti geleneksel olarak Ege ve Akdeniz'deki yerleşim yerlerine yönelik saldırı olasılığına karşı genel savunmasının temel bir unsuru olarak devamlı denizi gözetlemekle görevli asker ve sivil personelden oluşan "kıyı nöbeti" sistemine sahiptir.

Ancak bozulan devlet yapısı ile birlikte geleneksel Osmanlı savunmasının temelini oluşturan bu unsurlarda da çöküş ve bozulmalar yaşanmıştır.

Çeşme bozgunundan sonra Ege ve Akdeniz'de rahat hareket eden Rus donanması, birçok kıyı kentine saldırı düzenlemiş ve baskın gerçekleştirmiştir.

1773 yılında Bodrum Kalesi'ni denizden ateş altına alan Ruslar, karaya asker çıkararak kaleyi kuşatmışlardır.

"Elmanof emrindeki Rus filosu Bodrum kalesini top ateşi altına alarak karaya asker çıkardı ise de başarılı olamayarak İstanköy Adası'na geldi." (10)

Donanmayı yakan ve Osmanlı sahil şehirlerini tehdit eden Rus donanması için tedbirler alınmaya çalışılmıştır.

Rus donanmasının tehdit ettiği Bodrum Kalesi ve çevresinin durumu Bodrum naibi, dizdarı ve ayan-ı tarafından 20 Safer 1187 (13 Mayıs 1773) tarihinde vilayete gönderilen mektuptan da açıkça anlaşılmaktadır. Muhafız vekili Dizdar Mustafa Ağa, muhafazada her zaman hazır bulunan kalyon ve filikaların sahili hararetle savunduğunu belirtmiştir.

Tersanenin kurulması ve Çeşme'de donanmanın yakılması, gemi yapımı ve tamiri hususunda Bodrum kazasını ve çevresini Osmanlı için Rodos Adası ile birlikte merkez durumuna getirmiştir.

** Tahrir sözlük anlamı olarak yazma, kaydetme, deftere geçirmedir. Terim olarak ise Osmanlı maliyesinde vergilerin ve verenlerin isimlerinin kaydedildiği defterleri ifade eder.*

(8) Özcan Mert, "Osmanlı Döneminde Çeşme Batıkları", Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültür Sempozyumu (15-17 Eylül 1995), İzmir 1997, s.79. Ayrıca bk. Cevdet Bahriye Belge No: 4197.

(9) Cevdet Bahriye Belge No:11936.

(10) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, Ankara 1995, s.404.

Tersanenin kurulması ve Çeşme'de donanmanın yakılması, gemi yapımı ve tamiri hususunda Bodrum kazasını ve çevresini Osmanlı için Rodos Adası ile birlikte merkez durumuna getirmiştir.

Bodrum'un coğrafi açıdan durumunun uygun olması, kereste temininin kolaylıkla sağlanmasının da bunda büyük etkisi olmuştur.

Gemi yapımı için gerekli olan malzemelerin başında gelen kerestenin her çeşidi Bodrum dağlarında tarih boyunca hep var olmuştur. Ayrıca kesilen ağaçlardan elde edilen kerestenin dağlardan indirilmesi, Bodrum'a nakledilmesi, diğer bölgelere oranla kolay ve daha ucuz maliyetli olmuştur.

Donanmanın yeniden yapımı sırasında Menteşe Dağları'ndan kesilen ve özellikle Mısır'a ihracı yapılan kereste ihracatı yasaklanmıştır. Aslında Osmanlı, tarih boyunca coğrafi açıdan gemi yapımı, güvenli doğal liman, Ege ve Akdeniz'e hâkim konumu ile çok avantajlı bir konumda olan Bodrum'u çok sonra keşfetmiştir.

Tersane ile beraber, Bodrum Kalesi de Osmanlı donanmasının askerî mühimmat ve malzemelerinin konulduğu askeri bir üs hâline gelmiştir.

Kızılhisarlı Mustafa Bey ve oğlu Kaptan-ı Derya Cafer Paşa Türbesi

Bodrum Tersanesi'nde ağırlıklı olarak Osmanlı donanmasının omurgasını oluşturan "kalyon" tipi savaş gemileri inşa edilmiştir. Bu nedenle dönemin kayıtlarında en çok kalyonlardan ve şalupa, brik veya ibrik olarak adlandırılan iki direkli askeri amaçlı gemilerin inşasından bahsedilmiştir.

Tersanede yapılan ve boyları 30 metreyi bulan kalyonların inşaatı yaklaşık iki yıl sürmüştür. Bu nedenle Menteşe bölgesindeki ayan, mütesellim, dizdar, voyvoda ve kadılar gemi yapımında görev almışlardır. Güvenlik ise bölgedeki askeri görevliler tarafından sağlamıştır.

Bodrum Tersanesi'nde yapılan son savaş gemisi, 1247 (1831) tarihli Takvim-i Vekayi gazetesinde * haberi yapılan "63 zirâlık ve seksen top taşıyan bir kalyon"dur. Bu tarihten sonra tersane önemini yitirmiş, varlığını tamir ve küçük ölçekli teknelerin yapımı ile sürdürmüştür.

Ancak tersanenin öneminin azalması Bodrum'un ve Bodrum Kalesi'nin de önemini azaltmıştır. 1878'de topçu neferleri kaldırılan Bodrum Kalesi, 1885'te hapishane yapılmış ve Bodrum, sürgün yeri olmuştur. Bu özelliğini cumhuriyetin ilk yıllarında da sürdürmüştür. Ancak Bodrum Tersanesi Osmanlı Devleti açısından önemini kaybetse de Bodrum ve Karaova kazaları her dönem devletin denizciye olan ihtiyacını karşılayan önemli merkezlerden olmuştur. Donanmanın ihtiyacı leventler, sürekli Bodrum ve çevresinden toplanmıştır.

Karabağ ve Bodrum naibi ile mübaşirine gönderilen 20 Rebiülahir 1202 (29 Ocak 1788) tarihli ferman bunun bir örneğidir:

"Donanmayı Humayun kalyonlarının takımlarının tekmili için Şeref Efendi görevlendirilip Anadolu ve Rumeli sahillerinde tertip ve tahriri fermanım olan 12.600 nefer kalyoncu dilâverleri Anadolu vilayetinde bulunan Bodrum ve Karabağ kazalarından 150 nefer başlarına ağa tayin edilip tahrir ve ihraç olunması için fermandır." *(11)*

** Takvîm-i Vekâyi: 1 Kasım 1831'de "Vukûât-ı Resmiyye ve Gayr-i Resmiyye" olmak üzere iki bölüm olarak yayımlanan ilk Osmanlı resmî gazetesidir. Her nüshası sarayın onayı ile yayımlanan gazete, Avrupalılar için Fransızca olarak "Le Moniteur Ottoman" ismi ile yayımlanmıştır. Cumhuriyet döneminde "Cerîde-i Resmiyye (Resmî Gazete)" adını alarak bir bakıma devamlılık göstermiştir.*

(11) Bodrum Şer'iyye Sicili No:165, s.164.

Kızılhisarî Mustafa Bey ve oğlu Kaptan-ı Derya Cafer Paşa, Tersane mevkinde, denize hâkim küçük bir tepe üzerinde kurulu bir türbede gömülüdür.

Oldukça dar ve uzun bir plan şemasına sahip olan türbenin iç kısmı tamamen sıvalıdır ve içinde iki mermer lahit bulunmaktadır.

Bu lahitlerden doğuda yer alanı, diğerine oranla daha sağlam durumdadır. Yakın dönemde yapılmış olan bir onarım sonucu lahit demir kenetlerle birbirine bağlanmış, baş ve ayak taşları sağlamlaştırılmıştır.

Yapıda herhangi bir inşa kitabesi bulunamamıştır. Kızılhisarî Mustafa Bey'in 1726 tarihli vakfiyesinde bir türbe ismi geçmesine rağmen, adı geçen türbenin bu olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir.

Kızılhisarî Mustafa Bey, Eğriboz Adası'nın Kızılhisar kasabası ahalisindendir. 1714 ile 1718 tarihleri arasında ailesi ile beraber Bodrum'a geldiği bilinmektedir. "Baştardalar ve Kırlangıçlar Başbuğu" gibi kumandanlıklarda da bulunan Mustafa Bey, bugünkü Bodrum merkezinin oluşmasını sağlayan kişidir.

Babası da kaptan olan Mustafa Bey'in oğlu Cafer Paşa, III. Mustafa döneminin önemli kaptanlarındandır. İlk olarak Bodrum Tersanesi kaptanlığında bulunmuş, sonra Rodos mutasarrıflığına atanmış ve 1770 yılında kaptan-ı derya olmuştur.

Bodrum'un gelişmesinde babası kadar önemli bir rol oynayan Cafer Paşa, Bodrum'da hamam, han, medrese ve tersane inşa ettirmiştir.

İvan Ayvazovski "Çeşme'de Deniz Savaşı Tuval Üzeri Yağlı Boya"

KIZILHİSARLI MUSTAFA PAŞA'NIN VAKIF SENEDİ

*Vakıflar İdaresine ait, vakıfların Menteşe sancağı sınırları içerisinde Karaova'ya dahil Bodrum kasabası çarşısında bulunan ve devlet donanması kaptanlarından hayrat sahibi Ahmet oğlu Kızılhisarlı Mustafa Bey'in camisi ve buna bağlı gelirlerin yararlı kullanıma ve kayda değer olan bir vakfın yeni baştan cihan kalemine işlenmesi ile sahibi emaretinde, mahalinde bırakılması geçerli olan yazışmalar üzerine Devlet Vakıflar İdaresinin 487. özet defterinin 20. sırasında 1.36……. * tarihinde yayımlanan ferman uyarınca adı geçen vakfın kopyası yeni baştan yukarda belirtilmiş olan kaleme kayıt edildiği burada kaydedildi.*

Fakat bundan böyle bu güzel kitap ve güzel söz söylemenin yazılması ve imlasına neden ve tasvir ve yapılmasına sebep ve gerektirendir ki, Anadolu vilayetinde Menteşe sancağında, Bodrum kazasında Bodrum kasabası halkından olan ve İstanbul büyük şehrinde kurukahvecilerin yakınındaki Ağa Hanı'nda misafir olarak kalan, iyilik ve hayırsever sahibi donanma komutanlarından Ahmet oğlu Kaptan Kızılhisarlı Mustafa Bey mübarek meclisimize gelerek aşağıda belirtilen vakfın tescili için Hacı Hüseyinoğlu İbrahim'i vekil olarak atadığını kabul ve beyan etmiştir.

Sahibi olduğu ve adı geçen Bodrum kasabasında yeniden bina ve Müslüman halk için ezan ile sala verilerek vakıf olarak verdiğim İskele Cami adıyla anılan caminin yanındaki kendi malım olanlarla ve bir tarafından yol geçen ve bir tarafı deniz kıyısı ile sınırlı otuz adet dükkan ve bir ekmekçi fırını ve bir kahvehane ve bir ahır ve nalbant dükkanı ile bir tarafı bıyıklı İbrahim'in tarlası, bir tarafı Türbe Burnu ve iki tarafı da deniz ile sınırlı gemi kalafatçılığı yapılan yer ve bir mahzen ve iç tarafında bir kazan……. bilinen başka ve caminin yakınında olan ve bir tarafı Çelebi'nin evi ve yukarıda adı geçen dükkanlar ve mahzen ve bazen ana yol ile sınırlı, üst katında iki oda ve bir sofa ve bir fırın ve avluyu saran ev ve İstanköy Adası'nda Varus kenarında yer alan bir tarafı Kara Mahmutoğlu'na ait meyve bahçesi ve bir tarafı Efendioğlu Hacı Abdülkadir'in meyve bahçesi ve bir tarafı Varuş Kalesi ve bir tarafı da yol ile sınırlı iki dolabı ve üst katlı ve ahşap iki evi ve ahşap bahçıvan odası ve ürün veren bahçesi ve ürün vermeyen bitişik bahçeyi de dolayısıyla …….

Vakfı tam ve eksiksiz olarak ömür sonuna kadar ve hepsi açık ve sürekli olarak şöyle şartla belirttim ki, yukarıda adı geçen konağın ve adı geçen camide imamlık yapanlara geçerli olsun ve diğer gelirlerim toplamı yedi mütevelli ile aşağıdaki şekilde kanuna uygun gelir olarak toplanması ve bundan hasıl olan paranın adı geçen camide hatip olanlara günlük dört akçe verilmesi ve imam olan İbrahim Efendi'ye ve ondan sonra imam olacaklara günlük sekiz akçe ücret verilmesi ve müezzin olan Mustafa oğlu Hasan Efendi'ye ve ondan sonra müezzin olacaklara günlük yedi akçe ücret verilmesi ve kayyum olan Hacı Süleymanoğlu Hasan Efendi'ye ve ondan sonra kayyum olacaklara günlük yedi akçe ücret verilmesi ve yeni olaraktan da buna ve vakfettiğim okulda küçük çocuklara öğretmenlik yapan kimseye günlük yedi akçe ücret verilmesi ve adı geçen camide vaiz olan Hızır Efendi'ye ve ondan sonra vaiz olanlara günlük on akçe ücret verilmesi ve ben hayatta oldukça yukarıda adı geçen vakıfta kendim yönetici olacağım için yukarıda adı geçen maaşlardan arta kalan fazlası da benim tasarrufumda olacaktır.

Benden sonra erkek (çocuklarım) ve kız çocuklarımın ve onların soyundan gelenler günlük on akçe ücret ile yönetici olacaklar ve görev yapanlara ve yukarıda adı geçenlere ücretlerini verecekler ve ondan sonra arta kalan adı geçen cami ve adı geçen akarların gereken tamirlerini yaptıktan sonra ne kadar para kalırsa çocuklarıma, torunlarıma ve onların çocuklarına eşit olarak dağıtılıp kullanımları sağlanmalı ve bunlar yapıldıktan sonra kardeşim Ömer yönetici olacak, ücretler ve onarımlardan arta kalan parayı da o kullanacaktır.

Bundan başka adı geçen Ömer'in çocukları ve onların çocukları ile onların çocukları da günlük on akçe ile yönetici olacaklardır ve ücretlerden ve onarımlardan arta kalan para adı geçen Ömer'in çocukları ve onların çocukları arasında eşit olarak paylaşılacak ve sahibi olacaklar ve bittikten sonra … İşin sahibi olarak ücret ve onarımdan arta kalan paraya sahip çıkarak ve bundan sonra çocukları ve onların kız çocuklarının çocuklarına günlük on akçe ücret ile görevlendirilip bundan böyle ücret ve onarımlardan arta kalan para ……. çocukları ve çocuklarının çocukları ve çocuklarının çocuklarının çocuklarına eşit olarak dağıtılmalı ve malın sahibi olmaları sağlanmalı …… Ücret ve onarımdan arta kalan para Medine-i Münevver'e (aydınlık, kutsal Medine) fakirlerine harcanmalı ve eğer mümkün olmaz ise mutlaka fakir Müslümanlara harcanmalıdır.

Değiştirme ve bozma ve indirim ve çoğaltma tekraren benim kararım ile olmalıdır.
Vakfı, adı geçen Kaptan Paşa olanlar karşılıksız olarak idare etmelidirler. Adı geçen Bodrum kasabasının halkı da karşılıksız kontrol etmeliler diyerek şartları belirten ve beyanı kayıt edilmiş olan adı geçenin, akaretleri üzerindeki hakkı bir başkasına bırakarak adı geçen kişiye teslim ettim. O da kabz ve teslimi alacağa kaydetmeyi ve diğer vakıf üyeleri gibi kayıt etti ve kabul etti.

Böylece şeri vakfı adı geçen ……. sözünün başka yerlere harcayarak vakıf gelirlerini muhtar imam olan büyük imam ve hikmet sahibi kişilerin parlak görüşleri ve yüce inançlarıyla gerçek eksiksiz ve gereksiz olduğundan usulüne uygun olarak vakıf menfaatleri ve vakfın aslına şart olarak gösterilse de Allah'ın yeryüzündeki tanrısal imamı yaşlı Hasanoğlu Mehmet Hazretleri'nin önünde vakfın gerçek ve geçerli olmadığı gerekli defterlere, başka birinden alınıp başka bir yere taşınmış olmadığı, adı geçen vakfımın vazgeçme ve evvelki gibi mülklerimi geri almak için şahit gösterdim.

Böyle beyan edildikten sonra adı geçen mütevelliler de tasdik ederek her ne kadar gönderilen usul şeklinde olsa da ancak mükemmel imam Büyük Yusufoğlu Hazretleri'nin yüksek görüşlerine dayanarak bahsedilen şartlarda birlikte olsa dahi vakıf sadece "VAKIF" olarak adlandırılacak ve gerçek bir vakıf olduğundan doğruluğu dahi gereği adı geçen vakıf gerçek ve gerekli ve haydutlardan korunmuştur.

Kabul etmeme ve teslim etmekten çekinirse çekişerek ve cömert ve bilgili Kadı Hazretleri'nin huzurunda yargıya gidilerek her bir sözünü …… ve artan binaları diğer vakfa dahil görmekle, adı geçen vakıfın öncelikle sağlıklı olmasına ikinci olarak da ihtiyacına kavl olunduğu üzere durdurma kararları Kadı'nın kararı hükmünü yürütme ve bir imza ile karşı taraf devralma, duruşmaya girme ve kesin uğraşmaları buyrulur ve karardan sonra adı geçen vakıf ittifakla sürekli iyilik yapma gerekliliği belirtilen ve sözleşmeyi yok saymaz ve kazara bozmaz ömür sonuna kadar bağlı kalır.

Türkçeleştiren: Arkeolog - yazar Rasim Özgürel

** 226 sene evvel yazılmış olan bu vakfı senedindeki boş yerler okunamayan yerlerdir. Defterin bazı sayfaları ve satırları birbirine yapışmıştır.*

165 NO'LU BODRUM ŞER'İYYE SİCİLİNİN ÖZELLİKLERİ

Ankara Milli Kütüphanede Bodrum sicilleri arasında 165 katalog numarası ile kayıtlı defter 222 sayfadır. Defterin birçok sayfası rutubet ve suya maruz kaldığı için yıpranmıştır. Yazılarda deformasyon vardır. Defterde yüz on beş yıllık dönemin kayıtları mevcuttur. En eski tarihli kayıt 1742, en geç tarihli kayıt ise 1857 yılına aittir. Denizcilikle ilgili kayıtların tarihleri 1773 yılından başlayıp 1836 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır.

Defter, katalogda da belirtildiği gibi muhtelif konuları içermektedir. Düzensiz bir şekilde tutulmuştur. Olaylar tarih sırasına göre düzenlenmemiştir. Defterde divanî, rika ve nesih yazı çeşitlerini görmek mümkündür. Bütün bu düzensizliklerine rağmen Şer"iyye Sicili, Bodrum tarihi açısından oldukça önemli bilgiler içermektedir.

AVRAM GALANTİ BODRUMLU, *BODRUM TARİHİ* KİTABINDA ÖDEMİŞ OKULU BAŞÖĞRETMENİNİN KIZILHİSARİ MUSTAFA BEY İLE İLGİLİ ANLATIMINA YER VERMİŞTİR:

"Mustafa Paşa ile oğlu Cafer Paşa Mora'dan Ağrıbozan (Eğriboz) Kızılhisarı'ndan gelmişlerdir. Bir aralık Baştardeler Kumandanı ve Kırlangıçlar Başbuğu gibi kumandanlıklarda bulunarak nihayet kendilerine Kaptan-ı Derya rütbesi de verilmiştir. Mustafa Paşa'nın Ömer Bey namında bir kardeşi varmış, bunun bir deniz muharebesinde kaybolduğunu zannetmişler.

İzmir'de Selanikli Mahmut Efendi'nin kızı Ödemiş'te idareci olduğum okulda öğretmendi. Ömer Bey, Ömer Paşa olmuş. Ağrıboz'dan Kızılhisar'danmış ve Mustafa Paşa'nın kardeşi imiş.
Ömer Bey'in neslinden gelen bu Mahmut Efendi'nin söylediğine göre İzmir'in Karşıyakası'nda Ömer Bey'in akrabaları varmış."

(Avram Galanti Bodrumlu, Bodrum Tarihi)

PİRİ REİS, İSTANKÖY ADASI HAKKINDA ŞUNLARI AKTARMIŞTIR:

"İstanköy, dağlık ve ovalık yerleri olan bir ekin sahasıdır. Kâfirler buraya 'Lanko' derler. 'Uzun' demek anlamındadır. Gerçekten uzun adadır. Çevresi yetmiş mil kadardır. Dört kalesi vardır.

Birinci kaleye 'Narince' derler. Adanın poyraz tarafındadır. Anadolu karşısındadır. Anadolu kıyısı ile altı mil arası vardır. Alçak, düzlük bir yere yapılmıştır. Bir tarafını kazıp liman yapmışlardır. Küçük gemiler girer, fakat kadırgalar giremez. Sığlıktır, kayıklar girer.

Liman kenarları bağlık, bahçelik yerlerdir. Su dolapları vardır. Turunç, limon ve birçok çeşitli meyve yetişir.

İkinci kale 'Andimahi Kalesi'dir. Adanın kıble tarafına deniz yakın bir yer üzerine kurulmuştur.

Üçüncü kale 'Kifalos Kalesi'dir. Lodos cihetinde yüksek bir yerdedir. Dördüncü kale 'Bili Kalesi'dir. İstanköy Adası'nda, değirmen taşı, meyve, limon suyu, kuru üzüm (razaki üzümü), susam, ipek, dut pekmezi, tütün, 'kızılsu' denilen maden suyu ve bakır cevheri üretilir."

"...benden sonra gelecek olanlar, bulacakları yeni malzemeyi topladığım malzemeye katarak Bodrum Tarihi'nin hacmini arttırmış olurlar..."

Prof. Avram GALANTİ

PROF. AVRAM GALANTİ (ABRAHAM GALANTE) BODRUMLU

Musevi cemaatinin 20'nci yüzyıldaki en önemli kalemlerinden biri olan Avram Galanti Bodrumlu, Sümerlerden başlayarak geniş bir dönemi içine alan tarih çalışmaları, Türkoloji ve Türk tarihi alanında incelemeleri ile cumhuriyetin ilk yıllarında ***"Türk Tarih Tezi***"nin oluşumuna katkıda bulunmuş; Türk milliyetçiliğinin ve ***"Güneş Dil Teorisi"***nin önemli isimlerinden olmuş; mensubu olduğu Musevi cemaatinin ***"Türkleştirilmesi"*** gerekliliğini savunmuş; Amerika'dan ve İsrail'den aldığı davetlere rağmen ***"Ben vatanımda yaşamak ve ölmek istiyorum."*** diyerek Türkiye'den ayrılmayı kabul etmemiş; 50'den fazla kitap, yüzlerce makale yazmış eğitimci, tarihçi, dil bilimci, gazeteci, yazar ve siyaset adamıdır.

16'ncı yüzyıldan itibaren Musevi cemaatine önemli din adamları ve hahamlar yetiştiren bir ailenin çocuğu olarak 4 Ocak l874 yılında Bodrum'da Omurca Mahallesi'nde doğdu.

Babası Milaslı Galanti ailesinden Bidayet (Başlangıç) Mahkemesi Baş Kâtibi Mişon Efendi, annesi ise Rodoslu Coya Kadron'dur.

Dokuz yaşına kadar Bodrum'daki Yahudi Mahalle Mektebi ***"Talmud Tora"***da klasik din eğitimi gören Galanti, ilkokulu okuması için yoğun Yahudi cemaatinin yaşadığı Rodos'a gönderilir ve 1887 yılında ilkokulu bitirdikten sonra Bodrum'a döner. Orta öğrenimini Bodrum Rüştiyesinde, liseyi ise İzmir Sultani İdâdisinde bitirir. Eğitimi süresince ana dili olan Sefarad Yahudicesinin (Ladino) yanı sıra İbranice, Türkçe, Arapça, Ermenice, Rumca, Farsça ve Fransızca öğrenir.

1894 yılında lise öğretmeni olarak Rodos'a gider ve burada Dünya Yahudi Birliği (Alliance İsraelite Üniverselle) ve Rodos Yahudi cemaatinin desteğiyle bir okul kurar ve okulun bağlı olduğu Alliance okulları eğitim programının Fransızca olması yerine, Türkçe ağırlık taşıması gerektiği konusunda mücadele eder. Her ne kadar Alliance yönetiminin genel tutumunu değiştiremezse de Rodos'taki okulun Türkçe ağırlıklı eğitim vermesini sağlar.

Rodos'ta bulunduğu süre içinde Osmanlı Maarif Nezaretinin (Eğitim Bakanlığı) Cezayir-i Bahr-i Sefid (On iki Ada) vilayeti müfettişliğini de yapan Galanti, Almanca ve İngilizce öğrenir ve altı yıl yabancı ülkelerde çıkan ve II. Abdülhamid'in kişiliğini, siyasetini eleştiren yayınları sansür etme görevini yürütür.

Ancak II. Abdülhamid'in baskıcı rejimini eleştiren aydınların adaya sürgün edilmeye başlamasıyla başta Şair Eşref olmak üzere birçok aydınla tanışarak yakın ilişki kurar ve ***"sansürcülük"*** görevinden ayrılarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli hücrelerinden birine üye olur.

Galanti, 1902 yılında Rodos'tan ayrılır ve İzmir'e yerleşerek ***"Dar-ül İrfan"*** okulunda Fransızca öğretmeni olarak görev alır. Bu dönemde "Yahudi Dinsel İçtihatları" niteliğindeki Talmud'u eleştirisel gözle incelemeye başlar.

"Hidayet", "İzmir", "El Meserret", "La Buena Esperansa", "El Novelista", "Harmonia", "La Reforme", "Revue Pedagogique", "Ljamîa" ve *"Volume"* gibi gazete ve dergilerde Osmanlı Yahudi cemaatinin muhafazakâr yapısını gerici olarak niteleyerek Türkçe, Judeo-Espanyol ve Fransızca eleştirisel makaleler yazar.

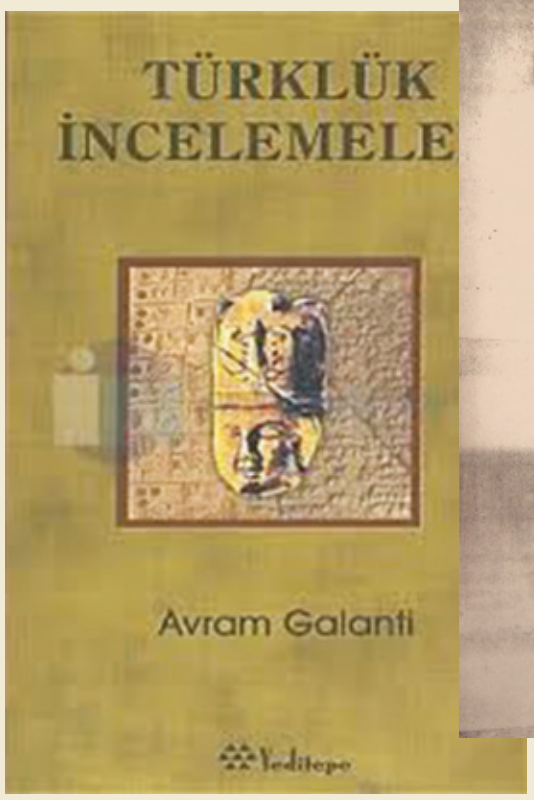

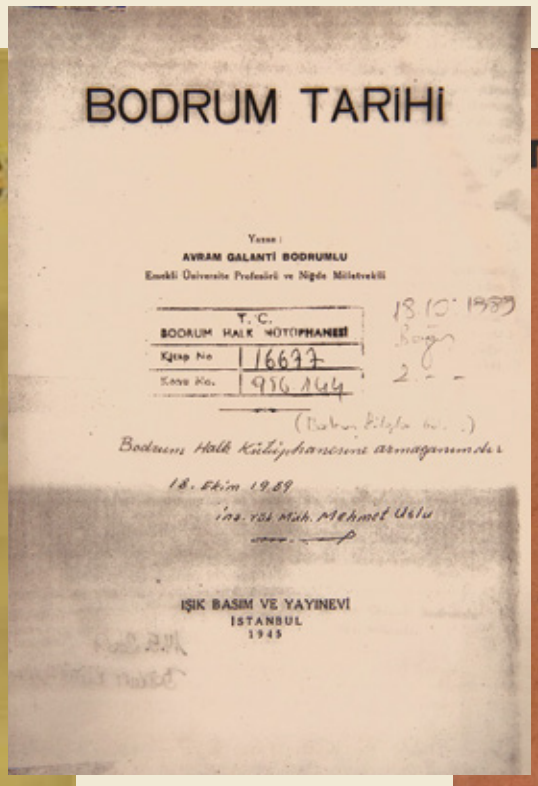

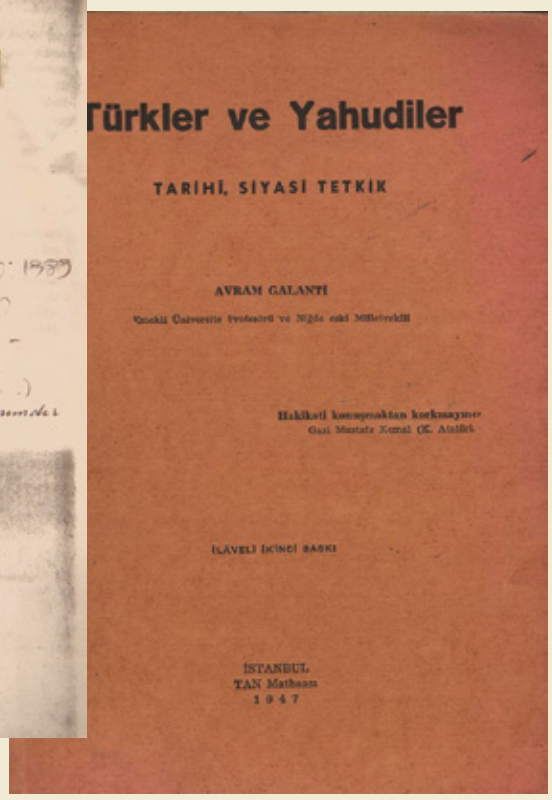

Özellikle muhalif olduğu ve muhafazakârlıkla suçladığı hahambaşı Moşe Ha Levi'yi hedef alan yazıları rahatsızlık yaratır ve II. Abdülhamit'e jurnallenir (ihbar edilir).

1904 yılında İzmir'i terk etmek zorunda kalarak Mısır'daki Jön Türklere katılır ve Kahire'de *La Vara* gazetesini çıkarmaya başlar (1905). Gazetesinde Yahudi cemaatinin ve Osmanlı hükümetinin baskılarından uzaklaşmanın verdiği rahatlıkla hahambaşı başta olmak üzere, Yahudi cemaati yönetimini sert dille eleştirir.

Kahire'de Mısır Yahudileri Birliğini örgütleyip yöneten Avram Galanti, bu birlik adına İttihat ve Terakki Cemiyeti kongrelerine delege olarak katılır, bu arada Kahire'de yayımlanan Fransızca *Progrès* ve Arapça *Misraim* gazetelerinde bilimsel ve yazınsal makaleleri yayımlanır.

Bu yıllarda *Meşveret, Şûrâ-yi Ümmet, Şûrâ-yi Osmânî* ve *Doğru Söz* gazetelerinde de yazmayı sürdürür. 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânı ile La Vara'yı kapatarak Mısır'dan ayrılır. İngiltere ve Almanya'nın siyasi ve sosyal durumlarını incelemek üzere Avrupa'ya geçerek bu ülkelerde birer yıl kalır.

1911 yılında hahambaşı Moşe Ha Levi'nin ölümü ve ***"Darülfünün-i Osmanî"nin (İstanbul Üniversitesi)*** kurulması üzerine İstanbul'a yerleşir. Bahriye Nezaretinde Fransızca öğretmenliği, Hilâl-i Ahmer Cemiyetinde (Kızılay) kâtip olarak çalışır ve *Hilâl-i Ahmer* gazetesinde düzenli olarak makaleler yazar. Darülfünun'u düzenlemek için Almanya'dan hocaların getirtilmesi üzerine Semitik Diller ve Kültürler hocası Prof. G. Bergstrâsser'in çevirmeni ve asistanı olarak Darülfünun'da görev alır. Prof. G. Bergstrâsser ile birlikte *"Elsine-i Sâmiy-ye Tarihi"* adlı eseri hazırlar.

Avram Galanti'nin bu dönemde *Yeni Mecmua, Büyük Mecmua, Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası* gibi dergilerde araştırma ve inceleme yazıları yayımlanmaya başlar ve *"Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası"*nda yayımlanan Osmanlı arşiv belgelerinden Osmanlı Yahudiliğini ilgilendiren belgeleri Fransızcaya çevirir.

1914 yılında Portekiz İlim ve Fen Akademisi üyeliğine seçilir.

1918 yılında Alman hocaların görevlerine son verilmesi üzerine Prof. Bergstrâsser'den boşalan kürsüye, "Tarih-i Akvam-ı Kadime-i Şarkıyye (Eski Şark Kavimleri Tarihi)" okutmak üzere önce muallim (öğretmen), daha sonra profesör unvanıyla müderris (öğretim üyesi) olarak atanır.

Avram Galanti, bu yıllarda Avrupa'da başlayan ve Filistin'de bağımsız bir Yahudi devleti kurulmasını amaçlayan düşünceye Siyonist içeriği gerekçesiyle karşı çıkar. Osmanlı yönetimi altında Filistin'de millî bir devlet kurulması düşüncesini destekler.

Balkan Savaşları sonrasında Amerika'ya göç eden Osmanlı Yahudileri, Filistin'de Yahudi devleti kurulması konusunda Sefaradlar ve Aşkenazlar

olarak ikiye bölünürler. Aşkenazlar Theodor Herz öncülüğünde Filistin toprakları üzerinde Siyonist bir Yahudi devleti kurma derdinde iken Sefaradlar Siyonist içeriği gerekçesiyle karşı çıkarlar

Amerikalılar, İstanbul'daki Amerikan büyükelçisi Henri Morgenthau aracılığıyla Avram Galanti'ye Amerika'da hahambaşı olması ve bu ikiliği gidermesi için teklifte bulunurlar. Ancak Galanti yapılan teklifi siyonist bir devlete karşı olduğu ve Osmanlı topraklarında yaşamak ve ölmek istediği gerekçesiyle kabul etmeyerek geri çevirir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra işgal kuvvetlerinin korumasını isteyen azınlıklara Musevi cemaatinden bir kısım şahsın da katılması üzerine Avram Galanti, İtilaf kuvvetlerinin yoğun baskısına rağmen İstanbul'da Türkçe, İspanyolca ve Fransızca yayımlanan gazetelerde Musevi Cemaati'nin Türklerle olan tarihi bağlarını, ortaklığını savunan, ihanet içinde olunmaması gerektiğini belirten, Türklüğü yücelten, bunun bir vicdan borcu ve vatan görevi olduğunu vurgulayan sert yazılar kaleme alır.

Kurtuluş Savaşı günlerinde ise bir taraftan İstanbul'da *Hilal-i Ahmer dergisi*nde milli mücadeleyi destekleyen yazılar yazarken diğer taraftan her gün Yunan Fevkalade Komiserliği'ne bağlı *PIoia Gazetesi*'ni inceleyerek Türkiye'ye ait haberleri, İtalyan Telgraf Ajansının Türkiye'ye ait telgraflarını, Hindistan ve Mısır'dan gelen İngilizce ve Arapça gazetelerde yayımlanan Türkiye haberlerini ve İngiliz Fevkalade Komiser'iğinden İstanbul temsilciliğine gelen İngilizce haberleri çevirerek rapor hâline getirir ve her akşam Ankara hükümetinin Dışişleri Bakanlığı İstanbul temsilcisi ve Kızılay ikinci başkanı olan Hamdi Bey kanalı ile Ankara'ya yollar.

Avram Galanti, cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal'in yapmış olduğu devrimlerden "Harf Devrimi"ne dil bilimsel nedenler öne sürerek karşı çıkar. Bu konuda Türkçede *Arabi ve Latin Harfleri ve İmla Meselesi ve Arabi Harfler Terakkimize Mani Değildir* isimli kitapları yazar. 1932 yılında toplanan Türk Tarih Kurumu 1. Kurultayı'nda ise kurulun yayımladığı Türk Tarihi isimli kitabı eleştiren bir tebliğ sunar.

Galanti, bu dönemde yabancı dilde eğitime karşı çıkarak konunun öncüsü olur. Yabancı dilde eğitimi eleştirerek Türkçe eğitimi savunur. Galanti, bu konuda yazdıklarıyla ve itirazları ile yabancı dilde eğitimi ilk eleştiren ve karşı çıkan kişi olarak tanınmaktadır.

Galanti'nin özellikle 1928'den sonraki muhalif tavrı Mustafa Kemal ve arkadaşları ile arasının açılmasına neden olur ve 1933 yılında emekliliğini isteyerek üniversiteden ayrılır. Haziran 1934'te kabul edilen Soyadı Kanunu'yla ***"Bodrumlu"*** soyadını alarak kendisini tamamen kitaplarını yazmaya adar.

Avram Galanti, 1943 yılında İsmet İnönü'nün isteğiyle yedinci dönem Niğde milletvekili seçilir. Özellikle üniversitelerin özerkleşmesi konusunda çaba harcar. Üniversite kanun tasarısı hazırlanırken doçentlik sınavına girecek akademisyenlerin en az üç dil bilmeleri konusunda hazırladığı kanun teklifi büyük tartışmalara neden olur ve en az iki dil bilme şartı şeklinde yumuşatılarak kabul edilir.

Milletvekili olarak meclis ve devlet arşivlerini inceleme şansı bulan Galanti, yaşamının büyük bir bölümünü ayırdığı *"Türkiye Yahudileri Tarihi"* konulu araştırmaları için bu dönemde önemli bilgi ve belgelerin gün yüzüne çıkmasını sağlar. Galanti'nin Yahudi tarihi konusunu irdeleyen kitapları, bilimsel makaleleri günümüzde konuyla ilgilenenler için başvuru ve kaynak eser niteliğindedir.

1946 yılında 73 yaşında milletvekilliğinden ayrılan Galanti, uzun bir hastalık döneminden sonra İstanbul'da Kınalıada'ya yerleşir ve kitaplarını yazmaya devam eder. Zaman zaman arkadaşı Albert Kohen ile buluşarak vakit geçirir. Avram Galanti Bodrumlu 1948'de Filistin'de İsrail devletinin kurulmasından sonra İsrail Cumhurbaşkanı olan Siyonist lider Haim Weizmann Azriel tarafından İsrail'e yerleşmesi için özel olarak davet edilir. Ancak Galanti teklifi ***"Vatanımda yaşıyorum ve vatanımda ölmek istiyorum."*** diyerek geri çevirir.

Son yıllarında gözleri çok az gören Avram Galanti, her şeyden ve herkesten uzak yaşamayı tercih eder. Bu dönemde onu en çok gören ve dış dünya ile bağlantısını sağlayan Hahambaşı Sekreteri Habib Garez olmuştur.

Habib Gerez 1985 yılında *Şalom Gazetesi Yaşam Eki*'nde kaleme aldığı yazısında Avram Galanti'yi şu ifadelerle anlatmıştır:

"Prof. Avram Galante'yi 1952 yılında tanıdım. Kendisinden aldığım davetle Kınalıada'daki mütevazı evine gittim. Çalışma masasında oturuyordu. Hem çalışma odası zemini hem de masası gazeteler, dosyalar, kitaplarla öbek öbek dolu idi. Yüzünü ancak görebiliyordum.

Titrek bir sesle: 'Eser vermeyi kendime zevk edindim. Genç yaşımdan beri bu sahadaki çalışmalarıma devam etmekteyim. Bundan başka bir arzum da yoktur. Bugüne kadar 51 eserim intişar etmiştir (yayımlanmıştır). Yenilerini hazırlamak için uğraşmaktayım. Bu gayretime rağmen, ülkemde ancak 3-5 kişi kitaplarımı okumaktadır. Benim kitaplarım burada basılır, fakat dışarıda okunur…' dedi.

Prof. Galante ile tanışmamız böyle oldu. O zaman 79 yaşında idi. Gösterişten hoşlanmayan, sade bir yaşantıyı yeğleyen bir kişiydi. Eser vermeyi kendisine zevk edinmiş, durmadan, dinlenmeden çalışıyordu. Yazdıkları Türk Yahudi toplumu ile ilgili, ışık tutan eserlerdi."

Prof. Avram Galanti Bodrum'la ilgili iki eser yazmıştır. Bodrum Tarihi adlı ilk eserinde Bodrum ve çevresindeki yerleşmeleri, antik çağlarda Bodrum'da yaşamış olan önemli kişileri, Bodrum Kalesi'ni, Menteşe Beyliği'ni, Cumhuriyet yılları Bodrum ekonomi ve ticaretini anlatmıştır.

İkinci kitabı *Bodrum Tarihine Ek*'te ise antik çağlardaki Halikarnassos'u, buna bağlı tarihi olayları, Bodrum'un meşhur kişilerini, düğün adetlerini, folklorunu ve Bodrum'daki vakıfları kaleme almıştır.

Prof. Avram Galanti Bodrumlu, Bodrum tarihi ile ilgili çalışmalarını ve kitabının yazım sürecini şöyle anlatmaktadır:

"… Bodrum gibi tarihi eski bir şehrin vesikalarını bulmak oldukça güçtür. Elime geçen kaynaklardan bulabildiğim bilgilerden faydalanarak bu sayfaları dolduruyorum… Osmanlı İmparatorluğu zamanında Menteşe Beyliği ve dolayısıyla ona tabi bulunmuş olan Bodrum ve civarı hakkında yazılıp devlet arşivlerinde bulunması tabi veya muhtemel olan resmi ve henüz tasnif edilmemiş olan evrakı nasıl elde edebilirim? … O hâlde, bu gibi vesikalar meydana gelinceye kadar hiçbir eser yazılmamalı mı?

Bu düşünce ile hareket etmek doğru değildir… Eldeki mevcut vesikalarla (belge) ve elde edebildiğim bilgilere dayanarak bu tarihi taslağı hazırladım. Böyle yapmakla meçhul kalması yahut kaybolması muhtemel olan bazı vakaları nisyandan kurtardım."

Doğduğu şehrin tarihini yazarak vefa borcunu ödemeye çalışan ve kendi deyimi ile ***"İlmi çalışmalarıma ket vurur."*** düşüncesi ile evlenmeyi dahi aklından geçirmeyen Avram Galanti'nin doğduğu ev, Eski Hükümet Sokağı 86 numaradadır. Bu gün Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası olarak kulanılmaktadır. Babası Mişon Efendi'nin mezarı ise Bodrum Lisesinin arkasında bulunan Musevi Mezarlığı'ndadır.

Avram Galanti Bodrumlu 8 Ağustos 1961 tarihinde 88 yaşındayken hayata veda eder. Vasiyeti konusunda Habib Gerez'e bir mektup bırakır. Gösterişten uzak, sade bir törenle vakit kaybetmeden ebedi istirahatgahına teslim edilmesini talep eder. Öyle de yapılır.

Cenazesi gösterişsiz küçük bir törenden sonra İstanbul Neve Şalom Sinagogu'ndan alınır ve Arnavutköy Musevi Mezarlığı'na defnedilir.

Avram Galanti'nin yaklaşık 2.000 ciltlik kütüphanesi vasiyeti gereği Hahambaşılık Hukuk Müşaviri Kemal Levent'e teslim edilir. Çok sayıda belge ise çuvallara doldurularak depoya kaldırılır ve İsrail'de bulunan Yahudi Halkı Merkez Arşivi'ne gönderilir. Avram Galanti Bodrumlu'nun adı İsrail'de bir sinagoga, hastane kitaplığına ve sokağa verilmiştir.

Fransızca yazdığı eserleri, Fransa'da 1986 yılında ***"Histoire des juifs de Turquie"*** adıyla tıpkıbasım olarak dokuz ciltlik bir külliyat hâlinde yeniden yayımlanan Prof. Avram Galanti Bodrumlu'nun ismi, Bodrumlu gazeteci Zeki Özkeskin'in girişimi ve 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın onayı ile Bodrum Turizm İlçe Müdürlüğü girişine döşenen ***"Bodrumlu Ünlüler Taş Sırası"***na işlenmiştir.

Kaynakça:

- *Güleryüz, N. Az Bilinen Yönleri ile Profesör Abraham Galante, Şalom, 1986.*
- *Reyna İshak, Galante'yi Tanımaya Başlamak, Şalom Gazetesi Yaşam Eki, 1985.*
- *Habib Gerez, Bir Dost Gözü ile Prof. A. Galante, Şalom Gazetesi Yaşam Eki, 1985.*
- *Rıfat N. Bali / TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 13, s. 296-297, İstanbul 1996.*
- *Bilim Adamları, Türkiye Ünlüleri Ansiklopedisi, C. 2, 2013.*
- *Bodrumlu Avram Galati, Bodrum Tarihi, İstanbul 1945.*
- *Kaya Önder, Amerikan Robert Lisesi Tarih Öğretmeni 3. Uluslararası Her yönüyle Bodrum Sempozyumu Bildirileri, 30 Ekim-1 Kasım 2013.*

PROF. AVRAM GALANTİ BODRUMLU'NUN ESERLERİ:

- *Küçük Türk Tetebbular (1925)*
- *Türkçede Arabî ve Latin Harfleri ve İmlâ Meseleleri (1925)*
- *Arabî Harfleri Terakkimize Mâni Değildir (1927)*
- *Vatandaş Türkçe Konuş yahut Türkçenin Tâmimi Meselesi (1928)*
- *Hammurabi Kanunu (1925)*
- *Hitit Kanunu (1931)*
- *Asur Kanunu (1933)*
- *Bodrum Tarihi (1945)*
- *Bodrum Tarihine Ek (?)*
- *Ankara Tarihi (1950),*
- *Niğde ve Bor Tarihi (1951)*
- *Türk-Müslüman ve Yahudi İlişkileri: Üç Sâmî Vâzı-ı Kânûn: Hamurabi-Mûsâ-Muhammed (1927)*
- *Türkler ve Yahudiler (1927, 1995)*
- *Fâtih Sultan Mehmed Zamanında İstanbul Yahudileri (1945)*
- *Sabetay Sevi ve Sabetaycıların gelenekleri (Zvi-Geyik Yayınları, Ağustos 2000)*
- *Türk Harsı ve Türk Yahudisi (1953)*
- *Türkler ve Yahudiler Eserlerine Ek (1954)*
- *Türklük İncelemeleri (2005)*
- *Don Joseph Nassi, Duc de Naxos (1913)*
- *Esther Kyra (1926)*
- *Documents Officiel Sturcsconcernant les juifs de Turquie (1931-1954)*
- *Nouveau Documents sur Sabbetai Sevi (1935)*
- *Histoire des juifs d'Anatolie (1937-1939, appendix 1948)*
- *Histoire des juifs d'Istanbul (1-11, 1941-1942)*
- *Les Juifs de Constantinoplesous Byzance (İstanbul, 1940)*
- *Un ferman concernant le cimetiere Juif d'Uskudar (İstanbul, 1940)*

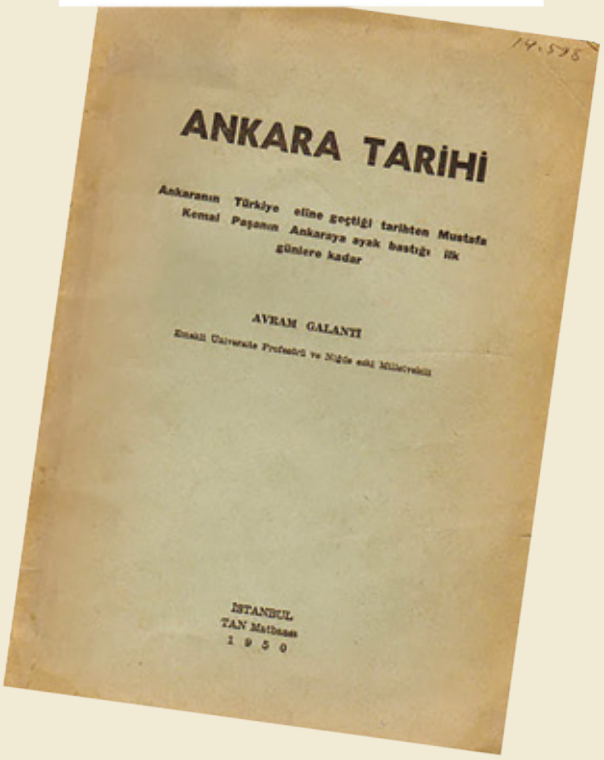

“Ne şöhrete tapmış ne mala tapmış
Ne doğruyu koyup eğriye sapmış
Ne bir gecekondu ne bir saray yapmış
Dünya benim diyen beyler nic’oldu?”

Aşık VEYSEL

“Ne şeriat, ne tarikat, ne hakikat, ne türe,
Süremez hükmünü bunlar yaşadıkça bu küre
Cahilin korku kokan defterini Tanrı düre!
Ma’rifet mahkemesinde verilen hükme göre,
Cennet iflas eder, efsane-i Adem de geçer.”

Neyzen TEVFİK

NEYZEN TEVFİK (KOLAYLI)

Neyin yalınayak hükümdarı…Yama içinde parça parça giysileri, patlamış ayakkabısından dışarı fırlamış parmakları, darmadağınık, uzun saçları, kızarmış, şişmiş gözleri... Üflediğinde dinleyeni kendisinden geçiren neyi…Temiz yataklar, evler yerine kahvehaneleri, parkları, meyhaneleri, sokakları, han kapılarını, özellikle de tımarhaneleri mesken edinmiş bir adam… Ama öyle bir adam ki padişahın huzurunda da Mustafa Kemal Atatürk'ün önünde de neyini üfleyen, sözünü esirgemeyen bir adam...

Zehir gibi zekâdan ibaret bir beyin… Nüktedan…

"Lisanın tuzu, biberi" dediği küfürle dolu bir tarz ve döneminin pek çok önemli kişisini yerinden zıplatan hicivler…

Kardeşi Şefik Kolaylı için *"boş gezenin boş kalfası."*

Hakkı Süha Cezgin'e göre, *"Kâinatı kamış parçasına doldurmuş bir sihirbaz."*

Taksimlerini dinleyen Dresden Opera Müdürü Kurt Schtringler'in ifadesiyle *"Sadece üflemeyen, aynı zamanda besteleyen bir yorumcu."*

Selahaddin Enis'in deyişi ile ise ***"****Bağrı açık ve yalınayak bir hükümdar"*dır.

Keskin dili, yanından hiç eksik etmediği neyi, dilden dile dolaşan nükte ve fıkraları; şöhretten, gösterişten, mevkiden ve paradan hoşlanmayan kişiliği ve sıra dışı hayatı ile tanınan Neyzen Tevfik Kolaylı, 24 Mart 1879'da Bodrum'da doğdu.

Bodrum Rüştiyesi muallimi Hasan Fehmi Efendi ve Emine Hanım'ın oğlu olan Neyzen Tevfik doğumunu ***"Bodrum'da dünyaya geldiğim zaman biri çıkıp da kulağıma yeryüzünün beni bekleyen maddî, manevî âkıbetlerini fısıldayabilseydi, geldiğim yoldan geri dönmeğe muhakkak yeltenirdim. Fakat aynı zamanda da iki tesîr altında bundan vazgeçerdim. Birisi anam ve babamın güzel yüzlerindeki riyâsız ve masum insanlık ifadesi, ikincisi de Ege Denizi'nin bütün hayatımda hayali ruhumu kucaklayan yeşil enginliği…"*** cümleleri ile ifade eder.

Çocukluğunda Bodrum'da bir kahvede gezici dervişlerle karşılaşması, ilk tutkusu olan denizin yerini neyin almasını sağlar. Bir kamıştan yayılan bu gizemli ve büyüleyici ses, kendi deyimi ile içine işler ve silinmez izler bırakır onun çocuk dünyasında. Yaşamının olmazsa olmazını bulduğu o Bodrum akşamını ise şu cümlelerle anlatır:

"Henüz yedi yaşındaydım. Bir yaz gecesi akşam yemeğinden sonra babamla beraber Tepecik Kahvesi denilen ve Bodrum âyanının toplantı yeri olan deniz kenarındaki kır kahvesine gitmiştik. Burası etrafı gemi payandalarıyla çevrilmiş ve kaba hasırlarla döşenmiş bir meydancıktı. Osmanlı donanmasında çalışmış denizciler buluşurdu…

O gece deniz, ayın gümüşten ışıklarıyla pırıl pırıl parıldadığı bir geceydi. Bir aralık oturduğumuz yere yaklaşan iki gölge, içeridekileri selamlayarak bir köşeye oturdu.

Bunlardan biri biraz sonra koynundan uzun bir şey çıkardı ve 'ya destur' dedikten sonra üflemeye başladı.

O gece Ege Denizi'nin cavidanî(sonsuz) dekoru içinde benliğimi saran lâhutî (sır âlemiyle ilgili) ses, beni bugünkü derbeder, ne istediği bilinmez, bazen Eflatun ile boy ölçüşecek kadar akıllı, çok kere de tımarhaneye iltica edecek kadar bedmest (kötü sarhoşluk yaşayan) Neyzen Tevfik yaptı…"

Doğduğu ev

Neyzen Tevfik'in çocukluk yıllarının tanığı olan Bodrumlu tarihçi ve dil bilimci Avram Galanti Bodrumlu, *Bodrum Tarihi* kitabının birinci cildinde Neyzen'i şöyle anlatmıştır:

"Ben Bodrum Rüştiyesi'nin son sınıfında iken, kendisi İptidai Mektebi'nden çıkıp Rüştiye'nin ilk sınıfına gelmişti. Babası Rüştiye Muallimi Hasan Fehmi Efendi idi. Rüştiye Mektebi ile İptidai Mektebi yan yana oldukları için, Tevfik İptidai'de iken bile, teneffüs zamanlarında Rüştiye'ye, babasının yanına gelirdi.

İnce, zeki, hassas, cevval ve bir yerde duramayan bu çocuk, başak sapından ve kamıştan düdük çalar ve çocukları etrafına toplardı. Çaldığı vakit ciddi ve coşkun bir tavrı vardı. Tevfik deniz kenarında büyümüş olduğundan denizi severdi. Çünkü güzel bahçeli olan babasının evi, deniz kenarında ve mekteplere giden yol üzerinde idi.

Hâsılı ne tarafa dönse, rüzgârların keyfine maruz kalan denizle çevrilmiş bir ufuk karşısında bulunurdu. Bu doğal durum, doğuştan hassas bir ruh sahibi olan Tevfik üzerinde oldukça etkili olmuştu.

Sanatının yüksekliği ve inceliği ona 'Neyzen Tevfik' unvanını kazandırmıştır. Müzik ile şiir arasında çok yakın doğal bir ilişki olduğundan, Tevfik zamanında özlü ruhlu bir şairdir.

Şairliğinin kalitesini değerlendiren Münir Süleyman Çapanoğlu şöyle yazıyor:

'Yazdığı her şiirde, söylediği her kıtada, her şiirinde bile dile getirdiği duyguyu, düşünceyi kalbiyle -bir kelime ile- bütün benliği ile duymuş, hissetmiş ve sonra kelimelere renk ve ışık vermiştir. Onun şiirleri bize yalnız bir şiir güzelliği getirmemiş, aynı zamanda birtakım sosyal düşünceler getirmiştir. Bütün şiirleri öz düşüncesinin derin hassasiyetini göstermekle beraber, insanların küçüklüğünü, adiliklerini, insanların hasis zevkler ve çıkarlar uğrunda ne bayağılıklar yaptıklarını haykırmışlardır. Eserlerinin en bariz ve en orijinal tarafı burasıdır.'

Tevfik'in hicviyeleri pek kuvvetlidir ve bunlar ondaki sanat ve hiciv kabiliyetini gösteren dinamik bir nefisedir. Aktüaliteyi söyleyen ve her devre ait bu hicivler, her zaman zevkle okunacak şeylerdir. Hatta bunlara birer tarih diyebiliriz.

Merhametli adamdır, zorluklar içinde yaşadığı hâlde fakirlere bakar. Kendisini ise şöyle tanımlar:

'Neyzen Tevfik sazı ile sözü ile, düzü (rakı) ile seyyar bir ibret-i mücessemedir.' Tevfik'in heyecanını en çok uyandıran unsur denizdi. Çünkü heyecanını Bodrum denizinden almıştır."

Ney üfleme isteği, öğrenimini etkiler diye babası tarafından geri çevrilse de kamıştan, ağaç dallarından ve başaklardan yaptığı neyleri çalmaktan geri durmaz. 1892'de taşındıkları Urla'da, usta bir neyzen olan Berber Kazım'la tanışır ve ders almaya başlar.

Başına buyruk bir çocukluk yaşar. Sara nöbetleri, doktorlar, yatılı okul günlerinden sonra, bir gün neyini koltuğunun altına sıkıştırdığı gibi geri dönmemek üzere evinden çıkar ve İzmir Mevlevihanesinin yolunu tutar.

Dönem, padişah Abdülhamit'in İstibdat Dönemi'dir. İzmir ise sürgünlerin ve İstanbul'da soruşturmalardan, baskılardan bunalıp kaçanların yeridir. Pek çok seçkin aydınla, özgürlükçü düşünce ile orada tanışır. En önemlisi de kendisine hicvin kapılarını açacak olan Şair Eşref'le…

Neyzen inadına yaşayan bir adamdır, padişahın baskısından çok kimse İstanbul'dan kaçarken o İstanbul'a gider. İstanbul'da Galata ve Kasımpaşa Mevlevihanelerine devam eder.

Kısa bir süre babasının isteğiyle Fatih Medresesinde (dönemin üniversite eğitimi veren kurumu) öğrenim görse de ileri geri konuşmaları ve kural tanımazlığı nedeniyle ayrılmak zorunda kalır ve han odalarında yaşamaya başlar.

Padişah Abdülhamit'e ve onun istibdat yönetimine karşıdır. Aslında Neyzen Tevfik genç yaşına rağmen her türlü otoriteye, baskıya ve zora karşıdır. Ney çalar, gençlerle buluşup söyleşir ve şiirler yazar.

Bu dönemde 35 kez jurnal (ihbar) edildiği ve sorgulandığı kayıtlara geçer. Sonunda Şair Eşref'in çıkardığı *Deccal* dergisinde yayımlanan ve padişahı yeren şiiri nedeniyle gıyabında idama mahkûm edilir. 1902-1908 arasını Mısır'da geçirmek zorunda kalır ve ancak İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla İstanbul'a döner.

Neyzen, zaman zaman uzak kalsa da yaşamının sonuna kadar çoğunlukla İstanbul'da yaşamıştır. Şair Mehmet Âkif Ersoy başta olmak üzere, İbnül'emin Mahmut Kemal İnal, Tevfik Fikret, Ahmet Rasim, Hacı Arif Bey, Tanburi Cemil Bey ve Udi Nevres yakın dostları olmuştur.

Birbirinden çok farklı düşünceleri, inançları ve yaşam tarzları olmasına rağmen Neyzen Tevfik ile Mehmet Âkif'in Fatih Medresesinde başlayan kadim ve özel bir dostlukları olmuştur. Neyzen, Mehmet Akif'e ney öğretirken Mehmet Akif ona Arapça, Farsça ve Fransızca öğretmiştir. Dini inançları çok güçlü olan Mehmet Âkif, dostu Neyzen Tevfik'in içkiye olan düşkünlüğüne çok üzülmüşse de onu asla yargılamamıştır. İçki masalarından ve içki içenlerden çok uzak bir yaşamı olan İstiklal Marşı şiirinin yazarı, Neyzen'le sohbet edebilmek ve neyini dinleyebilmek için meyhaneye gitmiş, dostunun masasında oturmuş ve dostunun içki masası hesabını ödemiştir.

Neyzen'le olan dostluğunu hiçbir zaman saklamak gereği duymayan Mehmet Âkif, yedi ciltten oluşan ve hayatın değişik yüzleri ve görünümleri anlamına

gelen *Safahat* kitabında ***"Tevfik Neyzen'in üç bin döt yüzüncü tövbesinden isti'fâsı münasebetiyle"*** notunu düştüğü Derviş Ahmed başlıklı uzun şiiri dostu için yazmıştır:

"…

Koca arslan, hani, övmüş de yaratmış yaradan!
Öyle bir tövbe geçirdin ki, hakikat, değdi;
Az belâ mıydı, seher vakti, o tufan neydi?

Çiğnedin dalgayı, girdâbı çıkardın daraya;
Postu Cûdi'ye yanaştırdın, atıldın karaya.

Sallamış tekmeyi bir mülke, diyorlar, Edhem;
Yumruk atmış mı yarım binliğe? Hiç zannetmem!

Hak erenler, iyi bak kendine, mikdârını bil:
Sendedir nüshâ-i kübrâ, okumuşlarda değil!

Sen ne cevhersin, a devletli, ne cansın, bilsen!
Aba altındaki sultanlara sultansın sen.

Sen ki Kevser dağıtan Haydar'a kulsun ancak,
Sana ısmarlamayan, kimlere ısmarlayacak?

Hadi evlâd, Dede Sultan ne içer, bir sor ki...
Doldurun dervişe benden iki binlik, Yorgi!"

Mehmet Âkif (1873), Neyzen'den altı yıl önce doğmuştur. Zıtlıklarını dostluklarına engel saymayan Âkif ve Neyzen'in dostluğu kadimdir. Neyzen, *Tercüme-i Hâlim* başlıklı şiirinde ***"Hocam"*** diye hitap ettiği Mehmet Âkif'e ***"Kendisi bizzat okutmuştur fakire Bûstan/ Hem Fransızca, Arapça, Farisî birçok zaman."*** diyerek seslenmiştir.

Mehmet Âkif ile Bursalı Hafız Emin aracılığı ile tanıştığını belirten Neyzen, dostu Mehmet Âkif'in yaşamına olan desteğini ise şöyle anlatmıştır:

"Mevkiimde başkası olsaydı bî-şek daima
Per açıbcevv-i maarifte ederdi irtika.
Âdem etmek çün beni pek çok yorulmuştur bu zat,
Kalmışım ruhumla minnetdarı, mâdâm-el-hayat."

1928 yılında Neyzen Tevfik, genç Türkiye Cumhuriyeti'ne küskün olarak Mısır'da yaşayan Mehmet Âkif'i ziyarete gider ve yaklaşık bir yıl yanında kalır. Neyzen o günleri şöyle aktamıştır:

"Akif sabahları güneş doğmadan kalkar, Kuran tercümesine başlardı. Sabah namazını kıldıktan sonra çayı hazırlar, beni uyandırırdı. Ona hasretini çektiğini söylediği makamlardan taksim yapardım.

Gözlerinden damla damla akıttığı yaşı benden gizlemek isterdi. Sonra tercüme ettiği kurandan bana parçalar okurdu. O zaman ben de çoşar, elime neyi alır ve dugularımı neye bırakırdım."

Neyzen'in bir diğer yakın dostu da ekmeğini paylaştığı ve öldüğünde adına şiir yazdığı köpeği Mernuş'tur. ***"Niyetsiz oruç tutuyordum."*** diyerek tarif ettiği gizlenme zamanlarında yanında sadece köpeği Mernuş olmuştur.

Ülkemizde şairler çoğunlukla yattıkları hapishanelere ün salarken sara hastası ve alkol bağımlısı olan Neyzen, yattığı hastanelere ün salmıştır. Yaşamında Topbaşı Tımarhanesinin ve Zeynep Kâmil Hastanesinin her zaman özel bir yeri olmuştur.

1940'lı yıllarda ise Bakırköy Akıl Hastanesinin kuruluşuna öncülük eden Profesör Doktor Mazhar Osman'la dostluğu olan Neyzen'e hastanenin 21'inci Koğuşu ayrılmıştır. Giriş çıkışı serbest olan Neyzen, koğuşunu bir çalışma odası gibi kullanmış ve canı istediği zaman gelip orada yatmıştır.

Sinema sanatçısı ve yazar Cahit Irgat, *Çok Yaşasın Ölüler* kitabında, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesinde bir dönem birlikte kaldığı Neyzen'le ilgili anılarını anlatırken hastanede göreve yeni başlamış ve Neyzen'e ***"Seni buraya kim getirdi?"*** diye soran doktora ozanın verdiği yanıtı şöyle aktarmıştır:

"Kim mi getirdi beni?.. Kendim geldim, tıpış tıpış, ayaklarımla!.. Benim haysiyetimle oynadılar mı, kalkar gelirim buraya!.. Haysiyetli insanlar arasına!.. Burası benim evim!"

Mina Urgan, Neyzen'in Bakırköy günlerini *Bir Dinazorun Anıları* kitabında, ***"Hastanede onu birkaç kez görmeye gittim. Kral muamelesi görüyordu. Özel bir oda verilmişti ve her isteği yerine getiriliyordu."*** cümleleriyle anlatır.

Bakırköy Akıl Hastanesinde altı ay kalan Fikret Mualla ise Neyzen'le olan hastane günlerini ***"Biraz edebiyat bilgim ve zevkim varsa onu Neyzen Tevfik'e borçluyum."*** diye ifade eder.

Neyzen'in Bakırköy yılları, yaşamının da son yıllarıdır. O günlerin birinde yazar Peyami Safa, ***"Ne güzel içkiyi bıraktı, tedavi görüyor, inşallah namazı niyazı da olur."*** diyerek Neyzen'i ziyarete gider. Ancak Neyzen'in odasında bir fıçı şarapla karşılaşınca hayal kırıklığına uğrayan Peyami Safa ile Neyzen arasında geçen diyalog ise şöyle olur:

"– Bu ne üstat, hani artık içmeyecektin?
– Ne yaparsın oğul, içmezsem kuvvetten düşüyorum.
– Yapma üstat, içkinin ne faydası oluyor ki kuvvetine?
– Öyle deme Peyami, bu fıçıyı buraya iki kişi zorlukla getirdi ve geldiğinde yerinden kıpırdamıyordu ama bak şimdi tek elimle kaldırıyorum."

Doğaçlamalarında büyüleyici ve hüzünlü bir müzik yaratan Neyzen, besteleri olan bir ney üstadı ve aynı zamanda siyasal ve toplumsal olayları yakından izleyen bir taşlama ustasıdır.

İnce bir duyarlılığı ve keskin bir gülmece yeteneğini kişiliğinde birleştirmiş bir sanatçıdır.

Neyin büyük üstadı, düzenli bir geliri olmadan ve yardım kabul etmeden çok yoksul bir yaşam sürmüştür. Buna rağmen, ***"Sazımı hiçbir zaman paraya tabi kılmadım. Böyle bir vaziyeti, beni yaşatan en büyük hayat arkadaşım, sadık ve vefalı neyime karşı hakaret telakki ederim."*** demiştir.

Oysa yaşadığı dönemin ileri gelenleri dahil olmak üzere hep saygı görmüş, siyasilerden, üst düzey yöneticilerden ve varlıklı ailelerden yakın dostları olmuştur. Ancak üstat onun perişan yaşamına üzülüp yardım etmek isteyenlere asla izin vermemiştir.

Yine Cahit Irgat'ın tanıklığıyla, bir arife günü etrafına sokak çocuklarını toplayan üstat ***"Niçin bu çocukları etrafına topladın?"*** diye soranlara, ***"Param var bugün. Bu yetimlerde sevinmeli. Yarın bayram, giydireceğim onları."*** yanıtını verir.

Çocukları giydirdikten sonra keyifle meyhaneye giden Neyzen, ***"Niçin bu kadar keyiflisin?"*** diye soranlara ise şöyle der:

"Mey ile mal-i yetimi ele almalı değil
Eğer almalı olursa meyi al, malı değil"

İttihat ve Teraki'nin önemli liderlerinden Sadrazam Talat Paşa, bir gün yakından tanıdığı Neyzen Tevfik'e devamlı bir geliri olsundiye düşünerek devlet dairelerinin birinde kâtiplik işi önerir.

Ancak Neyzen Tevfik, ***"Kâtip olacağım da ne olacak?"*** diye sorar.

Minnet bekleyen Talat Paşa, soru karşısında şaşırır ve memurluk katlarını saymaya başlar: "***Önce şu, sonra bu..."***

Neyzen ise sayılan her makamı umursamaz bir tavırla dinleyip ***"Ya sonra?"*** diye sorar.

İyice şaşıran Paşa, makamları saymayı hızlandırıp ***"Daha sonra vekil, nazır, kim bilir belki de sadrazam."*** der.

Neyzen yine aynı umursamazlıkla ***"Ya sonra?"*** diye sorunca Osmanlı'daki en üst makam olan kendi makamını bile saymış olmasına rağmen umursanmadığını gören Talat Paşa, bir an duraksar, "sonrası" padişahlıktır çünkü ve Osmanlı hanedanından olmayan bir kimsenin ise bunu dile getirip söylemesi bile mümkün değildir.

İster istemez ***"Hiç."*** yanıtını verir.

Neyzen Tevfik gülümseyerek ***"Paşa, ben bugün zaten hiçim. Sonu 'hiç' olduktan sonra onca zahmete katlanmaya ne gerek var?"*** der.

Neyzen, melanet hırkasını giyenlerdendir. Bu hırkayı giyenler, herhangi bir üstünlüğü, makamı ve otoriteyi kabul etmeyenlerdir. Bu nedenle ***"Kınayanların kınamasından korkmayacaksın. İçinden gelen şeyi herhangi bir sansüre tabi tutmadan söyleyeceksin."*** diyendir.

Neyzen Tevfik'in yaşamında mey hem gerçek anlamıyla hem de tasavvuftaki mecazi anlamıyla hep var olmuştur. "Hiç"leşmeye doğru yürürken uğradığı duraklarda ney ve mey hep vardır.

Mey ile bilgiye akarken mistik ney sesi ile çoğalmıştır. Delilik ise melanet hırkasını giyenler için özel bir meziyet ve mertebedir. ***"Gerçek, hakikat, marifet"*** ancak delilik hâlinde yakalanabilen birer kavramdır.

Bu nedenle olsa gerek, üzerinde "هیچ" *(Hiç)* yazan kolyesini sürekli boynunda taşımış, neyi dudağından, meyi elinden düşürmemiştir. İlk kitabının adının *Hiç* olması da hayatını anlatmakta bir anahtardır.

Neyzen Tevfik, kendi oluşunu şöyle ifade etmiştir:

"Mey'de Bektaşi göründüm, ney'de oldum Mevlevi
Meşrebim Molla-yi Rumi, mezhebim Bektaşîdir."

Hiç (1919) ve *Azab-ı Mukaddes* (1924) adlı iki şiir kitabı yayımlanmıştır. Ancak kitaplarında olmayan, dilden dile dolaşan çok sayıda dörtlüğü vardır. Şiirlerini eski dilde yazmıştır. Buna rağmen dizeleri, sonrası kuşaklarca da benimsenmiş ve şiirleri bestelenmiştir.

1951 yılında *"Onu Affettim"* adlı bir filmde önemli bir rol almıştır. *"Ağlayan Şarkı"* adlı bir başka filmde de Suzan Yakar'la oynarmıştır.

Arşivlerde yüze yakın plak kaydı bulunmaktadır. Müziğinin evrensel dili ve besteleri, bugün de aynı daveti ve hüznü yaşatmaktadır.

Çok sevdiği içkisi ve neyi ile ömrü sokaklarda, çok sevdiği "Yavru Kıraathanesi"nde, hastanelerde, tımarhanede ve parası olduğunda meyhanelerde geçmiştir.

1923 yılında Ankara'ya gitmiş ve kardeşi Şefik Kolaylı'nın yanında kalmıştır. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı, Mustafa Kemal'i, cumhuriyeti ve devrimleri yücelten şiirler yazmıştır. Bu dönemde yazdığı dizelerinde geçmişin kalıntılarına karşı acımasız bir savaşa girişmiştir.

1926 yılında Atatürk'le tanışmış ve ona ney üflemiştir.

"Ney çalınmaz, üflenir." diyen Neyzen'in hicivleri taassuba, zulme ve riyaya karşı boyun eğmez bir duruştur. Yoksullukla geçen hayatında borçlu kalıp susmak zorunda kalmamak için yardım kabul etmemiştir ve taşlamalarında hiç kimseden çekinmemiştir.

Sarayda, köşklerde, parklarda, sokaklarda, vapurlarda, izbeliklerde ve meyhanelerde neyini üflemiş ve canı istediğinde konserler vermiştir.

"Mutlak özgürlük" denebilecek bir boşvermişlikle, sadece ve sadece içinden geldiği gibi yaşamıştır. Üstelik bunu zorunluluk nedeniyle değil, tamamen bilinçli bir seçim sonucu yapmıştır.

Hilmi Yücebaş'ın anlatımı ile:

"Mevlâna ile Neyzen arasında yakın bir ilgi vardır. Bu iki kişinin de ulaşmak istediği hedef aynı, fakat izledikleri yollar ayrıdır. Mevlâna,"ney"i dergâha sokmuş, Neyzen Tevfik dergâhtan çıkararak halkın ayağına götürmüştür.

Mevlâna'nın neyi ile Neyzen'in meyi aynı tasavvuf potasında birlikte eriyen iki kardeştir. Mevlâna'ya Veli, Neyzen'e deli diyenler, veli ile deli arasındaki büyük tasavvuf kavramını anlamayanlardır.

Neyzen şu yalancı dünyaya kendini tanıtmak için gelmedi ama yine de gerçek dünyası tanınmadan göçüp gitmiştir. Saygı ile anıyoruz. Tevfik Hüda'dandır."

Mevlâna, Mesnevî'ye, ***"Dinle neyden kim hikâyet etmede/ Ayrılıklardan şikâyet etmede/ Der kamışlıktan kopardılar beni/ Nâlişimzâr eyledi merd ü zeni"*** dizeleriyle başlarken yüzlerce yıl sonra gelen Neyzen, neyi meye yoldaş kılarak şöyle seslenmiştir:

"Bir taraftan cam-ı aşkın, bir taraftan meyle ney
Kör kütük, zil zurnayım; saki fitil ettin beni!
Sarhoşum, kör kandilim, yandım o mavi gözlere;
Altmışından sonra cana bob-stil ettin beni!"

Neyzen Tevfik'in Ahmet Şefik ve Ayşe Behiye adında iki kardeşi vardır. 1910 yılında kendi ifadesi ile "sarıklı bir zatın kızı olan Cemile Hanım"la annesinin ısrarı ile evlenmiştir. Bu evlilikten bir kızı olmuştur. Fakat evliliği yürümemiş ve kızı Leman henüz üç aylıkken kayınbabasının eşini alıp götürmesiyle sona ermiştir.

Akıl hastanesinde bir deli, meyhanede bir veli, mezhepte Bektaşi, dergâhta Mevlevi, Abdülhamit'e karşı bir asi, Atatürk'ün sofrasında Diyojen, sokaklarda Mernuş'la bir hiç, han odasında bir derbeder, Kahire'de ise Kaygusuz Abdal'dır o!

Kendisini kısadan hisse ***"Ney elimde, mey cepte."*** diye ifade eden Neyzen, ***"Hayatım boyunca hürriyeti aradım, bulur gibi olduğum zaman da ya gasp ettiler veya çalıverdiler. Ben bağrı açık ve bağrı yanık insanların hizmetçisiyim."*** diyerek tanımlamıştır.

Özdemir Asaf'ın dilinde ise ***"Bütün metrelerin ve santimlerin, bütün kiloların ve gramların ve bütün içkilerin ürktüğü adam."*** dır o.

Türk edebiyatında hiciv sanatının Nef'i ve Şair Eşref'le beraber en önemli üç isminden biri olarak kabul edilen Neyzen Tevfik, hicvin bozuk düzende doğruyu ihbar etme sanatı olduğunu ve övgüye değil, hicve kulak verilmesi gerektiğini söylemiştir.

28 Ocak 1953'te 74 yaşında vefat eden Neyzen Tevfik'in cenaze namazı, Beşiktaş'taki Sinan Paşa Camisi'nde kılınmıştır.

Camiyi çevreleyen sokaklar, Barbaros Bulvarı'na kadar sevenleriyle dolup taşmıştır. Şehrin ileri gelenleri, üst düzey bürokratlar, doktorlar, memurlar, profesörler ve sanatçıların yanı sıra, sokak çocukları, kılıklarına çeki düzen vermeye çalışan çok sayıda sarhoş, sokak serserisi ve düşkünün katıldığı cenaze namazında binlerce insan birlikte saf tutmuşlardır.

Kartal Mezarlığı'na defnedilen Neyzen'in mezar taşında ise şu satırlar yer almıştır:

"Sen sureti bakmakla hüküm verme sakın
Gel sireti gör, hakkı temaşa ediyor
Hep Neyzen'i sarhoş görüyorsan ne çıkar
Meyhanede bak kâbeyi inşa ediyor."

Bodrum'da doğmuş ve ölünceye kadar elinden hiç bırakmadığı neyi ile tanınmış bir kent dervişi olarak yaşayan Neyzen Tevfik, bugün bile efsane bir kişilik olarak anılmaktadır. Gerçekle söylencenin iç içe geçtiği inanılmaz yaşantısıyla, doğduğu kent olan Bodrum'da, doğduğu evin bulunduğu caddeye verilen ismi ve ney üfleyen heykeli ile yaşatılmaktadır.

ŞİİRLERİ:

…..
Dolaştın gönlümde bir ateş gibi,
Yerlerde devran eden bir ateş gibi,
Yoruldun Kemalim vatan yolunda
Canânın kolunda bir çilekeş gibi
…..
Serserinim, düştüm aşkınla neye,
Nasıl girdin elimdeki şu neye?
Hem seversin beni Neyzenim diye,
Hem de sarhoş diye destan edersin.
….
Dinleyen her zerreye bir hitabım var benim
Kâinat isminde hiçten bir kitabım var benim.
Ya hitabımdan okursun ya kitabımdan beni,
Yazdığım efsanede on altı bâbım var benim!
Heyetimde müteffik magriblemasrık, veche yok,
Gayr-i mer'i zerrede bin aftabım var benim!
….
Kim demiş bizde bir demokrat idare yoktur
Ne demek, olmasa elbet dışardan alırız!..
Sır edip karne usulüyle o gümrük malını
Karaborsaya verir, biz bize benzer kalırız
….
Kafayı millete tut çünkü yutar
Para etmez, ele karşı bu caka
Bu işe ilm-i siyasi derler
Yetişir o sadaka, bu sadaka
…
Göründü memleketin iç yüzü, çöktüyse temel.
Şimdilik harice karşı yüzümüz olsa dahi
Yüzümüz yok bakacak kabrine ecdadımızın.
Tükürür zannederim çehremize, vatanın tarihi.
…..
Ne şeriat ne tarikat ne hakikat ne türe,
Süremez hükmünü bunlar yaşadıkça bu küre
Cahilin korku kokan defterini Tanrı düre!
Mâ'rifet mahkemesinde verilen hükme göre,
Cennet iflas eder, efsâne-i Âdem de geçer.

Kaynakça:
- *Neyzen Tevfik, Azab-ı Mukaddes, Hazırlayan: İhsan Ada*
- *Mina Urgan, Bir Dinazorun Anıları*
- *Recep Usta, Neyzen Tevfik Hayatı Sanatı ve Eserleri*

HALİKARNAS BALIKÇISI NEYZEN'İ ANLATIYOR:

Bodrum'un hemen hemen gölge almayan o ılık dolusu havasında yağızlaşan kara kuru bir çocuktu. Adı Tevfik'ti. Arşipel'in okşadığı o yumuşak kumsallarda çıplak ayaklarıyla koşarak suları çınlatır, kırnap ucuna bağlı kürek tahtasıyla oyuncak kayığını limanın ay biçimli kavisince çeker, götürür, getirirdi. Kumsal kıyısına sıralanan çardakaltı kahvehanelerinin yere serili hasırlarına müşteriler yan gelerek kahvelerini içerler, durgun bakışları Karaada ile İstanköy arasındaki açık ufka dalardı.

Kahveevlerinin önünden geçen bir yabancıyı oradaki müşteriler selamladılar ve ona kahve sundular. Yabancı cebinden bir şah neyi çıkararak, neye ses verdi. Küçük Tevfik, neyin öttüğünü duyunca durakladı. Kendisiyle birlikte koşup kayıkların sürükleyen çocukların cıvıltısı uzaklarda kayboldu.

Tevfik kumların üstüne çöktü. Gözleri kapanır gibi oldu. Can kulağıyla dinliyordu. Kapalı gözlerinin ardından karanlıklar ağarır gibi oldu. Orada oyuncak kayığını hayal meyal seçebiliyordu. Oyuncak kayığının direkleri yavaş yavaş göklere süzüldü. Kat kat yelkenler açıldı. Neyin sesi yeni yeni alemler yaratıyordu.

Çocuğun burun delikleri, yol almak özlemiyle artlarına dek açıldı. Yol alarak, göğsünü kana kana özgürlüklerle doldurmak için can atıyordu. İşte tam o sırada önünde bir gölge belirdi. Çocuk gölgeye "Sen kimsin?" diye sordu.

Yabancı: "Ben senin alınyazınım ve şu kayığın serdümeniyim…" diye karşılık verdi.
Çocuk: "Sen nereye gidersin?"
Esrarengiz adam: "Bilinmezliklere…"
Küçük Tevfik, saflıkla sordu: "Gemine bineceklerinden ne ücret istersin?"
Adam cevap verdi: "Tamamen kendileri olmalarını isterim…"
"Peki yolcuların kimlerdir?"
"Herşeylerini bir hiç uğruna feda edenler…"
"Onları nereye götürüyorsun?"
"İnsanın içinde yapayalnız ne varsa, hatta ondan da daha bir bilinmezliğe…"
"Oraya gidiş kolay mıdır?"
"Ondan daha güç bir şey yoktur. Ama o yolun yolcularının da dünyada yolculuktan başka sevdikleri şey yoktur."

Küçük Tevfik sorularını sürdürüyordu:
"Oraya vardığını nasıl anlarsın?"
"İnsanın bakışlarının içindeki o uzaklığı görünce anlarım."
"Peki böyle navlunsuz, ücretsiz yolcu taşırsan, parayı nasıl kazanırsın? Benim param yok…"
"Para kazanmak için değildir yolculuğumuz…"

Bu sözleri söyleyen serdümenin sesinde öyle bir çağrı vardı ki; ona dayanılmazdı. Çocuk, sevine sevine kayığa bindi. Çardakaltındaki kahveevinde ney çıldırtıcı tizlikle çıkıyordu.

Apansızın karanlıklar sanki canlıymışlar gibi tiril tiril titrediler. Gök gürültüsünün angısı perde perde devrilen koca dağlara benziyordu. Karanlıklar dağ bölümleri gibi yıkıldılar. Boşlukta ay ışığına benzer bir aydınlık uyanıyor ve dört yana yana halka halka yayılıyordu. O tatlı ışıkta çocuk artık kendisini görebiliyordu. Altında ne kayık, yanı başında ne küpeşte, ne direk, ne dümen ne de serdümen vardı. Yalnız ve yalnız kendisi vardı.

Çocuk ağaçlara baktı. Altında, ta uzakta, büyük bir çağlayanın harıl harıl akmakta olduğunu seçebildi. Ay aydını, çavlandan yükseğe tüten buğularına çarpınca, bir gökkuşağı yaratmıştı. İşte çocuk sanki, o gelinkuşağının üzerinde duruyordu. Ama çocuk; Tevfik dalı insan yavrusunun da kendisi miydi, yoksa kendisi orada dönemeçlenen gökkuşağı mıydı, orada uyanana aydınlık mıydı, orada şarıldayan çağlayan mıydı, ya da bunların hepsi birden kendisi miydi, bir türlü bilemedi.

Bildiği bir şey varsa, o da oyuncak kayığının artık dönüşü olmayan bir yolculuğa çıktığı ve kendisinin de neyle artık dudak dudağa kalacağıydı.

Neyin sesi inceldi, inceldi. İnsan içinin ta uzağından öten bir neva oldu. Çocuk alnında bir serinlik duydu. Yaradılışı, kendi toprağından, kendi suyundan ve kendi güneşinden yarattığı defneyi öpmek üzere uzanan dudakların halka oluşu gibi çelenk ederek, yavrucağın alnını serin serin öpmüş ve oraya nur gibi duru, nur gibi masum sanatçı damgasını vurmuştu.

Çocuk, elini alnına götürdü. Taze yaprakların dokunuşunda ayışığının, gökkuşağının, şırıldayan çağlayanın serinliği vardı. Çardakaltı kahveevinde neyin sesi artık susmuştu. Artık çocuk, kumsalın üstünde, elleri sarkık, başı göğsüne düşük bir durumda, bomboş olarak bırakmış parıldamaya koyuldu.

Oyuncak kayık su üzerinde, bir yana devrilmiş duruyordu. Çocuk, limanın Tepecik tarafına koştu. Oradaki kamışlıktan bir ney yaptı. Uğraştı, sağdan üfledi, soldan üfledi, sonunda bir ses çıkabildi ve neyin sesiyle, gönlünün yolculuğunu anlatmaya koyuldu.

Babası o gece çocuğa, Mesnevi'den ders veriyordu. Ona, "Söyle bakalım neyi belledin mi?" dedi.
*Çocuk, "Âteş est în nây ü nîst bad / Her ki în âteş nedâred nîst bâd…" * diye tekrarlarken, gözlerinden yaşlar boşandı ve içinden hıçkırık koptu.*

Babası, "Ne o?" dedi.
Çocuk, "Bu sözlerin, benim ta kendim olduğunu bugün anladım" diye karşılık verdi…"

** Mevlana'nın Mesnevisi'nin başlangıcında yer alan 18 beyitten dokuzuncusu: "Bu neye düşen ses ateştir; hava değil / her kim de bu ateş yoksa, o kimse olmasın."*

Neyzen Tevfik'in cenazesi - Ney üfleyen Yenikapı Mevlevihanesi son Şeyhi Baki dedenin büyük oğlu Gavsi Baykara

AHMET ŞEFİK KOLAYLI

Neyzen Tevfik'in kardeşidir. 1888'de Bodrum'da doğmuştur. İlköğrenimini Urla'da tamamlamış, İstanbul Vefa Lisesinden mezun olmuştur. 1903'te Veteriner Yüksek Okuluna girmiş, üniversiteyi ve doktorasını ikincilikle bitirmiş ve 1912 yılında sınav kazanarak Paris Pastör Enistütüsünde uzmanlık yapmıştır.

Lyon Veteriner Okulunda, Vojirar Salhanes Laboratuvarında, Milano Bakteroloji ve Seroloji Enstitüsünde, Bern Profesör Kolle Enstitüsünde, Bükreşte ünlü bakterologlar Profesör Mataş ve Profesör Kigler'le çalıştıktan ve dersler verdikten sonra yurda dönerek Edirne Ayşe Kadın Kışlası'nda ordu için "Hayvan Hastanesi"ni kurmuştur. 1917 yılında Ankara'da sığır vebası salgınına karşı Etlik'te serum laboratuvarını kurmuştur. Ulusal kurtuluş sırasında Ankara hükümeti saflarında yer alan Ahmet Şefik, kurtuluştan sonra Pendik Bakteroloji Enistütüsü Müdürlüğü ve Tarım Bakanlığı Teftiş Heyeti Başkanlığı görevlerini yürütmüştür.

Şefik Kolaylı genç Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası veterinerlik anlaşmalarında Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil etmiş ve 1939 yılına kadar yapılan birçok uluslararası anlaşmaya imza atmıştır.

Ahmet Şefik Kolaylı'nın uluslararası veterinerlik literatürüne geçen serum, aşı ve laboratuvar çalışmaları vardır. Makaleleri, Almanca ve Frasızca olarak bilimsel dergilerde yayımlanmıştır. Adı, Ankara Etlik'te caddeye verilmiştir. 1976 yılında vefat etmiştir.

Neyzen Tevfik nüktedandır. Siyasi hicivleri döneme damgasını vurmuştur.

Maliye bakanı hakkında yolsuzluk dedikodularının dolaştığı bir dönemde Neyzen Tevfik'e sorarlar:

"Üstat, çalarken mi neşelenirsin, yoksa neşeli olduğun zaman mı çalarsın?"
Neyzen Tevfik, düşünmeden yanıt verir:
"Maliye bakanı değilim ki, çalarken zevk alayım."

Neyzen Tevfik dünyasını değişti
Tel sustu dil sustu neyler nic'oldu?
Ebedî yurduna gitti kavuştu
Ağlasın kemanlar yaylar nic'oldu?

İnsanlar fanidir eserler bakî
Neyzen'e de değdi feleğin oku
Döküldü badeler kahretti şakî
Gönüller coşturan neyler nic'oldu?

Ne şöhrete tapmış ne mala tapmış
Ne doğruyu koyup eğriye sapmış
Ne bir gecekondu ne bir saray yapmış
Dünya benim diyen beyler nic'oldu?

Aşık Veysel

İSTANBUL RADYOSU NEYZEN'İN NEYİ İLE AÇILMIŞTIR.

Türkiye'nin ilk radyo istasyonu olan İstanbul Radyosu, 1 Mayıs 1927'de yayın hayatına başlamıştır. Radyonun açılışında Neyzen Tevfik, Mesut Cemil ve Ferit Kam ile birlikte sahne almış ve ney üflemiştir.

Neyzen 6 Mayıs 1952'de Şehir Komedi Tiyatrosu'nda sevenleri ile jübilesini yapmıştır. Burada Aşık Veysel ile dost olmuştur. 13 Mayıs 1952'de de Aşık Veysel için düzenlenen jübilede ney üflemiştir.

“Balıkçı’yı Halikarnas’a,
Halikarnas’ı Balıkçı’ya sor.”

Bodrum halk deyişi

“Eloğlu bahçeyi alır çekirdek vermez.
Balıkçı çekirdeği alır bahçe verir.”

Sabahattin Eyüboğlu

HALİKARNAS BALIKÇISI CEVAT ŞAKİR (KABAAĞAÇLI)

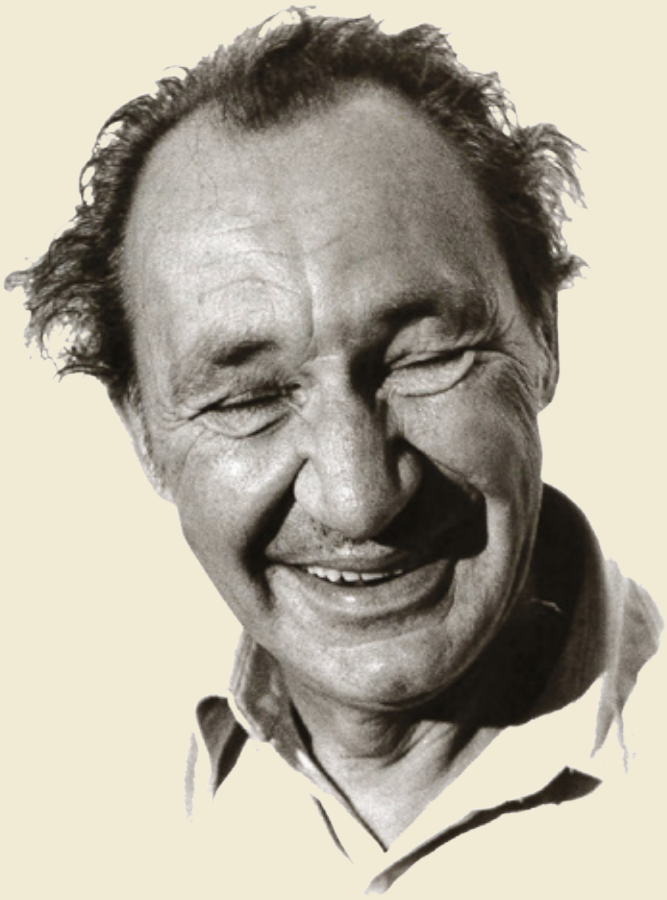

"Bir gün Bodrum'u herkes tanıyacak."

Bodrum'da Halikarnas Balıkçısı üzerine bir cümle kurulacaksa söze ***"MERHABA!"*** diyerek başlamak bir vefa borcudur…

Selahattin Eyüboğlu'nun deyişi ile:

"Dünyanın sisini, pusunu ne temizler?
Poyraz bir, Balıkçı'nın merhabası iki…"

Peki neden Merhaba? Balıkçı nedenini şöyle anlatıyor:

"Her şeyden önce erkekçe bir söylenişi var merhabanın… Üstelik anlamı da güzel. 'Rahat edin. Benden size kötülük gelmez' demektir. Sonra, aklımızı işimizden ayırmamalıyız. 'Sabah şerifleri' mi diyeceğiz, 'Akşam şerifleri' mi diyeceğiz, 'Allahaısmarladık' mı diyeceğiz?

Düşünmeye, aklımızı meşgul etmeye gerek yoktur. Bunların yerine basarım merhabayı, olur biter… Bir şey daha var. Merhaba sözcüğü, eski harflerle yazıldığı zaman yelkene benzer. Belki bunun da etkisi vardır merhabayı sevmemde…"

İlk merhabasını 17 Nisan 1890'da Girit'te bir konakta annesi Sare İsmet Hanım'ın kucağında haykıran Cevat Şakir, Girit Yüksek Komiseri Şakir Paşa'nın altı çocuğunun ilki olarak dünyaya gelir. Hakkiye, Ayşe, Suat, Fahrelnisa ve Aliye isminde beş kardeşi daha vardır.

Çocukluğu, babasının elçilik görevi nedeniyle Atina'da geçmiştir.

Adını aldığı amcası Ahmet Cevat Paşa, II. Abdülhamit'in sadrazamlarındandır. Tam adı Musa Cevat Şakir'dir. Soyadı kanunundan sonra dedesi Afyonkarahisarlı Kabaağaçlızade Miralay Mustafa Asım Bey'den dolayı Kabaağaçlı soyadını alır.

Kabaağaçlızadeler asker kökenli bir aile olmakla beraber; Sadrazam Ahmet Cevat Paşa (tarihçi, yazar), Prenses Fahrelnisa Zeyd (ressam), Aliye Berger (gravür sanatçısı), Nejat Devrim (ressam), Cem Kabaağaçlı (ressam), Füreya Koral (Türkiye'nin ilk kadın seramikçisi), Şirin Devrim (tiyatrocu) ve Emel Koç (metin yazarı) gibi önemli sanatçılar da çıkarmış köklü ve tanınmış bir Osmanlı ailesidir.

Eserlerinde "Kabaağaçlıgil", "Hüseyin Kenan", "Musa Cevat", "Halikarnas Balıkçısı", "H.B", "M.C" ve "Sina" imzalarını kullanan; Cevat Şakir Kabaağaçlı'da ailenin sanatçı damarını kendisinde harmanlayan; filozof, tarihçi, yazar, karikatürist ve ressam olarak eserler veren çok yönlü bir sanatçıdır.

Çocukluğunda Rufâi dervişlerine emanet edilen, Mesnevi okuyan, Amerikan Robert Kolejinde Tevfik Fikret'in öğrencisi olan, İngilizce, Fransızca, Yunanca, İspanyolca, İtalyanca, Farsça ve Latince bilen Cevat Şakir, Oxford Üniversitesi mezunudur. Oxford'da yakın çağ tarihi, Roma Güzel Sanatlar Akademisinde resim eğitimi alan Cevat Şakir, üniversite yıllarını şöyle anlatır:

"Dört yıl yakın çağ tarihi okudum, ancak öğrendiklerimi unutmak için de bir dört yıl daha harcamam gerekti. Ama asıl öğrendiğim özgürlük ve uygarlıktı. Çöken bir imparatorluğun özgür ve uygar dünyadan kopuşunu dışarıdaki öğrenim yıllarım sırasında utançla karışık bir acıma duygusuyla izledim."

Oxford mezunu Cevat Şakir, İtalyan Agnesia Kafiera Hanım'la evlenmiş olarak İstanbul'a döner ve Büyükada'daki Şakir Paşa Konağı'nda yaşamaya başlar. Dönüşünü ise ***"Herkes beni düşüncelerimle değil, giyimim kuşamımla ilginç bulmuştu."*** diye özetler.

Paşazade olarak İstanbul'da geçen birkaç yıldan sonra babası Şakir Paşa, abisi Ahmet Cevat'ın sadrazamlıktan ayrılmak zorunda bırakılmasına kızarak dersaadetteki görevlerinden istifa eder ve Afyon'daki aile çiftliğine yerleşme kararı alır. Şakirpaşazadeler İstanbul'dan ayrılarak Afyon'a yerleşir. Ancak hiçbir şey planlandığı gibi gitmez. Ailenin ekonomik durumu hızla bozulur, refah ve bolluk günleri geride kalır. Sıkıntılı ve tartışmalı günler gündelik hâle gelir.

1914'te büyük savaşın çanları çalar ve dünya, savaşa hazırlanırken Cevat Şakir için de paşazadeliğin sonu gelir. Çiftlikte herkes uyuduktan sonra babasıyla arasında çıkan bir tartışma sırasında Cevat Şakir'in tabancasından çıkan kurşunla Şakir Paşa hayatını kaybeder.

Mahkemede öldürmediğini, bir kaza olduğunu söylese de 15 yıl kürek mahkûmiyeti cezasına çarptırılır. Yedi yıl cezaevinde yatar. Ancak verem hastalığına yakalandığı için cezasının geriye kalan kısmı affedilir.

O gece aslında tam olarak ne olduğu veya ne olmadığı, çok uzun yıllar kalın bir sır perdesi olarak kalır. Cevat Şakir, yaşamını baştan sona değiştiren bu olayla ilgili olarak ölmeden önce Azra Erhat'a yazdığı mektuba kadar hiç konuşmaz, bu konuda konuşulsun da istemez. İlk ve son kez bu mektupta olayı anlatır ve ***"Ben vurmasam o beni vuracaktı."*** der.

Aslında Cevat Şakir'i, Halikarnas Balıkçısı'na dönüştürecek olan olaylar silsilesinin ilk adımı bu ölüm ile meydana gelir. Varlıklı ve soylu bir aileden geliyor olmasına rağmen sonrasında anmak istemediği bu ölüm olayı, ailesiyle arasının açılmasına da neden olur.

Aile, tanığı olmayan ölümden Cevat Şakir'i sorumlu tutar ve ifadelerini bu doğrultuda verir. Cezaevindeyken İtalyan eşi, küçük kızları Mutarra Agustina'yı da alarak Cevat Şakir'i terk eder.

Serbest bırakıldığında yalnız, sabıkalı ve parasızdır. Yaşamak için çalışmak zorundadır.

Matbuat Umum Müdürlüğü yapmış Mehmet Zekeriya Sertel ve Sedat Simavi ile olan tanışıklığı, ona basın dünyasının kapılarını açar. 1925 yılına kadar yaşamını gazete ve dergilerde yazılar yazarak, kapaklar hazırlayarak, tercüme yaparak ve karikatür çizerek sürdürür. Sedat Simavi'nin İnci ve Kirpi dergilerine hazırladığı kapaklar, kapakçılık alanının gelişmesine önemli katkılar sağlar. Bu dönemde Sülayman Nazif, Ercüment Ekrem Talu,

1 ŞUBAT 1924'TE İLK SAYISI ÇIKAN DERGİ

RESİMLİ AY

Cumhuriyet'in ilk gazetecilerinden Zekeriya Sertel tarafından kurulan Resimli Ay dergisi, tam 80 yıl önce, 1 Şubat'ta yayın yaşamına başladı. Cevat Şakir, Nâmen Hikmet, Sabahattin Ali, Vâlâ Nurettin, Suat Derviş, Resimli Ay'ın ünlü isimleriydi... 80. yıldönümünde, Sabiha Sertel'in "Bir Roman Gibi"* adlı kitabından, kısaltarak aktarıyoruz.

Sabiha Sertel

Kemal Tahir, Peyami Safa ve Nazım Hikmet'le yakın dostluğu olur.

13 Nisan 1925 tarihli Resimli Ay'da dört asker kaçağının kadersizliğiyle ilgili olarak Hüseyin Kenan takma adıyla kaleme aldığı *"Hapishanede İdama Mahkûm Olanlar Bile Bile Asılmaya Nasıl Giderler"* başlıklı öyküsü nedeniyle, gazetenin sahibi Mehmet Zekeriya Sertel'le birlikte tutuklanırlar.

İşin aslı, yaşanmak zorunda kalınan dönem oldukça nazik ve sıkıntılıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin başı ayaklanmalarla derttedir. Takvimler Şubat 1925'i gösterirken genç cumhuriyet Şeyh Sait ve Şeyh Abdullah isyanları ile sarsılmaktadır. İsyancılar kısa sürede Elâzığ ilini ve birçok ilçeyi ele geçirdikten sonra Diyarbakır'ı almak için harekete geçerler.

Hükümet bölgede sıkıyönetim ilan ederek askeri müdahalede bulunur. Nisan ayının sonuna doğru ayaklanma ancak bastırılır. Bu arada "*Takrir-i Sükûn Kanunu"* çıkarılarak ülke genelinde muhaliflerin susturulması hedeflenir ve İstiklal Mahkemeleri kurulur. Her türlü eleştiri ve yayın, isyana teşvik suçuna sokulabilmektedir. Hedeflenen sessizliktir.

Kanun önce Ankara'ya muhalif yayınlar yapan İstanbul basınını vurur. *Tavsir-i Efkâr*'dan Velid Ebuzziya ve *Vatan Gazetesi'*nden Ahmet Emin Yalman tutuklanıp Diyarbakır'daki İstiklal Mahkemesi'ne gönderilir. Babiali'nin önemli isimlerinden ve *Tanin* gazetesi yazanlarından Hüseyin Cahit tutuklanarak Çorum'a sürgüne gönderilir.

Resimli Ay'da "Hüseyin Kenan" takma adı ile yazısı çıkan Cevat Şakir ise isyana karşı olduğu ve yazısı hapishane anılarından oluşan trajik bir öyküyü anlattığı için başına herhangi bir şeyin geleceğini düşünmemektedir. Bu fırtınalı günlerin geçeceğine inanmaktadır. Ayrıca anlattığı öykünün yaşanan dönemle zaten hiç ilgisi de bulunmamaktadır.

Oysa hiç de düşündüğü gibi olmaz. Akşamüzeri kapısına dayanan dört polis, nezaket kurallarını boşvererek yazarı gözaltına alır. Cevat Şakir gözaltına alınmasını şöyle anlatır:

"...Odanın Şemsipaşa'ya bakan penceresine yürüdüm. Orada iki polis gördüm. Çocuğu yani Sinâ'yı güneşe tutmak için dışarıya çıktığım zaman sırtımı dayadığım ağacın altındaydılar. Onların sivil polis olduklarını pencereye dikmiş oldukları gözlerinden anladım. Hiç de müjdeci meleklere benzemiyorlardı. (...) Yan sokağa bakan pencereye yürüdüm. Orada da iki polis daha bana bakıyordu.

Bir uğursuzluk vardı kâbuslardaki gibi. Önemsiz bir iş için dört sivil polis gelmez a! Herhâlde cezanın ağırlığından kaçmayı göze alacak kadar büyük bir suç işlemiş olacaktım ki, kaçmamam için dört polis göndermişler onlar da kapıyla pencereleri tutmuşlardı."

Memlekette isyan bulunduğu sırada askeri isyana teşvik edici yazı yazmak ve yayımlamakla suçlanırlar. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmaya başlarlar. Mahkeme başkanı Ali Çetinkaya tarafından idamları istenir.

Ali Çetinkaya, Cevat Şakir'in babasının vurulduğu olay gecesi ifadesini alan Afyon Jandarma Komutanı'dır. Kader onları yine karşı karşıya getirmiştir. Kendisini "sabırlık"a Mehmet Zekeriya'yı "tarla kuşu"na benzeten Cevat Şakir, yargılanma sürecini şöyle öyküleştirir:

"Büyümekte olan sabırlığa, havada uçarak türküsünü söylemekte olan bir tarla kuşuna, günün birinde durup dururken 'buyurun karakola' derler. Karakolagittiğini bilmez, karakol bir muammadır, hem karanlık, som bir muamma. Belki muamma sözünün aslında karanlık anlamı vardır.

Çünkü karanlıkta hiçbir şey görünmez. Karakolda ona, "İstiklal Mahkemesi'ne gideceksin" denir. Niçin İstiklal Mahkemesi'ne gittiğini bilmez, bu sefer mahkeme bir karanlıktır. İki jandarma ile kelepçeli olarak İstiklal Mahkemesi'ne sürüklenir. Mahkemenin bulduğu bir suç vardır, daha doğrusu mahkeme birçok şeyler arasında bir şeyi suç saymıştır. Olur a! Mahkeme istediğini suç sayar ve suça da dilediği cezayı seçer. Sonunda cezanın idam olacağı anlaşılır. Sabırlık ve tarlakuşu, eller göğüste kavuşturulmuş idamı beklerler."

Yargılanmaları uzun sürmez. Ancak idamlarını isteyen mahkeme, heyet üyesi Kılıç Ali Bey'in önerisine uyarak her ikisini de üç yıl kalebentliğe mahkûm eder. Mahkûm edilmesinin nedenini ***"Asıl, mimledikleri M. Zekeriya'yı mahkûm etmek istiyorlardı. Ama yazıda suç bulamazlarsa yazıyı basan da serbest kalacaktı. Benimle pazarlığa kalkıştılar ama kabul etmedim. Bodrum'da üç yıl kalebentliğe mahkûm ettiler. Bodrum'a vardığım zaman 34 yaşındaydım."*** diye yazar. Mehmet Zekeriya Sinop Kalesi'ne, Cevat Şakir ise Bodrum Kalesi'ne sürülür.

Önce idamla yargılanmış, sonra ipten dönüp Bodrum'da kalebentliğe mahkûm edilmiştir. Belki şans, belki kader, belki tesadüf… Ruh hâli karmakarışıktır. İpten kurtulduğuna mı sevinecektir yoksa Bodrum Kalesi'nde kalebentliğe mahkûm edilmesine mi üzülecektir, bilemez.

İtalya Kralı II. Umberto (Nicola Tommaso Giovanni Maria di Savoia)

Fotoğraf: Ara Güler (1954, İzmir)

Ankara'dan Bodrum'a sevki için üç ay bekletildiği Cebeci Hapishanesinde duygularını şöyle kaleme alır:

"Bodrum'un adı fenaydı, bodrum sözü insana zaten bir yapının karanlık alt katı anlamını veriyordu. Belki de kalenin zindanıydı gideceğim yer. Sultan Hamit zamanında tehlikeli siyasal mahkûmlar o zindanlara kapatılırlarmış çürüsünler diye.

Gerçi tarihin babası Herodot'un oralı olduğunu biliyordum ama benim bildiğim bir sürü medeniyeti kucaklamış Halikarnasos'un yerinde yeller esiyor olması lazımdı. Çok tuhaftır ben Heredot'un şehrine gidiyordum. Mehmet Zekeriya da Diyojen'in şehri Sinop'a gidiyordu."

O tarihlerde Bodrum kuşların uçtuğu ama kervanların geçmediği, ulaşılması zor bir kasabadır. Sevk kararı çıktığında karakol karakol dolaştırılarak Bodrum'a götürülür. Üç buçuk ay sürecek zorunlu yolculukta ***"Mavi Anadolu"*** tezlerine temel oluşturacak Karia ve İonya topraklarını arşınlar. Parasızlık, tıkış tepiş tren yolculukları, yaya tepilen yollar onu yorar ve bitkin düşürür. Huzursuzdur, karamsar düşünceleri vardır: Yolda öldürüleceğini ya da Bodrum Kalesi'nde hapsedileceğini kurgular.

Aslında Ege'nin en güzel kıyılarından birine gitmektedir. Ancak iç çelişkilerin ve kurguların yiyip bitirdiği Cevat Şakir, tükenmiştir. ***"Ne olacaksa, bir an önce olsun."*** kıvamındadır. Ama Bodrum'un görünmesi, denizin sesi ve rengi, içinde bir şeylerin yeniden kıpırdamasına neden olur. Eski deniz Ege'nin saklı cenneti, bugün Bodrum'a gelenleri onun merhabasıyla karşıladığı Yokuşbaşı'ndan Cevat Şakir'i sarar sarmalar. Hayranlık uyandıran görüntü, ruhunun aydınlanmasına ve sözcüklerin dökülmesine neden olur:

"En nihayet yokuşun tepesine gelmiştik. Yolcular, 'Neredeyse Bodrum görünecek.' dediler. Yüreğim çarpıyor, kaç aydır buraya gelmeye uğraşıyordum yahu! Tepedeki bir dönemeci dönünce, 'şırrrak', 'guuurr' diye Arşipel'in koyu çividisi ölçülmez açıklıklara kadar yayılıverdi… Akşamın çividisinde koyulaşan koca Arşipel -eski deniz- varlığını bana öyle bir heybetle bildirdi. Masmavi bir gürleyişti o. Ben diyeyim yüz bin deniz mili, siz deyin beş yüz bin deniz mili, en berrak açıklığa uzuyor da uzuyordu. Durduğum tepeden sonsuzluğu seyrediyormuş gibiydim… Hapsedilsem bile, hapishanenin göğü gören bir penceresi, bir kapısı olur diye içim aydınlandı."

Cevat Şakir kalebenttir. Ama Sultan Abdülhamit tahta çıktıktan sonra hapishane olarak kullanılan kale, I. Dünya Savaşı sırasında bombalanmış ve kayıtlara göre ***"… bir eşek, bir karga, bir horoz ölmüş, başka can kaybı olmamıştır."*** Ancak kalenin bentleri yıkılmıştır. Kalebent Cevat Şakir'e de bentleri yıkılmış harap bir kale kalmıştır.

Bu durumda verilen cezayı nasıl çekeceği, Bodrum Kaymakamı tarafından yüzüne söylenir:

"İki milin dışında denize açılmamak koşulu ile Bodrum sınırları içinde serbestsiniz."

Hiçbir tepki vermeyince ***"Herhâlde duymadı."*** diyerek koşullu serbestliği jandarma komutanı tarafından yüksek sesle tekrarlanır. Oysa yol boyunca öldürülmekten, kaleye hapsedilmekten korkan, çileli yolculuğun bitkin düşürdüğü Cevat Şakir, duydukları karşısında şaşkındır ve kulaklarına inanamamaktadır.

Karakoldan çıktığında yerlilerinin ***"iki dükkân, bir fırın"*** dedikleri Bodrum çarşısının ortasına çöker

Cevat Şakir, arkadaşı Pakulo ile birlikte

oturur. Balıkçılar, süngerciler yeni gelene "Merhaba!" derler. Gösterişsiz, tertemiz evler beyaz kireç boyalıdır. Kemerlerin ardında masmavi deniz, pencerelerde saksılar, saksılarda şebboylar, fesleğenler ve karanfiller… Artık daha umutlu ve coşkuludur.

Bodrum'a gelinceye kadar 34 yıllık yaşamına bir cinayet, 7 yıl ağır hapis, 3 yıllık sürgün ve 2 evlilik sığdırarak fırtınalı bir yaşam sürdüren Cevat Şakir, cezasını çekmek için getirildiği Bodrum'da Halikarnas Balıkçısı kimliği ile bambaşka bir insan olarak yeniden dünyaya gelir.

Bodrum aşığı olur. Artık Üsküdar'da oturan, "Rufâi Tekkesi"ne gidip gelen yorgun argın adam gitmiş; yerine yaşama sevinciyle dolu, masmavi açık denizleri, sahilde yaşayan insanları, doğayı bambaşka duygularla hisseden ve yaşayan bir insan gelmiştir.

Kaymakamın yardımıyla bulduğu deniz kıyısındaki evin aylık kirasının 25 lira olduğunu zannedip sevinen, 25 kuruş olduğunu duyunca utanıp 6 aylığını peşin ödeyen Cevat Şakir, sokak kapısından avluya girip denize çıkan kapıyı açtığında yeni bir dünyanın ışığını yakalar. Doğanın kucağında, kutu gibi bir evde, deniz, kum ve gökyüzünün tanıklığında gerçekleşen değişimi ise tereddütsüz tanımlar:

"Çocukluktan beri ilk defa çocuk gibi hıçkıra hıçkıra ağlayarak kapıya diz üstü düştüm. Parmaklarımı yosunlara, kumlara daldırdım. Güzel dünyanın kumlarını, deniz çakıllarını, yosunlarını sanki inci, pırlantaymışlar gibi yüzüme gözüme sürdüm.

Diz üstü düşmek, bir çeşit fırlamak, havalanmaktır. Babıali boyunduruğuna vurulmuş olan Cevat, boş bir kalıp olarak yerde yığılı dururken, onun ortasından

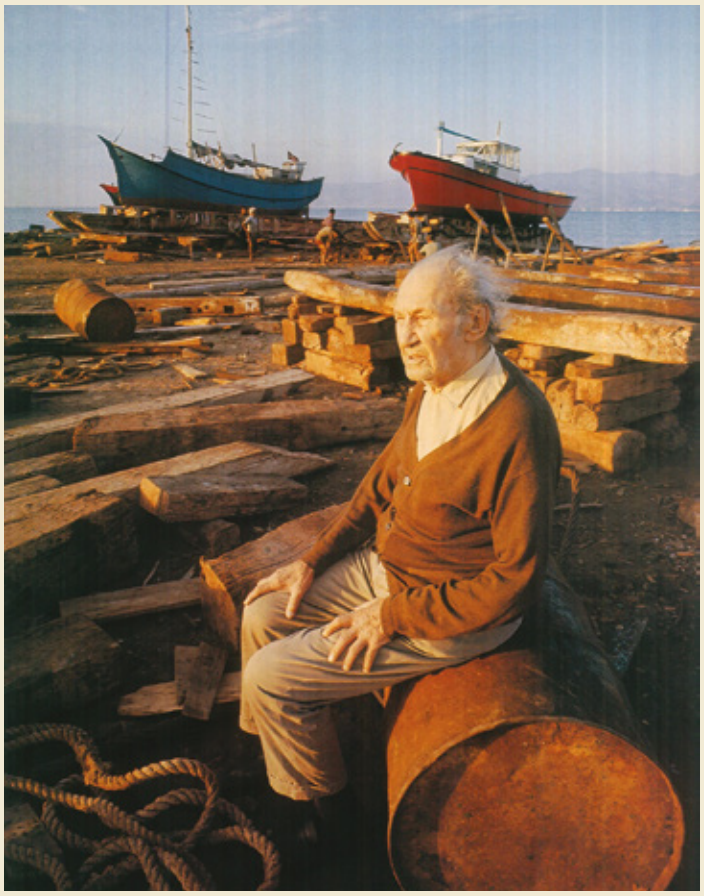

içinde sanki bir milyar kuş sevinçle cıvıldaşarak-Halikarnas Balıkçısı irkilip dikilmeye koyuluyordu. Yerde bir kalıp kalıyordu. Onun içinden başka bir insan kalkıveriyordu.

Yıllarca Isviçre'de yapılan Longine ya da Omega marka sağlam saatlere ve gün doğumu ve batımıyla ölçülen zamana göre Üsküdar'dan altı ay önce ayrılmıştım. Oysa yalan! Yerden kalkan "Balıkçı", Üsküdar'dan binlerce yıl önce ayrılmıştı!.. Üsküdar Çarşısı'ndan omuzları çökük olarak geçen adamdan, taa o kadar uzaktı. Oydu ama, tepeden tırnağa yepyeni…"

Cevat Şakir için yola çıkarıldığında bir sürgün kenti olan Bodrum, net ve iddialı hedeflerini gerçekleştireceği büyük ve verimli bir bahçeye dönüşür. Ceplerinde tohumları, tepelerini dolaştığı Bodrum'un ve kıyısına çömelip "Yeniden doğdum." dediği Arşipel'in gezgini, anlatıcısı, gönüllü ve kadrolu bahçıvanı olur.

Bodrum'u güzelleştirme isteğini ***"… zaten cennetti, on kat daha cennet yapmazsam adam değilim."*** diyerek içselleştirir. Ektiği her tohumla, diktiği her fidanla içindeki "balıkçı" filizlenir. Çocuğu gibi bakar her köşesine.

Cennet bahçesi Bodrum'da bir yandan canlılara can vermenin, ölülere can vermekten daha zor olduğunu fark ederken tuttuğu balıkları ve tahtalara yaptığı yağlıboya resimleri satarak kazandığı paralarla yurt içi ve yurt dışından satın aldığı tohum ve fidanları kente ekip diker ve Bodrum peyzajına önemli katkıda bulunur.

Ona göre bir fidanı yarım saat önce dikmek, hayattan yarım saat kazanmaktır. Böylelikle fidanın büyüdüğünü dünya gözüyle yarım saat fazla görecektir. İstanbul'dan sterlin, frank getirtir. Paris'ten, Londra'dan, Sicilya'dan fidan ve tohum sipariş eder. Bitmek tükenmek bilmez bir aşkla Bodrum'un her sokağına, her caddesine, boşluk gördüğü, kıraç gördüğü her noktasına çiçek diker, ağaç diker. Şehrin her yerini begonvillerle, pasifloralarla bezer. Mandalina cenneti olarak bilinen Bodrum'da o dönemde köyler de dahil olmak üzere topu topu 700-800 mandalina ağacı varken 18 cins turunçgil getirtir. Turunçgiller üzerine 300 sayfalık kitap yazar. Her biri 2000 - 3000 ağaçlı yüzlerce bahçe yaratır. Kendisine ait bir tek mandalina ağacı olmayan Halikarnas Balıkçısı, bir karış toprak gördüğü minicik bir bahçeye bile mandalina diker.

Öyle ki Bodrum'dan ayrıldıktan sonra bile ağacın, tohumun, yeşilin peşini bırakmaz. Hamamın önündeki ağaçların kesildiğini duyunca Haluk Elbe'ye, ***"Duydum ki hamamın önündeki ağaçları kesmişler. Sen onların tohumlarını toplamış mıydın? Merhaba!"*** diye telgraf çeker. Ya da bir başka gece yine Haluk Elbe'ye telefon açıp ***"Radyo don olacağını söylüyor. Tohumları örttün mü? Merhaba!"*** diye uyarır.

Kokitos ve brahea türü tropik ağaçları, Kıbrıs meşesi ve akasya türü süs bitkilerini Bodrum'a kazandırır. Greyfurtu Türkiye getirten, ilk diken ve yetiştiren olur.

"İnsanın kendini serin ve hışırtılı büyük bir çadırın içindeymiş gibi hissettiği ve güneşin tabanca sıkarcasına vuran ışınlarından kurtulduğu kubbeli bir mekân…" olarak tanımladığı bella sombra (güzel gölge) ağacının gölgesiyle kuşatır Bodrum'u.

Balıkçının diktiği ağaçlar yıllar sonra Bodrum'un anıtsal ağaçları olurlar ve kenti, onun deyimiyle "zümrüt fıskiyeler gibi" süslerler. Sadece dikip yetiştirmekle de kalmaz, "on kat daha cennet yapmak" için söz verdiği bahçesini rüyalarına taşır.

"Gece rüyamda kendimi savaşan bir general gibi görüyordum. Arkamda yüz binlerce portakal ve greyfurt ağaçları kökleri üzerine kalkmışlar, ilerliyoruz ve

düşmanımız, ölüme karşı, vitamin ve ışık bombaları, portakalları, greyfurtları, çiçekleri atıyoruz…"

1936'da postane binasının karşısına diktiği dev okaliptuslar, belediye binası önündeki palmiye ve kaktüsler, Bodrum'u donattığı hurma fideleri, mimozalar, amberler, begonviller; diktiği ve büyüttüğü emaneti olan mirastır.

1925 yılından 1947 yılına kadar Bodrum'da kalan ve eserlerini bu küçük süngerci kasabasında yazan Cevat Şakir, 1928'den itibaren, yazılarında Bodrum'un Karia çağındaki isminden yola çıkarak ürettiği Halikarnas Balıkçısı adını kullanır.

"Balıkçı" isminin seçilmesi de tesadüfü değildir. Teknesiyle uzun yıllar Bodrum'da balıkçılık yapar. Teknesinin adı, rüzgâra çok iyi yatıyor diye "Yatağan"dır. Yelken ve kürekle yol alan, sekiz metrelik, kayıktan biraz hallice, Bodrum'a özgü tirhandildir.
Kısa sürede Bodrum Balıkçı, Balıkçı Bodrum olur. O denli kaynaşırlar ki Bodrum'da doğan birçok çocuğun isim babası Cevat Şakir olur. Teknesinin adının yeni ilçe yapılan Yatağan'a verilmiş olmasını ise hoşnutlukla anlatır:

"Ahiköy o zamanlar nahiyeydi, şimdi kaymakamlık oldu. Ben Bodrum'dayken, Yatağan adlı bir kayığım vardı. Ahiköy'e atanan ilk kaymakamının karısı,

Sabahattin Eyüboğlu, Bedri Rahmi eyüboğlu, Necati Cumalı ile birlikte Mavi Yolculuk4ta

Bodrumluymuş... Yeni kaymakamlığa yeni bir ad takmak gerekince, oraya 'Yatağan' diye, benim kayığımın adını vermişler."

Mavi yolculuğu Bodrum'a kazandırır. Azra Erhat, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Sabahattin Eyüboğlu ile başlayan yolculuğa, sonrasında Erol Güney, Fuad Ömer Keskinoğlu ve Necati Cumalı da katılır.

Yola çıkarken yanlarına su, peynir, aslan sütü, İstanköy peksimeti, tütün ve dostlarını alan mavi yolun yolcuları; yol boyunca gazete okumaz, radyo dinlemez, zorunlu olmadıkça karaya çıkmaz ve günlerce denizde kalırlar. Bir yandan koy koy keşif yaparken diğer yandan tartışarak ya da susarak içsel bir yol da kat ederler.

Bu yolculuk, zamanla bir gelenek hâline gelir. Balıkçı'nın dostlarıyla başlattığı mavi yolculuk, Bodrum ve yöresinin tanınmasında önemli rol oynar ve kent yaşamına entelektüel bir canlılık getirir.

Öyle ki Bodrum Ara Güler, Sadun Boro, Fikret Kızılok, İlhan Berk, Cevdet Kudret ve Zeki Müren gibi farklı sanat dallarından birçok sanatçıya mekân olur. Sanat çevrelerinin Bodrum tercihi, kentin günümüzde de gündemde kalmasının özelliği hâline gelir.

Ancak ayrılık vakti gelmiştir. Çok sevdiği Bodrum'dan 1945 yılında ayrılmak zorunda kalır. Bu kararın alınmasında çocukların okul durumu etkili olur. Rota İzmir'dir. Ailesini taşımak ve yeni bir hayat kurmak için teknesini ve evini satar. Yüreği parça parçadır ve Bodrum'la şöyle vedalaşır:

"Yatağan'ı satmıştım, evi de. Kayığı satın alan adam onun direk ve seren bütün armasını eve taşımış, tekne karaya dayalı yatıyordu. Tabuta benziyordu. Gece, pruvasına sarıldım, öptüm. Pruva benimle milyonlarca dalgalar yarıp geçmişti. Ayrılış günü geldi. Sabahtı. İngiliz komutanı bir kamyonu emrime verdi. Ama yolculuk etmek isteyenlerin hepsini aldım. Kamyon, diktiğim ağaçların arasından geçti, Yokuşbaşı'na vardı. 25-27 yıl önce jandarma muhafazasında oradan ilk kez Bodrum ve Arşipel'i görmüştüm. Yine baktım. Çocuklar büyüdükleri evin damını görünce ağladılar. Dönemeci döndük, artık ne Bodrum görünüyordu ne de Arşipel. İşte o kadar!"

İzmir'de yeni bir hayat başlar Kabaağaçlı ailesi için. Kısa bir süre Bornova, ardından Göztepe sırtları ve Hatay Caddesi'ne sığmaya sığışmaya çalışırlar... Önce *Anadolu*, sonra *Demokrat İzmir* gazetelerinde yazarlık, Millî Eğitim Bakanlığına çevirmenlik yapar.

Para kâh vardır kâh yoktur. Maaş alınmadığı günlerde aile tüm öğünleri çay ve ekmekle geçiştirir. Evde elektrik olmadığı için gaz lambası kullanılmaktadır.

Muzaffer İzgü ve kızı İsmet Noonan

Ancak karneye bağlı olan gaz için koca Balıkçı, elinde şişe, muhtarın peşinde koşmaktadır. Gaz alamadığı bir günün akşamında meyhanede küfrü basınca ***"devletin manevi şahsiyetine hakaret"***ten birkaç ay hapis yatar. Tahliye olduğu son duruşmada İstanbul Üniversitesinden gelen bir grup öğrenci, ***"Aganta burina burinata!"*** sloganlarıyla Balıkçı'ya destek verir. İzmir-Bodrum-İstanbul üçgeninde yıllar yılları kovalar.

Balıkçı, bu dönemde Türkiye'de turizm rehberliğinin de öncüsü olur. Turizm rehberliğinin meslek hâline gelmesinde önemli katkısı olur. Tarihçi Lord Kinross, Belçika Başbakanı Henry Spaak ve Fransa Cumhurbaşkanı George Pompidou rehberlik yaptığı, ören yerlerini gezdirdiği önemli konuklar arasındadır.

1958'de Brüksel'de "Dünya Şairler Konferansı"na davet edilir. Neredeyse dünyanın bütün önemli ozanları oradadır. Konferans Başkanı, "Oxfordlu Cevat Şakir"i kürsüye çağırır.

Balıkçı konuşmasına şöyle başlar:

"Tarih, üç büyük şair yazmıştır:
Homeros bir, Dante iki!
Susar... Salondan haykırmalar yükselir:
Peki, üçüncüsü kim?
"Ben nereden bileyim; herkesin üçüncü şairi başka, belki de kendisidir!"

Cevat Şakir'in tarih bilgisinin derinliği, edebi üslubu, tiyatral konuşması konukları çağlar arasında seyahate çıkarır. Kürsüden inmesine izin verilmez ve tam bir saat konuşur.

Balıkçı, Nazım Hikmet'e göre ***"büyük şair"***, Yaşar Kemal'e göre ***"Nobel için ilk aday"***, Bedri Rahmi'ye göre de ***"kınından çekilen kılıç gibi bir merhaba", "çağdaş Homeros"***tur. O, Yunan mitolojisi diye dayatılan tanrı, tanrıça ve tanrısal kahramanlık öykülerinin Anadolu kaynaklı olduğunu, Anadolu uygarlığını ***"geçmişimiz"*** saymayı bize öğütleyendir. Orta Asya'dan gelmiş olma gerçeğinin Anadolu'yla kaynaşmış olma şansıyla birleştirilmesi gerektiğini söyleyen ve şöyle öğütleyendir:

"Çağdaş olmak istiyorsanız klasik akıl devriminizi tamamlamak zorundasınız. Klasik kültürün temeli de Anadolu'da atılmıştır. Bilim, felsefe, kültür, şiir,

aritmetik, trigonometri, astronomi gibi akılı akıl yapan ne varsa bu bilgi enerjilerinin hepsi Anadolu'nun yediveren toprağının içinden fışkırmıştır. Öyle ise ayağınızı toprağınıza sağlam basın. Anadolu'ya sahip çıkın. Orta Asya'dan gelmiş olmanın gerçeğiyle Anadolu'yla kaynaşmış olmanın şansını bir hümanizmde birleştirin."

Avrupalıların uygarlık tarihini Hellen'le başlatmasına bilimsel bulgularla cepheden saldıran Balıkçı, Anadolu'nun gönüllü avukatlığını üstlenerek Mavi Anadolu tezinin temellerini Bodrum'da atmıştır:

"Çağdaş uygarlığın temelleri eski Yunan'da değil Anadolu'da yükselmiştir. Duygu ve düşünceyi insandan insana geçirmenin en eski iki ustası ozan Homeros ve yazar Herodotos Anadolu çocuklarıdır.

Türkler Anadolu toprağına geldikleri zaman orada öyle yoğun bir yerleşme düzeni, öyle üst üste yığılmış bir uygarlık mirası buldular ki tarihin en zengin hazineleri onların oldu. Bugün dünyanın yedi harikası sayılan ve insanlığın uygar geçmişinin en güzel kalıntıları olarak bilinen Karia'daki mezar anıt, Efes'teki Artemis tapınağı, Rodos'taki Apollon heykeli, Zeus heykeli, İskenderiye Feneri ve Babil'in asma bahçeleri Türk egemenliği sınırları içerisindeydi.

Yani biz geçmişte uygarlıklar doğuran topraklarımızda bulduklarımıza sahip çıksaydık, insanlık o mirasın sanat kalıntılarını şimdi yabancı müzelerde seyretmeye koşmazdı ve sanatın, kültürün, uygarlığın doğum yerini eski Yunan olarak bellemezdi."

Halikarnas Balıkçısı, Anadolu'nun derinliklerinden gelen filozofların son halkasıdır. ***"Yunan uygarlığı kesinlikle Anadolu uygarlığının takipçisidir. Öncüsü değildir. Öncüsü olamaz çünkü Yunan varlığı Anadolu uygarlığı kadar eski değildir. Tarihe baktığımızda 500 yıllık bir uygarlık bu kadar derin bir kültürü yaratmaz."*** tespitini yaparak "Anadolu Uygarlıkları" tezini ortaya koyan düşünce adamıdır. Miletoslu (Sökeli) Tales'i bize tanıtandır.

Matematikçi, astrolog ve fizikçi Tales, MÖ 528 yılında mayıs ayının 28'inci günü güneş tutulması yaşanacağını hesaplamış ve açıklamıştır. Bu, insan aklının ilk kez bir doğa olayını hesaplamasının başarısıdır.

Balıkçı, bu hesaplamanın Olimpos Dağı'nda oturduğuna inanılan tanrılara ve saraylarına atılmış kafa olduğunu söyler ve tarihin sıfırla başlatılmasını kabul etmeyerek ***"İlle de bir başlangıç tarihi gerekiyorsa bu MÖ 528 yılının 28 Mayıs'ı olmalıdır. Çünkü mitoloji yerini bilime bırakmıştır… Eğer dünyada yarım kilo akıl varsa bunun yarısı Tales'tir."*** diye önerendir.

Akdeniz'i dünyanın altıncı kıtası sayar:

"Coğrafyacılar keyfi olarak büyük kara parçalarını 'şurası Avrupa, burası Asya' diye kıtalara ayırmışlardır. Böylece üç kıta Akdeniz'i kıyılamış oluyor. Akdeniz'deki kıyılar Avrupa, Asya, Afrika değildir. Akdeniz'dir! Akdeniz suları gibi akıcı ve masmavi bir insanoğlu tarihidir. Bundan dolayı "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir!" sözleri askerce bir emirden öte derin bir anlam taşır. Anadolu Asya değil, Akdeniz'dir."

"Mavi Anadoluculuk" düşüncesi ve ***"Anadolu uygarlığı"*** tezleri ile birçok aydını, entelektüeli ve bilim insanını derinden etkileyen Halikarnas Balıkçısı'nın ölümünden yıllar sonra bilim dünyası, Anadolu uygarlığının Hellen uygarlığından çok

daha önceleri var olduğunu ve Hellen uygarlığının yaratılmasında doğrudan etkili olduğunu tartışmasız biçimde kanıtlamıştır.

Onun dilinde Bodrum, ***"İçten gelen ve uzaklaştıkça gökte masmavi olan bir türkü."***dür. 1930'lu yıllarda henüz küçük bir kasaba olan Bodrum'u ***"İtalya'yı gör de öl derler. Yok a canım, Bodrum'la kıyılarını gör ve yaşa."*** sözleriyle yüceltir. Bir yandan ***"engin göklerin memleketi"*** dediği Bodrum'u, ***"Yüz metreden denize tepe takla inen uçurumları mı isterseniz, irili ufaklı ada kümeleri mi istersiniz, altın renkli plajlar mı istersiniz? Ne istersiniz vardır burada." diyerek över, diğer yandan ise "dağlarında her biri on sekiz bin portakal veren portakal ağaçları ve dünyanın hiçbir yerinde rastlanmayan buhur ormanları"*** betimlemeleriyle hiçbir yerde rastlanamayacağına inandığı özgünlüklerine vurgu yaparak anlatır.

Bodrum'un insanlarını anlamış, onlar gibi yaşamış biri olarak Bodrumluların yaşam biçimlerini gerçekçi bir dille aktarır. Bodrumlu denizcinin yaşadığı ölüm acısını ya da süngercinin dönüşünü bekleyen Bodrumlu kadının özlemini içimizde hissederek okuruz. Eserlerinde Bodrum'daki sosyal yaşantı ve yörenin kültürel değerlerinin yanı sıra, dönemin mekânlarına ait fiziksel özellikler de önemli yer tutar.

Keman sesine benzeyen horoz ötüşlerinden, kırlangıçların kanat şakırdatışlarından, kumruların dem çekişinden, eşiklere uzanan nalın seslerinden, darbukayla şenlenen şahboylum türkülü pencerelerden, ayışığında parlayan mandalin ağaçlarından, deniz rüzgârının tuzlu beyazlığından, kayrak taşlarının üzerindeki suyun ferahlığından bahsederek ve avlusunu yıkarkenki kireç kokusununu betimleyerek ses, ışık, renk ve koku ahengiyle donattığı öykülerinde, süngerci kasabası Bodrum'u oya oya, nakış nakış bize taşır.

Gelecekteki Bodrum'un bu güzellikleri kaybetmemesi ve bunların hatırlanması için ayrıntılı notlar düşer. Bugün karşısındaki kütüphaneye adının verildiği, Bodrum Belediyesinin kafe olarak düzenlediği Mahfel'i; Bodrum halkının toplandığı, eğlendiği ve sohbet ettiği alan olarak yaratır. Balıkçı, Bodrum'u Bodrumlularla yaşar. Bu nedenle ***"Balıkçı'yı Halikarnas'a, Halikarnas'ı balıkçıya sor."*** derler. Yardımsever, paylaşımcı, dost canlısı, hümanist, mütevazı karakteriyle Bodrum insanının kardeşi, ağabeyi olur. O Bodrum'u Bodrum yaparken Bodrum da onu Halikarnas Balıkçısı yapar. Bu nedenle doğum yeri olarak Bodrum'u söyler ve Bodrum'dan ayrı kaldığı zamanı yaşanmamış sayar.

Yıllar yılı birbirini bekleyen iki aşığın buluşmasıdır Bodrum ve Halikarnas Balıkçısı'nın öyküsü.

Bodrum'dan sonra yaşamak zorunda kaldığı İzmir'e alışmakta zorlanır. Oturduğu apartmanın adını "Merhaba" koysa da İzmir ona dar gelir. Merhaba Apartmanı, yaşamının sonuna kadar kalacağı son adresi; dik bir sokağa bakan yaz kış penceresi açık küçük çalışma odası ise *Deniz Gurbetçileri, Gençlik Denizlerde, Hey Koca Yurt* kitaplarını kaleme aldığı atölyesi olur. Koca çınar, her ne kadar artık İzmir'de yaşasa da eli kulağı, sevdası, hasreti ve aşkı Bodrum'dur. "Manevi oğlum" dediği Şadan Gökovalı'ya vasiyeti de bu nedenle Bodrum olur:

"Bodrum'a gömülmek istiyorum. Bittabi orayı çok severim. Mindos Kapısı tarafında bir yere gömsünler

beni, yanımda Hatice'ye de bir yer ayırsınlar. Sakın mermer, beton filan istemem ha. Bir taş bulun, uzunca bir taş, yazısız. Onu dikin mezarımın başına. Falanca oğlu filancaymış da şu tarihte doğup, şu tarihte ölmüşüm. Katiyen yazı istemiyorum, basit bir taş. Eh benim tekne su almaya başladı.

Şatafatı da sevmem, tepelere, deniz gören yerlere gömülmem şart değil. Nasıl olsa yattığım yerden denizi seyredemem, denizi ruhumda yaşatıyor, gönül gözüyle her zaman görüyorum. Suat, sık sık ziyaret edebilmeleri için İzmir'e gömmek istediklerini söylüyor. İstemem yahu. Bodrum'u severim bilirsin. Beni ziyaret için çocuklar ara sıra da olsa gezmiş, hava almış olurlar. Zaten ben saygı duruşu isteyecek değilim ya. Balıkçıya bir merhaba yaraşır."

Deniz hikâyeleriyle tanınan ve öykülerini Bodrum'da yazan Halikarnas Balıkçısı, konularını Ege ve Akdeniz'in kıyı kasabalarından, denizle bağlantılı olaylardan çıkarmıştır. İçinde yaşadığı, en küçük ayrıntılarına kadar bildiği "hür ve asi denizi", kaderleri denizin elinde olan balıkçıları, dalgıçları, sünger avcılarını ve gemileri zengin bir terim ve mitoloji süzgecinden geçirerek sonsuz bir hayranlıkla, çoğu zaman şiirsel bir dille ve sürükleyip götüren bir anlatımla öyküleştirmiştir.

Yazı ve düşünceleriyle döneminin önemli aydınlarını etkileyen Balıkçı, çeşitli dillerden yüz kadar da kitap çevirmiştir. Halikarnas Balıkçısı'na 1971 yılında Kültür Bakanlığı tarafından "Devlet Kültür Armağanı" verilir.

Kemik kanserine yakalanan Balıkçı, 13 Ekim 1973 günü İzmir'in Hatay semtinde Merhaba Apartmanı'nda hayata gözlerini yumar. Bodrumlular, Balıkçı'nın naaşını Bodrum'a getirmek için bulabildikleri arabalarla İzmir'e akın ederler. İzmir'den alınan naaşı, kalabalık bir araç konvoyu ile Bodrum'a getirilmek üzere yola çıkar ve Bodrum halkı onu Torba mevkiinde karşılar. Halikarnas Balıkçısı'nın ölüm haberinin Bodrum'daki yankılarını Bodrum Sualtı Arkeolojisi Müzesi'nin ilk müdürü Haluk Elbe, ***"Halikarnas Balıkçısı Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın öldüğü haberi Bodrum'da bir top gibi patladı. Tüm Bodrumlular bu haber karşısında şaşakaldılar. Çünkü onun Âdem babamız gibi yüzlerce yıl yaşayacağına inanmışlardı. Hiç olmazsa en azından onun bir çınar ömrü vardı. Tüm eski tanışlar bir bir gidecek***

o, en son sıraya kalacaktı. Bodrumlular onu böyle biliyorlardı. Onun öldüğüne inanamadılar." diyerek anlatır.

Kızı İsmet Noonan ise, Halikarnas Balıkçısı'nın naaşının Bodrum'a getirilmesini ve defnedilmesini şöyle aktarır:

"Babamın ölümüne Bodrumlular çok üzülmüşlerdi. Birçoğu İzmir'e gelmişti ve diğerleri cenazeyi Torba mevkiinde karşıladılar. Bodrum halkı yollara dökülmüştü. Saat 15.30 sıralarında acılı düdük sesleri Bodrumlunun yüreğine bir kurşun gibi inmişti. Bütün dükkânlar kapanmıştı. Yokuşbaşı'ndan itibaren öğrenciler ellerinde çiçeklerle yollarda bekliyorlardı. 'Halikarnaslım' adlı tekneye bindirildi. Çok sevdiği Karaada ve Salmakis'e veda etti. Körfezde dolaştırıldıktan sonra cenaze limana getirildi. Limana yalnız balıkçılar gelsin denildi. Babamın maviye sarılı tabutunu balıkçılar aldı. Narenciye dalları, palmiyeler, yaseminler, mimozalar vardı.Saygı duruşu ve konuşmaların ardından Bodrumlular babamı omuzlarına aldılar. Babamın naaşı el üstünde taşınarak Türbe tepesine götürüldü. Babamın cenaze töreninden sonra ben Bodrum'un onu çok sevdiğine inandım. Bodrum, Bodrum olalı hiç kimseye böyle içten ve görkemli bir cenaze töreni yapmamıştır."

"Benden size zarar gelmez." anlamındaki "Merhaba!" ile özdeşleşen ve Bodrum'u Bodrum, denizi "baştan başa masmavi bir gülüş yapan" Balıkçı'nın son sözleri ise şunlar olur:

"Ah… Ne acı… Doğa en can alıcı noktada ellerimi kilitledi. Son söylemek istediklerimi yazamadım. Sanırım ki yolcuyum. Burnuma çiçek kokuları geliyor…Açın pencereleri! Son defa görmek istiyorum güneşi, özgürlüğü. Merhaba çocuklar, merhaba dünya, merhaba."

Balıkçı'ya, Bodrum Belediyesi tarafından 26 Şubat 1964'te *"Bodrum Fahri Hemşehrilik Beratı"* verilmiştir. Bodrum'la özdeşleşen Halikarnas Balıkçısı'nın adı ölümünden sonra ilçe kütüphanesine ve bir caddeye verilmiş ve Belediye Meydanı'nda büstünün bulunduğu bir alan oluşturulmuştur.

Hayatı doğa sayan Balıkçı, mutlak ölüme karşı çıkar. Gözlerini yumduktan sonraki merhabasını, çok sevdiği ve kendine benzettiği sabırlık ağacı gibi dünyayı seyretmek olarak kurgular. Çünkü o hayatı doğa sayar ve buna inanır: ***"Her yaşayan insan hayatın askeridir. Ölüm var her zaman. Ölüm hayata sığıyor ama hayat ölümü aşıyor. Hayat doğadır!"***

Mustafa Yeşilova 1982 tarihli Dönemeç dergisinde Balıkçı'nın kişiliğini sayfalara şöyle aktarır:

"Onun tanrısı gökyüzünde, Mekke'de, tekkede dolaşmaz… Peygamberlerin ceplerinde, azizlerin evlerinde yaşamaz... Yüreğiyle doğa arasında, çiçeklerden yapılmış bir geminin rüzgârla olan sevgisinde yaşar. Kalebentliğe mâhkum edilişinin yanında bir de yoksulluğa mahkûm edildiği yıllarda, sonunu düşünmeyecek kadar iyi yürekli oluşu, fakirliğini gururunun üzerine çıkarmayışı, insanlığını namerde kurban etmeyişi, doğayla iç içe oluşundandır. Bodrum'u terk ederken, Yokuşbaşı'ndan Bodrum'a son kez bakarken ayağında telle tutturulmuş yırtık postallar, omzunda çocuğu vardır. Yüreğindeki yara izlerinde ise ülkemizdeki yazarların, çizerlerin kader çizgileri vardır. Ama o tüm bunlara karşın dikenli yollarda dimdik yürümesini bilmiştir."

Kaynakça:

- *Cevat Şakir Kabaağaçlı; Mavi Sürgün, Hey Koca Yurt, Altıncı Kıta Akdeniz, Arşipel, Sonsuzluk Sessiz Büyür*
- *. Hatice Orman, 'Merhaba' Halikarnas Balıçısı*
- *Prof. Şadan Gökovalı, İmbat Serinliği: Radyo Konuşmaları*
- *İsmet Noonan ile sohbetler*

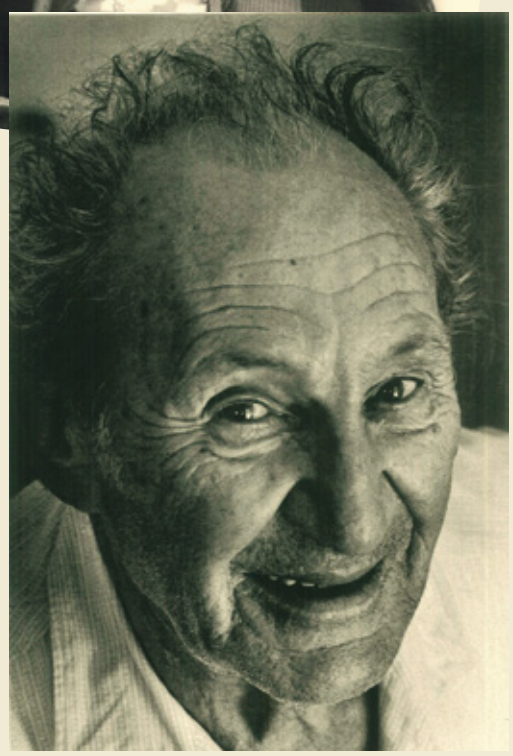

Marshall

Birçok roman ve öykülerinin kahramanı Çakır Ayşe

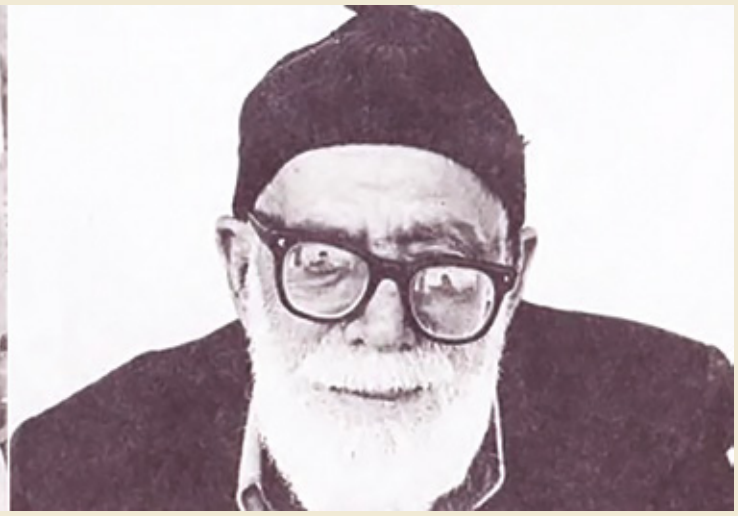

Cevat Şakir'in arkadaşı Gavur Ali

Halikarnas Balıkçısı'nın çizimleri ve desenleri

Seksen üç yıllık ömrüne 6 roman, 12 öykü, 9 deneme, 7 çocuk kitabı, İngilizce 5 turizm-tanıtım kitabı, 2 roman çevirisi ve 10-15 bin sayfa çeşitli çeviriler sığdıran Balıkçı için ölümünden sonra söylenenler, bıraktığı izler açısından önemlidir.

GEORGES POMPİDOU (ESKİ FRANSA DEVLET BAŞKANI):
"Halikarnas Balıkçısı bana ne zaman rehberlik yapabilecekse Türkiye'ye o zaman gitmek isterim."

NAZIM HİKMET:
"Cevat Şakir büyük şairdir… Hiçbirimiz onun ayarında klasik manasıyla lirik anlayışla şair olamadık."

YAŞAR KEMAL:
"Bizim edebiyatımıza sağlıklı, gördüğümüz, güzel olan doğayı getirdi. Yunmuş arınmış yıldızları, yıkıntıları, ağaçları, yürüyen taşan gökyüzünü, akar suları, bir uçtan bir uca akan karanlıkları, kuşları, balıkları, toptan denizi getirdi. Balıkçı bir yaşayan, doğaya tekmil coşkunluğuyla karışmaya can atan kişiydi. Kendinden, yüreğinden veren, cömert bir toprak gibi veren kişiydi. Balıkçıyı okurken insan doğayla bütünleşmiş, doğanın güzelliğinde atan bir yürek bulur. Bizden Nobel'e aday düşünülünce Halikarnas Balıkçısı ilk geliyor aklıma."

ORHAN KEMAL
"Yani Halikarnas Balıkçısı, ekmek ardında koşanların güneş yanığı, kuru yüzü, güneşte yer yer sararmış darmadağınık saçları, güleç yüzü! Birkaç bin yıl önceden çağımıza kadar dev adımlarıyla gelmiş sandırıyor kendini insana."

SEBAHATTİN EYÜBOĞLU:
'Ölülere can vermekten daha zor ne var?' diye sormuşlar Balıkçıya, 'Canlılara can vermek demiş!' "Dünyanın sisini pusunu ne temizler? Poyraz bir, Balıkçı'nın merhabası iki!"

AZRA ERHAT:
"O, bir canlılık kaynağıdır. Hep değişen, düşünce ve sanatın çeşitli alanlarında ufuklar ve çığırlar açan bir canlıdır o. Canlılığının kaynağının kaynağı nedir diye sorarsanız bu onun doğa ve insanla yeni bir ilişki kurmayı başarmış olmasıdır. Anadolu gibi yurdun, Balıkçı gibi dostun olsun."

ATTİLA İLHAN:
"Halikarnas Balıkçısı'nı okuyalı beri bende adet oldu: Her denizli kasaba için içine deniz fenerlerinin, fener bekçilerinin, fukara ama namuslu balıkçıların karıştıkları hikâyeler düzüyorum."

NECATİ CUMALI:
"Bir toplum bir yazar yetiştirebilir ama bir de insanın yaşamının bütün hesabı önüne çıkarıldığı zaman aldığı bir bütünlük var. Önce buradan duyuyor, yorumluyorum onun kaybını. Sanki büyük bir heykel kaldırıldı büyük bir alandan."

İLHAN BERK:
"Bir yaşama ustasıydın. / Ey oğlu ırmakların, uğuldayan ormanların! / Dünyayla yaşıt mıydın? / Ki yeryüzüydü kitabın. Doğa okulundandın. Ey, Yaşamın askeri! / Ölüm nedir ki? / Ki kalsın yanı sıra adın. Bir yazı kurduydun."

HALUK ELBE:
"Herodot en ünlü Halikarnaslı. Ama bir büyük Halikarnaslı daha var. Gerçek bir Halikarnaslı, hemşehrimiz Halikarnas Balıkçısı."

MELİH CEVDET ANDAY:
"2500 yılı aşan oldukça geniş sayılabilecek bir alanda gidiş gelişler yapar, kuş gibi uçar orada. Kuşkusuz günümüzde yaşamaktayız ama bir adım da attık mı ilk uygarlıkların beşiğinde buluruz kendimizi. Ve içten, sesi sağduyudan gelen bir anlatım biçimi içinde, doğasal bir karmaşada, doğanın şaşmaz düzeni kapsar, kuşaklar tüm yapıtını."

BODRUM BELEDİYE BAŞKANI AHMET ARAS:
"Mavi yolculuğu başlatan bu dev yürekli, büyük adam her karşılaştığına içten, samimi bir merhaba patlatandır. Bodrum'dan başlayan Anadolu uygarlığı yolculuğu ve araştırmalarının öğreneni ve öğretenidir. Anadolu'nun avukatıdır. Cebinde dolaştırdığı ağaç ve çiçek tohumlarıyla Bodrum'un bahçıvanıdır. Balıkçı mavi bir öykü, masmavi bir sevgidir."

SABAHATTİN KUDRET AKSAL:
"Bence Cevat Şakir, gün geçtikçe önemi daha iyi anlaşılacak az bulunur yazarlardan biridir."

ŞADAN GÖKOVALI:
"Ölümünden 30 yıl sonra şunları düşünüyorum:

Bodrum, Balıkçı'nın istediğinden daha fazla popüler oldu,
Balıkçı'nın, Anadolu'nun dünya uygarlığının merkezi olduğu görüşü her geçen yıl daha fazla sayıda bilim adamı tarafından kabul ediliyor,
Balıkçı'nın, her biri Anadolu uygarlığının savunması olan 22 cilt kitabı 100 bini aşkın tiraja ulaştı,
Kültür Bakanlığı 'Anadolu Uygarlığına ve Halikarnas Balıkçısı İdealine Katkı' konusunda büyük ödül koydu. Ümit ederim devam eder."

DİZİ YAZI.. DİZİ YAZI.. DİZİ YAZI.. DİZİ YAZI.. DİZİ YAZI..

TURGUT REİS'İN TORUNU BODRUMLU ESNAF ADİL KARABAĞLI ANLATIYOR:

'Bodrum'un mayası Balıkçı'dır'

Balıkçı'nın Bodrum'daki resimleri

Cevat Şakir, çok yetenekli ressamdı

Halikarnas Balıkçısı Cevat Şakir'in ünlü bir yazar olduğunu biliriz. Peki, onun yetenekli bir ressam olduğunu da bilir miyiz?...Günümüzde Bodrum'un bir çok evinde Balıkçı'nın yaptığı tablolar ve bez üzerine işlenmiş figürleri bulunmaktadır. Bu resimlerden bir tanesi, 82 yaşındaki ünlü süngerci Ali Cengiz'in evinde bulunuyor. Ali Cengiz başucunda asılı olan kendi tablosunun öyküsünü şöyle anlattı: "Şapka devriminde İtalya'dan bir Borsolino şapka ısmarlamıştım. Cevay Bey, 'Gey ulan şunu, bir resmini yapayım,' dedi. Şapkayı kafama oturttu, düzeltti. Japonya'dan gelmiş kasa mukavvaları üzerine kayık boyaları ile resmimi bir güzel çiziverdi."

Bodrumlu Recai Cingöz'de ise, yine Balıkçı'nın yaptığı "İspanyol Dansözü" ile "Kanuni Sultan Süleyman" tabloları bulunuyor. Balıkçı bunları Bodrum'daki parasızlık günlerinde rakı karşılığı yapıp verirmiş. Bodrum'da nalburluk yapan Ahmet Nalbantoğlu'nda ise yine Balıkçı'nın yaptığı "Cumhuriyet Vapuru" isimli ünlü tablosu bulunuyor. Balıkçı'nın Bod-

Balıkçı'nın yaptığı tablo

Yil 1926...Halikarnas Balıkçısı tarafından

Turizm

HALUK DURUKAL

Bodrum sokakları «Merhaba sız artık.

Halikarnas Balıkçısı, Türkiye'nin ilk tercüman rehberiydi... Lâtincesiyle, eski Yunancasıyla âdeta bir kral olur, rol yapar, hislenir, hislendirir, hattâ ağlatırdı...

Tarih 13 Nisan 1925'dir. Cevat Şakir, Resimli Ay dergisinde "Hüseyin Kenan" takma adıyla ***"Hapishanede İdama Mahkûm Olanlar Bile Bile Asılmağa Nasıl Giderler"*** başlıklı bir yazı kaleme alır. Bu hüzünlü öykü ve sonrasında yaşananlar, Cevat Şakir'in sonu, Halikarnas Balıkçısı'nın başlangıcı olmuştur. Öykü, Kunduzlu Mehmet ile diğer üç gencin son gecesini anlatır. Cevat Şakir o geceye hapishanede şahit olmuştur. Dört asker kaçağı, gözünün önünde idama götürülmüştür. Yazı yayınlandıktan sonra derginin sahibi Zekeriya Sertel ile tutuklanırlar ve İstiklal Mahkemesi'nde yargılanırlar. Suçları halkı askerlikten soğutmak, askeri isyana teşvik etmektir.

Öykü şöyledir:

"Yıl 1914'tü.
Dünyanın yeniden parsellendiği günler. Emperyallerin paylaşım savaşına girdiği günlerdi. Umumi Harbiye'ydi. 1. Dünya Savaşı yani. Çoluk çocuk herkesi toplayıp silah veriyorlardı ellerine. Öldür diyorlardı. Vatan için, bayrak için, din için öldür. Yeter ki öldür.

İnsanlar birbirini öldürüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nu da soktular bu savaşa. Tüm ülkede seferberlik ilan edildi. Askere alınanlardan biri de Kunduzlu Mehmet'ti. Tokat'ın Artova ilçesine bağlı Kunduz Köyü'ndendi. 26 yaşındaydı Mehmet. Evli, bir çocukluydu. İkincisi ise eşinin karnında, yoldaydı.

Beş yıl olmuştu askere gideli. Beş yıl boyunca köyüne dönmemişti. Mehmet'i cepheden cepheye sürdüler. Çanakkale savaşında öncü birliklerde görevlendirdiler. Birkaç kez yaralandı. Ama Azrail'e pabucu bırakmadı.

İki yaşında bıraktığı oğlu 8 yaşına gelmişti. Giderken eşinin karnındaki ise 5 yaşına. Onu hiç görmemişti. Nasıldı acaba? Kime benziyordu? Teskereyi hayal ederken Mehmet'e yeni bir haber geldi. Suriye'ye gidecekti. Filistin cephesine. Trene bindirdiler. Bir vagona tıktılar. Vagon silme asker doluydu.

Mehmet vagonun havalandırma penceresinden bakıp, hayaller kuruyordu. Ertesi gün zabitlerden biri trenin geçeceği yerleri açıkladı. Aralarında Tokat da vardı. Üstelik gündüz vakti geçeceklerdi Tokat'tan. Memleket toprağından.

Mehmet'in kalbi duracak gibi olmuştu. 5 yıl sonra memleketinin havasını soluyacaktı. İki gün uyku basmadı. Gözünü camdan saniye ayırmadı. Nihayet tren Tokat topraklarındaydı. Dışarıya hayranlıkla bakıyordu. Havayı derin derin soluyordu. Bir süre sonra gördüğüne inanamadı. Tren köylerinin hemen yanından geçiyordu. Kunduz'dan. Akrabalarının, arkadaşlarının evlerini bile görüyordu. Dikkatlice baktı. "Evet evet o" dedi. İlerideki kendi evinin çatısıydı. Eşi ve çocukları işte o evdeydi. 200 metre ötede. Bir an düşündü Mehmet. Evine bu kadar yaklaşmışken, Filistin'e gidip de dönmemek vardı. Eşine, çocuklarına sarılamamak vardı. Tokat kebabı yiyememek vardı. Gıj Gıj Tepesi'ne çıkamamak vardı. Deveci Dağları'ndan esen yeli çekti içine. Sanki burnuna etli yaprak dolma kokuları geliyordu. Eşi ne güzel yapardı o dolmayı.

O an karar verdi. Ani bir hareketle trenden atladı. Koştu, koştu, evlerin arasına daldı ve gözden kayboldu. Firar etmişti. Artık asker kaçağıydı. Bir yıl geçmeden yakaladılar Mehmet'i. Kodese attılar.

Kunduzlu Mehmet hapiste 3 gençle tanıştı. Üçü de kendisi gibi asker kaçağıydı. Karacaörenli (Karacaviranlı) Koca Yunus, Balta Mahmut ve İşıklarlı (Aşıklarlı) Himmet. 20 yaşındaydılar.
Kaçaklar iş olsun diye muhakeme edilirlerdi. Fakat, müteessir olmasınlar diye olacak, harp divanları

kendilerine kararı bildirmezdi. Bunun için bu zavallılar, duruşmanın gelecek celsesini beklerken asılmaya götürülürlerdi.

Çok uzun zamandır asker kaçakları asılmamıştı ülkede. Ama son günlerde iş değişmişti. Kurtuluş Savaşı'nda kaçakların sayısı o kadar artmıştı ki, ibret-i alem için bazıları sallandırılıyordu.

Sonbahar esnasındaydı. Kunduzlu Mehmet, Koca Yunus, Balta Mahmut ve Aşıklarlı Himmet bir akşam evvel muhakemelerinin gelecek celsesini beklerken hapishanede ne kadar şen ve kaygısız vakitlerini geçiriyorlardı. Öyle ya, yirmişer defa kaçanlar asılmamışken yalnız iki defa kaçmış olan kendileri mahkûm edilmeyeceklerdi ya!

Ama bir gün acı bir şüphe düştü yüreklerine.
O gün hapishaneye ziyaretçi gelmesi yasaklanmıştı. Zaten ne zaman biri idam edilecek olsa, o gün hapishane ziyarete kapatılırdı. Dört genci ilk kez korku bastı. Öğrenmek için çok çabaladılar. Acaba kim asılacaktı? İpin ucunda hangisi sallanacaktı?

Gardiyana yüklü bir para verdiler. Haber kısa sürede geldi. Darağacı dört taneydi. Asılacak olanlar da kendileriydi. Kötü haberle yıkıldılar. Kendilerine gelince gidip yıkandılar. Tüm eşyalarını sattılar. Elde ettikleri parayı koğuşun en fakirlerine dağıttılar.

Yirmişer yaşlarında olan Yunus, Mahmut ve Himmet gece düşündüler. Birçok sigaralar içtiler. Lakin genç bünyeleri dayanamadı yahut Allah onlara acıdı da işkencelerini kısaltmak için uyku gönderdi. Velhasıl zavallılar, pencerenin yanına başlarını dayayıp uykuya daldılar.

26 yaşındaki Kunduzlu Mehmet ise uyuyamadı.

Pencerenin yanına oturdu, hayatı film şeridi gibi önünden geçti. Çocukluğu, ergenliği, eşi, oğulları ve savaşta öldürdükleri. Gece boyu gözünü kırpmadı.

Artık gün ışımak üzereydi. Birden hapishanenin koridorlarından zincir şakırtısı gelmeye başladı.

Korkunç bir sesti o.
Ürperten bir sesti.
Gelen dört genci darağacına götürecek olan jandarmaydı.
Mehmet hemen toparlandı, bir anne şefkatiyle arkadaşlarını uyandırdı.
Yunus, Mahmut ve Himmet uyanınca anladılar. Birazdan asılacaklardı. "Bismillah" diyerek kalktılar. Diğer mahpuslarla kucaklaşarak helalleştiler. Sonra gidip kelepçeleri, prangaları, zincirleri taktırdılar. Dik dik ve emin adımlarla yürüyerek hem hapishaneden hem de hayattan uzaklaştılar.

Onlar ölüme değil sanki düğüne gidiyorlardı... Karakuşi bir emrin kurbanı olarak öldürülecek olan bu dört Anadolu çocuğunun ölümle istihza eden vakur hareketleri bana hapishanede yaşayanların yeni bir köşesini gösteriyordu... Onlar öldüklerine değil, gürültüye gittiklerine yanıyorlardı. Hapishanede hakiki katiller keyif sürerken onların öldürülmesi... İşte zavallıları öldüren manevi azap asıl burada idi. Fakat gittiler ve bir daha gelmediler. O gece bütün hapishane onların matemini tuttu."

Not:
18 Eylül 1920 - 31 Temmuz 1922 arasında görev yapan on iki mahkeme ile 1922 sonundan Mayıs 1923'e kadar görev yapan iki mahkeme olmak üzere toplam on dört İstiklal Mahkemesi, "Birinci Dönem İstiklal Mahkemeleri" olarak adlandırılmıştır. Resmi verilere göre bu mahkemelerde, "Hıyanet-i Vataniye Kanunu" gerekçe gösterilerek 1.054 asker kaçağının idam cezası infaz edilmiştir. İstiklal Mahkemeleri ve cumhuriyet tarihi üzerine çalışmaları ile tanınan tarihçi ve akademisyen Prof. Dr. Ergün Aybars'a göre bu sayı daha fazladır.

HALİKARNAS BALIKÇISI'NIN KIZI İSMET NOONAN'IN ANLATISI:

"Hafızam artık beni yanıltıyor. Tarihi tam olarak hatırlayamıyorum, sanırım 1935 ile 1940 arası bir tarihte olmuş. Bodrum'a İngiliz kraliyet gemisi geleceği haberini alan kaymakamlık ve resmi makamlar telaşa düşmüşler, 'Gelenlerle kim konuşacak, nasıl olacak?' diye. Bodrum'un ileri gelenlerinin de katıldığı bir toplantı düzenlemiş ve babamdan yardım istemeye karar vermişler. Babam o zamanlar neredeyse üzerinden hiç çıkarmadığı bahçıvan kıyafetiyle, ceplerinde tohumları, dere tepe dolaşıyor. Haber gönderip gelmesini isterler. Durumu anlatırlar. Babam, 'Tamam, bu sorun değil.' der. 'Ama bir sorun var. Takım elbise giymen gerekiyor.' derler. Babam, takım elbisesi olmadığını söyleyince 'Biz sana diktirelim.' diye ısrar ederler. Babam ne kadar 'Yahu, elbiseye ne gerek var?' dese de ısrar ederler. Sıkılan babam, kabul etmek zorunda kalır. Acele bir takım elbise dikilir, hatta terzi sabaha kadar çalışır.

Beklenen gün gelir. Gemi Bodrum açıklarına demirler ve konukları taşıyan filika iskeleye doğru yola çıkar. Ancak babam ortada olmadığı için herkesi bir telaş alır. Filika iskeleye yaklaşırken babam üzerinde her zamanki elbisesi çıkar gelir. Ama elinde uzunca bir sopaya takılı diktirilen elbiseyi de taşımaktadır. Telaşla sorarlar: 'Cevat Şakir, bu ne hâl? Elbiseyi neden giymedin de sopaya takıp taşıyorsun?' Babam gülümser ve 'Şimdi siz karar verin. Elbise de ben de buradayım. İster elbiseniz İngilizce konuşsun, isterseniz ben konuşayım.' der. Sonuçta babam bahçıvan kıyafetiyle konukların karşısına çıkar.

Babam, hem şakacı hem de hazır cevap bir adamdı."

HASAN ERDOĞAN (BODRUMLU KAPTAN):

"Fakir balıkçıları korumaya çalışırdı. Recep, Mustafa, Ali'nin ailelerine gizlice geçimlikler gönderirdi. Şimdi çok üzülüyorum... Neden dersen 'Sürgün.' dediler, 'Sakıncalı.' dediler, ondan bizi kaçırdılar. Ahh bey! Ektiklerini yolduk, diktiklerini söktük. Onu geç anladık ama çok sevdik, çok. İtilip kakıldığımız yıllarda ekmeğimizi, unumuzu çaldılar. Ona gittik. 'Tek yol Ankara. Çekin Atatürk'e bir tel.' dedi.

Biz kim, tel çekmek kim. Gene ona geldik, durumu anlattık. Yazdı, teli çektirdi. Aradan bir hafta geçti. Kaymakam topladı bizi. Cevat Bey'e çok kızmış. 'Suça itermiş, huzuru kaçırırmış, bilmem ne yaparmış.' Bağırdı, çağırdı sonra da Cevat Bey'e, 'Seni ayaklarımın altında ezerim.' dedi. Sakin duran Balıkçı birden dikleşti. 'Bre, beni İstanbul'da koca koca tramvaylar çığnayamadı. Şimdi burada bir eşek mi çığnayacak?' dedi. Çarptı kapıyı, çıktı, gitti. Arkasından biz de çıktık... Bodrum'u terk ettiğinde sanki öksüz kalmıştık bey."

MİLÂS
BODRUM
MUĞLA
Marmaris
DATÇA
Köycegiz
FETHİYE

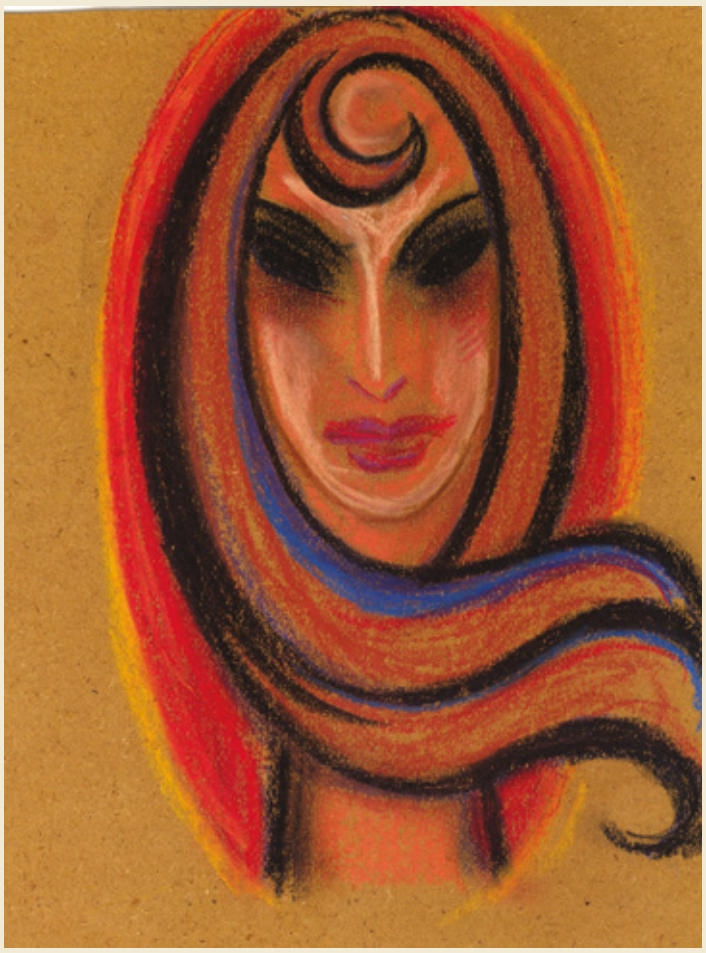

Pritchardia filifera
Hyrma

ESERLERİ:

Çeşitli dillerden 100'e yakın çeviri

ROMANLAR

Aganta Burina Burinata (1945)
Ötelerin Çocuğu (1956)
Uluç Reis (1962)
Turgut Reis (1966)
Deniz Gurbetçileri (1969)

HİKÂYELER

Ege Kıyılarından (1939)
Merhaba Akdeniz (1947)
Ege'nin Dibi (1952)
Yaşasın Deniz (1954)
Gülen Ada (1957)
Ege'den (1972)
Gençlik Denizlerinde (1973)
Parmak Damgası (1986)
Dalgıçlar (1991)

DENEMELER

Anadolu Efsaneleri (1954)
Anadolu Tanrıları (1955)
Mavi Sürgün (Anı, 1961)
Anadolu'nun Sesi (İnceleme, 1971)
Hey Koca Yurt (1972)
Merhaba Anadolu (1980)
Düşün Yazıları (1981)
Altıncı Kıta Akdeniz (1982)
Sonsuzluk Sessiz Büyür (1983)
Çiçeklerin Düğünü (1991)
Arşipel (1993)

“Geceler uzun, upuzundur Bodrum’da.
Rüzgâr bir başka eser, yaprak bir başka kımıldar, deniz bir başka fısıldar ve de gözler bir başka buğulanır Bodrum gecelerinde.

Yeni aşklar doğar, yeni sevecenlikler filizlenir ve de ömür boyu süren hakiki dostluklar perçinlenir bu tılsımlı gecelerde. Ömrümün en güzel yazlarını bu şirin ve eşsiz beldede yaşadım.

Bodrum beni büyüledi ve ben bu büyünün bozulmamasını yürekten diliyorum.”

Zeki MÜREN

Kesintisiz on beş yıl süren radyo konserleriyle, sayısı 600'ü geçen plak ve kasetiyle, 300'den fazla bestesiyle, saçı, makyajı, kostümleri ve sahneye getirdiği değişiklikleriyle dönemin avangard sanatçısı, Türkiye'nin ***"Sanat Güneşi"***, ilk ve tek ***"Sivil Paşa"***sıdır Zeki Müren.

Kendine özgü Türkçesi ile çocukluğunu şöyle anlatır:

"1931 yılının 6 Aralık Cuma sabahı, ezanlar okunurken Bursa'da, iki katlı ahşap evde doğdum. Babam kereste tüccarı Kaya Müren, annem Hayriye Müren, başka kardeşim yoktur. İlkokula başladığımda saçları platine kesilmiş, çelimsiz bir çocuktum. Bebeğim vardı, adı Tomris. Anneciğimin kıyafetlerini giyer, ayna karşısında şarkılar söylerdim."

On yedi yaşında bestelediği acemkürdi şarkı ***"Zehretme Hayatı"***, ilk eseri olur. Güftenin baş harfleri ise adını anonslar:

"Zehretme bana hayatı cananım
Elemlerle doldu benim her ânım
Kederimle yanıp sönse de canım
İnan ki ben yine sana hayranım."

Çocuk yaşta başlayan sanat yaşamının neredeyse başlarında kafasını hafifçe sağa çevirmiş, eli çenesinin ucunda, mesut gülümsemesi ve hayranlarına, "Benim aziz dinleyicilerim... Canlarım… Aşklarım..." diye seslenişi ile bir Türkiye klasiğine dönüşür.

Şarkı söylerken garsonların servis yapmasının yasak olduğu, seyircilerin o sahnedeyken yemek yemeyi saygısızlık saydığı tek sanatçıdır. Sahnedeyken gazinolar dolmuş taşmış, sahneyi bıraktığında ise gazinolar devri bitmiştir.

Türkiye uzun bir dönem, Zeki Müren'in iyi dilekleri ve sesi olmadan yeni yıla girmemiştir. O yıllarda henüz "Batı icadı" sayılmayan yılbaşı konuşmalarındaki iyi dilekleri ve hürmetlerinin tınısı, yeni bir yıla başlamanın umudu olarak bugün 40 yaşını aşmış kuşağın hâlen kulağındadır.

Yüzlerce röportajında ağdalı vurguladığı heceleriyle ömrünü, hiç sektirmeden kelimesi kelimesine neredeyse aynı anlatır. Annesiyle babasından "anneciğim, babacığım", kendisinden ise "Zekicik" diye bahseder.

Paşa gönlü ne kadar istiyorsa o kadar sepya, izin verdiği kadar flu, canı ne kadar istiyorsa o kadar nettir.

Onun hakkında çok şey yazılmıştır. Hepsinde de ortak olan nokta "olağan üstü sanatçı" olduğudur ve kesinlikle de öyledir. Karşımızda harikalara ve ilklere imza atmış, olağanüstü bir sanatçı vardır. Ama ortada insan Zeki Müren'e dair çok az şey vardır ya da o ne kadarını görmemizi istemişse o kadarı vardır.

Müren'in hayatı uzun değil ama cümleleri uzundur. Süslediği ve detaylandırdığı konuşması sanki bir şeyleri gizler gibidir.

Sesi güzel dedesinin ısrar edildiğinde camide ezan okuduğunu, dualar okunan ve hatimler indirilen bir evde büyüdüğünü ve sahneye anneciğinin öğrettiği "La ilahe illa ente, sübhaneke imni kümtü mine

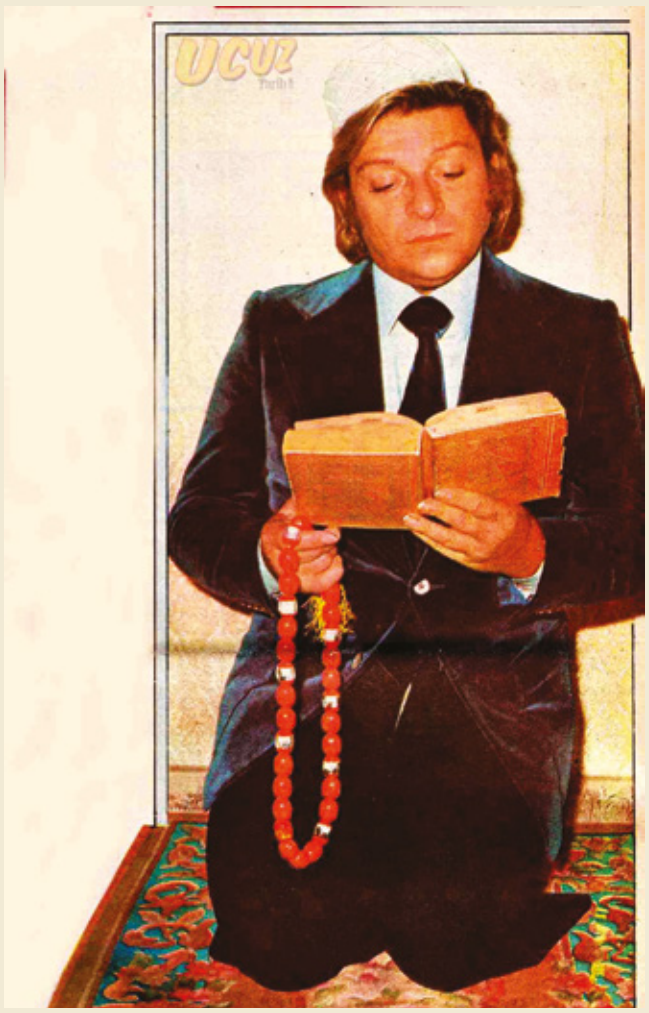

zalimin…" yani "Zalimlerin şerrinden koru yarabbi!" duasıyla çıktığını öğreniriz de akıcı konuşmasından "zalimler"in kim olduğunu sormayı unutup büyüleniriz.

"Kâtip" filminde başında fesi ve cildine zarar vermesin diye yurtdışından özel getirtilen takma bıyığıyla, manikürlü elleri ve ojeli tırnakları ile Mevlid-i Şerif okurken "Bütün ümmet-i Muhammed'e bu duayı lütfeyle yarabbi!" diyerek ellerini açtığında gişe rekorları kırdığına tanık oluruz.

Dünya onun için ışıltılı, spotlar altında terlenen, bol alkışlı bir sahnedir. O, kendisini seyredenler ve dinleyenler için bir "Zeki Müren" yaratmış ve "canlarım" dediği seyircileri ise ona sadakatle bağlanmıştır.

Neonlar arasında "aşklarım" diye seslenen bir bütündür ama aynı zamanda bir kılıç darbesi ile de ortadan ikiye bölünmüş gibidir. Biz onun güneşli yanına tanık olduk. Çünkü o, bu yanını görmemizi istedi, biz de öyle yaptık.

Özel yaşamını hep merak ettik de ruhunda kopan fırtınaları hiçbir zaman tam olarak bilemedik. Kulaktan kulağa fısıldananlar olduysa da söz birliği etmişçesine üzerinde durmadık.

Zeki Müren ve sahnesi her zaman istisnamız oldu. Bu 'istisna hâli' dâhilinde ima ve jestlerden yarattığı zarafetle örülmüş dünya, muhafazakâr toplumsal yapımızda şiddetle reddedilmesi gerekirken tolere edildi ve alkışlandı.

Sanatçı, yaşamının özel ve kamusal olan alanını ustalıkla ayırdığı için, zaman zaman aykırı da bulsak asla çatışmadık, onu hayranlıkla izlemeye devam ettik. Toplumsal kuralları eğip büktüğü zamanlarda ve mekânlarda kaş edip göz süzerken, inceden inceden dokundurup anımsatırken bile, hiçbir zaman bize açıkça bir şey söylemedi.

Biz de gündelik hayatımızda örnek teşkil etmediği ve belki de kalıcı olmadığı için ona gösterdiğimiz hoşgörüde asla sınır tanımadık. Aramızda bir 'mahremiyet' ve suç ortaklığı bağı kurarak 'dokunulmaz' bir ilişki yarattık ve onu hep 'iyi bir yurttaş' olarak kabul ettik. O, bizim müstesnamız oldu ve biz her fırsatta bize sunduğu saygının, içtenliğin karşılığını belki de böyle verdik.

Nükteli konuşan, gerektiğinde argoyu da kullanan, lafını hiç esirgemeyen, arabeskten klasik musikiye kadar her tür eseri okuyan Zeki Müren, papyon da taksa etek de giyse hem tıraş olup hem ruj da sürse kimi zaman çiçeklerden örülmüş salıncaktan kimi zaman da onun için özel kurulmuş sırça merdivenden inerek her zaman aramızda oldu.

Deyim yerindeyse "göğsünü gere gere" Salı Pazarı'nda, sokakta, plajda hep yanı başımızda durdu.

"ZEKİCİK"

Müren'in sahne yaşamı küçük yaşta başlamıştır. Bursa kent nüfusunun henüz 140 bin olduğu yıllarda ortaokul öğrencisi "Zekicik", bir amatör tiyatro oyunu ile ilk kez karşımıza çıkmıştır. Oyunun adı ise *Kadın Erkek Olursa*'dır.

"Oyun, bir erkeğin erkek olarak iş bulamaması sonunda, kadın kılığına girerek kolaylıkla iş bulmasını ve ardından da patronuyla sevişirken başındaki peruğunu düşürüp erkekliğinin meydana çıkışını konu alan ve sahnelendiği dönemde çok da rağbet gören bir piyestir.

'Zekicik' bu piyeste kadın kılığına giren erkek rolünü üstlenir ve temsilin bitiminde şarkı söyler. Bursa Musiki Cemiyeti yöneticisi tamburi İzzet Gerçeker onu ilk kez orda dinler ve sesine hayran kalır." (1)

Ailesi ile ilgili hiç değişmeyen ve hep aynı cümlelerden oluşan anlatımlarında, babası Kaya Müren'e sözü olduğu için üniversiteyi bitirmeden sahneye çıkmadığını söyler. Ancak uzun sahne hayatı boyunca babası, onu bir kez bile olsun sahnede dinlememiştir. Sadece annesi, sanatçının onu davet ettiği nadir zamanlarda gelip biricik oğlunu dinlemiştir. "Zekicik" çocuk yaşta ayrıldığı ailesi ile bir daha asla bir arada oturmamıştır.

Sanatçı, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (şimdiki Mimar Sinan Üniversitesi) Yüksek Süsleme Bölümü Sabiha Gözen Atölyesi mezunudur. Özgün desen çalışmaları, öğrencilik yıllarından başlayarak birçok kez sergilenmiştir.

Sahneye getirdiği yenilikler, eşsiz yorum gücü ve dinleyicileri ile kurduğu özenli diyalog, 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren, sanatçıyı dönemle özdeşleşen isim hâline getirmiştir.

1950'de iktidara gelen Demokrat Parti ile yaşanan toplumsal değişim, bir yanda savrulup diğer yanda kök salarken "Zekicik", Zeki Müren olarak kendisini var ettikçe yeni kimlikler arayan toplumun vazgeçilmezi ve değişen yüzü olmuştur.

Hiçbir şeyden çekinmemiştir ve zaten artık hiçbir şey de "eskisi gibi" olmayacaktır. Zeki Müren kimliğini var eden süreç, Demokrat Parti'nin derin kesikler attığı toplumsal yapıda iktidar sosyolojisinin önemli bir köşe taşıdır. Yarattığı sonuçlar ve travmalar üzerinden neredeyse ikiye ayrıldığımız bir süreçtir.

Olan, genç cumhuriyeti 1950'li yıllara taşıyan memleketi demir ağlarla örme, milli fabrikalar ve milli sermaye hedefinin Demokrat Parti iktidarı tarafından terk edilmesi, muasır medeniyetleri yakalama, toplu kalkınma ve öncelikler ekonomisinin yokluk ve yoksulluk yarattığı gerekçesiyle rafa kaldırılmasıdır.

Amerika Birleşik Devletleri'nden alınan Marshall yardımları ile piyasaya pompalanan para, göreceli bir refah artışına yol açmış, "Küçük Amerika olacağız." sloganı ile desteklenen ve borçlanmaktan çekinmeyen yeni Türkiye'de köyden kente fırsatları yakalamak için göç başlamıştır.

1950 yılında 1 milyon 166 bin olan İstanbul nüfusu, beş yılda yüzde 31,5 artarak 1 milyon 531 bine çıkmış ve sonrasında önemli bir kentsel ve toplumsal sorun yaratacak olan "gecekondu mahalleleri"ni ortaya çıkarmıştır.

"Taşra" denilen halk, kendi arasından gelen politikacıların yönetici olduğunu görmüş ve daha

(1) Selma Ersoy Çak - Şefika Şehvar Beşiroğlu, Bir Muhabbet Kuşu: Post Modern Göstergeler Işığında Zeki Müren

Zeki Müren ve ailesi

fazla politikayla ilgilenir hâle gelmiştir. Geçmiş döneme göre kendilerine daha fazla ilgi gösterildiği ve önem verildiği sonucuna varmıştır. Bu da Demokrat Parti iktidarına kitlesel bir güç kazandırmıştır.

Parlamentoda çoğunluk elde eden Demokrat Parti, iktidarına yakın kesimlerden yeni zenginler yaratmış ve dönemin sloganı "her mahallede bir zengin" olmuştur. Toplu zenginlik yerini bireysel zenginliğe bırakmış; idare eden, gelecek güzel günler için yokluğa katlanan ülkede iktidara yakın kesimler harcamaya başlamıştır.

Kuruluşunda "imtiyazsız sınıfsız" olduğu ilan edilen toplumsal yapı, aslında var olan diğer sosyal kesimleri keşfetmiş ve onlarla yüzleşmeye başlamıştır.

"Zekicik" bu değişimin tam ortasında, sert toplumsal yüzün ve gerçekliğin karşısında nezaketin, zerafetin ve yumuşaklığın başarı öyküsü olmuştur.

Hamisi, on yıl iktidarda kalan Demokrat Parti'nin önemli ekonomik ve siyasi figürü, Bursalı iş adamı, büyük toprak sahibi, şeftali ve tütün kralı Hayri Terzioğlu'dur. Hayri Bey, aynı zamanda Bursa Hakimiyet gazetesinin sahibi, Demokrat Parti kurucusu ve Bursa il başkanıdır. Bütün ısrarlara rağmen milletvekili olmayı kabul etmeyen ama iktidarda ve parti içinde tartışılmaz ağırlığı olan önemli bir isimdir. Sadece 1959 yılında, Başbakan Adnan Menderes'in doğrudan ricasını kırmayarak Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanlığına seçilmiştir.

Hayri Terzioğlu, "Zekicik" ile Bursa Musiki Cemiyeti yöneticisi tamburi İzzet Gerçeker aracılılığı ile tanışmış ve onu himayesine almıştır. Ortaokulu bitiren Zeki Müren'i, ailesinden alarak İstanbul'a, Boğaziçi Lisesine yatılı göndermiştir. Ezberlenmiş öyküsü dışında çocukluğunu anlatmayan "Zekicik", dile geldiği bir gün, o günlerden unutamadığı bir anısını şöyle anlatır:

"Bir gün akşam yemeğindeyiz. Anneme 'Ben okumaya devam etmek istiyorum. Liseye ve üniversiteye gitmek istiyorum.' dedim. Babam bana baktı ve 'Ne gereği var? Âlim olacak değilsin ya!' dedi. Annem, 'Hayri Terzioğlu'nun sık sık yazıhanesine gidiyormuşsun, git o seni okutsun.' dedi. Çok şaşırmıştım. Ömrüm boyunca hiç unutmadım." (2)

Ailesi ile arasında yaşanan kırılma noktası, o anlatmadığı için bir sır perdesidir. Ancak zaman zaman dile gelir, o da en yakınlarına ve dertleşebildiklerine… Bu, onun bilmemizi istediği öyküsü değildir:

"Babam beni hiç sevmedi. Ortaokul birinci sınıfta iftiharla geçmiştim. İçkiliydi… Şöyle baktı ve bitmeye yüz tutan rakısını takviye için beni bakkala gönderdi. Hiç unutmam, ayağımda kırmızı takunyalarım vardı… İşte bu nedenle babamı hiç sevmedim." (3)

"Zekicik"ten Zeki Müren ortaya çıkaran süreç, Türk filmlerinin alışageldiğimiz klişesi, "fakir delikanlı kenar mahallede şarkı söylerken tesadüfen oradan geçen bir filmci veya gazinocunun onu keşfetmesi ile büyük bir yıldız yaratan" öykü değildir. Zaten Müren ailesi de fakir değildir ve kenar mahallede oturmuyordur. "Zekicik" ise delikanlı olmasa da "fevkaledenin fevkinde" yetenekli bir çocuktur. En önemlisi de siyasi ve ekonomik gücü tartışılmaz bir hamisi vardır.

(2) Radi Dikici, Aşkın Kavurduğu Güneş, Zeki Müren, s.25.
(3) Selma Ersoy Çak - Şefika Şehvar Beşiroğlu, Bir Muhabbet Kuşu: Post Modern Götergeler Işığında Zeki Müren, s. 49.

Hayri Terzioğlu tecrübeli bir işadamıdır. Zeki Müren'in hayatını planlarken hayatın gerçeklerinin filmlerdeki gibi akmadığını iyi bilir. "Zekicik" için yakın arkadaşı, iş ortağı ve kendisi gibi tütün kralı İstanbullu işadamı İhsan Doruk'la konuşur. İhsan Doruk, dönemin sinema dünyasının en büyük ismi olan Cahide Sonku'nun kocasıdır. İstanbul sanat camiasını yakından tanımaktadır. İhsan Bey, Demokrat Parti eliyle yaratılan iktidar zenginlerinin bu zenginliği en şaşaalı ve en gösterişli biçimde yaşayan önemli bir yüzüdür.

Hayri Terzioğlu, "Zekicik" için acele etmeden planlı ve sağlam adımlar atar. Ekonomik ve siyasi gücünü kullanmaktan kaçınmaz. Zeki Müren'in bir yandan eğitimini finanse ederken diğer yandan dönemin musiki ustalarından eğitim almasını sağlar.

"Zekicik" ise her alanda zaten çok başarılı bir öğrencidir. Basamakları birer birer çıkarken kapılar da ardına kadar açılır. Tamburi İzzet Gerçeker'le başlayan ilk musiki eğitimi, Kirkor Mehteryan Efendi, Agapos Alyanak, Şerif İçli ve Kadri Şençalar'la devam eder; Müzeyyen Senar ve Suzan Güven'den aldığı icra dersleri ile tamamlanır. Aslında bu süreç oldukça uzun ve meşakkatlidir. Ancak Zeki Müren, genç yaşına rağmen aldığı eğitimin hakkını verir ve musiki dünyasına bir güneş gibi doğmaya sabırla hazırlanır.

İlk adımı, 1950 yılında henüz lisedeyken atar. İstanbul Radyosunun "stajyer ses sanatçısı" sınavına girer. Jüri; Mesut Cemil, Yorgo Bacanos, Veli Kanık, Cevdet Çağla, Refik-Fahire Fersan çifti ve hocası Şerif İçli'den oluşmaktadır. Sınava hazırlayan ve elinden tutup götüren, İstanbul Radyosu sanatçısı Suzan Güven Hanımefendi'dir.

Sınavda okuduğu ilk parça Hacı Sadullah Ağa'nın hicaz şarkısıdır. Peşinden Ziya Özbekkan'ın muhayyer makamındaki şarkısını okur. Jüri, yorumuna hayran kalır ve sınavı birincilikle kazanır.

İstanbul Radyosu Müdürü Mesut Cemil Bey, karşısındaki delikanlıya bakarak ***"Evladım, çok cesur davrandın. Seçtiğin eserler kolay icra edilmez. Ben merak ettim. Acaba kaç şarkı biliyorsun?"*** diye sorar. Yanıt kısa ve nettir: ***"Üç bin efendim."*** Sınav bitiminde kapıda onu bekleyen ise Hayri Terzioğlu'dur.

Zeki Müren'in okuduğu Boğaziçi Lisesi, İstanbul'un

Sezer Güvenirgil ile birlikte "Katibim" filminden bir sahne

köklü liselerindendir. Ekonomik olarak ayrıcalıklı çocukların okuduğu bir lisedir. Müren, Boğaziçi Lisesini birincilikle bitirmiştir. Fenerbahçe kulübünün efsane kalecisi Şükrü Ersoy, sanatçının liseden arkadaşıdır. Ersoy, birlikte okuduğu Zeki Mürenli lise günlerini şöyle anlatır:

"Babam emekli eczacı albaydı. Benim bütün hayalim Fenerbahçe'nin efsane kalecisi Cahit Arman gibi futbolcu olmak ve aşkım olan Fenerbahçe kalesini ondan devralmaktı. Baktılar adam olmuyorum, top peşinde koşuyorum, yatılı okula gönderdiler. Ama ben yine top peşinde koşuyordum ve dersler yerde sürünüyordu.

O zamanlar lisede birkaç sınıf yoktu, tek sınıf vardı ve Zeki bizim sınıftaydı. Sinir bozacak kadar düzenli, çok çalışkan ve çok kibardı. İlk zamanlar ondan hoşlanmıyorduk, o da bizden uzak duruyordu. Hafta sonları büyük bir araba gelip onu alıyor ve pazar akşamları getirip bırakıyordu.

O pazar akşamları kimseyle konuşmaz, kabuğuna çekilirdi. Bir de çarşamba günleri öğleden sonra okuldan izinli olurdu. Müzeyyen Senar'dan ders almaya gittiğini söylemişti.

Bir gün kendime 'Şükrü toriği çalıştır.' dedim. Derslerim kötü, babamla aram iyi değil, gittim Zeki'den derslerime yardımcı olmasını istedim. 'Tabii Şükrü, seve seve…' dedi. İyi de oldu, derslerim düzeldi, evde kredim arttı ve biz çok iyi arkadaş olduk.

Çoğumuzun derslerine yardım etmiştir. Artık arkadaştık ama nasıl yapıyorsa aramızda daima bir mesafe oluyordu ve hiç kimsenin o mesafeyi aşmasına izin vermiyordu. Biz de ona saygı gösteriyorduk. O çok farklıydı ve biz bu durumu doğal karşılıyorduk."

Lise bitip üniversiteye başladığında Hayri Bey, Zeki Müren için Çıra Pazarı'nda bir apartmanın ikinci katında ev kiralar ve evi dayayıp döşer. Yatılı olarak kalması ve ev işlerini yapması için Münevver Hanım'ı ve bazı kuralları öğrenmesi içinde yabancı bir mürebbiyeyi görevlendirir.

Hayri Bey, Zeki Müren'in herhangi bir eksiğinin olmasına izin vermez. Zaman zaman oldukça uzun, dikkat çekici ve özel şoförlü Amerikan arabasıyla, "yeğenim" dediği Zeki Müren'i ziyarete gelir. Ancak asla Zeki Müren'in kaldığı evde kalmaz. Eğer birlikte zaman geçireceklerse İstanbul'un en lüks oteline gider ve yeğeni ile birlikte orada kalır.

"1 Ocak 1951, saat 21.15", Zeki Müren adının İstanbul Radyosundan ilk kez anons edildiği tarihi andır. Orta dalgadan yayın yapan İstanbul Radyosu, o günün koşullarında Türkiye'nin her yerinden dinlenemese de saat 21.15, radyoevinin bilinen, beklenen, klasikleşmiş canlı yayın saatidir. Üstelik bu kez yayın yılbaşının hemen ertesine denk geldiğinden çok insan evinde radyosunun başında olacaktır.

Ancak bu program, dönemin tanınmış isimlerinin tekelindedir. O gün de canlı yayına çıkacak olan Perihan Altındağ Sözeri'dir. Program günü ve saati önceden bellidir, Sözeri'nin yayına çıkacağı çoktan ilan edilmiştir ama sanatçı, canlı yayına saatler kala radyoevine telefon açarak rahatsızlandığını ve programa gelemeyeceğini bildirir.

Sanatçıların canlı performans sergiledikleri programda, doğal olarak zaman zaman bu tür aksaklıklar yaşanmaktadır. Radyoevi buna hazırlıklıdır. Gerek saz heyetinde gerekse yorumcu sanatçıda bir sorun yaşanması durumunda, yerine çağırılacak yedek sanatçı listesi vardır. Ayrıca klasikleşen bu programın sanatçıları, defalarca birlikte çalıştıkları için birbirini yakından tanımakta ve çok sorun olmadan kısa bir provayla canlı yayına çıkabilmektedirler.

Perihan Hanım rahatsızlığını bildirdikten sonra, radyoevi her ne hikmetse Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenci olan ve yedek listede adı bile olmayan, İstanbul Radyosu Stajyer Ses Sanatçısı sınavını kazanmış Zeki Müren'i arar ve canlı yayın için davet eder. Oysa icrası zor, ağır eserlerin okunduğu bu program, kırk beş dakika sürmekte ve canlıdır.

En küçük bir hatanın telafisi mümkün değildir ve sanatçılar arasında ustalık kariyerinin önemli bir aşaması olarak kabul edilmektedir.

Her ne oldu ise olmuş ve Zeki Müren davet edilmiştir. Prova ne zaman yapılacak ne zaman hazırlanılacak soruları artık gereksizdir. Zaten zaman da yeterli değildir ya da tartışılmaz bir el her şeyi hazır hâle getirmiştir. Belki de Rufailer karışmıştır işe ve keramet buradadır.

Zeki Müren, kendi ifadesi ile hicaz dosyasını kapmış, soluğu radyoevinde almış ve yarım saat provadan sonra, büyük kısmı klasiklerden oluşan konserine başlamıştır. Sonuç, tek kelime ile harikuladedir.

Stajyer bir ses sanatçısını böylesi önemli bir programa kimin çıkardığı, nasıl çıkarıldığı artık tartışılamaz bile. Dinleyen herkes büyülenmiş gibidir. O cumartesi akşamı, insanlar radyolarının başında Zeki Müren'i ağlayarak dinlerler. Sonrasında radyo cihazlarının satışında patlama olur. Yanlış radyo cihazı almaktan korkanlar, satıcılara "Bu radyo, Zeki Müren çalan radyo değil mi?" diye sorarlar.

Müren'e saz heyetinde Hakkı Derman, Şükrü Tunar, Necdet Gezen ve Şerif İçli eşlik etmiştir. İlk eser, Griftzen Asım Bey'in hicaz şarkısıdır:

"Her zahm-ı ciğersuze devakar aranılmaz
Açsam da ciğergâhımı yâre yaranılmaz
Eller sarılır zülf-ü perişanım taranılmaz
Açsam da ciğergâhımı yâre yaranılmaz"

Konser, hicaz şarkıların ardından geçiş taksimi ile uşşak makamından şarkılarla devam eder. Programın

sonuna doğru Zeki Müren, temayüllere aykırı olarak Boğaziçi Lisesinden bir arkadaşına ait olan maya ile devam eder ve türkü formunda okuduğu bir eser ile konserini sonlandırır. Kendi damgasını vurarak yaptığı şey kimseyi rahatsız etmediği gibi harika bir final yaratır. Maya şöyledir:

"Yürü dilber yürü, yolundan kalma
Her yüzüne güleni sevdiğim dost olur sanma
Ölümden korkup da sen geri durma
Yiğidin alnına yazılan gelir."

Zeki Müren'i ilk kutlayanlardan biri Hamiyet Yüceses olur. Klasik Türk sanat müziğinin bu dev ismi radyoevine açtığı telefonla "***Seni ağlayarak dinledim yavrum."*** der.

Program bitince İstanbul Radyosu yoğun bir telefon trafiği ile karşı karşıya kalır. Arayanlar Zeki Müren'in kim olduğunu merak etmişlerdir. Ertesi gün çıkan gazeteler ile o haftaki dergilerin de başlıca konusu, bu delikanlının kim olduğudur. Konserin yankısı çok büyük olur.

BEKLENEN ŞARKI...

Hayri Terzioğlu, 1952 sonbaharında İstanbul'a gelerek ortağı İhsan Doruk'la buluşur. Gündem, güzelliğinin ve şöhretinin doruğunda olan oyuncu ve sinema yönetmeni Cahide Sonku ile Zeki Müren'in bir filmde rol almasıdır. Bu, Zeki Müren'in ülke çapında tanınmasının önünü açacaktır.

Ortaklar, Cahide Sonku ile konuşma kararı alırlar. Görevi İhsan Doruk üstlenir. Cahide Hanım, İhsan Bey'in daha önce evlenip boşandığı ve sonra tekrar evlendiği eşidir. Ancak Cahide Hanım, Zeki Müren'le birlikte oynama fikrine pek sıcak bakmaz. ***"Hiçbir film tecrübesi olmayan bir kişiyle oynamam söz konusu bile olamaz, üstelik bu gencin efemine tavırları var."*** diyerek teklife itiraz eder. Fakat İhsan Bey'in ısrarı karşısında çaresiz kalan yıldız oyuncu, gönüllü gönülsüz teklifi kabul etmek zorunda kalır. Ancak bir şartı vardır, şarkılarını dinlediği ama bir kez gördüğü bu genci tanımak istemektedir.

Zeki Müren o sırada üniversitenin ikinci sınıfındadır. İstanbul Radyosundaki unutulmaz konseri ile insanların gönlüne taht kurmuştur. Bazı özel toplantılarda ve gecelerde sahne alan genç sanatçı, radyoevinde çalışmalarını sürdürmekte, hamisi Hayri Terzioğlu erken bulduğu ve izin vermediği için gazinolarda sahne almamaktadır. Radyo yayınının ulaştığı her yerde adı ve ünü sürekli büyüse de radyo yayınının çok fazla ulaşamadığı Anadolu'da yeterince tanınmadığını kendisi de bilmektedir.

İhsan Bey, Cahide Hanım'ın isteği doğrultusunda, Tarabya'daki yalılarında bir tanışma toplantısı düzenler. Yalı, Demokrat Parti iktidarının yarattığı zenginlikle göz kamaştıran, lüksün ve şatafatın sınır tanımaz bir abidesidir. Zaman zaman basında da yer alan şampanyalı partilerin düzenlendiği, iktidar ileri gelenlerinin sıkça bir araya geldikleri önemli bir mekândır.

Hayri Bey, Zeki Müren'i yanına alarak yalıya gider. Kalabalık bir davetli topluluğu vardır. Ev sahibesi Cahide Sonku, muhteşem kıyafeti, göz alıcı takıları ve elinde şampanya kadehi ile Zeki Müren'in yanına gelerek ***"Zeki Bey, biliyorsunuz Hayri Bey kocamın yakın arkadaşı. Sizin yeteneklerinizi hep anlatıyor. Benim de duyumlarım var o yönde. Sonku Film olarak yapımcı şirketim var. Sizin de oynayacağınız bir film konusunda kendisiyle konuştuk. Siz ne dersiniz?"*** diye sorar.

Zeki Müren'in yanıtı çok kibar ve sade olur: ***"Sizin gibi ünlü bir sanatçı ile bir arada oynayabilmek benim için büyük bir onur olur efendim."***

Zeki Müren ve Cahide Sonku

Yalnız Zeki Müren, yalıda tanık olduğu şaşaa ve ihtişamdan sıkılmıştır. O gün kararını alır. Kendi evi her zaman sade olacaktır ve bir daha evlerde yapılan hiç bir toplantı ve davete katılmayacaktır.

Filmin hazırlıkları kamuoyuna duyurulur. Yönetmenler Sami Ayanoğlu ve Orhon Murat Arıburnu, baş kadın oyuncu Cahide Sonku'dur. Senaryosunu Sadık Şendil'in yazdığı filmin oyuncu kadrosu ise dönemin tiyatro kökenli ünlü oyuncuları Bedia Muvahhit, Mucip Arcıman, Sami Ayanoğlu, Hadi Hün, İbrahim Delideniz, Melahat İçli, Jeyan Mahfi Ayral, Talat Artemel, Abdurrahman Palay ve Refik Kemal Arduman'dır.

Filmin adı, "Beklenen Şarkı" olur. Filme adını veren şarkının bestesi Zeki Müren'e, güftesi üniversiteden hocası Sabih Gözen'e aittir:

"Gözlerinin içine başka hayal girmesin
Bana ait çizgiler dikkat et silinmesin
İstersen yum gözlerini tıpkı düşünür gibi
Benden evvel başkası bakıp seni görmesin"

Filmde Zeki Müren, üçü kendi bestesi olan on iki şarkı okuyacaktır. Anlaşma 10 bin lira nakit ödeme ve filmin hasılatının yüzde 10'unun Müren'e verilmesi şartı ile imzalanır. Basın, filmle yakından ilgilenir. Özellikle Radyo Haftası Dergisi çekimleri sürekli izler ve haber yapar.

Film sekiz ayda tamamlanır. Aslında bu süre oldukça uzundur. Ancak Cahide Hanım, birlikte çalışması çok zor bir karakterdir. Ayrıca şöhretinin ve güzelliğinin doruğundadır ve film şirketi ona aittir. Çekimleri uzayan filmin maliyetinin artması ise sorun değildir. Tütün kralı eşi İhsan Doruk için para, pul bile değildir. Cahide Sonku'nun bütün istekleri yerine getirilir ve her şey onun istediği gibi dizayn edilir.

Zeki Müren, o günleri şöyle anlatacaktır:

"Çok gençtim. Böyle bir fırsatın bana çok şeyler getireceğinin farkındaydım. Sabrettim, sabrettim. Tanrı kimseyi Cahide Hanım'la çalışmaya mahkûm etmesin, dedim içimden. Bir yandan öğrenciyim, bir yandan filmin setine koşuyorum… O ise çektiğimiz her sahneyi, olmadı diye tekrar ettiriyordu. Ettiriyordu ama benim elimden fazlası gelmiyordu. En sonunda sahnenin çekimi bitince yüzünü buruşturarak tek kelime söylemeden çekip gidiyordu.

Doğrusunu söylemek gerekirse filmde gördüğünüz Cahide Sonku gerçekten muhteşemdi ve her zaman öyle kaldı. Ona hayran olmamak mümkün değildi. Ama onun dışında bambaşka biriydi. Katlanmak mümkün değildi. Hiç kimse bilmez ama film bittiğinde vallahi de tallahi de kurban kestim."

Film çok büyük bir başarı kazanır, 1milyon liralık gişe yapar. Bu, o günün koşullarında inanılmaz bir hasılattır. Ancak insanlar Cahide Sonku için değil, Zeki Müren'i görmek için salonları doldururlar. Basının ilgisi de Cahide Hanım yerine Zeki Müren'e yönelince filmin çok büyük başarısına rağmen iki sanatçı bir daha bir araya gelmezler.

GAZİNO SAHNELERİNDE 25 YIL

Zeki Müren, 1954 yılı sonunda hâlen hamisi Hayri Terzioğlu'nun kiraladığı apartman dairesinde oturmaktadır. Sadece evin semti değişmiştir. Üniversite bitmiştir. İstanbul Radyosunda ayda iki kez program yapmaktadır. İstanbul dışında birkaç sahne çalışması olmuş ve "Beklenen Şarkı" filmi ile yine inanılmaz bir kitlenin beğenisini kazanmıştır. Ancak hâlâ gazinolarda sahne almamıştır. Yine de kazancı, Hamiyet Yüceses ve Müzeyyen Senar kadar olmasa da fena değildir. Hamisi Hayri Terzioğlu, zaten herhangi bir sıkıntıya asla izin vermemektedir. Ayrıca sanatçının eli çok sıkıdır. Parasına düşkündür ve yaşamı süresince de kimseyle paylaşmayacaktır.

Mart 1955'te, Dolmabahçe'deki Küçük Çiftlik Parkı Gazinosunun sahibi Mahmut Anlar beklenen teklifi yapar. Gecede 1.200 lirayı kabul ettirerek Zeki Müren'i sahneye çıkarmayı başarır.

Sanatçının bir günde alacağı para, o günün koşullarında neredeyse bir milletvekilinin aylığı (1.400 lira) kadardır. Üstelik vergiler Mahmut Bey'e aittir. Zeki Müren, sahne hayatı boyunca gazinolar tarihinde en yüksek ücreti alan sanatçı olmuştur. Kimse ondan yüksek ücret alamamış hatta onun aldığı ücrete yaklaşamamıştır.

Zeki Müren, sahneye ilk kez 26 Mayıs 1955 gecesi çıkar. On beş şarkılık programı bittiğinde ise dinleyicileri sahneden inmesine izin vermezler. Küçük Çiftlik Parkı Gazinosu'nda yer yerinden oynar. Alkışlar, tebrikler, çığlıklar… İstanbul İstanbul olalı böyle bir gece görmemiştir. Programı süresinde iki kez kıyafet değiştirir. Önce beyaz, sonra bordo frak giyer ve taktığı incili papyon, uzun tartışmalara yol açar. Ancak o polemiğe girmez. Yapmak istediklerini çatışmadan yapacaktır.

Sahne almadığı günlerde diğer gazinoları dolaşır ve dinleyicileri, sanatçıları izler. Sonunda kararını verir, değişiklik yapacaktır. Gazino sahibi ile Hayri Bey'in avukatlarının hazırladığı 20 maddelik bir mukavele yapar. Bütün istekleri anlaşma ile garanti altına alınır. (4)

Sahne, "T" şeklinde düzenlenecektir. Artık dinleyiciye asla sırt dönülmeyecek, en az 12 kişiden oluşan saz heyeti, ön planda ve tek tip takım elbiseli olup şık giyinecektir. Saz heyetinde kimlerin olacağını ise sanatçı belirleyecektir. Sabit mikrofon yerinekordonlu mikrofon, vokalist ve renkli ışık, sahnede ilk kez onu tarafından kullanılacaktır.

Her gece saat 23.30'da sahne Zeki Müren'e devredilecektir. Başka hiçbir soliste yedi kişiden fazla saz refakat etmeyecektir.

Sanatçı, Demokrat Parti ile değişen Türkiye'yi izlemiş ve gazinolara gelen eğitimli, Türk musikisi hayranı dinleyicilerin yerini, paralı ve başka şeylerden zevk alan izleyici kitlesinin aldığını görmüştür.

İzleyiciler artık sadece musiki zevkinin tatmini için değil, sahne şovları görmek istediği için de gazinolara gelmektedir ve o bunu hakkıyla yapacaktır. Kısa bir süre sonra birçok izleyici, "Zeki Müren bu akşam ne giymiş?" diyerek sahne aldığı gazinoya akacaktır.

"O zamana kadar sahnenin yıldızları olan dört büyükler Safiye Ayla, Müzeyyen Senar, Hamiyet Yüceses ve Perihan Altındağ'dır. Erkek olarak Münir Nurettin, büyük bir ustadır. Onları Sabite Tur Gülerman takip etmektedir. Ayrıca Mediha Demirkıran da vardır. Mualla Mukadder ise arada bir görünüp kaybolmaktadır. Gönül Yazar ise tüm sevimliliği ile onları takip etmektedir. Gönül Akkor ise henüz ufukta görünmemektedir.

Tamamı hanım olan bu dört büyükler, sahneye istedikleri gibi allı pullu kıyafetlerle çıkmakta ve bu, asla yadırganmamaktadır. Erkeklerin Zeki Müren bir adım atana kadar böyle bir lüksleri yoktur. O da başlangıçta frak veya takım elbise giyecektir ama kısa bir süre sonra şovuna başlayacaktır. Bu, zaten onun içinden gelmektedir." (5)

Harp okulu öğrencileri, 1955 yılının 19 Mayıs törenlerinde gelenekselleşen vals gösterilerini "Mavi Tuna", "Tuna Dalgaları" gibi besteler yerine, genç sanatçı Zeki Müren'in "Beklenen Şarkı" isimli bestesi eşliğinde gerçekleştirirler. Askerler sert adımlar yerine, yumuşak Zeki Müren adımlarıyla yürümeyi tercih ederler.

Artık her şey daha güzel olacaktır. Ancak Zeki Müren dertlidir. Yardımcısı Berrin Hanım'a içini çekerek ***"Her şey çok iyi ama güzel Allah'ım bana neden 10 santim daha boy vermedin ki?"*** diye yakınır.

Oysa bütün dertler keşke böyle olsadır. Takvimler Mayıs 1960'ı işaret etmektedir. Beklenen kıvılcım, beş yıl önce yumuşak adımlarla yürüyen harp okulu öğrencilerinden gelir. "555K" adı verilen "Beşinci ayın beşinci günü, saat beşte, Kızılay'da" duyurusu ile bu kez sert adımlarla, Demokrat Parti iktidarına karşı yürüyüş gerçekleştirirler.

(4) İşte Benim Zeki Müren,Derleyici Derya Bengi, Yapı Kredi Yayınları, s.286-287.
(5) Radi Dikici, Aşkın Kavurduğu Güneş, Zeki Müren, s.65.

Zeki Müren ve Müzeyyen Senar

Türkiye artık "her 10 yılda bir darbe" dönemini açacak olan günlere çok yakındır. Kışlalarına sabah girip akşam mesai bitiminde çıkan silahlı güç, 27 Mayıs'ta bu kez, bir gün önce girdiği ve mesaisi bittiğinde terk etmediği kışlasından sabaha karşı çıkar ve iktidara el koyduklarını açıklar.

Başbakan Adnan Menderes'in ricasıyla 1959'da Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanı olan Hayri Terzioğlu, darbe günü, Demokrat Parti'nin önde gelen kadroları ile beraber gözaltına alınır ve Selimiye Kışlası'na götürülür.

Hayri Bey ve Zeki Müren ilişkisinin arasına dikenli teller ve süngü girer. Sanatçı, hamisi ile uzun zaman görüşmez. Sonrasında ise zaman zaman Hayri Terzioğlu İstanbul'a geldiğinde Zeki Müren onu, Zeki Müren Bursa'ya gittiğinde ise Hayri Bey onu ağırlar.

Zeki Müren, başrolü oynaması kaydıyla sunulan "Kız Mehmet" isimli sinema filmi senaryosunu bu günlerde reddeder ama 1965 yılında Robert Anderson tarafından yazılan ve eşcinsel bir oyun olduğu gerekçesiyle bazı ülkelerde yasaklanan *Çay ve Sempati* adlı tiyatro oyununda tereddütsüz yer alır .

Arena Tiyatrosu'da Cüneyt Gökçer yönetiminde sergilenen oyunda, efemine bir genç olan Tommy Lee karakterini canlandırır. Cesaret edilip bu oyunun Türkiye'de sahnelenmesinde sanatçının önemli rolü olur. Müren, oyun ile ilgili duygularını şöyle özetler:

"Robert Anderson sanki bu oyunu benim için yazmış."

Aynı yıl 100'e yakın şiirinin yer aldığı *Bıldırcın Yağmuru* adlı şiir kitabı yayımlanır. Halk ise artık hayranlıkla onu izlemektedir.

Zeki Müren, takım elbiseli bir ses sanatçısı iken marjinal kostümlü bir kimliğe bürünür. Türkiye gibi tutucu bir ülkede radikalleşmeye adım atar. Özel olarak yaptırdığı 32 santim topuklu çizmeleriyle ve "Mısır Firavunu" ya da "Ayda Yürüyen Prens" isimlerini verdiği kostümleriyle sahneye çıkar.

Her yaptığını halka sunmayı başarır. Olay olur ama hiçbir şey onu kendi gündeminden koparamaz ***"Hanımlara öncülük ediyorum. Bakınız, şimdi yüzüme yaptığım çillerle çil modasını takip ediyorum."*** der.

Antalya halkı 1969'daki Aspendos konserinden sonra ona "Müziğin Paşası" lakabını takar. Müren, bu lakaptan memnuniyet duyar.

Sadece sahnesini değil, kendisini de bir sanat eserine çevirir. Dev tüylü, işlemeli, pullu, taşlı, rengârenk, çılgın kıyafetleri dünya şimdilerde Lady Gaga ile tanısa da Türkiye bu tarza Zeki Müren'den aşinadır. "Uzay Yolu" kostümünde apartman topuklu lame çizmeleri ve lame mini şortu ile göz dolduran sanatçının 1970'te İzmir Fuarı'na gelişi olay olur. Çiğli Havaalanı'nda uçaktan mini etek giymiş olarak iner. Roma askerlerinin ve gladyatörlerin eşlik ettiği atlı Roma savaş arabasına binerek, Büyük Efes Oteli'ne büyük bir kortejle gider.

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün 1970'lerin ortalarında Çankaya Köşkü'nde sanatçılara verdiği kokteylin sürpriz ismi Zeki Müren olur. 28 santimlik apartman topuklu ayakkabıları ile davete katılanları şaşkına çevirir. Ertesi gün bazı gazeteler "Cumhurbaşkanının karşısına böyle çıkılır mı?" diye manşetten tepki gösterseler de o kimseyle polemiğe girmeyecektir.

Yılmaz Özdil, 30 Haziran 2015 tarihli Sözcü gazetesinde yayımlanan köşe yazısında, ***"Türkiye için yaşayan, malını mülkünü orduya ve eğitime vakfeden, hayatımda tanıdığım en cesur, en yurtsever insanlardan ve bu vatanın en onurlu evlatlarından biri."*** olarak tanımladığı Müren'in tarzını ve tavrını şu alıntılarla anlatır:

"Bir tarafta sahneye etekle çıkan Zeki Müren, öbür tarafta o gazinoyu hınca hınç dolduran başörtülü teyzeler, sakallı hacı amcalar, çocuklu aile matineleri… Sabahattin Eyüboğlu 'Türkiye'nin sosyolojisini anlamak isteyenler, mutlaka Zeki Müren'li gazinoya gitmeli.' demiş. Nezihe Araz ise kadınlarla ilişkisini şu çarpıcı kelimelerle ifade eder:

"Kendine has şarkılarıyla söz atıyor, sitem ediyor, tehdit ediyor, davet ediyor, naz ve işve ediyor, göz kırpıyor, buseler gönderiyor. Ve kadınlar… Bütün baskıları kaldırmış, bütün yasaklara isyan etmiş, bütün tıpaları atmış, şartsız, kayıtsız, pervazsız, o sahnedekine, yalnız ona dönmüş. Sanki dünyada o an, sadece o beyaz smokinli genç adam var. Hayatlarında sadece tahayyül ettikleri, filmlerde seyrettikleri, o şaşaalı, şehvetli, yasak hayatı, burada, onunla yaşıyorlar."

Sanatçı 1970'lerde öylesine popüler olur ki adı tavlada 6-4 zar ile alınan kapıya, örgü motiflerine ve hatta şekerleme çeşitlerine adı verilir.

"Zeki Müren kapısı", "Zeki Müren kirpiği" ve "Zeki Müren göbeği" sözcükleri dilimize eklenir ve "Zeki Müren Türkçesi" başlığı açılır.

Radyoda tanıtımını yaptığı ürünün reklamında söylediği ***"Gözünüz yolda, kulağınız bende olsun."*** sözleri dillere pelesenk olur.

Hepsi gişe rekorları kıran 18 film çevirir ve dublajlarını kendisi yapar. Filmlerinde çoğunda, halktan kişileri, sade, dürüst, yufka yürekli delikanlıları oynar. Altın Kafes'in tamirci çırağı, Hindistan Cevizi'nin maceraperest serserisi, İstanbul Kaldırımları'nın sokak şarkıcısı, Bahçevan'ın kentsel dönüşüme direnen zerzevatçısıdır. Düğün Gecesi'nde, ***"Ben senin gibi hanım hanımcık erkeklerden hoşlanmam"*** diyen Türkan Şoray'a nispet olsun diye karate ve halter çalışan, barlarda kavga çıkaran bir Zeki Müren olur.

Rol icabı traktör bile kullanır ama hiç ehliyeti olmamıştır.

Fahrettin Aslan'a ait Maksim Gazinosu'nda on bir yıl aralıksız Behiye Aksoy ile dönüşümlü olarak sahne alır. Sahneye salıncaklarla iner, karlar yağdırır, şelaleler akıtır. En uçuk ve en açık kıyafetleri orada dener.

1976'da Londra'da Royal Albert Hall'da konser vererek bu mekânda sahne alan ilk Türk sanatçı olur.

Batı müziği sanatçıları gazinolarda çalışmalarını ona borçludur. Ajda Pekkan'ı program yaptığı Maksim'de ilk kez o sahneye çıkarır ve gazinolarda bu tarzın yolu açılır.

Yazları Bodrum'da geçiren sanatçı, İstanbul'da bulunduğu kış aylarında Taksim'deki Valentino Bar'a gider. Barda üstünde fotoğrafının asılı olduğu, ters çevrilmiş kadehi ile incecik vazoda her gün yenilenen bir taze kırmızı gülün bulunduğu ve gelse de gelmese de kimsenin oturmadığı masası vardır. Zeki Müren'in aracı barın kapısına yanaştığında müzik yayını kesilir, onun şarkıları çalmaya başlar ve müşteriler Zeki Müren'in geldiğini anlarlar.

Zeki Müren ve Bodrum 1980 yılının sonuna doğru sahneleri bırakan Zeki Müren, Bodrum'daki evine çekilir. Aslında Bodrum hayatında hep var olmuştur. Şimdi müze olan evini 1977'de almıştır. Son konserini 1984'te Bodrum Kalesi'nde verir ve bu konserin geliri Bodrum Antik Tiyatrosu'nun restorasyonuna ayrılır.

Bodrum halkı da Zeki Müren'i sevgi ve saygıyla bağrına basar. Akşam olduğu zaman bir kuğu endamıyla Halikarnas Limanı'nın giriş yolunda gözükmesi en çok seyyar fotoğrafçıları sevindirir. Bu sevgi seli, ona "Bodrum Paşası" unvanını getirir. Zeki Müren'in Bodrum seçimi bilinçlidir. Zarafetin sanatçısı, güzelliğe düşkündür. Bodrum'u anlatırken cümlelerini aşktan ve güzellikten seçer:

"Beni muhabbetle saran ve sinesine basan hakiki Bodrumluların jestleri ve tabiat güzelliği ve de mevsimlerin ılık geçişi aşık etti beni bu enfes ve bembeyaz şehre... Evet 'şehir' diyorum çünkü şehirdir. Aşk şehridir, meşk şehridir, duygu şehridir ve ıstırapların da meydana çıkarıldığı değişik gecelerin şehridir. Bazen el ele en büyük aşkı tadarak Bodrum'a gelen kişiler bakarsınız nişan yüzüklerini denize atarlar ve ayrılır giderler.
Bazen de -ki bu söylediğim daha çok olur- burada tanışırlar, burada nişan takarlar, senesinde evli gelirler. İki sene sonra geldiklerinde bir de bebek vardır kucaklarında... Bodrum uğurlu yerdir."

Bodrum'da verdiği konserlerden ücret almaz. O dışarı çıktığında esnaf seferber olur. Sanatçının oturduğu mekânlar dolar taşar. Ancak kuralları vardır. Hesabını ödemediği hiçbir masaya oturmaz ve sadece kendi hesabını öder.

Bodrumlular onu her sabah başında kasketi ve gözünde siyah gözlüğü ile Bardakçı Koyu'nda görürler. İnsanlar onunla fotoğraf çektirmek, konuşmak için kuyruğa girerler. Kimseyi kırmaz, yüzündeki gülümseme asla kaybolmaz ve her biriyle ayrı ayrı fotoğraf çektirmekten kaçınmaz.

Akşamları Barlar Sokağı'ndaki Veli Bar'a gider; duvar kenarında, sokağa bakan, üzeri bordo saten örtülü yuvarlak masada oturur. Masanın üstünde ise ince bir vazonun içinde her zaman taze bir kırmızı gül bulunur. O masaya Zeki Müren'den başka hiç kimse oturamaz. Gelmediği gecelerde boş kalır. Zeki Müren, Bodrum'daki evinde inzivaya çekildikten sonra masa uzun yıllar boş kalmıştır.

Son yıllarında aşırı kilo alan ve ciddi sağlık sorunları yaşayan sanatçı, Bodrum'daki evinde inzivaya çekilir. Evde çalışan hizmetli karıkoca ve yakın bir iki dostundan başka kimsenin kendisini görmesine izin vermez. İç dünyasına kapanan Zeki Müren,

sevenlerinin onu en son sahnelerde ve ekranlarda gördüğü gibi hatırlamasını ister.

Yine de hayranları onu yalnız bırakmaz. Bir türlü cevaplanmayan telefonlar üzerine arıza söylentileri çıkınca Bodrum PTT'si, sanatçının telefonun fişini çekmiş olabileceğini açıklamak zorunda kalır.

24 Eylül 1996 günü ise TRT İzmir Televizyonunda kendisi için düzenlenen tören sırasında geçirdiği kalp krizi sonucu hayata gözlerini yumar. Törende kendisine, İstanbul Radyosuna ilk çıktığında şarkılarını okuduğu 12 numaralı mikrofon hediye edilmiştir. Ancak Zeki Müren bu duygu yükünü kaldıramaz. Kendi deyimi ile TRT'de doğmuştur ve TRT'de hayata gözlerini kapar.

Cenazesi büyük bir halk kalabalığının katıldığı bir törenle kaldırılır. Doğum yeri olan Bursa'da Emirsultan Mezarlığı'na defnedilir. Tüm malvarlığını Türk Silahlı Kuvvetleri Mehmetçik Vakfına ve Türk Eğitim Vakfına bırakır.

Ölümünün ardından sanatçının Bodrum'da yaşadığı evi, Kültür Bakanlığıyla yapılan protokol ile "Zeki Müren Sanat Müzesi"ne dönüştürülür ve 8 Haziran 2000 tarihinde ziyarete açılır. Evinin bulunduğu caddeye Zeki Müren Caddesi adı verilir. Bodrum'da denize girdiği Bardakçı Koyu ise "Zeki Müren Koyu" olarak anılır.

Yaşlısı, genci, aşığı, dertlisi toplumun hemen hemen her kesimine hitap eden eserleriyle, sesinin duruluğu ve güzel tınısıyla, makyajı, topuklu ayakkabıları, ojeli, uzun tırnakları ve tasarımlarını kendi yaptığı farklı sahne kıyafetleriyle ezberimizi bozan ve birçok tabuyu yıkan Zeki Müren, özel hayatı yerine sesi ve sanatıyla müzikseverleri kendine hayran bırakmıştır.

Sadece yaşadığı dönemde değil günümüzde de aykırı sayılabilecek olan sanatçı, tepki almak bir yana, müzikseverlerin hayranlıkla takip ettiği ve avuçlarını patlatırcasına alkışladığı bir sanatçı olmuştur.

Yaşamı boyunca toplumdaki erkek-kadın algısına ve sınırlara aleni meydan okumuştur. Ancak bunu savaşçı bir kimlikle değil, zarafetle yapmıştır. Kendisi gibi olamayanların toplumunda kendi olmanın gücünü yansıtmıştır.

Araladığı perdede bir kuğu edasıyla süzülürken, cesaret edilemeyip ona sorulamayan ve boğaza düğümlenen asıl sorunun, nezaketle örülmüş canlı yanıtı olmuştur.

İma yoluyla ifade edilse de açıkça değinilmekten dikkatle kaçınılan bir özel hayatı olmuştur. Sanat hayatı boyunca birçok gazeteciyle yapmış olduğu söyleşide, röportajda tercihlerini hiçbir zaman tartışmaya açmamıştır. Röportajlarında tek kelimeyle net bir cevap almak isteyen soru sahipleri, cesaret edip doğrudan soramamışlardır. Sanatçının yaptığı her şeyi halkın kabülüne sunmuş olmasının, yeteneklerinin tartışılmamasının, ince zekâsının, özeninin ve nezaketinin bunda etkisi büyüktür.

Zeki Müren, kendisi ile röportaj yapan gazeteci Savaş Ay'ın sormak istediği asıl soruyu bir türlü soramayıp zorlandığını görünce ***"Ben Bodrum'da niçin Bardakçı Koyu'nda denize girerim bilir misiniz? Bu koy mitolojide Hermafrodit öyküsünün yaşandığı koydur. İki ruhlu olmayı anlamanız için bu öyküyü okumanız lazım."*** diyecek kadar naif ve yol gösterecek kadar birikimli ve naziktir.

Repertuarının sınırsızlığı, insan davranışlarının sınırlandırılamayacağının açık bir manifestosudur. Klasik Türk sanat müziğinin yorumu en zor eserlerinden Türk sanat müziğine; Türk halk müziğinin yüzlerce yıllık türkülerinden, ağıtlarından göbek havalarına; arabesk şarkılardan popüler pop parçalarına kadar uzanan çok geniş ve rengarenk bir repertuar ile gönülleri fethetmiş, besteleri ile mest etmiştir. Türkiye'ye sahne şovunu dolu dolu yaşatmıştır.

O, feminen sahne kıyafetlerinin içinde epilasyonlu, ojeli, cımbızlı, rujludur. Frakının altında apartman topukludur. Sahnede etek, topuklu ayakkabı giyendir. Takım elbisesinin içinde papyonu incilerle süslü olandır. Kendi tasarladığı janjanlı, allı pullu, rengarenk elbiselere isimler veren ve bunları aykırılık saymadan, çatışmadan kabul etmemizi ve yeni ne yapacak diye merakla takip etmemizi sağlayandır.

Konseri sırasında sekiz elbise değiştirdiğinde hayranlıkla izlememizi ve "Cicilerimi değiştirip geliyorum." dediğinde "Acaba bu kez ne giyecek?" diyerek beklememizi başarandır.

Sahnede erkekler tarafından gül yağmuruna tutulan, onlara göz süzen, işve ve eda yapan sanatçı, filmlerinde ise doğrudan Zeki Müren olarak toplumdaki erkek rolünü oynamıştır. Biraz çıtkırıldımdır ama kadınlardan hoşlanan, sevgilisi olan, ihanete uğrayan ve yeri geldiğinde sert yapan erkek rolüdür oynadığı.

Birçok nedenle şov ve sanat dünyamızdan bir Zeki Müren sadece gelip geçmemiştir. Yıllar sonra bize ***"İsmim Mesut, göbek adım Bahtiyar, yıllarca hep böyle bildiniz siz…"*** diye seslendiğinde biz Mesut Bahtiyar'dan şarkılar dinleyip mest olmuştuk. O bizi çok sevmişti, biz de onu çok sevmiştik.

Kimselere benzemeyen özel melankolik ses rengi, söz dokularına ve dile olan hakimiyeti, yorumculuğunun gücü ve eşsizliği, en popüler şarkıları bile yorumlarken attığı Zeki Müren imzası farkı, kostümlerden dekora, sahneye getirdiği yenilikleri, her adımda dozunu arttırdığı cesareti, coşkulu ve tutkulu ruhu, uçlarda yaşayan duyguları, nezaketi, zarafeti, dinleyicisine olan saygısı ve özeni ile en çok da kendi olan sahiciliği ve samimiyeti ile Zeki Müren, Türkiye'nin ilk ve tek "Sanat Güneşi"dir. Sivil paşasıdır ve paşa aynı zamanda bir kelebek türüdür.

Bizde bıraktığın izler ve sana ait çizgiler, hiç mi hiç silinmesin.

VEDA SÖZLERİ

Öpüyorum sizleri.
Varolun efendim.
Hürmetlerim sonsuz efendim.
Lütfen kabul edin,
Saygım sonsuzdur efendim.
Bunu sizler de biliyorsunuz efendim.
Ben de sevgilerinizden eminim efendim.
Bana güç veren odur efendim.
Sayelerinizde yaşıyorum efendim.
Allahaısmarladık.

Alkışlarla Yaşıyorum
evgi dolu birdünyam var, dört yanımda tüm insanlar
Dünya malı neye yarar? Dostluklarla yaşıyorum
Şiirlerde, romanlarda,
Gelmiş geçmiş zamanlarda,
Tamburlarda, kemanlarda, şarkılarla yaşıyorum
Sevgilerden nakışlarla, mutlu mutsuz bakışlarla
Kalpten kalbe akışlarla yaşıyorum

Ben de sevdim birzamanlar, içimde bin hatıra var
Herkes hayatını yaşar, anılarla yaşıyorum
Ne köşklerde ne sarayda
Ne dünyada ne de ayda
Benim yerim çok uzakta dualarla yaşıyorum
Şarkılara duygu seren, çilelere göğüsgeren
Dertli gönüllere giren işte benim Zeki Müren
Kimsesizlerin kimsesiziyim; kimsesizim
Yalnızların yalnızıyım; yalnızım
Dertlilerin dertlisiyim; dertliyim
Aşıkların aşkıyım; aşıkım
İsmim Mesut, göbek adım Bahtiyar
Yıllarca hep böylebildiniz siz;
Mesut Bahtiyar'dan şarkılar dinlediniz...

ZEKİ MÜREN'İN ALBÜMLERİ

Senede Bir Gün (1970)
Pırlanta 1 (1973)
Pırlanta 2 (1973)
Pırlanta 3 (1973)
Pırlanta 4 (1973)
Hatıra (1973)
Anılarım (1974)
Mücevher (1975)
Güneşin Oğlu (1976)
Nazar Boncuğu (1977)
Sükse (1978)
Kahır Mektubu (1981)
Eskimeyen Dost (1982)
Hayat Öpücüğü (1984)
Masal (1985)
Helal Olsun (1986)
Aşk Kurbanı (1987)
Gözlerin Doğuyor Gecelerime (1988)
Ayrıldık İşte (1989)
Karanlıklar Güneşi (1989)
Zirvedeki Şarkılar (1989)
Dilek Çeşmesi (1989)
Bir Tatlı Tebessüm (1990)
Doruktaki Nağmeler (1991)
Sorma (1992)

ÖLÜMÜNDEN SONRA YAYINLANAN ALBÜMLERİ

Muazzez Abacı & Zeki Müren Düet (2000)
Selahattin Pınar Şarkıları (2005)
Sadettin Kaynak Şarkıları (2005)
Zeki Müren: 1955-1963 Kayıtları (2005)
Batmayan Güneş (2006)

Yukarıda belirtilenler dışında 1968-1974 yılları arasında Grafson Plak'tan kendi adıyla anılan on iki farklı albüm daha yayınlanmıştır.

Alejandra Labastida ve Gürsoy Doğtaş, ***"Melankolik Sesin Siyaseti: Zeki Müren'in Kahır Mektubu"*** başlığı taşıyan araştırmalarında, Zeki Müren'in 12 Eylül 1980 darbesinin hemen sonrasında kaydedilmiş ancak darbecilerin sanatçıya yönelik yasakları nedeniyle sahnelerde icra edilememiş eserini sosyolojik ve siyasi olarak irdelemişlerdir.

1981 yılında çıkan ve en uzun şarkı unvanını elinde bulunduran 28 dakikalık Kahır Mektubu, araştırmacılar tarafından ***"Arabesk müziğin tüm ruh hâli bu isimde toplanmıştır. Çaresiz bir kara sevdanın tetiklediği acıtan bir melankoli, dipsiz bir keder. Müren dinleyicinin teslimiyete yatkın duygusal eğilimlerine hitap eder ve bunları başarıyla teşvik eder. 28 dakikalık alışılmadık uzunluğuyla Kahır Mektubu albümü, bu anlamda onun başyapıtı…"*** olarak tanımlanmıştır.

Bestesi Muzaffer Özpınar, güftesi henüz üniversitede öğrenci olan Ahmet Selçuk İlkan'a ait olan eser için Melankolik Sesin Siyaseti'nde şu görüşlere yer veriliyor:

"Arabesk müzik Türk kültürel hayatının önemli bir parçasıdır. Kırsal kesimlerden şehirlere ya da yurt dışına göç etmiş milyonlarca insanın sesi olmuş gibidir. Fakat bu müzik türüne özgü ruh hâli, çaresiz ve kuvvetli melankolidir. Arap müziğini model alır ve bu nedenle Türk kültürünün kimi kesimlerinde tartışmalıdır. Arabesk müzik bu bakımdan, kökleri Türkiye Cumhuriyeti'nin geniş kapsamlı reformlarla kuruluşuna kadar uzanan ve kültürel yönelimler için ideolojik savaşların yürütüldüğü bir savaş meydanı olmuştur. Bu gerilim hattında Zeki Müren'in arabesk müziği kilit bir noktadır. Bir yandan dinleyicisinin teslimiyete yakın duygusal eğilimlerine hitap eder ve bunları mükemmel şekilde ortaya çıkarır, diğer yandan ülkenin genellikle bu tür müziği reddeden Kemalist elitine mensuptur.

Arabesk müziğe hüzün hâkim olmasına rağmen Zeki Müren bu hissi kısmen pop müziğini temel alan veya ince bir şekilde tarihi (Roma antik dönemine dek uzanan) kostümlere atıf yapan frapan kostümleriyle dengelemiştir. Bu yolla heteronormatif erkek imajının altını oymuştur. Cinsellik ve cinsiyete karşı bu muğlaklıkları sürdürmek, kurgulanmış doğallık ve normalliği bir yön olarak talep eden ve yoldan sapanları cezalandıran heteronormatif güce karşı kuvvetli bir pozisyon almayı gerekli kılar.

Kenan Evren'in 12 Eylül 1980 darbesinin ertesi yılı yayımlanan bu albümün etki alanı o dönemde oldukça sınırlı kalmıştır. Zeki Müren yıllardır bilinen ve meşhur bir sanatçı olmasına rağmen, televizyon ve radyo kanallarına onun müziklerini yayımlamamaları telkin edilmişti. Ayrıca sahneye çıkması yasaklanmış ve bu nedenle İstanbul'un yarı mahrem gazino sahnelerinden uzak kalmıştır. Cuntanın isteği Müren'i kamusal alandan silmekti. Ordunun gözünde Müren, frapan kostümleri ve performanslarıyla, sınırlayıcı ve heteronormatif erkek imajının altını oymaktaydı.

1970 ve 80'lerde Zeki Müren'in içinde bulunduğu sosyal dünya, çağdaşı olan diğer arabesk sanatçılardan çok farklıdır. O da ünlü meslektaşları Orhan Gencebay, İbrahim Tatlıses, Ferdi Tayfur, Müslüm Gürses gibi İstanbul'a taşınmıştır ama şehrin varoşlarından kültürel merkezine ilerlemek zorunda kalmamıştır. Klasik Türk Müziği eğitiminin de dahil olduğu elitist eğitim hayatına İstanbul'da başlar ve burada tamamlar. 1950'li yıların canlı radyo konserlerinden itibaren şehrin kültür merkezinde yer alır.

Yine de hassas arabesk dinleyicisinin -görüntü, yaşam hikayesi ve hüzün karışımı- 'samimiyet' arayışını isabetli bir şekilde anlayıp onlara hitap edebilmiştir. Müren, dinleyicinin anlattığı her derdin samimiyetine inanmayacağını bilir ve arabeskin tipik konularından bir seçki yapar. Kendi yaşam hikâyesiyle uyuşmayan gurbet, yokluk ya da sosyal kadercilik gibi konuları bir kenara kaldırır. Fakat aşk acısı, yalnızlık, hüzün, fânilik meslektaşlarıyla paylaştığı konulardır.

İdeolojik olarak tamamen Batı'ya yönelim Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne rejim değişikliği ile başlamıştır. Genç rejim otoriter bir şekilde, cebren kendini eski rejimden büyük oranda ayıran yeni bir kültürel alan kurmuştur. Kültür kuramcısı ve modernleşme döneminin şef ideoloğu Ziya Gökalp müziği modernleşme yolunda bilhassa uygun araç olarak görmüştür. Osmanlı klasik müziğini, kökleri iç karartıcı monotonluktaki Bizans müziğine dayanan hasta bir müzik olarak göstermiş; zevkin geniş kapsamlı yeniden programlanması 'Batı' klasik müziğine yönelik olarak gerçekleşmiştir.

1930 ve 1950'ler boyunca Arapça müzik ve filmler stratejik olarak kötülenmiş ve sansürlenmiştir. Ne var ki bu çaba gerginlik ve direnişle karşılanmıştır. Karşı bir hareket olarak bu yasaklı müzik sahiplenilmiş, Türkçe versiyonları yapılmıştır. 1950'lerin ortasında kırsal kesimlerden büyük şehirlere yeni bir hayat aramaya gelenlerin iç göçü bu müziği esaslı bir şekilde etkiler ve ticari başarısına katkıda bulunur.

Kenan Evren'in askeri darbesi bu kuruluş yıllarından kalma husumeti canlandırır. Kültürel elit arabeski reddeder, fakat nüfusun büyük kısmı zevklerin dikte edilmesini istemez. Bu karşıtlığı bugün dahi gözlemlemek mümkündür. Askeri cunta Zeki Müren'in arabesk müziğine ve kataritik etkisine açık bir sindirme ve tehdit ortamı ile karşılık vermiştir. El koyduğu devlet gücünü kullanarak duygusal bir korku rejimini uygulamaya geçirir. Buna sendikaların, muhalif politikacıların ve Zeki Müren gibi sanatçıların susturulması da dahildir.

Her şeye rağmen Zeki Müren'in müziği, askeri cuntadan beri sınırlı ve kontrol altında tutulan kamusal alanda yayılmıştır. Bu yayılma ordunun yönetiminde bulunan radyo ve televizyon gibi resmi kanallar üzerinden değil, geleneksel kahve ve meyhane ya da taksiler, dolmuşlar gibi arabesk müziğin çalmaya devam ettiği gayrı resmi kanallardan gerçekleştirilmiştir.

Bu heterotopyalarda Müren'in sesi ve müziği döngü hâlinde tekrarlanır. Bu mekânlar müziği sıkıştırılmak istendiği köşelerden çıkarıp şehre taşıyarak devletin dikte ettiği duygusal rejimin dengesini bozar… Zeki Müren sesinin etkileyici başarısı kamusal alanda yasaklı olmasına rağmen, bilerek ya da bilmeyerek sesleri duyulmayanlara bir çeşit protez işlevi görmüş olasındadır. Bu anlamda Müren kelimenin tam anlamıyla kederin sesi hâline gelir, Türkiye'nin biyopolitikası teşhir edilmiş olur. Büyük bir kesimin ve onların hislerinin bastırılmasına dayanan toplumsal bir kavramın bertaraf edildiği bir boyut sunar."

Koç Üniversitesi Yayınları tarafından basılan Martin Stokes'e * ait *Aşk Cumhuriyeti*, *Türk Popüler Müziğinde Kültürel Mahrem* kitabının *Zeki Müren: Sanat Güneşi, Sesin Faziletleri* başlığında şu görüşlere yer verilmiştir:

"Müren'in sesi sık sık 'yumuşak, kadife gibi' diye tanımlanmıştı. Bu 'yumuşaklık' disiplin edici belli bir güçle iç içeydi. Ya da bunun bizatihi bir niteliğiydi. 'Vahşi' şarkı sözleri ehlileştirilmiş, dingin ve sükûnet içinde söylenmişti. Yine de disiplin sağlayan bu işlemde şiddet veya güç yoktu. Huzurlu bir şekilde pırıl pırıl akan bir sesti bu. Her şeyin ötesinde sivil bir sesti. Müren'in sesi 'nezaket' taşıyordu. Yine de dikkatlere hükmediyordu: Bu 'etkili' bir sesti, aynı anda hem 'dokunaklı' hem de 'etkileyiciydi'. İnsanları kısmen hüzünlü, kısmen keyifli kılarak kısmen de ruhani bir kendinden geçişe yol açarak 'mest' ederdi. Müren'in sesi 'füsunkâr' olarak tarif edilmişti. Müren, geleneksel Türk halk müziği ölçütlerine göre dinleyicileri 'yakmak' ya da onlara saldırmak niyetli bir ses değil, daha ziyade yatıştırmak ve ikna etmek üzere yola çıkan bir sesti. Bu aynı zamanda da bir 'uyum' niteliği taşırdı. Bu ifade yurttaşlıkla ilgili çağrışımlara sahiptir; makullüğü, düşünceliliği ve toplumun hayrını gözetmeyi işaret eder… Gerek müzik gerekse metin itibariyle berraklık ve bu berraklığı bulanıklaştırabilecek hatalardan kaçınma, özelliklerdir. Bunlar, anlaşılabilirlik ve iletişim ilkelerine saygı gösterilen temel yurttaşlık kuralları ve dinleyiciler ile müzik gelenekleri taşıyıcılarının benimsediği temel kurallardır.

Müren'in sözlere, telaffuza, metinlere, entonasyona sürekli özen göstermesi ve makam icralarındaki duruluğu hiç değişmemiştir. Dolayısıyla uyum Türk yorumcular için, farklı tarzlar içinde gezinebilme becerisine ve de kişinin vokal bütünlüğünden taviz vermeden piyasanın taleplerine ayak uydurmasına da karşılık geliyordu. Müren söz konusu olduğunda 'vokal bütünlüğü' özellikle telaffuzla ilgiliydi. Türk dilinde, telaffuza saygı duyulur. Bu saygı duyma ve özen gösterme tavrı, karmaşık Osmanlıca metinlerini prozodiye saygı göstererek dillendirme, ses uyumu ve Arapça ile Farsçadan türemiş eski Osmanlıca kelimelerin sesli ve sessizlerinin telaffuzu gibi hiç de basit olamayan becerileri içeriyordu. Bu aynı zamanda da kelimeleri duygusal olarak ikna edici şekilde seslendirebilme becerisini içeriyordu.

Basitçe ifade etmek gerekirse bu şarkıları etkileyici bir şekilde söyleyebilmek için, gündelik kullanımı olmayan Osmanlıcanın ve modern Türk klasik müziği şarkılarının anlamlarının ve duygusal kapsamlarının bilinmesi gerekiyordu. Ancak hepsinden önemlisi, bu özellik kontrollü olmayı, kelimeleri ve müzikal ifadeleri, birbirinden farklı ve genellikle de zorlu müzik ortamlarında açık ve net bir şekilde ve de doğru olarak iletebilme becerisini içeriyordu. Gençliğinde radyoyu ilk dinleyişini anlatırken kendisinin de bizzat ifade ettiği gibi:'O zamanın sanatçılarının okuduğu şarkıları ezbere biliyordum. Büyük bir şarkı defterim vardı. Fakat çoğunu dinlerken, özellikle 'meyan' dediğimiz üçüncü dizeleri anlayamıyordum. Anlayamamak beni üzüyordu. Aylarca sonra aynı şarkıyı başka bir sanatçıdan dinlerken anlamak için çırpınıyordum ama yine anlayamıyordum. Diyordum ki günün birinde sanatçı olursam o kadar güzel okumalıyım ki bu dizelerde geçen kelimeleri beni dinleyenler anlasın, rahatça yazabilsin.

Müren'in çağdaşı isimler konusunda yaptığı bu yorum biraz acımasız bulunabilir. Osmanlı repertuarında zorlu şarkılar içeren bu radyo kayıtları dinlendiğinde, onun bu projesini ne kadar ciddiye aldığı fark edilebilir. Nihavent gibi ses genişliğinin en uç noktalarına inilip çıkılması gereken makam icralarında, Müren'in gırtlak süslemeleri ve güfteyi kullanımı titiz, hatasız ve berraktır. Türkçe konuşan hemen herkes onun ne söylediğini kolayca anlayabilir, belli bir akıcılığa sahip çoğu müzisyen de onun klasik makam gelenekleri itibariyle dizeleri ele alış tarzını kolaylıkla yorumlayabilir."

** Profesör Martin Stokes (1961-):Oxford Müzik Bölümü'nü bitirdi ve yine aynı üniversitede Sosyal Antropoloji mastırı yaptı. 1989'da Türkiye'deki popüler kültür ve müzik üzerine hazırladığı doktora tezini tamamladı. 1989-97 yılları arasında Belfast Queen's University'de antropoloji ve etnomüzikoloji dersleri verdi. Yazar, hâlen Chicago Üniversitesi Müzik Bölümü eğitim görevlisidir. Aynı zamanda Dünya Müzik Konseri Dizileri İdari Direktörü'dür.*

ZEKİ MÜREN ALTI YÜZDEN FAZLA PLAK VE KASET DOLDURMUŞTUR:

Plağa okuduğu ilk şarkı, Şükrü Tunar'ın "Bir Muhabbet Kuşu" şarkısıdır. 1955'te "Manolyam" adlı şarkısı ile Türkiye'de ilk kez verilen "Altın Plak Ödülü"nü kazanmıştır.

Zeki Müren Türkiye'de en çok konser veren ses sanatçısıdır. Bir yılda 100 konser verdiği dönemler olmuştur ve kendisine "Sanat Güneşi" unvanı verilmiştir.

Sanatçıya 12 Eylül 1980 askeri cuntası döneminde üç yıl sahne, radyo ve televizyon yasağı konmuştur.

1991 yılında ise "Devlet Sanatçısı" ilan edilmiştir.

Zeki Müren, 200 dolayında şarkı bestelemiştir. On yedi yaşında bestelediği "Zehretme hayatı bana cânânım" mısrasıyla başlayan acemkürdi şarkı, bestelediği ilk şarkıdır.

10 ŞUBAT 1960TARİHLİ AKİS DERGİSİ:

Dönemin önemli siyasi dergisi olan Akis, Zeki Müren'i kapak yapmış ve Kurtul Altuğ imzalı üç buçuk sayfalık bir röportaja yer vermiştir. Zeki Müren'i kapak yapma nedenini ise başyazıda şöyle açıklamıştır:

"Akis genelkurmayı bu sayının kapağına Zeki Müren'i koyarken iki mucip sebebi göz önünde tutu. Evvela Akis yalnız politika meraklıları tarafından değil, bütün bir aile tarafından tam bir hafta müddetle okunan aktüalite mecmuasıdır. Nasıl Time Amerika'nın Zeki Müren'i Libarace'yi okuyucularına tanıtmayı bir vazife sayıyorsa Akis de hiç şüphesiz İnönü ve Menderes'ten sonra memleketin en şöhretli insanı olan bu sanatkârı bilinmeyen tarafları ile takdimi lüzumlu görmektedir. Ama kapaktaki sanatkâr olarak Zeki Müren'i seçmemizin başka bir sebebi vardır. Zeki Müren sanatı hayatından ibaret olan, bu sanatı ileri götürmek için şöhrete kavuştuktan sonra da ciddiyetle, gayretle çalışan kazandığı parayla başı dönmeyen sanatkârların belki de Türkiye'de tek örneğidir."

14 Mart 1980
(Paris)

Canım anneciğim
Paristeyim "centre chirurgical" kliniğindeyim. Biraz sonra 8 saat sürebilecek bir ameliyata gireceğim.
Herşey biz insanlar için...
Sayet uyanmazsam, 25 yıllık sanat hayatımda yüce halkımın bana layık gördüğü tüm maddi varlığımla bir (MÜREN VAKFI) kurmanızı ve bu vakfın yoksul insanlara [illegible] verecek yollarda kullanılmasını kesinlikle istiyorum.
Öperim.

Zeki Müren

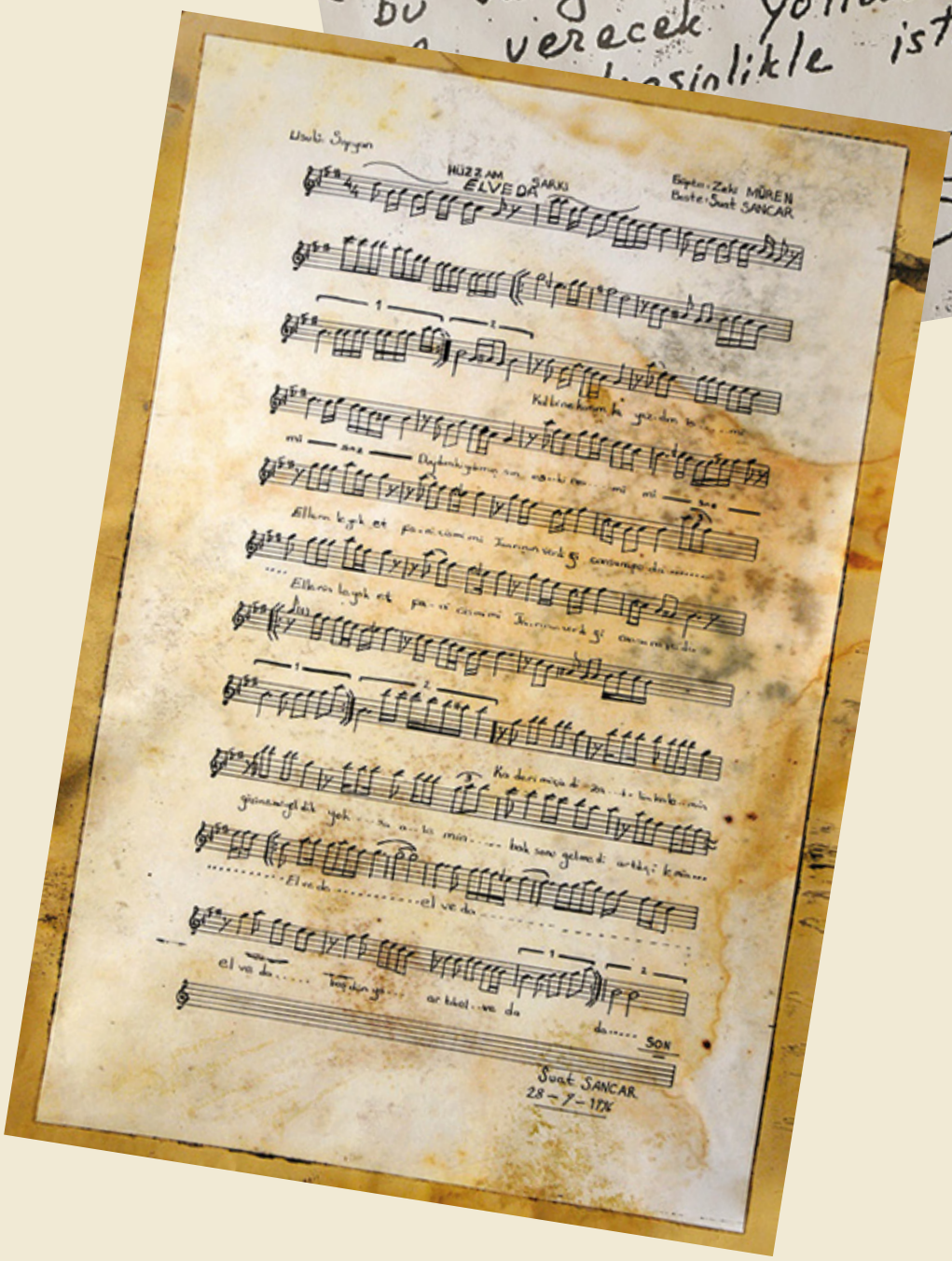

Zeki Müren, sık sık Amerikalı şarkıcı Liberace'yle karşılaştırılmış ve ona öykünmekle itham edilmiştir. İkisi de neredeyse eş zamanlı biçimde, abartılı kostümlere bürünüp şovları ile izleyenlerini hayrete düşürmüşlerdi.

Şatafatlı, zengin, lüküs hayatı seven, krallarla, kraliçelerle aşık atan Amerikalı piyanist Wladziu Valentino Liberace, kendini ***"tek kişilik Disneyland"*** olarak adlandırmıştı.

Yetenekleri tartışılmayan bu iki sanatçıdan, kimin kimi taklit ettiğini çıkarmak çok zor. Belki de o günlerde pek kullanılmayan tabirle ***"ruh ikizliği"*** söz konusudur. Zeki Müren, BBC'ye verdiği röportajında bu konuda sorulan soruyu ***"Bu sadece bir ruh beraberliğidir."*** diyerek şöyle yanıtlamıştı:

"Liberace'yi bana benzetirler, giysi bakımından. Ben şu noktada "Hayır." diyorum. Benim 1956'da giydiğimi 60'lardan sonra Liberace giydi. Ruh benzerliği olabilir. Ben onu gördüğümde onu taklit etmedim, Elvis Presley'i keza. Ben Türkiye'de Edirne-'den Ardahan'a naçizane kendi halkıma hitap etme çabasını gösterdim. Gün geldi, dünkü günü yaşadık beraber.

Bütün giysilerimi, normal hayatımdakiler de dahil kendim çiziyorum. Modellerini kendim çiziyorum, renklerini kendim seçiyorum. Biraz yaradılış biraz da ona ilave edilen bir ekol meselesi oluyor. Bu da bana bahtiyarlık veriyor."

Zeki Müren, ilk defa1963'te çok merak ettiği ABD'yi ziyaret eder. New York'a, Las Vegas'a gider. Otelde renkli TV'yi ilk kez görür. Mumya Müzesi'nde Liberace'ın ve James Dean'ın mumyasıyla fotoğraf çektirir. Kim bilir, belki de Zeki Müren Liberace'ye baktıkça şu dünyada yalnız olmadığını hissetmiştir. Bir buket çiçekle Marilyn Monroe'nun duvar mezarlığındaki kabrini de ziyaret eden Müren, günlüğüne şu satırları yazar: ***"Amerika'da her şey zannettiğimden büyük. Kabir hariç."***

“Şöyle bir kanı var:
İyi bir doktor, iyi bir müzisyen, iyi bir yazar,
iyi bir bilim adamı, Türk’se ve dünyaca ünlü ise
‘Aaa, bak o adam Türk’müş.’ deniliyor. Neden?
Ben bu bakış açısını anlayamıyorum.
Bu bir kompleksin belirtisi gibi geliyor bana.”

Ahmet ERTEGÜN

AHMET ERTEGÜN

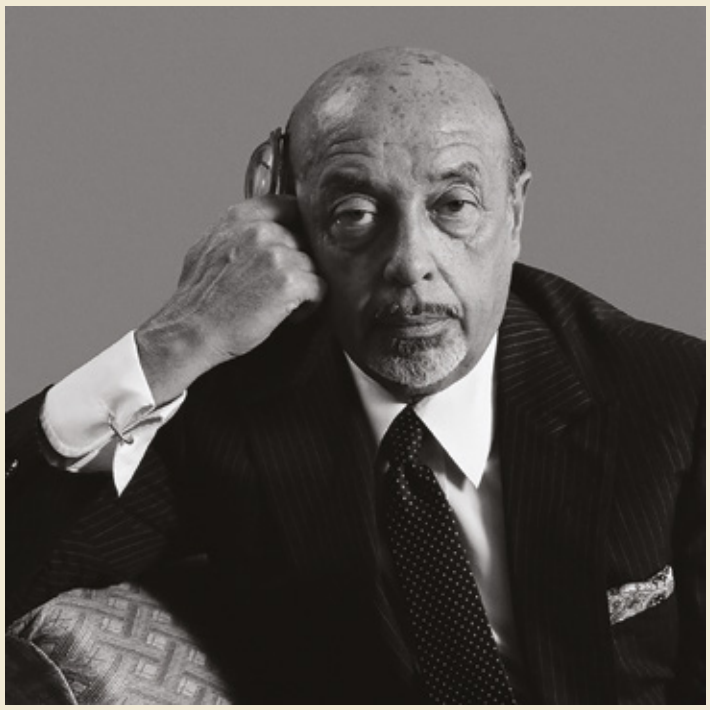

Led Zeppelin, John Coltrane, Genesis, Rolling Stones, Tori Amos, Bette Midler, Jimmy Page, Phil Collins, Ray Charles, Chaka Khan, Aretha Franklin, Dire Straits, Bobby Darin, Wilson Pickett, Manhattan Transfer, Sinead O'Connor, Pet Shop Boys, Frank Zappa, Stevie Wonder, Big Joe Turner, Ruth Brown, La Vern Baker, Otis Redding, Ben E. King… gibi birçok ünlü ismi müzik dünyasına kazandıran "Sultan" lakaplı, "muhteşem Türk"tür Ahmet Ertegün.

Milyonlar satan plaklara, şirketi Atlantic Records'un imzasını koymuştur. 1991 yılında Boston'daki Berklee Müzik Okulu'ndan onursal doktora unvanı, 1993 yılında Sanat ve Bilim Kayıtları Ulusal Akademisi (National Academy of Recording Arts & Sciences) ödülü almıştır. 2000 yılında ABD Kongre Kütüphanesi tarafından "Yaşayan Efsane" ünvanıyla onurlandırmış, 2005 yılında da Ulusal Kayıt Sanatları ve Bilimler Akademisi tarafından "Endüstri İkonlarına Selam Cumhurbaşkanı Liyakat Ödülü"ne layık görülmüştür. Haziran 2006'da 40. Montreux Caz Festivali'nin açılış konseri Ertegün adına düzenlenmiş, yine 2006 yılında müzik dünyasının en büyük ödülü olarak kabul edilen "Grammy Onur Ödülü" verilmiştir.

The Last Sultan ile adına Amerika'da kitap yazılan, müziği aşkla harmanlamış ve Amerikan müzik endüstrisine elli yıl yön vermiş isimdir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün ve Lozan Heyeti'nin baş hukuk müşaviri, Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk Türk büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'le müzisyen Hayrunisa Rüstem'in ikinci oğlu olarak 31 Temmuz 1923'te İstanbul'da doğmuştur.

Mehmet Münir Ertegün, Millî Mücadele döneminde önemli görevler almış bir devlet adamı olup Cumhuriyet'in ilanından sonra Milletler Cemiyeti gözlemcisi olmuş; Lozan, Paris ve Londra büyükelçiliği görevlerinde bulunmuştur.

Ertegün ailesi, milli mücadelede önemli görevler üstlenmiş bir ailedir. Mehmet Münir Bey'in dedesi Üsküdar Özbekler Tekkesi Şeyhi İbrahim Edhem Efendi'dir.

Kurtuluş Savaşı'nda önemli görevler üstlenen Özbekler Tekkesi, işgal altındaki İstanbul'da İsmet İnönü, Mehmet Akif Ersoy ve Halide Edib Adıvar gibi milli mücadelenin önemli isimlerinin saklandığı yerdir. Anadolu'ya silah ve adam kaçırılmasında üs olarak kullanılmış, gizli posta merkezi ve yaralı askerlerin tedavi edildiği gizli hastane olarak hizmet vermiştir.

1934'te genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ABD büyükelçisi olarak atanan Mehmet Münir Ertegün, on yıl görev yapmış ve Türkiye ile ABD arasındaki ilk antlaşmalara imza atmıştır.

ABD Başkanı Roosevelt'in de yakın dostu olan Münir Bey, 1944'te vefat ettiğinde cenazesi ABD'nin ünlü harp gemisi Missouri zırhlısı ile İstanbul'a gönderilmiş ve dedesi Şeyh İbrahim Edhem Efendi'nin yanında defnedilmiştir.

Mehmet Münir Ertegün,

Ahmet Ertegün, babasının mesleği dolayısıyla 2 yaşında İstanbul'dan ayrılır ve 14 yaşına kadar İsviçre, Londra ve Paris'te yaşadıktan sonra ABD'de yaşamaya başlar. Babasının vefatı üzerine annesi, kız kardeşi ile Türkiye'ye dönerken, St. John's Üniversitesi'nde felsefe eğitimi gören Ahmet Ertegün, abisi Nasuhi Ertegün ile Amerika'da kalarak müzik dünyasının zirvesine doğru uzanan yolculuğa çıkar.

İki kardeş, 1947 yılında Jerry Wexler ile birlikte, aile dostları olan diş hekimi Dr. Vahdi Sabit'ten 10 bin dolar borç alarak "Atlantic Recording Corporation" plak şirketini kurarlar.

Ahmet Ertegün'ün caz ve blues müziğine özel ilgisi vardır. 18 yaşında 50 bin plaklık koleksiyonunun olması Amerikan dergilerine kapak olur. Plak koleksiyonu için adım adım dolaştığı Harlem ise siyahi müzisyenlerle dostluk kurmasını sağlar.

Ahmet Ertegün'ün siyahi dostlarını büyükelçilik binasına davet etmesi ve ağırlaması, elçilik binasının korumasından sorumlu Amerikalı komutanlarda rahatsızlık yaratır. Siyahilerin misafir bile olsa arka kapıdan içeri alınmasını önerirler. Ancak büyükelçi Münir Bey, ***"Benim evime dostlarım ön kapıdan girer. Fakat siz bir daha geldiğinizde arka kapıdan girebilirsiniz."*** diyerek konuyu tartışmaz bile.

Irkçılığın tepe noktası olduğu yıllarda Ahmet Ertegün'ün siyahi dostluklarının olması, dönemin en önemli jazz müzisyenlerinin anlaşmalarını hiç düşünmeden Atlantic Records'la yapmalarını sağlar. 1947'de Atlantic Records ilk albümünü çıkarır. Stüdyolarında ilk olarak Harlemaies'in "The Rose of the Rio Grande" albümü kaydedilir. 1949 yılının Nisan ayında çıkarılan Stick Mcghee'nin "Drinkin Wine Spo-Dee-O-Dee" albümü ise 1 milyondan fazla satış ile Atlantic'in ilk hiti olur.

Ahmet Ertegün, küçük bir ofiste başlayan ama kısa sürede Amerikan müzik endüstrisinin lokomotifi olan girişimlerini yıllar sonra anlatırken ***"Atlantic Records'u kurmamızın sebebi, müziklerini beğendiğimiz birkaç şarkıcı ile kontrat imzalamak ve satın almak isteyeceğimiz albümlerini çıkartmaktı. Açıkçası, asla çok eğlenceli şeyler yaparak para kazanabileceğimizi düşünmemiştim. Yanılmış olduğum için çok mutluyum."*** der.

1955 yılında Atlantic Records, genç Elvis Presley ile kontrat aşamasına gelir. Elvis'e 25 bin dolar teklif ederler. Ancak Elvis 45 bin dolar ister ve RCA plak şirketiyle anlaşır. Yıllar sonra verdiği bir röportajda Ertegün ***"Ona 25 bin dolar teklif ettik. O 45 bin istedi. Üzerine koyacak bir 20 bin dolarım daha yoktu. Ancak Elvis bizimle çalışsaydı kariyeri çok farklı olurdu, öyle saçmasapan filmlerde oynatmazdım."*** der.

1959'da Atlantic Records ekibine ünlü müzik adamı Arif Mardin de katılır. Ekip country, jazz, blues, soul, rap, pop, rock müzik tarzlarında çok sayıda sanatçının keşfedilmesinde ve müzik dünyasına kazandırılmasında önemli rol oynar.

1959-1961 yıllarında Atlantic Records'un lider müzisyeni modal ve free cazın öncüsü John Coltrane olur. Coltrane ile yapılan anlaşmada Ahmet Ertegün'ün payı büyüktür. İlk albümünü 1959'da Giant Steps adıyla çıkaran Coltrane'nin albümle aynı adı taşıyan açılış parçası, hâlen dünyadaki en karmaşık ve en zor akort geçişli parça olarak kabul edilmektedir.

1960'ta Beatles'in Amerika'daki plak şirketi olmak isterler. Ancak grubun avukatı onları Vee-Jay'e bağlar. Beatles daha sonra Capitol plak şirketiyle anlaşır.

Müzisyen keşfetmedeki yeteneği tartışılmaz olan Ahmet Ertegün, Ray Charles adının yeni duyulmaya başlandığı zamanlarda onun bir dahi ve çok iyi bir

Ahmet Ertegün - Ray Charles

geleceği olduğunu keşfederek Atlantic Records'la anlaşmasını sağlar. Ray Charsles, sözlerini Ertegün'ün yazdığı "Mess Around" şarkısı ile hit olur.

Ünlü sanatçı Ray Charles'ın hayatı 2004'te Hollywood tarafından film yapılır. *"Ray"* isimli filmde Ahmet Ertegün'ü Curtis Armstrong canlandırır.

Ertegün 1966'da Aretha Franklin'i himayesi altına alır. Çok genç olan Aretha'nın kariyeri Atlantic Records'a gelmesiyle tamamen değişir. Gelişi onun için milat olur ve "Soul Kraliçesi" unvanı almasına taşıyacak yolculuk başlamış olur.

Atlantic Records'la tanışmadan önce günde iki paket sigara içen ve sigarayı bırakması için Ertegün'ün büyük çaba harcadığı Aretha Franklin o günleri şöyle anlatır:

"İlk buluşmamız Atlantic Records ofisindeydi. Ve hiç şüphe yok ki her şeyin hâkimi oydu. Odadaki tüm yetki ve havayı o taşıyordu. Ama kendini beğenmişçesine değil. Arkadaşça ve sıcaktı. Bana sahip çıktı ve değer verdi. Sesim, kariyerim ve benim için oldukça korumacıydı. İmza attığımda evimden çok uzakta, genç bir kızdım. Ama Jerry (Wexler) ve Ahmet her zaman kariyerimle ilgili her şeyi denetlediler."

1970'lerde Atlantic Records, Rolling Stones'u iflas etmekten kurtarır. Ertegün, Mick Jagger'la çok yakın arkadaş olur ve Jagger'dan kariyerine devam etmek istiyorsa sevgilisi Marianne Faithfull'dan ayrılmasını ister. Jagger sevgilisinden ayrılır ve Rolling Stones yeniden hit olur.

Led Zeppelin grubunu keşfetmesiyle Ertegün, tüm zamanını bu efsanevi gruba ayırır. Kayıtları, konserleri sırasında hep yanlarında olur. Gelmiş geçmiş en büyük rock gruplarından biri olan Led Zeppelin, tam anlamıyla Ahmet Ertegün eseridir. Led Zeppelin'in Rock and Roll'un mabedi sayılan Rock and Roll Hall Fame and Museum'a alınma gecesinde Ahmet Ertegün şöyle konuşur:

Ahmet Ertegün-Mick Jagger

"…dünyayı turladılar ve her yere gittiler. Gece yarısından sonraki partiler, groupieler, şampanya şişelerinin patlamaları, pencerelerden atılan televizyonlar, mahvolmuş otel odaları, fırlatılan ayakkabılar ve anlatamayacağımız hikayeler … Hepsi ama hepsi Led Zeppelin'dir."

"Crosby Stills & Nash"e Neil Young'ı katan da Ahmet Ertegün'dür. Çoğu insanın ezbere bildiği "Heart of Gold" şarkısının sahibi Kanadalı Neil Young'ı ikna edip bunu başarmıştır. Neil Young 2007'de ***"Ahmet bizim adamımızdı. Umarım bugünün müzisyenleri de kendileriyle böylesi ilgilenecek birine sahip olurlar."*** diyerek ilişkilerini anlatır. 60'ların ortasında İngiltere'ye giden Ertegün, bir barda Eric Clapton'u dinler ve sonrasını şöyle anlatır:

"… Döndüm ve bu güzel, meleksi yüze sahip gitaristi gördüm. Gözleri kapalı, dinleyebileceğiniz en tatlı soloyu atıyor. İşte Eric Clapton'u böyle tanıdım ve Cream'i kurdum."

Ahmet Ertegün Bodrum'da yaz tatilinde iken Atlantic Records'taki yardımcısı onu arar. Ofise çirkin bir kızın geldiğini, iyi şarkı söyleyemediğini, ancak güzel dans ettiğini söyler. Ahmet Ertegün Bodrum'da tatilde olduğu için ilgilenmez ve kızı göndermesini ister. Kız, daha sonra başka bir plak şirketiyle anlaşır ve ilerleyen zamanlarda tüm dünya onu Madonna olarak tanınır.

Ahmet Ertegün - Phil Collins - Robert Plant - eric Clapton

20 Nisan 1983 yılında Ahmet Ertegün, kurucu başkan olarak Suzan Evans'la birlikte Rock and Roll Hall of Fame'i kurar.

Rock and Roll Hall of Fame, Rock and Roll kültürünün gelişimi ve bu süreçte yer alan sanatçılarla ilgili detaylı bilgilerin bulunduğu dünyaca ünlü müzedir. Cleveland'da dört katlı son derece modern bir binada kurulmuş olan ve Elvis Presley, Rolling Stones, The Beatles gibi efsaneleşmiş birçok ünlü sanatçının sahne hayatları yaşadıkları dönemle birlikte anlatılmıştır. Müzede, sanatçıların giydikleri kostümler sergilenirken, müzikleri de dinlenebilmekte, röportajları ve konser görüntüleri izlenebilmektedir.

Müze binası, Louvre Müzesi'nin cam piramidini de tasarlamış olan mimar İeoh Ming Pei tarafından tasarlanmış ve yapılmıştır.

Ahmet Ertegün, yaşadıklarını ve gördüklerini *What'd I Say* adlı kitapta toplamıştır. Kitabın adı ise ünlü müzisyen Ray Charles tarafından şarkı yapılmış ve unutulmaz parçalar arasına girmiştir.

Yıllarca Amerikan Türk İş Adamları Derneği ve New York Cosmos Futbol Kulübünün Başkanlığı yapan, müzik dünyasında "Ertegün Ekolü" olarak tanınan Ahmet Ertegün, 1961'de Romanya asıllı dekoratör Mica Ertegün ile evlenmiştir. *

Ahmet Ertegün'ün Mica'ya evlenme teklif etmek için Montreal Ritz Chalton otelinin banyosuna küçük bir orkestrayı saklaması ve orkestranın *"Puttin On The Ritz"* parçasını çalması dönemin efsanesi olmuştur. Ertegün çifti, 1970'den itibaren her yaz üç dört hafta Bodrum'da yaşamıştır. Bodrum'un turizm başkenti olmasında ve dünyaca tanınmasında ailesinin, dostlarının ve her yıl davet ettiği misafirlerinin önemli bir payı olmuştur.

Bodrum Neyzen Tevfik Caddesi üzerinde bulunan evleri, ünlü mimar Turgut Cansever tarafından tasarlanmıştır. İki kanatlı tarihi Salih Efendi Konağı'nın korunarak revize ve restore edildiği bina, 1980 yılında Ağa Han Mimarlık Ödülü'ne layık görülmüştür.

Ahmet ve Mica Ertegün, evlerinde Henry Kissinger, Mick Jagger, Kurt Russel, Barbara Streisand, Bette Midler, Sting, Dustin Hoffman, Rothschild ailesi,

Rockefeller, Henry Ford, ünlü modacı Oscar de La Renta, American Express, Time Warner, CNN, Sotheby's gibi dünyaca ünlü şirketlerin patronlarını, starları ve devlet adamlarını ağırlamışlardır.

Ertegün ailesinin Bodrumlu günlerinde, kapılarını açtığı 1979 yılından kapandığı 2017 yılına kadar

** Mica Ertegün: Iona Maria Banu adıyla Romanya'da toprak sahibi, varlıklı bir ailede dünyaya gelmiştir. Babası George Banu, 1937-1938 yılları arasında sağlık bakanlığı ve Nazi Almanyası yanlı diktatör Kral Ione Antenesu'un doktorudur. 1947 yılında koministlerin iktidara gelmesi üzerine tutuklanmış, ailesi ise Romonya'dan kaçmıştır. İsviçre, Kanada ve Fransa4'da yaşamışlardır. Mica bir süre Dior için modellik yapmış, 16 yaşında Romanyalı aristokrat Stefan Grecianu ile ilk evliliğini yapmıştır.*

Andy Warhol - Rudolf Nureyev - Bruce Jenner - Ahmet Ertegun

Ahmet Ertegün-Nile Rodgers - Robert Plant

Bodrum'un simgesi olan Halikarnas The Club'ün önemli yeri olmuştur.

"Türkiye ilk defa dünyada bir şeyin en iyisini yaptı, o da Halikarnas Disco'dur." diyen Ahmet Ertegün, üstü açık antika Willys marka cipiyle taşıdığı ünlü dostlarını sabahın ilk ışıklarına kadar Halikarnas Disco'da ağırlamış; Mick Jagger, Phil Collins, Kid Rock, Pamela Anderson, Bette Midler, Blues Brothers ve Sting gibi ünlülerin burada sahne almasını sağlamıştır.

Pamela Anderson, müdavimi olduğu Halikarnas Disco'yu dünya basınına, ***"Eğlencenin doruğa ulaştığı böyle bir kaliteli mekân ve atmosferi dünyanın hiçbir yerinde yaşamadım. Bodrum Kalesi, ışık oyunları ve eğlence müthişti."*** sözcükleriyle anlatmıştır.

Atlantic Records plak şirketi ile 50 yıl boyunca dünya müziğini yönlendirenlerin arasında yer alan müziğe kazandırdıklarıyla, katkılarıyla yaşamdan biraz olsun keyif almamızı sağlayan Ahmet Ertegün'ün müzikle başlayan efsane yaşamı, bir konserde son bulmuştur.

29 Ekim 2006 yılında 83 yaşında, Rolling Stones konseri sırasında ayağının kayması sonucu düşmüş ve geçirdiği kafa travmasına bağlı olarak hayata veda etmiştir. Naaşı, Bakanlar Kurulu kararı ile dedesinin, babasının ve abisinin gömülü bulunduğu Özbekler Tekkesi'ne defnedilmiştir. Vasiyeti üzerine Bodrum'dan getirilen toprak mezarına konmuştur.

2007 yılında Ahmet Ertegün anısına, 19 yıl aradan sonra ilk kez ve muhtemelen son kez bir araya gelip İstanbul'da konser veren Led Zeppelin'in solisti Robert Plant, *"Stairway to Heaven"* şarkısından sonra ***"Bunu senin için yaptık Ahmet."*** demiştir.

The Competition: Warner's Jerry Wexler, Mo Ostin, Nesuhi Ertegun, David Geffen, Ahmet Ertegun, Joe Smith

THE LAST SULTAN

"Masterful."
—KEITH RICHARDS

THE LIFE AND TIMES OF AHMET ERTEGUN

BEHIND THE MUSIC AT **ATLANTIC RECORDS** WITH **RAY CHARLES, LED ZEPPELIN,** AND **THE ROLLING STONES**

ROBERT GREENFIELD

AHMET ERTEGÜN'ÜN ARDINDAN NE DEDİLER?

BBC
Ahmet Ertegün, Amerikan müzik dünyasının en önemli isimlerinden biriydi.

LA TİMES
Dünya müziğinin arkasındaki sessiz güçtü. Genel kanı Elvis Presley, Chuck Berry olmasaydı Rock'n Roll da olmazdı yönünde. Ancak bir gerçek var ki şayet Ahmet Ertegün olmasaydı Rock'n Roll hiç olmazdı.

AP
Amerikan müziğinin kendisini bulmasını sağladı. Son günlerine kadar en büyük tutkusu olan müzikten vazgeçmedi.

REUTERS
Yorulmak bilmeyen bir müzik tutkunu ve eli açık bir yardımseverdi. Dünyada efsane olan neredeyse tüm Amerikalı şarkıcıların kariyerinde payı vardı.

LYOR KOHEN (Warner Music CEO'su)
İyi bir iş adamı olma sebebi, sanatçıları ve müziği seviyor olmasıydı. Hayatı dolu dolu yaşadı.

KEVİN LİLES (Warner Music Başkan Yardımcısı)
Çok üzgünüm. Kendisi bir sanatçıydı. Sanatçının rengine değil içinden çıkana bakardı.

KİD ROCK (Pamela Anderson'un eski eşi, rock sanatçısı)
İlk kez camiye geliyorum. Tanıştığım en cool (klas) insan. Dünyadaki en cool insan. Seksen iki yaşında olmasına karşın liseden arkadaşım gibiydi. Beraberce dünyayı gezme fırsatı buldum. Çok özlüyorum

JANN WERNER
Eğer onun sunduğu imkanlar olmasaydı Amerikan müzik dünyası herhâlde bugünkü kadar parlak olmazdı.

ZÜLFÜ LİVANELİ
Hem dünya müziği hem Türkiye hem ailesi açısından önemli bir kayıp. Bir Türk'ün ABD'de başarması zordur. Ahmet Ertegün orada zirveye oturmuş bir insandı.

AYDIN DOĞAN
Türkiye'yi şerefle temsil etti. ABD'de Türkiye meselesi olduğunda hep konunun arkasındaydı. Türkiye için büyük kayıptır.

TARKAN
Bana babalık, ağabeylik etmiştir. Üzerimde emeği vardır. Çok değerli bir insandı.

ATLANTIC RECORDS
Akıl hocamızı ve babamızı kaybettik.

Ahmet Ertegün, George Christy

Ahmet Ertegün, Atlantic, Execs

Ahmet Ertegün, Nesuhi Ertegün, Duke Ellington, William P. Gottlieb ve Dave Stewart

Ahmet Ertegün ve Aylin Livaneli

Arif Mardin, Ben E. King, George Treadwell, Ahmet Ertegün ve Bert Berns

Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliğinde siyahi müzisyenler ile birlikte

OXFORD'A 41 MİLYON DOLARLIK BAĞIŞ:

Dünyaca ünlü Türk müzik adamı ve Atlantic Records şirketinin kurucusu Ahmet Ertegün'ün eşi Mica Ertegün, kocasının anısına Oxford Üniversitesinde "Mica ve Ahmet Ertegün Beşeri Bilimler Lisansüstü Eğitim Burs Programı" başlatılması için 41 milyon dolar bağışladı. Oxford Üniversitesi Rektörü Lord Patten yaptığı açıklamada, The British Academy'nin 900 yıllık tarihinde yapılan en cömert bağış olduğunu söyledi.

Burs programına dünyanın her köşesinden edebiyat, tarih, müzik, arkeoloji, sanat tarihi, Asya veya Ortadoğu araştırmaları gibi dallarda lisansüstü eğitim görmek isteyen öğrenciler başvurabilecek.

Programa kabul edilen öğrenciler, Oxford'un merkezinde bulunan, son teknolojiyle donatılmış beş katlı Gregoryen bir bina olan "Mica ve Ahmet Ertegün Evi"ni, araştırma merkezi olarak kullanacak. Ertegün Evi, ilk bursiyerlerini, Aralık 2012'de başlayacak yeni akademik yılda kabul edecek.

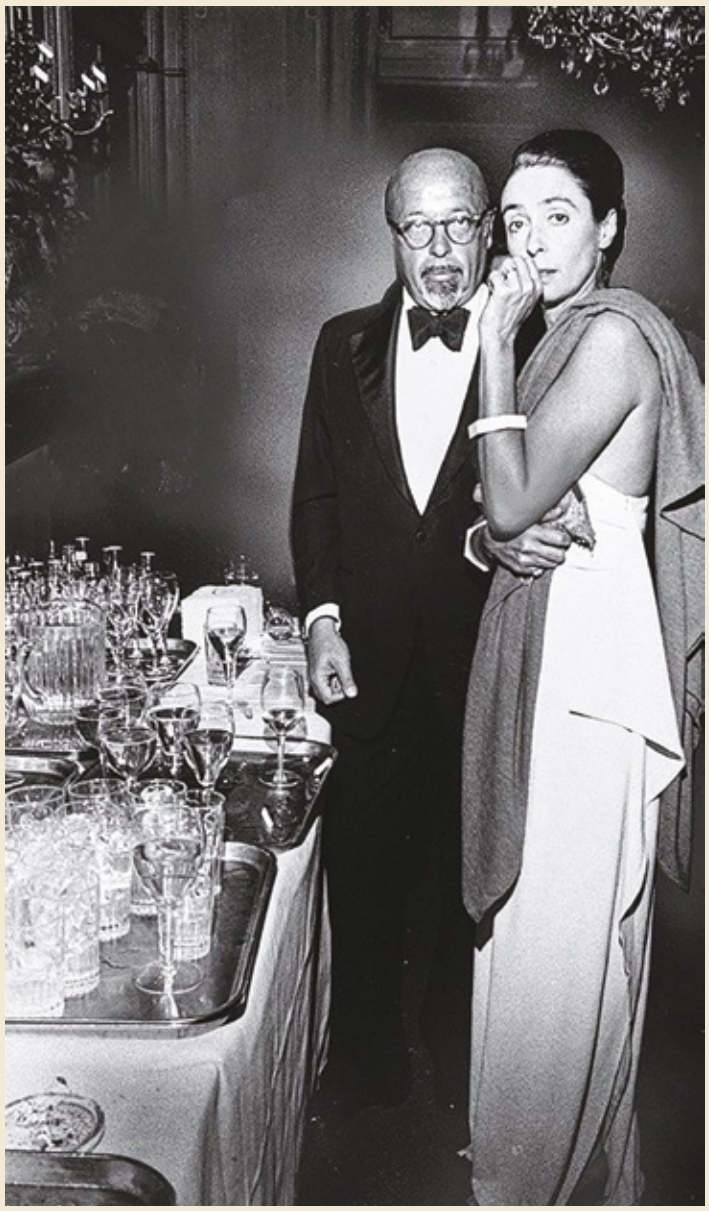

Hasan Reşat Öncü'nün belediye başkanlığı döneminde Ahmet Ertegün tarafından Bodrum'a bağışlanan ambulans

“Halikarnas Balıkçısı gibi Bodrum’a damgasını vuran, çevreciliğin ve doğanın liderlerinden Saynur ablamızı unutmayız, unutturmayız. Çevreci ana, onurumuzdur!”

Ahmet ARAS

SAYNUR GELENDOST

Çok yönlü bir sanatçı…
İnsan hakları savunucusu…
Abdi İpekçi Barış Ödülü sahibi…

Türk-Yunan dostluğu için mücadele eden ve Ege Denizi'nin Türkiye ve Yunanistan tarafından "Deniz Parkı" olarak ilan edilmesini öneren kişi…

Tek bir ağacı kesilmekten kurtarmak adına, kendi yaşamını tehlikeye atacak kadar kararlı biri…

Doğa harikası Gökova'da kurulan termik santrallere karşı, çevre için Türkiye'de ilk açlık grevini yapacak ve sonrasında ölümüne de neden olacak bu grevin sonuçlarına katlanacak kadar cesur…
"Mavi Kadın"…
"Çevreci Ana"…
Bodrum Gönüllüsü…

"Ben bir kişiyim ne yapabilirim, saplantısından kurtulduğumuz gün yalnız Bodrum değil, Türkiye çok şey kazanacak!" diye seslenen yılmaz savaşçı…

Yaşama isteğini ve ilhamını dağlardan, denizden, rüzgârdan alan; doğaya ve insana ödetilen hırsın bedellerine karşı duran; yaşamın fedakârlık, emek ve sevgi olduğunu haykıran; börtü böceğin, ağacın, otun yaşam hakkını savunan ve başka türlü bir yaşamın mümkün olduğunu göstermek için kendi yaşamını ortaya koymaktan çekinmeyen bir insan, insana ve doğaya adanan hayattır Saynur Gelendost.

10 Mayıs 1930 tarihinde Emrullah ve Nerime Apak'ın ikinci çocuğu olarak İstanbul'da doğar. Çocukluğu kendisinden dört yaş büyük ağabeyi İbrahim Etem'le beraber İstanbul'da geçer.

Deniz Yolları'nda çalışan babasının Pasaport İskelesi Müdürü olarak İzmir'e tayin edilmesi, Saynur Hanım'ın yaşamında önemli bir dönüm noktası olur ve gelecekte de dostluğunu sürdüreceği arkadaş çevresiyle İzmir'de tanışır.

1940'lı yılları İzmir'de geçiren Apak ailesi, İstanbul'a dönüşlerinin hemen ardından verem nedeniyle 1948'de anne Nerime Hanım'ı, 1950'de ise baba Emrullah Bey'i kaybeder.

Abisi İbrahim Etem'le kalan Saynur Hanım, 1955 yılında Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü son sınıftan ayrılarak Ispartalı öğretmen Sadi Bey'in oğlu elektrik-elektronik mühendisi Can Gelendost ile evlenir. Çocukları olmayan çift, İbrahim Etem Bey'in zamansız ölümü üzerine Emrullah Serhat'ı evlat edinirler.

Saynur Gelendost, Bodrum'a ilk kez 1967 yılında eşi Can Bey'in işi nedeniyle gelir. Balıkçı kasabası görünümündeki Bodrum'a hayran kalan Gelendost ailesi, Ahmet Kaptan'ın Menekşe Pansiyonunda konaklar.

Arşipel'in bu küçük süngerci ve balıkçı kasabası ruhlarına işler, Bodrum'a yerleşmek hayalleri olur. 1967-1979 yılları arasında her fırsatta Bodrum'a gelen Gelendost ailesi, 1979'da Can Bey'in emekli olmasıyla Bodrum'a yerleşir.

Saynur Gelendost, Bodrum'a olan hayranlığını yıllar sonra verdiği bir röportajda şöyle anlatır:

“Eskiden Karaova yolundan gelinirdi Bodrum’a. Çamların arasından kıvrım kıvrım uzanan yolun sonunda Yokuşbaşı’na varılırdı. Varılır ya, nasıl bir görüntüdür o. Görülesi, şaşırtıcı. Ak pak evler vardı, yolcusunu bekler gibi denize donuk. Çoğu gumbulleli… Kimi de ‘derdane’ diyor onlara. Nişangâh da deniyor… Hani evlerin üst köşelerinde üçer sivri vardır, onlar işte… Ne güzel görünür, hele bacalar… Kimi çift katlı, kimi ‘semer baca’ denen… Sivri biteninin tepesine, değişik biçimlerde uzunca birer taş parçası sokulur.

Yapı ustasının gönlü hangi taşı severse onu yerleştirirmiş. Daracık sokakları, yalıdan tepelere doğru birbirine geçer de uzar gider. Kapıların önlerinde yaşlı kadınlar oturur güneş batımına dek…

Renkli çizgili poşuları, beyaz çiçek sulu, siyah üstlükleriyle nineler… Bura deyimiyle, Habbililer, Aşalar, Hatçalar, Hörü nineler… Hiç boş durmaz elleri… Oyalar yaparlar, iğne oyaları… Kimi de yün eğirir. Ben, 20 yıl önce ilk kez görmüştüm Bodrum’u. Nasıl bir duyguysa bağlayan. Galiba, çocukluğumdan beri, yaşamayı düşlediğim yerdi… Dokuz yıl önce tümden göçtüm.

Bakmaya doyulmuyor güzelim koylarına, mavisine, beyazına, Kaplan Kayası’na, Göktepesi’ne, sıra sıra değirmenine, sarnıcına, ocağına…

Eski kaptanlar, yaşlı balıkçılar var burada. Onları dinlemek ne güzeldir… Anlatırlar, anlatırken yaşarlar ve yaşatırlar… İnsanları imeceyi bilir, üleşmeyi bilir… Yakın zamana kadar kimse kapısını kilitlemezdi. Bir tepeye çıkıldığında, tüm Bodrum görülür… Ne sıcak duygudur bu… Güzelliği tümüyle görebilmek, burada sevgi dolu, vericiliğin hazzını tatmış insanların varlığını bilmek…

Buranın bir deyişi vardır ki öylesine severim… Kendi dilleri ile ‘goley ederiz’ derler... Bir kişi zorda kalıp da dostundan bir dilekte bulunduğunda o dost böyle cevap verir. Bu, umut vermektir, vaat etmektir. Kısacası söz vermektir... İşte Bodrum, İşte Halikarnassos… Tarihiyle, doğasıyla, yapısıyla, insanıyla… Bunu yaşamak mutluluktur.”

Bodrum’da Barış Mevki’ne (Halikarnas the Club’ın üst tarafı) yerleşen Gelendost ailesi, kendilerini kısa sürede Bodrum’un sorunlarıyla iç içe bulurlar. Saynur Hanım, hayran kaldığı Bodrum’da yeniden resim çalışmalarına dönmeyi ve sanatla iç içe bir hayatı düşlerken kendisini doğal güzelliği ve rantıyla iştah kabartan ve hızla turizm kenti hâline gelen Bodrum’un çevre sorunlarına yoğunlaşmış olarak bulur.

İnsandan, doğadan, barıştan ve örgütlenmeden yana tavrı ve tarzı ile öne çıkan Saynur Gelendost, “Temizlik Gönüllüleri” ve “Bodrum Gönüllüleri” örgütlenmelerinin gerçekleşmesinde önemli rol oynar. Bodrum, gönüllüler tarafından sokak sokak temizlenmeye başlanır.

Halikarnas Balıkçısı Cevat Şakir ve dostlarının felsefe, arkeoloji ve sanat tartışmalı mavi yolu, naif geziler olmaktan çıkıp turizm amaçlı “mavi tur”lara dönüştüğünde tur teknelerinden atılan çöplerle koyların kirletilmesi, Saynur Hanım’ı ve gönüllüleri Türkiye çapında bir kampanya örgütlemeye yönlendirir.

Türkiye’nin dört bir yanından gelen gönüllüler, “Mavi Yol Yaşayacak” sloganı ile yapılan çağrıya katılır ve “Bodrum Gönüllüleri” ile buluşarak her sonbahar Gökova koylarını birlikte temizlerler.

Koylardan günlerce topladıkları çöpleri torbalara doldurarak bazen herkesin görmesi için Denizciler Kahvesi’nin önüne yığarlar, bazen de koyların görülen yerlerinde biriktirerek ziyaretçi teknelerinin ve misafirlerinin kirliliği görmesini hedeflerler.

Saynur Gelendost, örgütlediği kampanyalarla toplumsal duyarlılık ve farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır, bunu da başarır. Koylara çöp teknesi ve çöp evleri yaptırır. Ama en önemlisi kirletmeme ve kirletilmesine engel olma kültürünün gelişmesine önemli katkı sağlar.

Bodrum gönüllüsü Saynur Gelendost’u alkışlayanlar da olur, alkışlamayanlar da. Takdir edenler de olur, etmeyenler de. Sevenleri de vardır, sevmeyenleri de. Hatta belediye başkanı olmak için mücadele ettiğini düşünenler bile olur.

Ancak termik santral için bedenini ölüme yatırdığında ya da kesilecek bir çam ağacı için kefen giyip kendisini ağaca zincirlediğinde bu düşünceler yerini desteğe ve saygıya bırakır.

1980’li yılların ikinci yarısından itibaren dönemin hükümeti tarafından kıyı şeritlerinin imara açılması,

elektrik üretimi için de termik santrallerin hükümet önceliği hâline getirilmesi, çevre bilincinin yeni yeni geliştiği bir ortamda Saynur Hanım'ı anında harekete geçirir ve tek kişilik bir savunma hattı oluşturur.

Gelişmenin elbette önemli olduğunu, ancak doğru araçlarla ve planlamayla yönlendirilmesi gerektiğini, ***"Biz yaptık, oldu."*** mantığının doğru olmadığını, demokratik yöntem ve araçların kullanılarak ülke vatandaşlarının süreçlere katılmasının da önemli olduğunu, "Gelişiyoruz." sloganına sığınarak ülkenin doğal güzelliklerinin satılmasının, kirletilmesinin ve yağmalanmasının kabul edilemeyeceğini savunan Saynur Hanım, zaman zaman dostlarıyla, çoğu zaman da tek başına giriştiği "Kalbimizi, ruhumuzu, sağlığımızı ve çevremizi koruyalım. Temiz Türkiye, temiz toplum." mücadelesiyle yerel bir kahraman hâline gelir.

Saynur Hanım çevre mücadelesinin yükseldiği günlerde, evinden Bodrum Limanı'na demirli Gelendost teknesine taşınır ve çevre mücadelesinin üssü olarak ölünceye kadar bu teknede yaşamayı seçer. Bitmez tükenmez enerjisi, kırılmaz inadı, takipçiliği ve önlenemez çalışma hırsından hiçbir zaman ödün vermez. Bir yandan mücadelesini örgütler ve sürdürürken diğer yandan sanat çalışmalarını sürdürür.

"Bodrumlu Sanatçılar" adıyla topluluklar kurulmasına öncülük ederek birçok şehirde karma sergiler açılmasını sağlar. Resim çalışmalarını, Bodrum yüzlerinden esinlenerek yaptığı masklarını, rölyeflerini ve gazete kâğıtlarından yaptığı heykellerini bu karma sergilerde sergiler. Ancak kendini hak ihlalleri ve çevre mücadelesine o kadar adamıştır ki çok sevdiği sanatını yapamadığı uzun zamanlar olur. Oysa sanatı ve açtığı sergiler, aynı zamanda onun gelir kaynağıdır. Ama o Bodrum gönüllüsü, nesli tükenmekte olan flora ve faunanın koruyucusu, Gökova'nın yorulmaz neferi ve termik santrallerin baş belalısıdır.

"Mavi yol" yaşasın, Gökova kirlenmesin istemektedir. Oysa Gökova ciddi tehdit altındadır. Enerji üretiminde kömüre dayalı santralleri önceliği sayan hükümetler, *"Aktif Deprem Bölgesi"*, *"Yetersiz Kömür Rezervi"*, *"Dönülmez Çevre Tahribatı"* raporlarına aldırmadan, hatta bu raporları görmezden gelerek Gökova'da bir termik santralin yapımına başlarlar.

Termik santralin yapımının durdurulmayacağını hatta yenilerinin yapılacağını açıklayan dönemin Enerji Bakanı Veysel Atasoy, termik santrale karşı çıkanların ilkel bir yaşam istediklerini ve ülkenin gelişmesine engel olduklarını belirterek ***"Gökova'da yer seçimi yanlış olabilir. Ama hem elektrik olsun diyorlar hem de santrallere karşı çıkıyorlar. Elektriği valizle mi taşıyalım? Gitsinler taş devri yaşam derneği kursunlar."*** diyerek karşı çıkarlar.

Saynur Gelendost termik santrali ***"Gökova'nın bağrına saplanmış hançer"*** olarak adlandırır. Nitekim öyle de olur. Santraller, bugün bile bir hançer gibi Gökova Körfezi'ne saplı olarak faaliyettedir.

Saynur Hanım, termik santrallere karşı ortak eylemlere Türkevleri köyünün kadınlarıyla başlar. Gökova (Kemerköy) Termik Santrali'nin yapımını durdurmak için iş makineleri ve dozerlerin önüne yatarlar. Ancak ne yapılırsa yapılsın Gökova Santrali'nin yapımının önüne geçilemez.

Saynur Hanım ve dostları da mücadele yöntem ve araçlarını genişleterek Muğla ve ilçelerindeki demokratik kitle örgütlerini bir araya getirirler ve Muğla Barosu'nun da etkin rol aldığı "Gökova Sürekli Eylem Kurulu"nu kurarlar.

"Termik santraller mi? Sağlıklı çocuklar mı? Haydi Gökova'ya!" sloganı ile karadan ve denizden büyük bir çıkarma yapılması için tüm Türkiye'ye çağrı yaparlar. Çağrıya uyan duyarlı insanlar o güne kadar yapılan en büyük çevre eyleminin katılımcıları olurlar.

Eylem Kurulu, ikinci çağrıyı Ankara'ya çıkartma yapılması için termik santralden zarar gören tüm Gökova canlılarına yapar. Otobüslere doldurulan zeytin, defne, çam ağaçlarının dalları, kaplumbağalar, kertenkeleler, kuzular, keçiler, oğlaklarla birlikte kadınlar, erkekler ve çocuklar 1 Eylül 1993'te Ankara Güven Park'a yığılırlar.

Yaratıcı eylemleri kamuoyunda ses getirse de inşaat biter ve santral işlemeye başlar. Hükümet yanlış yer seçmiş olmasını ve eylemcilere yönelik jandarma ile polis müdahalelerinin nahoş görüntüsünü bertaraf etmek, çevreye olan duyarlılığını göstermek ve "muhtemel bir kirliliğin önüne geçmek" için santralin bacasını yükseltme kararı aldığını açıklar. Ancak bu "tarihi açıklama!", karşı sahildeki Datça'nın daha fazla kirlenmesi sorunun doğuracaktır.

Muğla Barosu aracılığı ile çalışmanın durdurulması için açılan davanın santral aleyhine sonuçlanması, eylemcileri umutlandırsa da hükümet ve bakanlık kararı görmezden gelir ve uygulamaz.

Saynur Hanım'sa yine bir pankartla haykırır:

"Ya mahkemeleri kapatın ya santrali kapatın!"

Ancak yetkililer ve sorumlular ne mahkeme kararına uyarlar ne de santralin çalışmasını durdururlar. Vatandaşın tepkisini umursamayanlar, hukuku da umursamazlar. Saynur Gelendost, mahkeme kararlarına uyulması için 1994'te açlık grevine başlar.

Özgür bir kadın olarak, özgür bir doğa için başkaldırır. Türkiye çevre hareketi tarihinde çevre için bedenini ölüme yatıran ilk kadın olur.

On iki gün süren açlık grevini, zamanın Başbakanı Süleyman Demirel'in ve Çevre Bakanı Rıza Akçalı'nın santralin çalıştırılmayacağına söz vermeleri üzerine sonlandırır. Verilen sözler olmasa ölüme kadar gideceğine tüm Türkiye tanık olur.

Ancak ilerlemiş yaşına rağmen duraksamadan başlattığı açlık grevinin vücuduna zararı büyük olur. Önce Muğla Devlet Hastanesine kaldırılan Saynur Gelendost, Buca SSK Hastanesine nakledilir. Hastane Başhekimi Doç. Dr. Rıza Ayder, bir basın toplantısı düzenleyerek laboratuvar bulgularının "sınır değerlerde" olduğunu ve hastanın durumunun ciddiyetini koruduğunu açıklar. Saynur Hanım'ın böbrekleri eyleminden dolayı ciddi zarar görmüştür.

Ancak verilen sözler yine tutulmaz. Ama Saynur Hanım'ın mücadelesi, o güne kadar maliyet getireceği için yapılmayan düsülfürizasyon ünitelerinin kurulmasını ve bacalara filtre takılmasını sağlar.

Saynur Gelendost, verilen söze rağmen çalışması durdurulmayan santralle ilgili gazetecilerin sorularını şöyle yanıtlar:

"Cumhurbaşkanı, bakanlar bana devlet sözü verdiler. Yoksa ben dönmezdim o ölüm orucundan. Şimdi üç sakatlıkla yaşıyorum. Ama onlar 'denemedir' diyerek tekrar Gökova'yı çalıştırmaya başladılar. Ne mahkemelerin kararları ne de devletin cumhurbaşkanının, bakanlarının sözü işe yaramadı.

Oysa mahkeme kararına göre, filtre takılsa da çalıştırılamaz orası. Mücadeleye devam edeceğiz, Gökova'yı bırakacak değiliz. Ekim ayında Doğu ve Batı Akdeniz Çevrecileri olarak orada büyük bir eylem yapacağız. Her yıl iki kez yaptığımız AKÇEP toplantısını, bu yıl Gökova'da yapacağız. Hem toplantı hem eylem yapacağız."

Saynur Hanım çoğunu kendi istediği için, ama pek çoğu da kendisinden istendiği için, birçok sivil toplum örgütünün kuruluşuna ve eylemlerine katılır. Gönül koymadan, doğru bildiği her davanın arkasından koşar. Mücadelesinin uzun soluklu olduğunu bilir. Yine de kalbine yenik düşünceye kadar uzun mesafeli koşabilmek için kalbini ve koşullarını durmadan zorlar. Sadece bir çevre eylemcisi olarak değil, aynı zamanda barışsever olarak da eylemden eyleme koşar.

1989 yılında yirmi Akdeniz ülkesinin yoksul çocuklarını Bodrum'a getirir. Bodrum ve Muğla çocuk yurdaki çocuklarla buluşturur. "*Akdeniz Ülkeleri Çocukları Çocuk Şenliği*" etkinliklerinin öncüsü olur. Türk - Yunan dostluğunun önemli savunucusu, Yunanlı aydın Andreas Politakis'le * ortak çalışmalar yapar.

Her 23 Nisan'da Yunanlı çocukların Bodrum'a ve Muğla'ya gelmelerini sağlayarak onları Bodrumlu ve Muğlalı çocuklarla buluşturur. Çocukların el ve ayak izlerinden "barış yolu" yapar. Ege Denizi'nin Türkiye ve Yunanistan arasında "Deniz Parkı" ilan edilmesini önerir.

1996 yılında Gümüşlük ile Kalimnos arasında küçük bir kaya parçası olan Kardak Adası, Türkiye ile Yunanistan arasında krize neden olunca Saynur Gelendost bir tekne kiralar ve ***"Foklar İçindir, Silah Giremez."*** pankartıyla adaya çıkmak ister. Ancak jandarma tarafından gözaltına alınır.

Serbest bırakıldıktan sonra protestosuna tekneyle Turgutreis Limanı'nda tur atarak devam eden Saynur Hanım, savaşın kıyısına gelen iki devlete, Kardak Adası'nın Akdeniz foklarına ait olduğunu açıklama çağrısında bulunur.

"Çevrecilerin ve Akdeniz foklarının anası" Saynur Gelendost, 1996 yılında herkesin düşüncesini özgürce söyleyebileceği, protestolarını ve basın açıklamalarını sınırsızca, engellenmeden yapabileceği "Özgürlük Meydanları" kurulması önerisinde bulunur.

Önerisi, çevreci Mümtaz Özçelik, Gündoğan Peynir Çiçeği Derneği ve Mavi Yol Girişimi üyelerinin desteğiyle Bodrum Gündoğan'da ve Muğla'da İsmail Hakkı Tonguç Parkı içersinde hayat bulur. Projesini çizdiği ve rölyeflerini yaptığı alanlar, şu mottoyla açılır:

"Burası sınırsızlık meydanı. Eğer düşünüyorsan, söyleyecek bir sözün varsa ve yüreğin yetiyorsa susma gel konuş."

Bodrum'un gönüllüsü, Kelebekler Vadisi ve Gemile Koyu'nun koruyucusu, Gökova'nın yılmaz savaşçısı, "Çevreci Ana", "Akdeniz Folklarının Anası", Akkuyu Nükleer Santrali'ne karşı verilen mücadelenin bilgesi, Türkiye ve Yunanistan arasında kalıcı bir barışın sağlanması için birçok eylemin öncüsü Saynur Gelendost, doğa ve barış için yaptıkları nedeniyle 2000 yılında Abdi İpekçi Barış Ödülü'ne layık görülür.

Yaptığı ve katıldığı eylemler sırasında kimi zaman tutuklanan, mahkeme mahkeme dolaştırılan, komünistlik ve teröristlik suçlamalarıyla karşı karşıya kalan, sayısız tehditlere göğüs geren, çevrecilerin simgesi, hakların, özgürlüklerin ve doğanın vazgeçmez militanı, solunum yetmezliği nedeniyle kaldırıldığı hastanede 2 Mart 2003'te 73 yaşında yaşamını yitirir.

**Abdi İpekçi Dostluk ve Barış Ödülü eş kurucusu ve Atina temsilcisi*

Ressam, heykeltıraş, yazar, çevreci, aktivist, barış gönüllüsü, rölyef-mask sanatçısı kimliği ile yakın dönem Bodrum sosyal ve kültürel tarihinde silinmez izler bırakan Saynur Gelendost, ebedi uykusu için, gönüllüsü ve savaşçısı olduğu Halikarnassos'a emanet edilir ve Gümbet Türbe Mezarlığı'na defnedilir.

2003 yılında vefatının ardından Bodrum Gündoğan'da ki meydanın adı ***"Gelendost Özgürlük Meydanı ve Anıtı"*** olarak değiştirilir. Ancak 2017 yılında, alanla ilgili kamulaştırma çalışmasının yapılmamasını bahane eden arazi sahibi tarafından, meydan bir gece yarısı aniden yıkılır.

Türkiye çevre hareketinin önemli isimlerinden Saynur Gelendost'un hayatı ve mücadelesi, *"Mavi Kadın Saynur Gelendost"* adıyla, dostu ve mücadele arkadaşı Gaye Cön Şakar tarafından Heinrich Böll Stiftung Derneğinin katkılarıyla kitaplaştırılır.

Çevre, barış ve kadın hareketiyle ilgilenenlere umut vermek, Türkiye çevre hareketinin geçmişine yakından bakmak ve genç çevrecilere ilham olacağı umuduyla kitabı derlediğini yazan Gaye Cön Şakar, kitabı ***"direnişcilere, çapulculara ve torunu Yaman'a"*** adar.

Akdeniz Çevre Dernekleri Platformu (AKÇEP) 2007 yılında Saynur Gelendost'un anısına her yıl "Saynur Gelendost Çevre Ödülü" verileceğini açıklar.

"Saynur Gelendost 1. Çevre Ödülü" 1 Mart 2008'de Muğla Sınırsızlık Meydanı'nda düzenlenen törenle, Bergama ve Kaz Dağları'nda siyanürle altın madeni çıkarılmasına karşı mücadele eden köylülere verilir.

DOSTLARI SAYNUR GELENDOST'U ANLATIYOR:

REŞAT UYGUN
1983 yılında Muğla Belediyesi Halkla ilişkiler sorumlusu olarak kültürel şenlikleri organize ediyordum. Saynur ve arkadaşları "Bodrumlu Sanatçılar" olarak Muğla Kültür Şenlikleri'nde resim ve rölyef sergisi açmışlardı.
Saynur'un unutulmaz "Ali ile Aleko" rölyefiyle ve sanatçı kimliğiyle bu vesile ile tanıştım. Yıllar içinde ise onun ne denli inançlı bir "çevre eylemcisi" hatta inatçı bir "örgütçü" olduğuna tanık oldum.

Batı Akdeniz Çevre Platformu (BAÇEP)
Akdeniz Çevre Platformu (AKÇEP)
Muğla, Bodrum, Marmaris, Akyaka, Fethiye, Denizli, Burdur, Eğirdir gibi yerlerde çevre koruma çalışmaları yapan çevre dernekleri, kişiler ve inisiyatif gruplarının oluşturduğu BAÇEP ve AKÇEP oluşumlarının içinde yer aldı ve önemli katkılarda bulundu.

Saynur'un çevre, kültür, sanat ve Türk-Yunan dostluğu için yaptığı eylemlerin tamamını, adına hazırladığımız kitabında ve belgesel filminde anlatmaya çalışacağız. Bu baş eğmeyen, eylemci kadını gelecek kuşaklara mutlaka anlatacağız.

MUSTAFA TUNCAELLİ
Bizler, senin çocukların, Don Kişotlar gibi hâlen termik santrallerle kavgaya devam ediyoruz. Termik santrallerin kapatılıp temiz, yenilenebilir enerjiye geçildiğini bizler görür müyüz bilmiyorum. Umarım bizim çocuklarımız görür de temiz, sağlıklı hava solurlar.

OKTAY DEMİRKAN (Türkiye Çevre Platformu Dönem Sekreteri)
Saynur Gelendost ismi eylem demek, barış demek, doğanın korunması demek, insan haklarına saygı demek. Neredeyse her gün bir yenisi gündemimize gelen çevre sorunlarıyla savaşırken onu özlüyoruz. Onu unutmamamız, bilmeyenlere öğretmemiz gerekiyor. Bugün, çevre mücadelesinin onun gibi inançlı ve yılmaz savaşçılara ihtiyacı var.

Saynur Gelendost, Birleşmiş Milletler (BM) Çevre ve Kalkınma Konferansı'ndan on yıl sonra 26 Ağustos - 4 Eylül 2002 tarihleri arasında Johannesburg'da düzenlenecek "Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Rio+10)" için görüşlerini şöyle dile getirir:

"Devletin çevre politikası bir felaket, devlet sanki çevreyi korumak için değil de çevreyi talan etmek için var. Türkiye, BM Rio Konferansı çerçevesinde imza attığı uluslararası çevre sözleşmesinin hiçbir maddesinin arkasında duramıyor. Oysa buna imza atmışsan uyacaksın. Çünkü imza namustur. Bir zamanlar koskoca pankart asmıştık: 'Ya mahkemeleri kapatın ya da santralleri.' diye. İmza koyduğun sözleşmelere uymayacaksın, mahkeme kararlarını tanımayacaksın, sonra çıkacaksın burası hukuk devleti diyeceksin. Hangi hukuk devleti? Böyle hukuk devleti mi olur? Türkiye şimdi Rio+10 zirvesine gidecek. Güya 10 yılda çevre konusunda yaptıklarının hesabını verecek. Verebilecek mi? Türkiye Rio+10'da hesap veremez!

Çevre Bakanlığı, bazı sivil toplum örgütlerinin temsilcileriyle zirve için toplantılar düzenledi. Beni de çağırdılar ama gitmedim. Giden arkadaşlardan dinledim. Kimseyi doğru dürüst konuşturmamışlar. Ayrıca ortada ne sonuç bildirisi var ne başka bir şey. İki yıl önce İzmir'de çevre şurası oldu, katıldık hepimiz. Körfez'i dolaşıyoruz, Çevre Bakanı 'Körfez'in böyle olduğunu bilmiyordum.' diyor. Körfez'in böyle olduğunu sağır sultan duydu. Düşünebiliyor musunuz, Çevre Bakanı böyle derse gerisini siz düşünün."

Her şey, her zaman geçmişle gelecek arasındadır.
İki elimiz, iki gözümüz ve iki kulağımızın olması belki de bundandır.
Biri dünü biri de geleceği duysun, görsün ve dokunsun diye…
Biri hep dünde kalsın, öteki de geleceğe uzansın diye iki de ayağımız vardır.
Dünden bugüne yürüdük, bugünden yarına ise yürüyoruz…
Bu, durdurulamaz akıştır.

"Halikarnassos'tan Bodrum'a İz Bırakanlar" kitabının araştırmaları ve
metin yazımı yaklaşık iki yıllık bir zaman dilimi içinde gerçekleştirildi.
Bu zaman dilimi içerisinde birçok kurum ve insan, dostluğunu esirgemedi.
Kaynak taramalarının yapılmasında gösterdikleri ilgi ve kolaylık için
İzmir Milli Kütüphane ve Bodrum Cevat Şakir İlçe Kütüphanesi yetkililerine,
yurt dışı kaynak taramalarının yapılması ve Türkçeye çevrilmesinde katkıları için
Alman gazeteci Joachim Gola'ya, ilk okumaları yapan gazeteci Özer Ahıska'ya,
metin kurgusu üzerine görüşlerine sıklıkla başvurduğum gazeteci ve Medyascop.tv yöneticisi
Sedat Pişirici'ye, ilk düzeltmeleri yapan gazeteci Esen Evran'a,
gönüllülük temelinde kapak tasarımını ve grafik dizaynını yapan Memet Emre Hoca'ya,
son okumaları ve düzeltmeleri yapan Türkçe öğretmeni Fethiye Rahim'e,
arkeolog Rasih Öztürk'e, Bodrum tarihi ile ilgili sohbetlerini esirgemeyen Süha Özkan ve
Ahmet Berk hocalara, görsel arşivlerini açan Ali Şengün, Mehmet Can Meral, Derman Türker
Mehmet Uyargil'e, İngiltere British Museum'dan görselleri gönderen Sinan Ercan'a ve
Mehmet Çilsal'a teşekkür ediyorum.
Emeğinize sağlık.

M. Deniz Özbaş